กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีประเภทขลุ่ยและแคน เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

โดย

นางสาวธันยาภรณ์ โพธิกาวิน

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพัฒนศึกษา

ภาควิชาพื้นฐานทางการศึกษา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2553

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีประเภทขลุ่ยและแคน เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

โดย

นางสาวธันยาภรณ์ โพธิกาวิน

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพัฒนศึกษา

ภาควิชาพื้นฐานทางการศึกษา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2553

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

LEARNING AND TRANSMITTING PROCESS OF MUSIC LOCAL WISDOM KHLUI AND KHAEN OF KUBUA COMMUNITY EMPOWERMENT MUANG DISTRICT, RATCHABURI PROVINCE

By
Thanyaporn Phothikawin

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree
MASTER OF EDUCATION
Department of Education Foundations
Graduate School
SILPAKORN UNIVERSITY
2010

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้วิทยานิพนธ์เรื่อง “ กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีประเภทขลุ่ยและแคน เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี ” เสนอโดย นางสาวธันยาภรณ์ โพธิกาวิน เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา

.....
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปานใจ ธารทัศนวงศ์)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
วันที่.....เดือน..... พ.ศ.....

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

1. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. นพพร จันทรนำชู
2. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. นรินทร์ สังข์รักษา
3. อาจารย์ ดร. ลุยง วีระนาวิน

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(อาจารย์ ดร. ธีรศักดิ์ อุ่นอารมย์เลิศ)
...../...../.....

..... กรรมการ
(รองศาสตรจารย์ ดร. ณัฐกฤต ดิฐวิรุฬห์)
...../...../.....

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นพพร จันทรนำชู)
...../...../.....

.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นรินทร์ สังข์รักษา)
……/……/……..

……กรรมการ
(อาจารย์ ดร. ลุยง วีระนาวิน)
...../...../.....

51260202: สาขาวิชาพัฒนศึกษา
คำสำคัญ : กระบวนการเรียนรู้ / การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น / ดนตรีขลุ่ยและแคนของชุมชนคูบัว / การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

นางสาวธันยาภรณ์ โพธิกาวิน : กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีประเภทขลุ่ยและแคนเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี. อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ : ผศ. ดร.นพพร จันทรนำชู, ผศ. ดร. นรินทร์ สังข์รักษา และ อ.ดร. ลุยง วีระนาวิน. 300 หน้า.

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาภูมิปัญญาและกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาในการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนของชุมชนคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี 2) เพื่อศึกษาเงื่อนไขของกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาในการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนที่นำไปสู่การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี การวิจัยครั้งนี้ ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้ให้ข้อมูลได้แก่ ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำท้องถิ่น ผู้ทำเครื่องดนตรีของชุมชนคูบัว บุคลากรของภาครัฐและนักเรียน รวมทั้งหมด 26 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ การสัมภาษณ์ระดับลึก (In Depth Interview) การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non Participant Observation) และการศึกษาจากเอกสารต่างๆ แล้วนำข้อมูลมาวิเคราะห์โดยใช้ทฤษฎีฐานราก (Grounded Theory)

ผลการศึกษาพบว่า

1. กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีขลุ่ยและแคนแบบดั้งเดิม แบ่งเป็น 3 ด้าน 1. ด้านครอบครัว ประกอบด้วย การเห็นการทำเครื่องดนตรีของครอบครัว การช่วยงานของครอบครัว การถ่ายทอดโดยตรง และการเรียนรู้ในหมู่เครือญาติ 2. ด้านชุมชน ประกอบด้วย การสังเกตและจดจำ การเป็นลูกมือช่วยงาน การฝึกปฏิบัติจริง และการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร 3. ด้านพิธีกรรม ประกอบด้วย การต่อเพลงในชุมชน และการต่อเพลงระหว่างหมู่บ้าน แต่ต่อมาเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจในชุมชน ทำให้มีการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นเพื่อการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนในระบบโรงเรียน

2. กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนในฐานะที่เป็นเงื่อนไขในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนคูบัว ประกอบด้วย 1) ความเข้มแข็งด้านสังคม ได้แก่ ระบบเครือญาติ พิธีกรรมทางสังคม ความสัมพันธ์ในครอบครัวและชุมชน ความสัมพันธ์ในพิธีกรรม การสร้างทุนทางสังคมผ่านระบบโรงเรียน 2) ความเข้มแข็งด้านวัฒนธรรม ได้แก่ ประเพณีของชุมชน การสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนผ่านพิธีกรรม และการสร้างทุนทางวัฒนธรรมผ่านการศึกษาในระบบโรงเรียน 3) ความเข้มแข็งด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ พิธีกรรมการผลิต การช่วยเหลือเกื้อกูลในวิถีการผลิต การปรับตัวของชุมชนในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า ความร่วมมือกับภาครัฐ และการพัฒนาทุนชุมชนจากภูมิปัญญาด้านดนตรี

ภาควิชาพื้นฐานทางการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา 2553

ลายมือชื่อนักศึกษา.....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ 1.....2..... 3.....

51260202: MAJOR: DEVELOPEMENT EDUCATION
KEY WORD: LEARNING PROCESS/ TRANSMITTING OF MUSIC LOCAL WISDOM / KHLUI AND KHAEN OF KUBUA COMMUNITY / COMMUNITY EMPOWERMENT

THANYAPORN PHOTHIKAWIN: LEARNING AND TRANSMITTING PROCESS OF MUSIC LOCAL WISDOM KHLUI AND KHAEN OF KUBUA COMMUNITY EMPOWERMENT MUANG DISTRICT, RATCHABURI PROVINCE. THESIS ADVISORS: ASST. PROF. NOPPORN CHANTARANAMCHOO, Ed.D., ASST. PROF. NARIN SUNGRUGSA, Ed.D. AND LUYONG VERANAWIN, Ph.D. 300 pp.

The purposes of this research to: 1) study local wisdom and learning transmitting process of local wisdom for making Khlui and Khaen of Kubua Community Muang District, Ratchaburi Province and 2) to study conditions of learning and transmitting process of local wisdom for making Khlui and Khaen of Kubua Community empowerment Muang District, Ratchaburi Province. This study used qualitative research method. The key informants were local wise men, local leader, music instruments makers of Kubua Community, government officers and students. The totals were 26 key informants. The instruments were In Depth Interview, Non-Participant Observation and field documents. The data was a analysis by Grounded Theory.

The results of the research:

1. Traditional learning and transmitting process of Khlui and Khaen music local wisdom were divided to 3 ways 1) Family consisted of seeing music instruments making of the family, helping family work, direct transmitting and learning to make music instruments in the relatives. 2. Community consisted of observation and recording, and 3. Ceremony consisted of continuation in the community and song continuation between villages. But when there was social change in the community, there was local curricular making for learning and transmitting process of local music wisdom Khlui and Khaen in school system.

2. Learning and transmitting process of music local wisdom Khlui and Khaen as condition of Kubua Community empowerment could be concluded as 1) Social strength such as relative system, social ceremony relationship in family and community, relationship in ceremony and social capitalization through school system. 2) Cultural strength such as community tradition community identification through ceremony and cultural capitalization through school education system. 3) Economical strength such as production ceremony, support in production way, community adaptation in economical system for commerce, cooperation with government and community capital development from music wisdom.

Department of Education Foundations Graduate School, Silpakorn University Academic Year 2010
Student's signature .....
Thesis Advisors' signature 1..... 2..... 3.....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลุล่วงลงได้ด้วยดี ด้วยความอนุเคราะห์จากบุคคลหลาย ๆ ฝ่าย ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งในความกรุณาของทุกท่านที่สนับสนุนการทำวิจัยและขอขอบคุณทุกท่านมา ณ โอกาสนี้โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นพพร จันทรนำชู อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่ได้ให้ความช่วยเหลือ แนะนำ และปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่อง ตลอดระยะเวลาในการวิจัยครั้งนี้ จนทำให้ผู้วิจัยสามารถสำเร็จการศึกษาในที่สุด

ขอขอบพระคุณอาจารย์ ดร.ธีรศักดิ์ อุ่นอารมย์เลิศ ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. นรินทร์ สังข์รักษา และ อาจารย์ ดร.ลุยง วีระนาวิน กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ที่ได้กรุณาเสียสละเวลาให้คำแนะนำ ตรวจสอบ และแก้ไขวิทยานิพนธ์ ตลอดจนให้ความเมตตาแก่ผู้วิจัยมาโดยตลอด ขอขอบพระคุณคณาจารย์ในสาขาพัฒนศึกษาทุกท่าน ที่ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ แนวคิด อันเป็นประโยชน์สูงสุดต่อการทำวิทยานิพนธ์

ขอขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร. ณัฐกฤต ดิฐวิรุฬห์ กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ ที่ได้สละเวลาให้คำปรึกษา และข้อแนะนำที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่องานวิจัย จนทำให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้อย่างสมบูรณ์

ขอกราบขอบพระคุณ อาจารย์ สนอง คลังพระศรี ที่จุดประกายความคิดในการทำวิจัยครั้งนี้และให้ความช่วยเหลือแก่ผู้วิจัยมาโดยตลอดตั้งแต่เริ่มต้น ขอขอบพระคุณ อาจารย์ ดร.อุดม สมพร ผู้ทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคน และผู้ที่เกี่ยวข้องในชุมชนคูบัวทุกท่านที่ให้ความร่วมมือและการช่วยเหลือ รวมทั้งให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อผู้วิจัยด้วยอัธยาศัยไมตรีอันดี ตลอดระยะเวลาที่ผู้วิจัยอยู่ในชุมชน

ขอกราบขอบพระคุณ คุณพ่อและคุณแม่ ที่มอบโอกาสและทุก ๆ สิ่งที่ดีที่สุดในชีวิตของผู้วิจัยในทุกเรื่องมาโดยตลอด ขอขอบคุณความรัก ความห่วงใยจากบรรดาญาติพี่น้องทุกท่านที่เป็นกำลังใจ และคอยช่วยเหลือให้การทำให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สามารถสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี คุณค่าและประโยชน์อันใดที่เกิดขึ้นจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอมอบแด่ บิดา มารดา ครู อาจารย์ และทุกท่านที่มีส่วนเกี่ยวข้องในความสำเร็จครั้งนี้

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย..... ง

บทคัดย่อภาษาอังกฤษ..... จ

กิตติกรรมประกาศ..... ฉ

สารบัญภาพประกอบ..... ญ

สารบัญแผนภูมิ..... ฒ

บทที่

1 บทนำ..... 1

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา..... 1

ข้อคำถามของการวิจัย..... 5

วัตถุประสงค์ของการวิจัย..... 5

ขอบเขตของการวิจัย 5

นิยามศัพท์เฉพาะ..... 6

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ..... 7

2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง..... 8

แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญา..... 8

แนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น…..... 25

แนวคิดเกี่ยวกับความเข้มแข็งของชุมชน..... 38

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม..... 45

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง..... 51

กรอบแนวคิดในการวิจัย..... 69

3 วิธีการดำเนินการวิจัย..... 70

พื้นที่ที่ศึกษา 71

การเข้าสู่พื้นที่..... 72

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย..... 72

ผู้ให้ข้อมูลหลัก..... 73

บทที่ หน้า
การวิเคราะห์ข้อมูล..... 74
4 บริบทของชุมชน..... 76
ประวัติความเป็นมาของตำบลคูบัว..... 76
ประวัติและการตั้งถิ่นฐานของชาวไท-ยวน..... 85
การดำรงชีวิตและสภาพบริบททางสังคม..... 87
การแต่งกาย..... 88
สภาพเศรษฐกิจและการประกอบอาชีพ..... 88
ภาษาและการสื่อสาร..... 89
ศาสนา..... 90
ความเชื่อ..... 91
ประเพณี..... 96
พิธีกรรม..... 104
5 กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีประเภทขลุ่ยและแคน.. 107
ตอนที่ 1 ภูมิปัญญาการทำขลุ่ยและแคนของชุมชนคูบัว..... 107
ตอนที่ 2 กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีประเภท
ขลุ่ยและแคนแบบดั้งเดิม..... 174
ตอนที่ 3 การผสานการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีประเภท
ขลุ่ยและแคนในสังคมสมัยใหม่..... 187
ตอนที่ 4 เงื่อนไขการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนคูบัว..... 199
6 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ..... 230
สรุปผลการวิจัย..... 230
อภิปรายผล..... 245
ข้อสรุปเชิงทฤษฎี..... 253
ข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัย..... 257
ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยต่อไป..... 258

บทที่ หน้า
บรรณานุกรม..... 259
ภาคผนวก..... 269
ภาคผนวก ก หนังสือขอความอนุเคราะห์ในการเก็บรวบรวมข้อมูล..... 270
ภาคผนวก ข ประวัติผู้ให้ข้อมูล..... 277
ภาคผนวก ค เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย..... 280
ภาคผนวก ง หลักสูตรเพื่อถ่ายทอดดนตรีขลุ่ยและแคนโรงเรียนแคทรายวิทยา..... 295
ประวัติผู้วิจัย..... 300

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	ความสัมพันธ์ของภูมิปัญญา	13
2	แผนที่เมืองโบราณคูบัว	78
3	พื้นที่ในชุมชนคูบัว	79
4	ลำห้วยในชุมชนคูบัว	80
5	คลองชลประทานในชุมชนคูบัว	80
6	โรงเรียนวัดคูบัว	83
7	โรงเรียนวัดแคทราย	83
8	โรงเรียนแคทรายวิทยา	84
9	ศาลปู่อารักษ์	92
10	ผีบ้าน (ผีที่ดูแลรักษาบ้าน)	93
11	ผีเสื้อนา (ผีที่ดูแลรักษานา)	93
12	การรับท้องข้าว	105
13	ลักษณะทางภายภาพของขลุ่ย	112
14	ไม้ผาก	113
15	ไม้แบบที่นำมาทำขลุ่ยในขนาดต่าง ๆ	114
16	ไม้ผากที่นำมาถากข้อออก	115
17	ไม้ผากที่นำมาเจียเพื่อตกแต่งให้เรียบร้อย	115
18	ทองแดงบนเหล็กพิมพ์ลาย	116
19	การพิมพ์ลวดลายขลุ่ย	117
20	ขลุ่ยลายตายอ	118
21	ขลุ่ยลายเลขแปด	119
22	ขลุ่ยลายสังคโลก	119
23	ขลุ่ยลายด้ามไม้กวาด	120
24	ขลุ่ยลายเกล็ดปลา	120
25	การวัดศูนย์กลางของการเจาะรูขลุ่ย	121

ภาพที่		หน้า
26	การใช้ไม้แบบวัดเพื่อทำเครื่องหมายในการเจาะรูนับ.....	122
27	การเจาะรูนับ (รูนิ้ว).....	122
28	การเจาะข้อให้ทะลุ.....	123
29	การเจาะรูนิ้วขลุ่ยที่เสร็จเรียบร้อย.....	123
30	การทำปากนกแก้ว.....	124
31	ไม้สักหรือไม้ตะแบกสำหรับทำลิ้น.....	125
32	การเหลาไม้ด้วยมีดตอกเพื่อทำลิ้น.....	126
33	การใส่ลิ้นให้พอดีกับรูปากนกแก้วด้านบนดาก.....	127
34	การใส่ลิ่ม.....	127
35	การทดลองเสียง.....	128
36	การเลื่อยไม้เพื่อตัดส่วนที่เหลือของการทำลิ้นขลุ่ยออก.....	128
37	การขัดปากขลุ่ย.....	129
38	ขลุ่ยที่เสร็จเรียบร้อยแล้ว.....	129
39	ลักษณะทางกายภาพของแคน.....	131
40	ต้นไม้ซาง.....	133
41	ไม้ซางที่นำมาตากแดด.....	134
42	การทำความสะอาดไม้ซางด้วยทรายละเอียด.....	135
43	การทำลาย.....	135
44	การคัดเลือกไม้ซางที่จะนำมาทำลูกแคน.....	136
45	ไม้มือลิง.....	137
46	ไม้แบบในขนาดต่างๆ.....	137
47	ไม้ที่นำมาทำเต้าแคน.....	138
48	ไม้ที่นำมาตัดให้เป็นรูปสี่เหลี่ยม.....	138
49	การวัดขนาดของไม้กู่แคน.....	139
50	การเจาะเต้าแคน.....	140
51	เต้าแคนที่นำเข้าเครื่องกลึง.....	140

ภาพที่		หน้า
52	การกลึงเต้าแคน	141
53	เต้าแคนที่ผ่านการกลึงแล้ว	141
54	เต้าแคนที่พร้อมนำไปประกอบ	142
55	ขี้สูด	143
56	การผสมน้ำมันพืช ชันและเทียนไขลงในขี้สูดเก่า	144
57	ขี้สูดที่ละลาย	144
58	ขี้สูดที่จับตัวเป็นก้อนในน้ำ	145
59	ขี้สูดที่นำมาตากแดด	145
60	เข็มขัดเงินรุ่นเก่าที่นำมาทำลิ้นแคน	146
61	การเผาเข็มขัดเงิน	147
62	เข็มขัดเงินที่เผาเป็นเส้น	147
63	การนำเงินที่เป็นเส้นมาตีให้เป็นแผ่น	148
64	การวัดแผ่นเงิน	149
65	การตัดแผ่นเงินด้วยกรรไกรตัดเหล็ก	149
66	การตัดแผ่นเงินด้วยกรรไกรตัดเหล็ก	150
67	แผ่นเงินที่ตัดออกมา	150
68	สิ่วที่ใช้สับลิ้นในขนาดต่าง ๆ	151
69	การสับลิ้น	151
70	การตัดปลายลิ้น	152
71	การตัดลิ้นแคน	152
72	ลิ้นแคนในขนาดต่าง ๆ	153
73	การกำหนดตำแหน่งเจาะรู (เจาะลูก)	153
74	การเจาะช่องเสียง	154
75	การเจาะช่องลมที่เรียบร้อยแล้ว	154
76	การเจาะรูลิ้น	155
77	กรอบของลิ้น	155

ภาพที่ หน้า
78 การเปิดไม้กู่แคนเพื่อเจาะรูลิ้น..... 156
79 การใช้ฐานของลิ้นสอดเข้าไปในลูกแคน..... 156
80 การขูดลิ้น..... 157
81 การใช้ตะไบถูข้างลิ้น..... 158
82 ลิ้นที่ประกอบเข้ากับกู่แคน..... 158
83 น้ำปูนที่ได้จากการฝนหินกับเปลือยหอยกาบ..... 159
84 การทาปูนขาว..... 159
85 ขลุ่ยที่ใช้ในการเทียบเสียงดนตรีไทย..... 160
86 เมโลเดี้ยนที่ใช้ในการเทียบเสียงเสียงสากล..... 161
87 การจับคู่เสียงในตัวแคน..... 161
88 การขูดลิ้นเพื่อเทียบเสียง..... 162
89 การจัดลูกแคน..... 163
90 การใช้สิ่วล้วงภายในเต้าแคน..... 164
91 การปั้นขี้สูดให้เป็นเส้น..... 165
92 การสอดลูกแคนเข้าเต้า..... 165
93 การใช้ขี้สูดพันรอบลูกแคน ทั้งด้านบนและด้านล่าง..... 166
94 การใช้เหล็กอัดขี้สูดตามช่องระหว่างลูกแคน..... 166
95 การผนึกขี้สูดระหว่างกู่แคนกับเต้าแคน..... 167
96 กู่แคนที่ประกอบเสร็จแล้ว..... 167
97 การกะระยะในการเจาะรูนับ..... 168
98 การขีดเพื่อเจาะรูนับ..... 169
99 การใช้มีดนำร่องก่อนการเจาะรูนับ..... 169
100 การนำเหล็กมาเผาไฟเพื่อเจาะรูนับ..... 170
101 การเจาะรูนับ..... 170
102 การใส่ไม้หมอนหรือไม้กั้น..... 171
103 การมัดลูกแคนให้ตรงกับไม้หมอนหรือไม้กั้น..... 172

ภาพที่		หน้า
104	แคนที่สมบูรณ์	172
105	โครงการอบรมการทำแคนของโรงเรียนแคทรายวิทยาที่ร่วมกับ มหาวิทยาลัยราชภัฏหมู่บ้านจอมบึง	194
106	การฝึกหัดทำแคนของนักเรียน	195
107	ปราชญ์ชาวบ้านมาร่วมจัดการเรียนการสอน	196
108	วัสดุอุปกรณ์ เครื่องดนตรี และสื่อต่างๆ ที่ใช้ในการเรียนการสอน	197
109	สถานที่จำหน่ายผลิตภัณฑ์จิปาถะของชุมชนคูบัว	227
110	สถานที่จำหน่ายผลิตภัณฑ์ของชุมชนคูบัว	228
111	การจำหน่ายผลิตภัณฑ์ของชุมชนคูบัว	228

สารบัญแผนภูมิ

แผนภูมิที่		หน้า
1	กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	69
2	แสดงขั้นตอนการทำขลุ่ยของชุมชนคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี.....	130
3	แสดงขั้นตอนการทำแคนของชุมชนคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี.....	173
4	แสดงกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีขลุ่ยและแคนแบบดั้งเดิม.....	186
5	แสดงการผสานการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีขลุ่ยและแคนแบบสมัยใหม่.....	198
6	แสดงกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนในฐานะที่เป็นเงื่อนไขในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนคูบัว.....	229
7	แสดงข้อสรุปเชิงทฤษฎี.....	256

บทที่ 1
บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในอดีตสังคมไทยมีวิถีชีวิตที่สัมพันธ์และพึ่งพิงอยู่กับธรรมชาติมาช้านาน มีการร่วมกันสร้างสรรค์วัฒนธรรมและภูมิปัญญาอันทรงคุณค่าในด้านต่าง ๆ อันเป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำรงชีวิตของคนในสังคม ที่ได้สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของวัฒนธรรมการกินอาหาร การดูแลรักษาพยาบาลแบบพื้นบ้าน การประยุกต์พิธีกรรม ความเชื่อทางศาสนา รวมทั้งศิลปะการแสดง การละเล่น ดนตรี ศิลปะในแขนงต่าง ๆ เพื่อตอบสนองต่อการดำรงชีวิตและการรักษาธรรมชาติสิ่งแวดล้อม สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นภูมิปัญญาที่มาจากความหลากหลายในแต่ละภูมิภาคของสังคมไทย ผ่านการคิดค้น ปรับประยุกต์ให้สอดคล้องเหมาะสมต่อชีวิตของคนและธรรมชาติ (พิทยา ว่องกุล 2544 : 293) ซึ่งคุณค่าของภูมิปัญญาอันเป็นพื้นฐานแห่งการดำรงชีวิต สามารถรักษาสมดุลระหว่างความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสภาพแวดล้อมในสังคมเดียวกัน และสังคมอื่นๆ ความสมดุลดังกล่าวยังคงมีอยู่และถ่ายทอดสืบต่อกันมา แม้จะมีบางส่วนที่หายไป แต่ก็มีสิ่งใหม่ๆ เกิดขึ้นมาแทนที่ สิ่งใหม่และเก่าประสานกันเข้ากลายเป็นพลังที่นำชุมชนและสังคมไทยให้อยู่รอดมาจนถึงทุกวันนี้ (ปฐม นิคมานนท์ 2535 : 19) ดังนั้น การดำรงอยู่ของสังคมไทยโดยเฉพาะสังคมในชนบทสะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพแห่งภูมิปัญญาท้องถิ่นตั้งแต่อดีตที่ช่วยประคับประคองสังคม ซึ่งในการพัฒนาสังคมใดๆ ก็ตาม หากหลงลืมหรือทอดทิ้งภูมิปัญญาของท้องถิ่นดั้งเดิมนั้นเสียจะเป็นการพัฒนาที่ไม่สอดคล้องกับอัตภาพและอดีตของตนเอง ทำให้ไม่สามารถประสานเกื้อกูลระหว่างองค์ประกอบต่าง ๆ ของชุมชนให้สมดุลได้และส่งผลกระทบต่อสังคม ชีวิตความเป็นอยู่ของคนในสังคมนั้น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นความรู้ทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าอย่างยิ่งเพราะเป็นรากฐานของสังคมที่มีการสั่งสมสืบทอดมาเป็นความรู้ที่อยู่กับตัวคน กล่าวคือ ภูมิปัญญาจะสะท้อนถึงวิถีชีวิตของคน ซึ่งเกิดจากการปรับชีวิตให้มีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมไม่ว่าจะเป็นในด้านของการอยู่อาศัย ด้านอาหาร ด้านศิลปวัฒนธรรม ประเพณีและความเชื่อต่าง ๆ โดยเฉพาะการดำเนินชีวิตของคนไทย ซึ่งอยู่ในภูมิภาคที่มีความอุดมสมบูรณ์เต็มพร้อมไปด้วยทรัพยากร และมีภูมิปัญญาที่มีความ

หลากหลายตามลักษณะของภูมิภาคต่าง ๆ อันเป็นการสะท้อนถึงโลกทัศน์หรือระบบวิธีคิดในการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติให้เอื้อต่อการดำเนินชีวิตอย่างชาญฉลาด (อานันท์ กาญจนพันธุ์ 2544 : 174)

นอกจากนี้ ภูมิปัญญาเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่เป็นความรู้ ความคิด ความสามารถ ความเชื่อ และความรอบคอบในสิ่งต่างๆ อันเกิดจากการเรียนรู้ และนำมาใช้จนเกิดการพัฒนาเป็นมรดกตกทอดมาสู่ชุมชน และกลายเป็นวัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะประจำชุมชนนั้น ๆ เอกลักษณ์ที่สำคัญที่สุดของวัฒนธรรมชุมชน คือ ความเกี่ยวข้องกับชีวิต คุณค่าของวัฒนธรรมชุมชนไม่ได้อยู่ที่การปฏิบัติต่อเนื่องกันมาเท่านั้น แต่อยู่ที่คุณค่าทางด้านจิตใจหรือด้านความรู้สึกที่เรียกว่า พลังศีลธรรมด้วย วัฒนธรรมชุมชนจึงมีคุณค่ายิ่งทางศีลธรรมและทางจิตวิญญาณของคนไทย ซึ่งจะนำไปสู่ความเป็นเอกลักษณ์และการรวมกลุ่ม อันมีผลต่อการพัฒนาท้องถิ่นและเป็นพลังที่ต่อต้านการครอบงำของวัฒนธรรมบริโภคจากต่างประเทศ เพื่อให้เกิดพลังผลักดันที่จะให้มีการพัฒนาท้องถิ่น ชุมชน และประเทศชาติ ในการส่งเสริมและรักษาไว้ซึ่งวัฒนธรรมชุมชนต่อไป (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา 2540 : 5-7) ดังนั้น การตระหนักรู้ในเรื่องของภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงนับเป็นเงื่อนไขแรกที่จะส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมของท้องถิ่น และเป็นการสร้างองค์ความรู้ที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่มีความเชื่อมโยงระหว่างธรรมชาติ จิตใจ และพฤติกรรมทางสังคม เศรษฐกิจ เพื่อนำไปสู่การจัดการแหล่งทรัพยากรและภูมิปัญญาให้มีความสอดคล้องต่อวิถีชีวิตของชุมชน แม้ว่าสังคมจะเปลี่ยนแปลงไปมากน้อยเพียงใดก็ตาม

อย่างไรก็ตาม จากการพัฒนาประเทศ นับตั้งแต่ประเทศไทยได้เริ่มแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับแรกในปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา จนถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 10 (พ.ศ.2550-2554) สังคมไทยได้ประสบกับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในทุก ๆ ด้าน เช่น การเปลี่ยนแปลงในด้านการติดต่อสื่อสารและเทคโนโลยี การเปลี่ยนแปลงในด้านการเมืองการปกครอง การเปลี่ยนแปลงในด้านเศรษฐกิจและการค้า รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงตามกระบวนการโลกาภิวัฒน์ (Globalization) จะเห็นได้ จากการที่รัฐบาลมีเป้าหมายที่ต้องการพัฒนาประเทศให้เกิดความเจริญทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคม จึงพยายามสร้างสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน รวมทั้งการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาเผยแพร่ในชุมชน สิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในการดำเนินชีวิตประจำวันของคนในชุมชนที่มีกลุ่มชนที่หลากหลาย มีเอกลักษณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน รวมทั้งการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมของความรู้จากตะวันตกที่ไม่ได้พัฒนามาจากภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งเป็นการสร้างวัฒนธรรมการบริโภคในชุมชนจึงทำให้เกิดวิกฤตการณ์ด้านภูมิปัญญาและวัฒนธรรม ผลกระทบที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงและการ

ปรับตัวไปตามกระบวนการโลกาภิวัฒน์นี้ ทำให้ทิศทางความเป็นไทย ศิลปะ วัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของกลุ่มชน รวมทั้งความหลากหลายของภูมิปัญญาและวัฒนธรรมซึ่งเป็นพลังของสังคมไทยลดความสำคัญลง ส่งผลให้แบบแผนในการดำเนินชีวิตของคนในสังคมมีการเปลี่ยนแปลงไป จากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม (เอี่ยม ทองดี 2542 : 85-86)

ด้วยเหตุนี้ การศึกษาภูมิปัญญาและการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นสิ่งจำเป็นต่อการพัฒนาของชุมชนและพัฒนาประเทศ เพราะจะช่วยสร้างความเข้าใจในปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นหรือกำลังจะเกิดขึ้นอย่างถูกต้องและนำไปสู่การกำหนดแนวทางในการป้องกันและแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างเหมาะสม อันจะนำไปสู่ความร่วมมือและความเข้าใจในวิถีชีวิต ค่านิยม ทัศนคติ และความเชื่อของคนในสังคมเพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน อย่างไรก็ตามภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความหลากหลายมากมาย ซึ่งเกิดจากการเรียนรู้และปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่นในแต่ละภูมิภาคที่มีความแตกต่างกันไปตามคนที่อยู่อาศัยในชุมชน

ชาวไท-ยวน ในตำบลคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรีเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีถิ่นฐานเดิมอยู่ทางแถบอาณาจักรล้านนา ดินแดนทางตอนเหนือของประเทศไทยที่ได้สืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษชาวเมืองเชียงแสนโยนกนคร (อุดม สมพร 2538 : 87) ชาวไท-ยวนกลุ่มนี้ถูกกวาดต้อนลงมาภาคกลางใน พ.ศ. 2347 สมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงโปรดเกล้าให้ตั้งถิ่นฐานทำมาหากินที่เมืองราชบุรี โดยตั้งครัวเรือนที่ริมแม่น้ำแม่กลองฝั่งขวาทางด้านทิศตะวันออกเรียกว่าบ้านไร่นที เมื่อบริเวณบ้านไร่นทีไม่เพียงพอต่อการเพาะปลูก ชาวไทยวนบางส่วนจึงได้พากันเคลื่อนย้ายไปตั้งถิ่นฐานในบริเวณใกล้เคียง เช่น ที่ตำบลคูบัว ตำบลห้วยไผ่ ตำบลอ่างทอง ตำบลเจดีย์หัก ตำบลหินกองและตำบลดอนแร่ (วิเศษ เพชรประดับ 2534 : 214)

ในระยะแรกของการตั้งถิ่นฐาน ชาวไท-ยวนยังคงรักษาวิถีชีวิตวัฒนธรรมดั้งเดิมของตนเองไว้ได้อย่างดี เช่น ภาษาพูด หัตถกรรม การทอผ้าจกการแต่งกาย การนับถือผีและพุทธศาสนาอันเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง โดยเฉพาะชาวไท-ยวนที่มีถิ่นอาศัยในตำบลคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี แม้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมสมัยใหม่ได้ส่งผลกระทบต่อการดำรงชีวิตอยู่บ้าง เป็นต้นว่า แต่เดิมไท-ยวนราชบุรี มีความถนัดในการทำไร่ไถนาเป็นหลัก เมื่อถึงฤดูทำนาจะแยกย้ายกันไปทำไร่ไถนาในแปลงที่ดินของตนเองที่อยู่ห่างจากหมู่บ้าน เครื่องมืออุปกรณ์ที่ใช้ในสมัยดั้งเดิมใช้วัวเทียมไถนา แต่ปัจจุบันมีการใช้รถไถนาและมีการใช้ยานพาหนะแบบใหม่ขนข้าวแทนการใช้วัวเทียมเกวียน การเปลี่ยนแปลงสังคมดั้งเดิมสู่สังคมสมัยใหม่และเปลี่ยนแปลงวิถีเกษตรกรรมสู่ระบบอุตสาหกรรมเช่นนี้ ทำให้ชาวนาขายผลิตผลได้ในราคาต่ำ ไม่พอเลี้ยงครอบครัว

ชาวไท-ยวนส่วนหนึ่งจึงหันหน้าเข้าสู่โรงงานอุตสาหกรรมเพื่อขายแรงงานและหารายได้ให้กับครอบครัว นอกจากนี้ ยังส่งผลให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในด้านประเพณี ความเชื่อ พิธีกรรมและวิถีชีวิตของชุมชนนั้นขาดการสืบทอดและสูญหายไป แต่ชาวไท-ยวนยังมีภูมิปัญญาท้องถิ่นบางส่วนที่สามารถดำรงอยู่ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภูมิปัญญาทางด้านดนตรี คือ ขลุ่ยและแคน ซึ่งเป็นการนำวิถีชีวิตและภูมิปัญญาแบบดั้งเดิม อันเป็นเอกลักษณ์ของชาวไท-ยวนมาปรับใช้ให้เข้ากับสังคมยุคใหม่ แสดงให้เห็นถึงความเข้มแข็งของชุมชนที่ยังรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเองไว้ได้ในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง เพราะการทำเครื่องดนตรี การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทำเครื่องดนตรี การเล่นเครื่องดนตรี และการนำเครื่องดนตรีในท้องถิ่นไปเล่นในโอกาสต่าง ๆ ได้ช่วยรักษาความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคมเดียวกันและสังคมอื่นโดยรอบ ในบทบาทที่เกี่ยวข้องกับประเพณีทางศาสนาและพิธีกรรม ถือเป็นส่วนหนึ่งของการสืบทอดวัฒนธรรม การส่งเสริมภูมิปัญญา การปลูกฝังศีลธรรมและวิถีชีวิตของคนในชุมชน รวมถึงเป็นการสร้างความรู้ในสิ่งที่เป็นรากฐานและวัฒนธรรมดั้งเดิมของตนเอง สิ่งเหล่านี้จึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้คนในชุมชนเกิดความตระหนักในวัฒนธรรม และเข้ามามีส่วนร่วมในการสืบทอดสิ่งที่เป็นอัตลักษณ์และวัฒนธรรมของชุมชน

จากเหตุผลดังกล่าว ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษากระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาในการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคน รวมทั้งเงื่อนไขของกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาในการทำเครื่องดนตรี ขลุ่ยและแคนที่นำไปสู่การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรีในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง การปกครองรวมทั้งบริบทอื่น ๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องโดยอาศัยหลักคิดและหลักปรัชญาที่สัมพันธ์แนบแน่นกับฐานทรัพยากรของแต่ละท้องถิ่น ซึ่งได้พัฒนาขึ้นมาเป็นองค์ความรู้ ประเพณี พิธีกรรม ฯลฯ อันเป็นอัตลักษณ์ที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละชุมชน โดยการพัฒนานั้นต้องอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่น เพราะเป็นเครื่องมือสำคัญในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและเป็นการรักษาอัตลักษณ์ของชุมชน รวมทั้งเป็นการปลูกจิตสำนึกที่ดีให้กับชาวบ้านในหมู่บ้านได้เกิดความภาคภูมิใจ และตระหนักว่าวัฒนธรรมชุมชนของตนเป็นสิ่งที่โดดเด่นมีเอกลักษณ์เฉพาะกลุ่มและมีบทบาทสำคัญต่อการดำเนินชีวิตและดำรงอยู่ของสังคม

คำถามการวิจัย

1. ภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนของชุมชนคูบัวเกิดขึ้นและมีกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดอย่างไร

2. เงื่อนไขของกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาในการทำเครื่องดนตรี ขลุ่ยและแคนที่นำไปสู่การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี เป็นอย่างไร

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาภูมิปัญญาและกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาในการทำเครื่องดนตรี ขลุ่ยและแคนของชุมชนคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

2. เพื่อศึกษาเงื่อนไขของกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาในการทำเครื่องดนตรี ขลุ่ยและแคนที่นำไปสู่การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการวิจัยชิ้นนี้มุ่งศึกษากระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านดนตรีของชาวไท-ยวนที่มีแบบแผนในการดำเนินชีวิตที่เกิดจากการเรียนรู้จากชั่วชีวิตหนึ่งไปยังอีกชั่วชีวิตหนึ่ง จากการศึกษาดังกล่าวทำให้เข้าใจถึงกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรี รวมทั้งเงื่อนไขของกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาในการทำเครื่องดนตรี ขลุ่ยและแคนที่นำไปสู่การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

1. ขอบเขตด้านพื้นที่ เป็นการศึกษากระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีขลุ่ยและแคนของชุมชนคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี เนื่องจากเป็นชุมชนที่มีความเป็นเอกลักษณ์ทางด้านดนตรีที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ

2. ขอบเขตด้านเนื้อหา งานวิจัยชิ้นนี้มุ่งศึกษากระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนของชาวไท-ยวน และศึกษาเงื่อนไขของกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาในการทำเครื่องดนตรี ขลุ่ยและแคนที่นำไปสู่การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

3. ขอบเขตด้านผู้ให้ข้อมูลหลัก

ผู้ให้ข้อมูลหลักที่ผู้วิจัยทำการศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลในครั้งนี้ คือ ชาวไท-ยวน ตำบลคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี โดยแบ่งออกเป็น 5 กลุ่ม ดังนี้

1. ปราชญ์ชาวบ้าน ประกอบด้วย ผู้รู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาวไท-ยวน ตำบลคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือของคนในชุมชน

2. ผู้นำท้องถิ่น ประกอบด้วย กำนัน ผู้ใหญ่บ้านของชาวไท-ยวน ตำบลคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี ซึ่งเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชน

3. ผู้ทำเครื่องดนตรีของชาวไท-ยวน ตำบลคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี ซึ่งเป็นผู้มีประสบการณ์ด้านภูมิปัญญาและการถ่ายทอดการทำเครื่องดนตรีของชุมชน

4. บุคลากรของภาครัฐที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ ประกอบด้วย ผู้อำนวยการสถานศึกษา ครูอาจารย์และพัฒนากรชุมชน ที่มีประสบการณ์ด้านการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญา

5. คนในชุมชน ประกอบด้วย ผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ของชาวไท-ยวน ตำบลคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี ซึ่งเป็นผู้มีประสบการณ์ด้านวัฒนธรรมและประเพณีของชุมชน

นิยามศัพท์เฉพาะ

ชุมชนคูบัว หมายถึง ชุมชนที่ตั้งอยู่ในเขตอำเภอเมือง ตำบลคูบัว จังหวัดราชบุรี

ชาวไท - ยวน หมายถึง กลุ่มคนที่สืบเชื้อสายจากบรรพบุรุษกลุ่มเดียวกัน อพยพมาจากภาคเหนือของประเทศไทย มีภาษา วัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะกลุ่ม

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ ความสามารถและประสบการณ์ของชาวบ้านในชุมชนคูบัว ซึ่งได้รับการศึกษา อบรมสั่งสอน และถ่ายทอดจากบรรพบุรุษหรือจากประสบการณ์ของตนเอง

ภูมิปัญญาด้านดนตรี หมายถึง ผลงานทางภูมิปัญญาในการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนของชุมชนคูบัวที่เกิดจากความรู้ ความคิดที่ได้รับจากการเรียนรู้และถ่ายทอดสืบต่อกันมา

กระบวนการเรียนรู้ หมายถึง วิธีการหรือขั้นตอนในการถ่ายทอดทักษะ ความรู้ ความเข้าใจ ตลอดจนทัศนคติจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งด้วยวิธีการต่าง ๆ ของชุมชนคูบัว

การถ่ายทอดภูมิปัญญา หมายถึง การถ่ายทอดความรู้จากชั่วชีวิตหนึ่งไปยังอีกชั่วชีวิตหนึ่งในด้านดนตรี และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนคูบัว

เครื่องดนตรีของชาวไท-ยวน หมายถึง เครื่องดนตรีที่ใช้เล่นประกอบประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ ประกอบด้วยเครื่องดนตรี 2 ชนิด คือ ขลุ่ยและแคนของชุมชนคูบัว

ความเข้มแข็งของชุมชน หมายถึง คุณค่าและศักยภาพของภูมิปัญญาที่มีต่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนคูบัวซึ่งประกอบด้วย ความเข้มแข็งด้านสังคม ความเข้มแข็งด้านวัฒนธรรม และความเข้มแข็งด้านเศรษฐกิจ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้ทราบถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีขลุ่ยและแคนของชุมชนคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

2. ทำให้เข้าใจถึงกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีขลุ่ยและแคนของชุมชนคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

3. ทำให้เข้าใจถึงเงื่อนไขของกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

4. เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาให้คนในชุมชนและผู้ที่เกี่ยวข้องได้ตระหนักถึงคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่น

บทที่ 2
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีประเภทขลุ่ยและแคนเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรีผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญา
2. แนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น
3. แนวคิดเกี่ยวกับความเข้มแข็งของชุมชน
4. แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม
5. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญา

สังคมไทยเป็นสังคมที่มีวัฒนธรรมประเพณีที่งดงามและมีองค์ความรู้ที่ได้สั่งสมและสืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่อง โดยมีการคิดค้นปรับเปลี่ยนผสมผสานกับความรู้ใหม่ และพัฒนาให้เหมาะสมสอดคล้องกับยุคสมัย เพื่อใช้ในการแก้ปัญหาและพัฒนาการดำเนินชีวิตให้เป็นสุข ภูมิปัญญา (Wisdom) เป็นความคิดที่สำคัญทางสังคมอย่างหนึ่ง ซึ่งสังคมจะดำรงอยู่ได้ยาวนานย่อมต้องมีภูมิปัญญาที่ฝังรากลึกกับวิถีชีวิตของชุมชน ในสังคมไทยจึงปรากฏภูมิปัญญาเช่นนี้อยู่เป็นจำนวนมาก ภูมิปัญญานอกจากแสดงความเป็นเอกลักษณ์ของชุมชน ยังเป็นเครื่องชี้วัดความเจริญและพัฒนาการของคนในชุมชนนั้น ทั้งนี้ เพราะภูมิปัญญาเป็นสิ่งที่สั่งสมกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และเป็นการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ คนกับสิ่งแวดล้อม คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี วิถีชีวิต การทำมาหากินและพิธีกรรมต่าง ๆ

1.1 ความหมายของภูมิปัญญา

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน (Local Wisdom) หมายถึง ความรู้ของชาวบ้าน ซึ่งเรียนมาจาก ปู่ ย่า ตา ยาย ญาติพี่น้อง และความเฉลียวฉลาดของแต่ละคนหรือผู้มีความรู้ความสามารถในหมู่บ้าน ภูมิปัญญาเป็นกระบวนการปรับเปลี่ยนแบบแผนการดำเนินชีวิตของบุคคลซึ่งอยู่ในท้องถิ่น ซึ่งกระบวนการดังกล่าวจะมีรากฐานคำสอนทางศาสนา คติจารีตประเพณีที่ได้รับการถ่ายทอด และปฏิบัติสืบเนื่องกันมาปรับเข้ากับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละยุคสมัยโดยมีเป้าหมายเพื่อความสงบสุขของชุมชนและปัจเจกบุคคล

ประเวศ วะสี (2530 : 75) กล่าวว่า ภูมิปัญญาเป็นองค์ความรู้ในด้านการดำรงชีวิตที่เกิดจากการสะสมประสบการณ์ทั้งทางตรงและทางอ้อม ประกอบกับแนวคิดวิเคราะห์ในการแก้ปัญหาจนเกิดหลอมรวมเป็นแนวคิดในการแก้ไขปัญหาที่เป็นลักษณะของตนเอง จนสามารถพัฒนาความรู้ดังกล่าวมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับกาลสมัยในการแก้ปัญหาของการดำรงชีวิต

กุลวิตรา ภังคานนท์ (2531 : 2-9) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นหลักในการใช้ชีวิตทั้งในแง่ของปัจเจกบุคคล และในแง่ของสังคมหมู่บ้านที่มีความเกี่ยวข้องไปถึงครอบครัว สิ่งแวดล้อมและการประกอบอาชีพ ซึ่งเป็นทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เอง ที่นำมาใช้แก้ปัญหา เป็นสติปัญญาเป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้าน ทั้งกว้าง ทั้งลึก โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่ในการแก้ปัญหาให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในท้องถิ่น

ธวัช ปุณโณทก (2531 : 40-42) กล่าวว่า ภูมิปัญญา หมายถึง ความรอบรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้และมีประสบการณ์ที่สะสมต่อกันมา ทั้งประสบการณ์ด้วยตนเองหรือประสบการณ์ทางอ้อมที่เรียนรู้จากผู้ใหญ่

เสรี พงศ์พิศ (2533 : 33) กล่าวว่า ภูมิปัญญา หมายถึง องค์ความรู้ในด้านต่าง ๆ ของการดำรงชีวิตของคนไทยที่เกิดจากการสะสมประสบการณ์ทั้งทางตรงและทางอ้อม ประกอบกับแนวคิดวิเคราะห์ในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ของตนเอง จนเกิดหลอมรวมเป็นแนวคิดในการแก้ไขปัญหาที่เป็นลักษณะของตนเอง ที่สามารถพัฒนาความรู้ดังกล่าวมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับกาลสมัยในการแก้ปัญหาของการดำรงชีวิต

ชลทิตย์ เอี่ยมสำอางค์ และ วิศนี ศิลาตระกูล (2533 : 163) กล่าวว่า ภูมิปัญญา หมายถึง ความรู้ ประสบการณ์ของคนในท้องถิ่น ซึ่งได้รับการศึกษาอบรม สั่งสมและถ่ายทอดจากบรรพบุรุษหรือเป็นความรู้ประสบการณ์ที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ตรงของตนเอง ซึ่งได้เรียนรู้จากการทำงานจากธรรมชาติแวดล้อม ทำให้มนุษย์ดำรงชีวิตได้อย่างสงบสุข

ปรีชา อุยตระกูล (2533 : 9) กล่าวว่า ภูมิปัญญาเป็นเรื่องที่สั่งสมกันมาตั้งแต่อดีตและเป็นเรื่องของการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งต่าง ๆ โดยผ่านกระบวนการทางจารีต

ประเพณี วิถีชีวิต การทำมาหากิน พิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความสมดุล เป้าหมายคือเพื่อให้เกิดความสุขทั้งในส่วนที่เป็นชุมชนหมู่บ้าน และในส่วนที่เป็นปัจเจกของชาวบ้านเอง ถ้าหากเกิดปัญหาทางด้านความไม่สมดุลกันขึ้นก็จะก่อให้เกิดความไม่สงบสุขในชุมชนและภูมิปัญญายังหมายถึงประสบการณ์ในการประกอบอาชีพด้วย

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2536 : 6) กล่าวว่า ภูมิปัญญา คือ ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความจัดเจน ที่กลุ่มคนได้จากประสบการณ์ที่สั่งสมไว้ในการปรับตัวและดำรงชีพในระบบนิเวศน์ หรือสภาพแวดล้อมธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคม-วัฒนธรรม ที่ได้พัฒนาการสืบสานกันมาเป็นผลของการใช้ สติปัญญาปรับตัวตามสภาวะต่าง ๆ ในที่ที่กลุ่มชนได้ตั้งหลักแหล่งถิ่นฐานอาศัยอยู่และได้แลกเปลี่ยนรังสรรค์ทางวัฒนธรรมกับกลุ่มชนอื่น จากพื้นที่สิ่งแวดล้อมอื่นที่ได้มีการติดต่อสัมพันธ์กันแล้วรับเอาหรือปรับเปลี่ยนนำมาสร้างประโยชน์ หรือแก้ปัญหาได้ในสิ่งแวดล้อมและบริบททางสังคมวัฒนธรรมของกลุ่มชนนั้น ภูมิปัญญาจึงมีทั้งภูมิปัญญาอันเกิดจากประสบการณ์ในพื้นที่ และภูมิปัญญาจากภายนอกเพื่อการแก้ปัญหาและการปรับตัวให้สอดคล้องกับความจำเป็นและการเปลี่ยนแปลง ภูมิปัญญาเป็นผลของประสบการณ์สั่งสมของคนที่เรียนรู้จากปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมในธรรมชาติ ปฏิสัมพันธ์ในกลุ่มชนเดียวกัน และปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชุมชนหลาย ๆ ชาติพันธุ์ รวมไปถึงโลกทัศน์ที่มีต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ

จารุวรรณ ธรรมวัตร (2538 : 1) กล่าวว่า ภูมิปัญญาเป็นแบบแผนการดำเนินชีวิตที่มีคุณค่าแสดงถึงความเฉลียวฉลาดของบุคคลและสังคม ซึ่งได้สั่งสมและปฏิบัติต่อกันมา ภูมิปัญญาจะเป็นทรัพยากรบุคคลหรือทรัพยากรความรู้ก็ได้

ประคอง นิมมานเหมินท์ (2538 : 47) กล่าวว่า ภูมิปัญญาเป็นความรู้หรือระบบความรู้ที่มนุษย์ค้นพบหรือคิดค้นขึ้น เพื่อประโยชน์ของกลุ่มชนให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมั่นคงปลอดภัย

ศรีศักร วัลลิโภดม (2535 : 6) กล่าวว่า ภูมิปัญญาเป็นศักยภาพในการปรับตัวของมนุษย์ให้เข้ากับสภาพของสังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมเพื่อให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันได้อย่างราบรื่น

เอี่ยม ทองดี (2542 : 6) กล่าวว่า ภูมิปัญญาเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่เป็นความรู้ความฉลาดรอบคอบในสิ่งต่าง ๆ ที่มีการพัฒนาใช้ประโยชน์สืบต่อจนเป็นมรดกตกทอด โดยมีเป้าหมายเพื่อให้เกิดความสุขทั้งในส่วนที่เป็นชุมชนหมู่บ้านและในส่วนที่เป็นของชาวบ้านเอง

สารานุกรมฉบับเยาวชน เล่ม 19 (2542 : 252) ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความรู้ของชาวบ้าน ซึ่งได้มาจากประสบการณ์และความเฉลียวฉลาดของชาวบ้านรวมทั้งความรู้ที่สั่งสมมาแต่บรรพบุรุษสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ระหว่างการสืบทอดมีการปรับประยุกต์และ

เปลี่ยนแปลงจนอาจเกิดเป็นความรู้ใหม่ตามสภาพการณ์ทางสังคมวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม ภูมิปัญญาเป็นความรู้ที่ประกอบไปด้วยคุณธรรมซึ่งสอดคล้องกับวิถีชีวิตดั้งเดิมของชาวบ้าน ชีวิตของชาวบ้านไม่ได้แบ่งแยกเป็นส่วน ๆ หากแต่ทุกอย่างมีความสัมพันธ์กันเมื่อผู้คนใช้ความรู้นั้นเพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ความสัมพันธ์ที่ดีเป็นความสัมพันธ์ที่มีความสมดุล ที่เคารพซึ่งกันและกัน ไม่ทำร้ายทำลายกัน ทำให้ทุกฝ่ายอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ ชุมชนดั้งเดิมจึงมีกฎเกณฑ์ของการอยู่ร่วมกัน มีคนเฒ่าคนแก่ เป็นผู้นำ คอยให้คำแนะนำ ตักเตือนตัดสิน และลงโทษหากมีการละเมิด ชาวบ้านจึงมีความเคารพธรรมชาติรอบตัว ภูมิปัญญาจึงเป็นความรู้ที่มีคุณธรรม เป็นความรู้ที่มีเอกภาพของทุกสิ่งทุกอย่าง เป็นความรู้ว่าทุกสิ่งทุกอย่างมีความสัมพันธ์กันอย่างมีสมดุลจึงเป็นความรู้อันสูงส่งและเป็นความจริงของชีวิต

ลองเวริ์ท และ เดวีส์ (Longworth and Davies, 1999 : 93) กล่าวว่า ภูมิปัญญา (Wisdom) เป็นการพัฒนาตามวิถีชีวิตที่มนุษย์ได้เรียนรู้และเป็นการพัฒนาความรู้สู่ขั้นสูงสุด โดยมีลำดับขั้นของการภูมิปัญญา เริ่มต้นจากการที่มนุษย์ได้รับข้อมูล (Data) หรือข้อเท็จจริง (Fact) โดยข้อมูลนี้จะมีความหมายน้อยมาก แต่เมื่อนำข้อมูลมาจัดหมวดหมู่และพัฒนาเป็นเนื้อหาหรือข่าวสาร (Information) ทำให้ข้อมูลนั้นมีความหมายมากขึ้น และเป็นการพัฒนามาสู่ขั้นความรู้ (Knowledge) ซึ่งในขั้นความรู้มนุษย์จะสามารถตีความในเนื้อหาได้อย่างมีประสิทธิภาพ นำไปใช้ประโยชน์ และพัฒนาสู่ระดับความเข้าใจ (Understanding) จากความสามารถในการเห็นและเข้าใจสิ่งที่เกิดได้อย่างถูกต้องตามสถานการณ์ ทำให้มนุษย์พัฒนาไปสู่ระดับการหยั่งรู้ (Insight) เป็นระดับที่มนุษย์สามารถตัดสินใจได้อย่างมีเหตุผล โดยเกิดจากประสบการณ์และความรู้ที่สะสมอยู่ในตัวของบุคคลนั้นเรียกว่า ภูมิปัญญา

กรีเนียร์ (Grenier 1998 : 2) กล่าวว่า ภูมิปัญญา เป็นองค์ความรู้ที่เกิดจากความทรงจำ และกิจกรรมที่มนุษย์ทำอยู่โดยการแสดงออกเป็นเรื่องเล่า บทเพลง สุภาษิต การเต้นรำ ค่านิยมทางวัฒนธรรม ความเชื่อ พิธีกรรม กฎหมายชุมชน และภาษาท้องถิ่น รวมทั้งภูมิปัญญาด้านการประกอบอาชีพ ได้แก่ เครื่องมือการเกษตร วัสดุ พันธุ์พืช และ พันธุ์สัตว์ ทั้งหมดนี้เป็นการดำเนินกิจกรรมเรียนรู้และถ่ายทอดส่งผ่านทางวัฒนธรรมโดยการบอกเล่า และทำให้ดูเป็นตัวอย่าง

จากความหมายของภูมิปัญญาที่กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่า ภูมิปัญญา หมายถึง รากฐานความรู้ ความคิด ค่านิยม ความเชื่อ ความฉลาดไหวพริบ ซึ่งเป็นไปในลักษณะที่เป็นนามธรรมและเป็นรูปธรรมของชาวบ้านในสังคมหนึ่ง ๆ โดยมีความสัมพันธ์กับการดำรงชีวิตของคนในสังคม ได้แก่ การทำมาหากิน การกินอยู่ในชีวิตประจำวัน การจัดการเกี่ยวกับปัจจัยสี่ เช่น บ้านเรือน ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ยารักษาโรค จึงเป็นสิ่งที่เกิดจากประสบการณ์ของตนเองทั้งสิ้น หรือเป็น

ประสบการณ์เดิมผสมผสานกับความรู้ใหม่ ๆ ที่มีการถ่ายทอดสืบต่อกันมาภายในสังคม และสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการเรียนรู้ การแก้ปัญหา การจัดการ รวมทั้งพัฒนาชีวิตให้เหมาะสมกับยุคสมัย และเกิดเป็นองค์ความรู้ใหม่ ๆ ที่มีความเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสภาพสังคมวัฒนธรรม เพื่อให้สมาชิกสามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข ซึ่งประสบการณ์เหล่านี้ เป็นสิ่งที่มีคุณค่าและถือเป็นก้าวสำคัญให้เกิดพลังสร้างสรรค์เพื่อพัฒนาชุมชนของตนเอง

1.2 ลักษณะของภูมิปัญญา

ด้วยเหตุที่ ภูมิปัญญาเป็นความรู้ที่อยู่ในวิถีชีวิตของชุมชน การศึกษาการเกิดขึ้นของภูมิปัญญาจึงต้องทำความเข้าใจลักษณะของภูมิปัญญา ดังนี้

ธาพา (Thapa 1996) กล่าวว่า ภูมิปัญญามีลักษณะเฉพาะของตัวเอง (Unique) เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมและภูมิปัญญาโดยมีพื้นฐานมาจากความรู้ของชนแต่ละเผ่าพันธุ์ ที่ประกอบไปด้วย ความคิด (Concept) ความเชื่อ และการรับรู้ (Perception) ของคนในชนบท จึงส่งผลให้เกิดเป็นกระบวนการที่มีการสะสม (Accumulation) และถ่ายทอดความรู้ สืบทอดกันต่อมา

เบคสเต็ดท์ (Bechstedt 1997 : 33) กล่าวว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นองค์ความรู้ที่เป็นระบบและเกิดขึ้นจากคนในท้องถิ่นที่ได้สะสมประสบการณ์ โดยผ่านการทดลองอย่างไม่เป็นทางการ รวมทั้งมีความเข้าใจเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมของชุมชน ภูมิปัญญาเป็นระบบที่มีการเปลี่ยนแปลงโดยการคิดสร้างสรรค์และประดิษฐ์โดยผ่านการติดต่อเชื่อมโยงกับท้องถิ่นอื่นในระบบความรู้ที่เป็นสากล

สุรเชษฐ์ เวชพิทักษ์ (2533 : 12-40) ได้แบ่งลักษณะของภูมิปัญญาชาวบ้านไว้ ดังนี้

1. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบการผลิตหรือการประกอบอาชีพ ซึ่งมีลักษณะการประกอบอาชีพแบบพุทธเกษตรกรรม หรือการประกอบอาชีพที่มีลักษณะจัดความสมดุลสอดคล้องกับธรรมชาติ มุ่งการพึ่งพาตนเองเป็นกระแสหลัก มากกว่าการพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก

2. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบสังคม หรือการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ซึ่งได้แก่ ความเชื่อ คำสอน ค่านิยม ประเพณีที่แสดงออกในแบบแผนการดำเนินชีวิต

3. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ธรรมชาติ หรือสิ่งแวดล้อม ได้แก่ การรักษาป่าไม้ชุมชน การรักษาโรคด้วยสมุนไพร

ประเวศ วะสี (2534 : 82-83) ได้สรุปลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาไว้ 3 ประการ คือ

1.ความจำเพาะกับท้องถิ่น เนื่องจากภูมิปัญญาท้องถิ่นมีการสะสมขึ้นมาจากประสบการณ์หรือความจัดเจนจากชีวิตและสังคมในท้องถิ่นหนึ่ง ๆ เพราะฉะนั้นภูมิปัญญาท้องถิ่น

จึงมีความสอดคล้องกับเรื่องของท้องถิ่นมากกว่าภูมิปัญญาจากภายนอก โดยที่ไม่อาจนำไปใช้กับท้องถิ่นอื่น ๆ ที่แตกต่างกันได้ หรือได้แต่ไม่ดีมากนัก

2. มีความเชื่อมโยงหรือบูรณาการสูง ภูมิปัญญาท้องถิ่นจะมีการเชื่อมโยงกันระหว่างชีวิตสังคมและสิ่งแวดล้อม มีการพยายามนำธรรมชาติมาอธิบายเป็นรูปธรรมที่สามารถแตะต้องได้เช่น ความคิดเรื่องพระแม่ธรณี แม่คงคา แม่โพสพ พระภูมิเจ้าที่ ทำให้คนเคารพธรรมชาติและไม่ทำลายล้างสิ่งนั้น

3. มีความเคารพผู้อาวุโส ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ความสำคัญกับประสบการณ์ จึงมีความเคารพผู้อาวุโส เพราะผู้อาวุโสมีประสบการณ์มากกว่า

สามารถ จันทร์สูรย์ (2533 : 88-94) ได้แบ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

1. ลักษณะที่เป็นนามธรรม เป็นโลกทัศน์ ชีวทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิตเป็นเรื่องเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย คุณค่าและความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน

2. ลักษณะที่เป็นรูปธรรม เป็นเรื่องเกี่ยวกับเฉพาะด้านต่าง ๆ เช่น การทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปะ ดนตรีและอื่น ๆ โดยภูมิปัญญาเหล่านี้สามารถสะท้อนออกมาใน 3 ลักษณะที่สัมพันธ์ใกล้ชิดกัน ได้แก่

1. ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกัน ระหว่างคนกับโลก สิ่งแวดล้อม สัตว์ พืช ธรรมชาติ

2. ความสัมพันธ์ของคนกับคนอื่น ๆ ที่ร่วมกันในสังคมหรือในชุมชน

3. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ ตลอดทั้งสิ่งที่ไม่สามารถสัมผัสได้ทั้งหลายทั้ง 3 ลักษณะนี้คือ สามมิติของเรื่องเดียวกัน คือชีวิตของชาวบ้านสะท้อนออกมาถึงภูมิปัญญาในการดำเนินชีวิตอย่างมีเอกภาพเหมือนสามมุมของรูปสามเหลี่ยม ภูมิปัญญาจึงเป็นรากฐานในการดำเนินชีวิตของคนไทย ซึ่งสามารถแสดงให้เห็นชัดเจนได้โดยภาพประกอบดังนี้

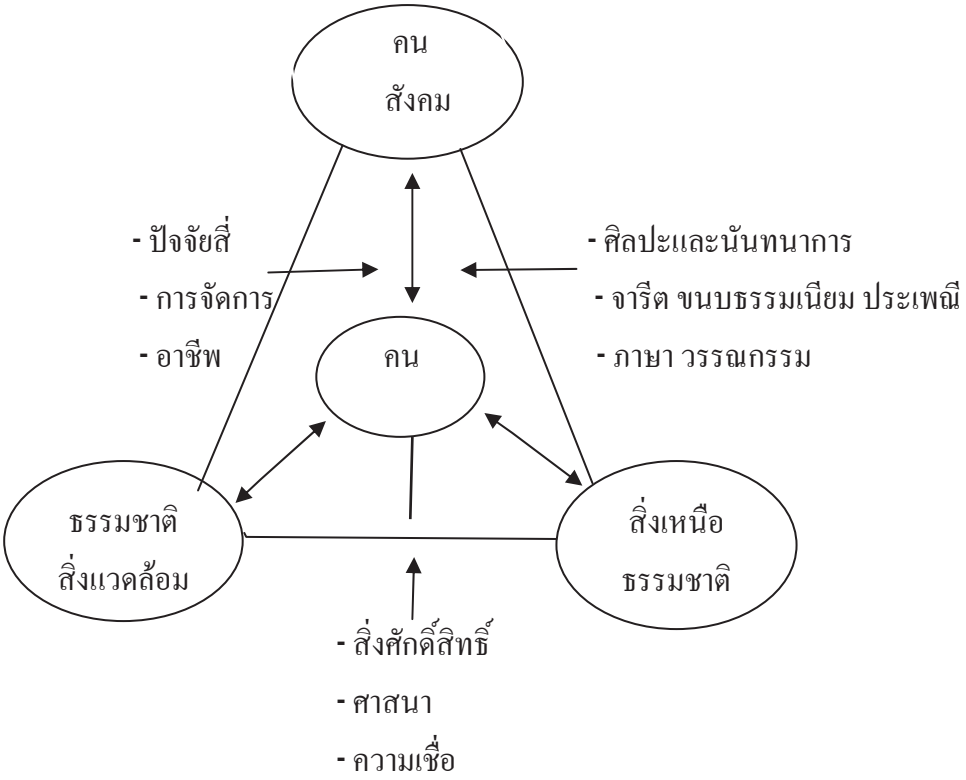

ภาพที่ 1 ความสัมพันธ์ของภูมิปัญญา

ที่มา : สามารถ จันทร์สูรย์, เอกสารสัมมนาวิชาการเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้าน (กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2533), 94.

จากภาพที่ 1 จะเห็นได้ว่า ลักษณะภูมิปัญญาที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม จะแสดงออกมาในลักษณะภูมิปัญญาในการดำเนินวิถีชีวิตขั้นพื้นฐานด้านปัจจัยสี่ ซึ่งประกอบด้วย อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ตลอดทั้งการประกอบอาชีพต่าง ๆ เป็นต้น

ภูมิปัญญาที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนอื่นในสังคม จะแสดงออกมาในลักษณะจารีต ขนบธรรมเนียม ประเพณี ศิลปะ และนันทนาการ ภาษา และวรรณกรรม ตลอดทั้งการสื่อสารต่าง ๆ เป็นต้น

ภูมิปัญญาที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติจะแสดงออกมาในลักษณะของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ศาสนา ความเชื่อต่าง ๆ เป็นต้น

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2535 : 74-88) ได้อธิบายลักษณะของภูมิปัญญาที่สำคัญดังนี้

1. ภูมิปัญญาทางความรู้ ซึ่งมีลักษณะเป็นข้อมูลเป็นเนื้อหาสาระเกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ เช่น ความรู้เกี่ยวกับครอบครัว ความรู้เกี่ยวมนุษย์ ประเภทของครอบครัว ฯลฯ ของสังคมนั้น

2. ภูมิปัญญาทางความเชื่อ จะมีลักษณะที่สามารถพิสูจน์ได้ ซึ่งความเชื่อนั้นอาจยังไม่ถูกต้องหากไม่ได้มีการพิสูจน์ หรือหากมีการพิสูจน์ความเชื่อนั้นแล้ว ความเชื่อก็จะกลายเป็นความรู้ แต่ความเชื่อบางอย่างก็ไม่สามารถพิสูจน์ได้ เช่น เรื่องนรก สวรรค์ เป็นต้น

3. ภูมิปัญญาทางความสามารถหรือแนวทางในการแก้ปัญหา ภูมิปัญญาในลักษณะนี้จะป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาขึ้นในครอบครัวและสามารถสร้างความสัมพันธ์อันดีให้กับครอบครัว เป็นต้น

4. ภูมิปัญญาทางวัตถุ เช่น เรือนชาน บ้านช่อง เครื่องใช้ไม้สอยต่าง ๆ ในครอบครัว ทำให้ครอบครัวมีความสะดวกสบายตามสภาพ เป็นต้น

5. ภูมิปัญญาทางพฤติกรรม เช่น การกระทำ ความประพฤติ การปฏิบัติตัวของคนในครอบครัวจนทำให้ครอบครัวสามารถดำรงอยู่ได้

เอี่ยม ทองดี (2542 : 5-6) กล่าวว่า ภูมิปัญญาที่มีลักษณะเป็นนามธรรม มีองค์ประกอบต่าง ๆ ดังนี้

1. ความคิด เป็นสิ่งที่ติดตัวมาแต่กำเนิด ที่เรียกว่า Cognitive System ซึ่งประกอบด้วยระบบประสาท ระบบสมอง และต่อมต่างๆทำหน้าที่คิดให้แก่ร่างกาย และนักมานุษยวิทยาเชื่อว่าทำงานอยู่นอกเหนือจากบงการของร่างกาย หมายถึง ทั้งส่วนที่เป็นจินตนาการและผลของการวิเคราะห์และสังเคราะห์จากสภาพแวดล้อม ทั้งทางธรรมชาติและสังคมวัฒนธรรม ซึ่งความคิดดังกล่าวนี้ จะเป็นแหล่งสำคัญหรือที่มาของความรู้ อันเป็นองค์ประกอบของภูมิปัญญาในลำดับถัดไป

2. ความรู้ มีการนำมาใช้ในลักษณะต่าง ๆ เช่น องค์ความรู้ ภูมิรู้ ปรากฏอยู่ในแนวคิดทฤษฎีหลายที่ เช่น ทฤษฎีญาณวิทยา ว่าด้วยทฤษฎีแห่งความรู้ สืบค้นกำเนิดแห่งความรู้ และธรรมชาติของความรู้ หาคำตอบว่าตรงกับความเป็นจริงหรือไม่ หรือว่าความรู้เป็นเพียงการพิจารณาเทียบเคียงซึ่งไม่ตรงกับข้อเท็จจริง และยังสืบค้นเรื่องกาล (Time) อวกาศ (Space) เนื้อสาร (Substance) สัมพันธภาพ (Relation) และความเป็นเหตุและผล (Causality) องค์ความรู้หรือความรู้เป็นสิ่งที่ใช้แสดงหรือยืนยันสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งนักปราชญ์หลายคนได้จัดองค์ความรู้เป็นหมวด ๆ (Category) ความรู้หรือองค์ความรู้เป็นส่วนหนึ่งขององค์ประกอบภูมิปัญญาที่กล่าวข้างต้น

3. ความเชื่อ เป็นพื้นฐานสำคัญยิ่งของสังคมมนุษย์ มนุษย์แต่ละกลุ่มนั้นมีความเชื่อแตกต่างกันไป ซึ่งความเชื่อก็คือความศรัทธา หรือความยึดมั่นถือมั่น ที่เป็นแกนสำคัญในการดำเนินชีวิตและความมั่นคงของสังคม ความเชื่อมีอยู่หลายระดับ ทั้งในการดำเนินชีวิตประจำวัน อันเป็นความเชื่อโดยทั่วไป และความเชื่อที่เกี่ยวกับจิตวิญญาณ โลกนี้ โลกหน้า ความดี ความชั่ว นรก สวรรค์ บาปบุญคุณโทษ ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญยิ่งในภูมิปัญญา

4. ค่านิยม เป็นพื้นฐานของการจัดแบบแผนพฤติกรรมที่ปรากฏอยู่ภายในและแสดงออกเป็นพฤติกรรมในลักษณะต่าง ๆ ทางกาย วาจา และความคิด โดยสรุปแล้ว ค่านิยม ก็คือสิ่งที่กลุ่มสังคมกลุ่มหนึ่งๆ เป็นสิ่งที่ดีมีค่า ควรแก่การกระทำ น่ายกย่อง หรือเห็นว่าถูกต้องดีงาม ค่านิยมจึงเป็นพื้นฐานสำคัญทางภูมิปัญญา และเป็นบ่อเกิดพฤติกรรมของบุคคลแต่ละสังคม ค่านิยมแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

4.1 ค่านิยมของบุคคล คือ การที่บุคคลต้องเลือกตัดสินใจที่จะประพฤติปฏิบัติในสถานการณ์ที่เผชิญหน้า

4.2 ค่านิยมของสังคม คือ ความรู้สึก ความต้องการของคนส่วนใหญ่ที่กำหนดยอมรับเป็นหลักการพื้นฐาน ที่จะใช้พิจารณาการประพฤติปฏิบัติของสังคมที่ถูกต้องและสำคัญ

5. ความเห็น เป็นภาวะที่เกิดขึ้นหลังจากบุคคลหรือชุมชนได้พิจารณาและใคร่ครวญรอบคอบแล้ว จึงลงมติตัดสินใจว่าควรจะแสดงออกในลักษณะ ซึ่งความคิดในลักษณะดังกล่าวนี้เป็นภูมิปัญญาประการหนึ่งที่มีผลสำคัญยิ่งต่อพฤติกรรมที่แสดงออกมาทั้งกาย วาจา และจิตใจ

6. ความสามารถ เป็นศักยภาพและประสิทธิภาพที่มีอยู่ภายในบุคคลหรือชุมชน ในการจัดการเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ในลักษณะเดียวกันกับสิ่งที่เรียกว่า “พรสวรรค์” ซึ่งเป็นผลมาจากลักษณะทางกายและจิตใจร่วมกัน โดยแต่ละคนหรือแต่ละชุมชนย่อมจะต้องแตกต่างกัน

7. ความฉลาดไหวพริบ เป็นทักษะที่ปรากฏอยู่ภายในจิตใจหรือจิตวิญญาณ เป็นสิ่งที่สามารถนำมาใช้แก้ไข ป้องกัน ควบคุม และคุ้มครองเหตุการณ์ต่าง ๆ ไม่ให้เกิดเป็นปัญหาขึ้นหรือให้เป็นไปตามที่ตนเองหรือชุมชนต้องการ

จากการศึกษาแนวคิดข้างต้นจึงสรุปได้ว่า ภูมิปัญญามีลักษณะที่สำคัญ คือศิลปวัฒนธรรม การประกอบอาชีพ เทคโนโลยี ซึ่งองค์ประกอบทั้งหมดนี้ ถือเป็นพื้นฐานและเป็นบ่อเกิดของภูมิปัญญา อีกทั้งยังสามารถกำหนดลักษณะภูมิปัญญาไทยให้แตกต่างไปตาม ความคิด ความรู้ ความเชื่อ ค่านิยม ความเห็น ความสามารถ และความฉลาดไหวพริบของแต่ละบุคคลหรือแต่ละชุมชนนั้น

นอกจากนี้ ได้มีการกำหนดสาขาภูมิปัญญาโดยจัดกลุ่มภูมิปัญญาที่มีความสอดคล้องและมีความแตกต่างกันเพื่อนำภูมิปัญญามาใช้ในการเรียนรู้และการส่งเสริม โดยแบ่งภูมิปัญญาออกเป็น 11 สาขา ดังนี้ (รุ่ง แก้วแดง 2540 : 206-208)

1. สาขาเกษตรกรรม หมายถึง ความสามารถในการผสมผสานองค์ความรู้ ทักษะ และเทคนิค ด้านการเกษตรกับเทคโนโลยีการพัฒนาบนพื้นฐานคุณค่าดั้งเดิม ซึ่งคนสามารถพึ่งพาตนเองในภาวการณ์ต่าง ๆ ได้ เช่น การทำการเกษตรแบบผสมผสาน การแก้ปัญหาการเกษตร ด้านการตลาด การแก้ปัญหาด้านการผลิต การแก้ไขโรคและแมลง และการรู้จักปรับใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับการเกษตร เป็นต้น

2. สาขาอุตสาหกรรมและหัตถกรรม (ด้านการผลิตและการบริโภค) หมายถึง การรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการแปรรูปผลผลิต เพื่อชะลอการนำเข้าตลาด เพื่อแก้ปัญหาด้านการบริโภคอย่างปลอดภัย ประหยัดและเป็นธรรม อันเป็นกระบวนการให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้ ตลอดทั้งการผลิตและการจำหน่ายผลผลิตทางหัตถกรรม เช่น การรวมกลุ่มของกลุ่มโรงงานยางพารา กลุ่มโรงสี กลุ่มหัตถกรรม เป็นต้น

3. สาขาการแพทย์แผนไทย หมายถึง ความสามารถในการจัดการป้องกันและรักษาสุขภาพของคนในชุมชน โดยเน้นให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองทางด้านสุขภาพและอนามัยให้

4. สาขาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หมายถึง ความสามารถเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งการอนุรักษ์ การพัฒนา การใช้ประโยชน์จากคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน

5. สาขากองทุนและธุรกิจชุมชน หมายถึง ความสามารถในการบริหารจัดการด้านการสะสมบริการกองทุนและธุรกิจในชุมชน ทั้งที่เป็นเงินตราและโภคทรัพย์ เพื่อเสริมชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในชุมชน

6. สาขาสวัสดิการ หมายถึง ความสามารถในการจัดสวัสดิการในการประกันคุณภาพชีวิตของคนให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

7. สาขาศิลปกรรม หมายถึง ความสามารถในการผลิตผลงานทางด้านศิลปะสาขาต่าง ๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม วรรณกรรม ทัศนศิลป์ คีตศิลป์ เป็นต้น

8. สาขาการจัดการองค์กร หมายถึง ความสามารถในการบริหารจัดการดำเนินงานขององค์กรชุมชนต่าง ๆ ให้สามารถพัฒนาและบริหารองค์กรของตนเองได้ตามบทบาทหน้าที่ขององค์กร เช่น การจัดการองค์กรของกลุ่มแม่บ้าน เป็นต้น

9. สาขาภาษาและวรรณกรรม หมายถึง ความสามารถในการผลิตผลงานเกี่ยวกับภาษาทั้งภาษาถิ่น ภาษาโบราณภาษาไทย และการใช้ภาษา ตลอดทั้งด้านวรรณกรรมทุกประเภท

10. สาขาศาสนาและประเพณี หมายถึง ความสามารถในการประยุกต์และปรับใช้หลักธรรมคำสอนทางศาสนา ความเชื่อ และประเพณีดั้งเดิมที่มีคุณค่าให้เหมาะสมต่อการประพฤติปฏิบัติให้บังเกิดผลดีต่อบุคคลและสิ่งแวดล้อม เช่น การถ่ายทอดหลักธรรมทางศาสนา การบวชป่า

11. สาขาการศึกษา หมายถึง ความสามารถในการถ่ายทอด การอบรมเลี้ยงดู การบ่มเพาะ การสั่งสอน การสร้างสื่อและอุปกรณ์ และการวัดความสำเร็จของการศึกษา

จากกระบวนการดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่าภูมิปัญญาสาขาต่าง ๆ เป็นพื้นฐานขององค์ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในชีวิตที่ผ่านกระบวนการศึกษา สังเกต คิดวิเคราะห์จนเกิดปัญญา

และตกผลึกมาเป็นองค์ความรู้ที่ประกอบกัน แล้วถ่ายทอด สืบต่อกันมา จนกลายเป็นความรู้ที่เหมาะสมกับวิถีชีวิตของตนเองและคนในสังคม

1.3 ภูมิปัญญาด้านดนตรี

ดนตรีเกิดจากความคิดและสติปัญญาของคน ธรรมชาติเป็นครูคนแรกของมนุษย์ เครื่องดนตรีของชนชาติต่าง ๆ ล้วนอุบัติขึ้นจากธรรมชาติ (ภารดี มหาขันธ์ 2544 : 204-205) เครื่องดนตรีหรือเครื่องมือที่มนุษย์ใช้ทำให้เกิดเสียงดนตรีนั้น ในเริ่มแรกมนุษย์อาจใช้การปรบมือเป็นจังหวะ ผิวปากหรือเป่าใบไม้เป็นทำนองเสียงสูงต่ำ หนักเบาต่างกันก่อให้เกิดทำนองเพลงขึ้นมา จนกระทั่งมนุษย์รู้จักนำวัสดุจากธรรมชาติมาประดิษฐ์ขึ้นเป็นเครื่องดนตรีชนิดต่าง ๆ เช่น นำไม้ไผ่มาประดิษฐ์เป็นโหวด แคน ขลุ่ย ปี่ ให้เกิดเสียง เครื่องดนตรีจึงมีรูปแบบที่เรียบง่ายและประดิษฐ์ขึ้นจากวัสดุธรรมชาติใกล้ตัว

ดนตรีเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับเสียง เป็นการเรียบเรียงเสียงจากจินตนาการ อย่างมีหลักการโดยอาศัยเสียงเป็นสื่อถ่ายทอดความรู้สึก เสียงดนตรีเป็นเสียงที่ประดิษฐ์ขึ้นโดยอาศัยความงดงามของเสียง ดนตรีสามารถถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิด อารมณ์และจินตนาการของมนุษย์ทำให้ผู้ฟังเข้าใจและเกิดอารมณ์คล้อยตาม ดนตรีเปรียบเสมือนภาษาสากลของมนุษย์ที่มนุษย์ทุกคนสามารถสื่อให้เข้าใจร่วมกันได้ ดังนั้น ดนตรีจึงหมายถึง ศิลปะแขนงหนึ่งที่เกิดจากความต้องการของมนุษย์ในการถ่ายทอดอารมณ์ ความรู้สึกออกมาเป็นสัญลักษณ์และถ่ายทอดออกมาเป็นเสียงดนตรี ดนตรีจึงถูกสร้างขึ้นมารับใช้มนุษย์ในหลายบทบาทหลายหน้าที่ และหน้าที่หนึ่งที่ดนตรีถูกสร้างขึ้นมาก็เพื่อนำเสนอในรูปแบบของอารมณ์ ความรู้สึกซึ่งช่วยให้มนุษย์สามารถแสดงออก ถ่ายทอดความรู้สึก ความนึกคิด รวมทั้งดนตรียังเป็นศิลปะชั้นสูงสุดที่อยู่ในรูปของนามธรรมอันไร้ขอบเขตข้อจำกัดที่มนุษย์ได้สร้างขึ้นมา (ศันสนีย์ จะสุวรรณ์ 2549 : 31-32)

นอกจากนี้ ดนตรียังเป็นการแสดงความเป็นพวกเดียวกัน การอ้อนวอนเทพเจ้าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย การแสดงความสุข ความทุกข์ ฯลฯ แม้ในปัจจุบันดนตรีมีวิวัฒนาการมาตามยุคสมัย ตามลำดับ แต่หน้าที่พื้นฐานของดนตรีก็ยังคงไม่ต่างไปจากเมื่อหลายพันปีที่แล้ว ดนตรียังคงเป็นเครื่องมือที่ถึงแสดงภูมิปัญญาและวัฒนธรรมของมนุษย์ต่อไปอีกไม่มีที่สิ้นสุด

ภูมิปัญญาด้านดนตรีเป็นสิ่งที่มีอยู่ในสังคมไทยมาแต่โบราณ ดนตรีเป็นสิ่งที่แสดงออกหรือบ่งบอกถึงความเป็นชนชาติ แสดงออกถึงภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่ได้ร่วมกันสร้างสรรค์และสั่งสมกันมาอย่างต่อเนื่องซึ่งมีความเชื่อเรื่องอิทธิพลของดนตรีมีต่อมนุษย์ในด้านต่าง ๆ มีความสามารถในการคิดสร้างสรรค์รูปแบบการบรรเลง การแบ่งประเภทของเพลง มีความสามารถในการสร้างเครื่องดนตรี ดัดแปลง ตกแต่งและประดับประดาเครื่องดนตรีได้อย่างประณีตสวยงาม

สอดคล้องกับภูมิประเทศ และเหมาะกับสภาพแวดล้อม ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าบรรพบุรุษของชนชาติไทยได้สร้างวัฒนธรรมทางด้านดนตรีมานานพอกับการสร้างประเทศมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นการสร้างภูมิปัญญาทางด้านดนตรีที่มีความไพเราะของผู้สร้างผลงาน (อรวรรณ บรรจงศิลป์ 2546 : 247-249 ; อังคณา ใจเหิม 2538 : 4) นอกจากนี้ ดนตรียังแสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองทางความคิด ซึ่งดนตรีของชนชาติเดียวกันแต่ต่างถิ่นฐานกัน ต่างสภาพแวดล้อมกัน ย่อมแสดงออกถึงวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ ความรู้สึกนึกคิดและวัตถุอันเป็นสื่อแสดงออก ซึ่งดนตรีแต่ละท้องถิ่นที่แตกต่างกันเรียกว่า ดนตรีพื้นบ้าน ดนตรีประจำท้องถิ่น

สรุปได้ว่า ในสังคมปัจจุบันที่มนุษย์อาศัยอยู่มีภูมิปัญญาที่เป็นความรู้ดั้งเดิม กระจายอยู่ตามท้องถิ่นมากมาย ซึ่งภูมิปัญญาในแต่ละท้องถิ่นนั้นย่อมมีความแตกต่างกันไปตามแนวความคิด ความเชื่อ เชื้อชาติ ศาสนา และลักษณะภูมิประเทศ ดังนั้น การศึกษากระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีจะทำให้เกิดความเข้าใจในภูมิปัญญาที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตและเป็นเอกลักษณ์ที่มีคุณค่าต่อการดำรงอยู่ของชุมชน

1.4 ประวัติเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคน

ดนตรีเป็นศิลปะอย่างหนึ่งที่มนุษย์ได้สร้างสรรค์ปรุงแต่งขึ้น และได้เป็นเพื่อนทางจิตใจของมนุษย์มาช้านานแล้ว เครื่องดนตรีเกิดจากความคิดและสติปัญญาของคน ธรรมชาติเป็นครูคนแรกของมนุษย์ เครื่องดนตรีของชนชาติต่าง ๆ ล้วนอุบัติขึ้นจากธรรมชาติ ในระยะแรก เสียงของเครื่องดนตรีเกิดจากการธรรมชาติ เกิดจากเสียงร้องของมนุษย์ และเกิดจากการกระทบกันของวัตถุสิ่งของ เสียงในลักษณะเหล่านี้ ส่งผลให้มนุษย์เกิดการเรียนรู้ และเลียนแบบเสียงของดนตรี จึงทำให้เกิดเป็นเครื่องดนตรีในประเภทต่าง ๆ

ประวัติเครื่องดนตรีขลุ่ย

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ขลุ่ยเป็นเครื่องดนตรีที่เกิดขึ้นมาพร้อม ๆ กับแคน เนื่องจากได้มีการขุดพบหีบศพภรรยาของเจ้าเมืองไทยที่ริมแม่น้ำฮวงโห หีบนั้นแบ่งออกเป็นเก้าชั้น แต่ละชั้นจะบรรจุทรัพย์สมบัติต่าง ๆ ปรากฏว่าภายในหีบบรรจุศพชั้นในสุดที่อยู่ติดกับตัวศพมีของที่สำคัญ 3 ชิ้น คือ แคน 1 เต้า ขลุ่ย 1 เลา และขิม 1 ตัว ศพนั้นมีอักษรจารึกศักราชไว้ ซึ่งถ้านับถึงในปัจจุบันมีอายุมากกว่า 2,000 ปี (อุทิศ นาคสวัสดิ์ 2514 : 1)

ขลุ่ยเป็นเครื่องดนตรีประเภทเครื่องเป่า ที่เกิดขึ้นหลังเครื่องตีไม่นานและได้ประดิษฐ์ขึ้นเพื่อเลียนเสียงลมพัด อาจจะเริ่มจากเอาใบไม้มาเป่า จากการเป่าเขาสัตว์ การเป่าหลอดไม้ หรือเป่า

ใบไม้เพื่อให้อาณัติสัญญาณ ต่อมารู้จักการเจาะรู ทำลิ้น เพื่อให้เกิดระดับเสียงต่างๆ และในที่สุดก็วิวัฒนาการมาเป็นดนตรีประเภทขลุ่ย (ผิว) ปี่ และแคน (อรวรรณ บรรจงศิลป 2546 : 250)

ขลุ่ย เป็นคำเรียกจากเสียงเป่าที่ได้ยิน จากการศึกษาพบว่ามีคำเรียกเครื่องเป่าของอินเดียตอนใต้ที่รูปทรงคล้ายขลุ่ย เรียกเครื่องดนตรีนั้นว่า โคลาลุ (Kolalu) ซึ่งมีความหมายใกล้เคียงกับขลุ่ยของไทย หากพูดให้เร็วตามเอกลักษณ์ของคนอินเดียก็ออกเสียงใกล้เคียงเป็น “ขลุ่ย” ก็เป็นได้ ลักษณะเครื่องเป่าแบบขลุ่ยนั้นมีแพร่หลายอยู่ทุกภูมิภาค เครื่องเป่าชนิดนี้จึงรู้จักกันอย่างเป็นสากล แต่มีกลวิธีเป่าที่แตกต่างกันไปในแต่ละภูมิภาค

วิธีการเป่าขลุ่ยที่มีลักษณะแบบเป่าด้านข้าง (Side – blown flute) ใช้ปากผิวลงไปที่รูเจาะไว้ด้านข้าง ขลุ่ยที่มีลักษณะนี้ได้แก่ขลุ่ยอินเดียที่เรียกว่า มุราลี (Murali) และขลุ่ยจีน หรือ เฉียว (T’siao) ใช้การเป่าด้านข้างแบบการใช้ลมผิวผ่านรูซึ่งเป่ายากกว่าขลุ่ยไทยที่มีลักษณะเป่าด้านตรง (End – blown flute or Vertical flute) และมีการพัฒนาด้วยการทำลิ้นสำหรับเป่าให้ได้เสียงนุ่มนวลมากขึ้นด้วย (พงษ์ศิลป์ อรุณรัตน์ 2550 : 52)

ระบบเสียงขลุ่ยนั้นแต่ละเสียงขึ้นอยู่กับรู (Key) ที่เจาะไว้บนเลา ดังนั้น ขลุ่ยจึงใช้เพียงปล้องไม้อันเดียวแต่สามารถเป่าได้หลายเสียงตามจำนวนรูที่เจาะไว้ หรือหากผู้เป่ามีฝีมือในการเป่าขลุ่ยก็สามรถเป่าได้เสียงมากกว่านั้นก็ได้ การเจาะรูขลุ่ยจะขึ้นอยู่กับความยาวของกล้องไม้ (Air Column) คือ ถ้าปิดนิ้วรูหมด จะได้เสียงต่ำเหมือนกับกล้องไม้นั้นยาว แต่ถ้าเปิดนิ้วหมดทุกรูก็จะได้เสียงสูงเหมือนกล้องไม้นั้นสั้น อีกทั้งการใช้นิ้ว ปิด – เปิด เสียงนั้นจะอยู่ในแนวเดียวกันหมด ซึ่งสะดวกต่อการเป่า น้ำเสียงของขลุ่ยจะหวีดหวิว คล้ายกับเสียงลมพัด หรือนกร้อง เพราะในระดับเสียงต่ำก็จะให้เสียงนุ่มนวลน่าฟังในระดับเสียงสูงจะให้เสียงแพรวพราวไพเราะเสนาะมาก

ในประเทศไทย สันนิษฐานว่า ขลุ่ยอาจเกิดขึ้นก่อนหรือในสมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี ร่วมสมัยกับเครื่องดนตรีประเภท กลอง ฆ้อง แคน ขลุ่ย ปี่ ซอ และกระจับปี่ แต่ที่มีหลักฐานชัดเจนปรากฏในกฎมณเฑียรบาลสมัยพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. 1991-2031) แห่งกรุงศรีอยุธยาว่า ห้ามร้องเพลงเรือหรือ เป่าขลุ่ย เป่าปี่ สีซอ ดีดกระจับปี่ ดีดจะเข้ ตีโพนทับ ในเขตพระราชฐาน (สงบศึกธรรมวิหาร 2540 : 14) ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ขลุ่ย ได้เป็นเครื่องดนตรีที่มีบทบาทในวงดนตรีหลายประเภท เช่น วงมโหรีเครื่องหก วงปี่พาทย์ไม้นวม และวงเครื่องสายไทย (อุทิศ นาคสวัสดิ์ 2514 : 2)

ส่วนประกอบของขลุ่ยมี ดังนี้ (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ 2534 : 4)

เลาขลุ่ย คือ ตัวขลุ่ย มีขนาดแตกต่างกันไปตามชนิดของขลุ่ย มักนิยมประดิษฐ์ลวดลายต่าง ๆ ลงบนตัวขลุ่ย เช่น ลายดอกพิกุล ลายหิน และลายลูกระนาด เป็นต้น จะทำด้วยไม้รวกปล้องยาว ๆ ในปัจจุบันไม้รวกหายากขึ้นอาจนำเอาไม้เนื้อแข็งหรือท่อพลาสติกมาทดแทนเจาะทะลุข้อ

และใช้ไฟย่างให้แห้ง ตบแต่งผิวให้ไหม้เกรียมเป็นลวดลายสวยงาม ด้านหน้าเจาะรูกลม ๆ เรียงแถวกัน 7 รู สำหรับนิ้วปิดเพื่อเปลี่ยนเสียงตรงที่ใช้เป่า

ดาก คือ ไม้อุดปากขลุ่ย ทำจากไม้เนื้อแข็งนิยมใช้ในไม้สักทอง เหลากลมให้คับแน่นกับร่องภายในของปากขลุ่ย ฝานให้เป็นช่องว่าง ลาดเอียงตลอดชิ้นดาก ให้เป่าลมผ่านไปได้

รูเป่า เป็นรูสำหรับเป่าลมเข้าไป เพื่อให้ช่างขลุ่ยทดลองเป่า ซึ่งจะต้องใช้ริมฝีปากวางมุมล่างตรงช่องและเปิดริมฝีปากให้ลมผ่านเข้าไปในเลา เมื่อลมที่ผ่านเข้าไปจะทำให้เกิดเสียง

รูปากนกแก้ว เป็นรูที่เจาะร่องรับลม จากปลายดากภายในขลุ่ย อยู่ด้านเดียวกับรูเป่า อยู่สุดปลายดากพอดี เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า แต่ปาดตอนล่างเป็นทางเฉลียงไม่เจาะทะลุตรงเหมือนด้านข้างและด้านหน้า รูปากนกแก้วนี้ทำให้เกิดเสียง เทียบได้กับลิ้นของขลุ่ย

รูเยื่อ เป็นรูสำหรับบิดวัสดุที่ทำให้เสียงสั่นพริ้ว มักใช้เยื่อไม้ไผ่ หรือเยื่อหัวหอมปิด อยู่ด้านขวามือ ในปัจจุบันนิยมใช้เทปกาวปิดแทนเพื่อความสะดวกและคงทน

รูค้ำ หรือรูนิ้วค้ำ อยู่ใต้รูปากนกแก้วเป็นรูสำหรับให้นิ้วหัวแม่มือปิด เพื่อบังคับเสียง และประคองเลาขลุ่ยขณะเป่า อยู่ด้านล่างเลาขลุ่ย ต่อจากรูปากนกแก้วไปทางปลายเลาขลุ่ย

รูบังคับเสียง เป็นรูที่เจาะเรียงอยู่ด้านบนของเลาขลุ่ย มีอยู่ 7 รู ด้วยกัน

รูร้อยเชือก มี 4 รู หรือ 2 รู ก็ได้ อยู่ทางส่วนปลายของเลาขลุ่ย โดยการเจาะทะลุบน-ล่าง และ ซ้าย-ขวา ให้เยื้องกันในแต่ละคู่ เสียงขลุ่ยเกิดจากเป่าลม และใช้นิ้วมือปิดเปิดรูบังคับเสียง

ขลุ่ยถือได้ว่าเป็นเครื่องดนตรีสำคัญมาก โดยเฉพาะการใช้ขลุ่ยเป็นเครื่องสำหรับเป่าเทียบเสียงเครื่องดนตรีภายในวงก่อนบรรเลงเพื่อให้เสียงแต่ละเครื่องดนตรีเท่าและกลมกลืนกัน แต่เดิมนั้นขลุ่ยใช้บรรเลงร่วมกับวงมโหรีและวงเครื่องสาย คือ ขลุ่ยเพียงออ ต่อมาเมื่อขนาดของเครื่องดนตรีใหญ่ขึ้นเสียงของขลุ่ยเพียงเลาเดียวไม่ดังกังวานและถูกกลบเสียงโดยเครื่องดนตรีชิ้นอื่น ๆ ทำให้มีการคิดขลุ่ยขึ้นอีก 2 ขนาด สำหรับใช้เป่าประสานเสียงภายในวงดนตรี โดยเรียกขลุ่ยให้แตกต่างกันออกไปตามระดับเสียง ดังนี้ (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ 2544 :1-3)

ขลุ่ยเพียงออเป็นขลุ่ยที่ใช้มาแต่สมัยโบราณ มีความยาวประมาณ 45 ซ.ม. กว้าง 2.5 ซ.ม. ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับขนาดของไม้ไผ่ ใช้ผสมในวงเครื่องสาย วงมโหรีและวงปี่พาทย์ดึกดำบรรพ์

ขลุ่ยหลีบหรือขลุ่ยหลีกเป็นขลุ่ยขนาดเล็กที่สุด เกิดขึ้นในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ มีความยาว ประมาณ 25 ซ.ม. กว้างประมาณ 2 ซ.ม มีระดับเสียงสูงกว่าขลุ่ยเพียงออ 4 เสียง เป็นขลุ่ยชนิดเดียวที่เป็นเครื่องดนตรีประเภทเครื่องนำใช้ผสมในวงเครื่องสายเครื่องคู่ และวงมโหรีเครื่องใหญ่

ขลุ่ยอู้ เป็นขลุ่ยที่มีขนาดใหญ่เกิดขึ้นสมัยต้นรัตนโกสินทร์ มีความยาวประมาณ 60 ซ.ม. กว้าง 4 ซ.ม. เสียงต่ำกว่าขลุ่ยเพียงออ 3 เสียง ใช้ผสมในวงมโหรีเครื่องใหญ่และปี่พาทย์ดึกดำบรรพ์

ขลุ่ยกรวดเป็นขลุ่ยที่มีขนาดเล็กกว่าขลุ่ยเพียงออ ยาวประมาณ 40 ซ.ม. กว้าง 2.2 ซ.ม. มีระดับเสียงสูงกว่าขลุ่ยเพียงออ 1 เสียงใช้เป่าบรรเลงในวงเครื่องสายผสมออร์แกน

ขลุ่ยรองออเป็นขลุ่ยที่ที่มีขนาดใหญ่กว่าขลุ่ยเพียงออเล็กน้อย เสียงต่ำกว่าขลุ่ยเพียงออ 1 เสียง ใช้เป่าในวงมโหรีและปี่พาทย์ดึกดำบรรพ์ (พงษ์ศิลป์ อรุณรัตน์ 2550 : 52-53)

ขลุ่ยที่มีความสำคัญในวงดนตรีไทยมากที่สุดคือขลุ่ยเพียงออ เพราะเป็นขลุ่ยที่ใช้เป่ากับวงดนตรีหลายประเภท รวมถึงเป็นขลุ่ยที่มีเสียงอยู่ในระดับกลาง ๆ ไม่สูงไม่ต่ำจนเกินไป สามารถนำไปบรรเลงเดี่ยวเพื่ออวดฝีมืออีกด้วย เป็นขลุ่ยที่พบเห็นมากที่สุดในส่วนของขลุ่ยประเภทอื่น ๆ นั้น ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อใช้ในการเป่าผสมกับขลุ่ยเพียงออ หรือ เพื่อใช้ในวงดนตรีเฉพาะกิจที่มีความจำเป็นให้เสียง ของวงดนตรีนั้น ๆ อยู่ในระดับเสียงที่ทุ้มต่ำกว่า วงประเภทอื่น ๆ

ประวัติเครื่องดนตรีแคน

แคนเป็นเครื่องดนตรีที่ไม่มีหลักฐานแน่ชัดเพราะแคนเป็นเครื่องดนตรีที่มีอยู่ในหลาย ๆ ถิ่น "แคน" มีชื่อเรียกอย่างเดียวกัน เพียงแต่ออกเสียงต่างกันตามเชื้อชาติ อย่างคนไทย เรียกว่า แคน ชาวแม้วเรียกว่า เก้ง จีนเรียกว่า ชะอัง เกาหลี เรียกว่า แซง และญี่ปุ่นเรียก โซ ซึ่งอาจจะเรียกตามเสียงของเครื่องดนตรีนั้นๆ ประวัติความเป็นมาของแคนไม่มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร (เจริญชัย ชนไพโรจน์ 2526 : 63) แคนเป็นเครื่องดนตรีประเภทดูดเป่าที่เก่าแก่ชนิดหนึ่งของโลก มีหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงให้ทราบว่าแคนมีมาไม่น้อยกว่า 3,000 ปี คือ มีการขุดพบรูปคนเป่าแคนที่สลักไว้บนขวานสัมฤทธิ์ที่บริเวณแม่น้ำซองมา เมืองดองซอน (Dong Son) ในจังหวัดถั่นหัวของประเทศเวียดนามและซากแคนในชั้นหินที่มณฑลยูนนานของประเทศจีน นักค้นคว้าชาวอเมริกันคนหนึ่งชื่อ "หมอด็อด (Dodge)" ได้ค้นพบหลักฐานว่าชาวไทยที่ยังอยู่ในถิ่นเดิมทางตอนใต้ของประเทศจีนมีแคนใช้เป็นเครื่องดนตรีประจำเผ่าและยังพบว่าเครื่องดนตรีที่เล่นทำนองเก่าแก่ที่สุดในโลกคือ "แคน" (สำเร็จ คำโมง 2538 : 81)

แคนที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดอยู่ในเมืองจีน ช่างแคนจีนนำแคนของไทยไปเลียนแบบเป็นแคนจีน เมื่อหมอสอนศาสนาจากฝรั่งเศสและยุโรปไปพบ ยืนยันว่าแคนจีนเลียนแบบมาจากแคนไทย จากนั้นหมอสอนศาสนาได้นำรูปแบบของแคนไทยไปปรับปรุงเป็นออร์แกนในเวลาต่อมา (อุทิศ นาคสวัสดิ์ 2526 : 161) จึงส่งผลให้แคนเป็นเครื่องดนตรีที่ไม่สามารถบอกได้หรือไม่มีหลักฐานที่แน่นอนยืนยันได้ว่าใครเป็นผู้ประดิษฐ์เครื่องดนตรีนี้ขึ้นมา มีเพียงประวัติตำนานที่เล่าขานกันสืบต่อกันมา บ้างกล่าวว่าแคนเรียกตามเสียงของแคน โดยเวลาเป่าเสียงแคนจะดังออกมาว่า แคนแล่น แคน แล่นแคน แล่นแคน ซึ่งเป็นเสียงที่ดังออกมาจากการเป่าเครื่องดนตรีชนิดนี้ แต่ก็มีความเห็นว่าคำว่า "แคน" คงเรียกตามไม้ที่ใช้ทำเต้าแคน กล่าวคือ ไม้ที่นำมาเจาะใช้ ทำเต้าแคนรวมเสียงจากไม้

ไผ่น้อยหลาย ๆ ลำนั้น เขานิยมใช้ไม้ตะเคียน ซึ่งภาษาท้องถิ่นทางภาค อีสานเรียกว่า "ไม้แคน" และยังสันนิษฐานได้ว่าแคนได้รับอิทธิพลทางด้านโบราณคดีมาจากประเทศจีนซึ่งเคยเป็นที่อยู่อาศัยของชาวไทยเนื่องจากได้มีการขุดพบหลุมฝังศพของหญิงสาวราชินีกุลคนหนึ่ง แถวมณฑลฮูนาน ซึ่งได้ขุดค้นพบเครื่องดนตรีจำนวนมาก เช่น ขลุ่ย และเครื่องดนตรีสำหรับเป่าที่มีรูปร่างคล้ายกับแคน แต่มีเต้ายาวมาก เหมือนแคนของชาวเขา เผ่ามูเซอ แถบภาคเหนือของประเทศไทย แสดงให้เห็นว่าเครื่องดนตรีประเภทนี้เคยมีอยู่แล้วในประเทศจีน

ส่วนประกอบสำคัญที่ใช้ทำแคนคือ ส่วนที่ใช้ปากเป่าเรียกว่า เต้าแคน และมีลักษณะรูปร่างเป็นกระเปาะคล้ายเต้านมของสตรี ทั้งการเป่าแคนก็ใช้วิธี เป่าและดูด จนสามารถทำให้เกิดเสียงอันไพเราะ นอกจากนี้ยังมีเหตุผลสนับสนุนอีกข้อคือ คำที่ เป็นลักษณะนามเรียกชื่อและจำนวนของแคนก็ใช้คำว่า เต้า แทนคำว่า อัน หรือ ชิ้น ฯลฯ ที่สำคัญคือ เสียงของแคนเป็นเสียงที่ไพเราะอ่อนหวาน ซาบซึ้งเหมือนเสียงนกการเวก ตาม นิทานเรื่องดังกล่าวและเหมือนเสียงของหญิงหม้ายที่ว้าเหว่เดียวดาย ดังนั้นถ้าจะกล่าวว่า "หญิงหม้าย" เป็นผู้ประดิษฐ์คิดทำแคนขึ้นเป็นคนแรก จึงเป็นเหตุผลที่สำคัญ (บุญเลิศ จันทร 2531 : 12-14)

ส่วนประกอบของแคนมี ดังนี้

1. ลูกแคน ทำจากไม้ตระกูลไผ่ชนิดหนึ่ง ทางภาคอีสานเรียกว่าไม้ไผ่เฮี้ย ชาวลาวเรียกว่าไม้เฮี้ยน้อย ทางภาคกลางและทางเหนือเรียกไม้ซาง และเนื่องจากไม้ไผ่เฮี้ยนี้ โดยมากนำมาใช้ทำแคนเป็นหลัก ช่างแคนจึงนิยมเรียกว่า ไม้กู่แคน แคนแต่ละเต้าจะมีจำนวนลูกแคนไม่เท่ากันขึ้นอยู่กับชนิดของแคน เช่น แคนเจ็ดมี 14ลูก แคนแปด มี16 ลูก เป็นต้น

2. เต้าแคน ทำจากแก่นไม้ที่เนื้อไม่แข็งมากนัก เช่นไม้แคนหรือไม้ตะเคียน ไม้หนามแท่ง ไม้ประดู่ แต่ที่นิยมมากที่สุดคือ รากไม้ประดู่ เพราะรากไม้ประดู่ ไม่แข็งมากนัก ตัด บาก เจาะทำรูปทรงของเต้าแคนได้ง่าย เต้าแคน มีลักษณะกลมเป็นกระเปาะ หัวท้ายสอบ ตรงกลางเจาะบากเป็นรูทะลุรูปสี่เหลี่ยม สำหรับใส่ลูกแคน ด้านหน้าหรือหัวเต้า เจาะรูกลมทะลุถึงรูสี่เหลี่ยมตรงกลางสำหรับเป่าให้ลมเข้าไปสั่นสะเทือนลิ้นแคนภายในเต้าแคน ด้านท้ายเต้า เหลาตกแต่งเป็นรูปทรงคล้ายหัวนม ซึ่งเต้าแคนของช่างแคนแต่ละคน จะไม่เหมือนกัน ช่างแคนทุกคนจะมีรูปร่างเต้าแคนอันเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง

3. หลาบโลหะ คือแผ่นโลหะบางๆ ใช้สำหรับทำลิ้นแคน โดยช่างแคน จะค่อยๆ ทุบตีก้อนโลหะ จากที่เป็นก้อน ให้เป็นแผ่นเส้นยาวๆ จากที่เป็นแผ่น ให้กลายเป็นแผ่นบางๆ พอเหมาะกับการใช้งาน

4. ขี้สูดหรือชันโรง เป็นขี้ผึ้งเหนียวสีดำที่ได้จากรังของแมลงชนิดหนึ่งตัวเล็กกว่าผึ้ง เรียกว่า แมลงขี้สูด หรือบางแห่งเรียก แมงน้อย คุณสมบัติของขี้สูดคือ อ่อน เหนียว ยืดหยุ่น ไม่ติด

มือและไม่แห้งกรอบ ขี้สูดใช้สำหรับติดยึดลูกแคนเข้ากับเต้าแคน ทั้งยังช่วยปิดอุดช่องว่างระหว่างลูกแคนกับเต้า และระหว่างลูกแคนกับลูกแคน เพื่อไม่ให้ลมที่ผ่านเข้าสู่โพรงเต้าแคน รั่วไหลออกจากเต้า (ยูร กมลเสรีรัตน์ 2546 : 40-48)

การแบ่งประเภทของแคนตามขนาด หรือตามลักษณะการบรรเลง แบ่งได้ 4 ชนิด ดังนี้

1. แคนหก เป็นแคนขนาดเล็กที่สุด ประกอบด้วยคู่แคนหกคู่ (3 คู่) เหมาะสำหรับเด็ก ๆ ที่จะเป่าเล่น เพื่อความเพลิดเพลิน แต่แคนหกก็สามารถที่จะเล่นเพลงที่มีห้าเสียงได้ (ฟา ซอล ลา โด เร) คือ จะเป่าลายน้อยและลายโป้ซ้าย ซึ่งเป็นเพลงหลักของแคน

2. แคนเจ็ด เป็นแคนขนาดกลางประกอบด้วยคู่แคน 7 คู่ มีเสียง 14 เสียง นิยมใช้เป่าเป็นแคนวงมีเสียงครบทั้ง 7 เสียง (โด เร มี ฟา ซอล ลา ที) ปัจจุบันนิยมใช้เหมือนเมื่อก่อนแคนเจ็ดนี้คนในภาคกลางนิยมเล่นเป็นแคนวง สำหรับบรรเลงเพลงไทยเดิม

3. แคนแปด เป็นแคนที่นิยมที่สุดในภาคอีสาน ประกอบด้วยกู่แคน 8 คู่ มีเสียง 16 เสียง ใช้เป็นแคนเดี่ยวสำหรับเป่าประสานเสียงคลอไปกับการลำ เป็นที่นิยมของหมอลำ มีเสียงครบทั้ง 7 เสียงเหมือนแคน 7 แต่เพิ่มคู่ที่ 8 เข้าไปเป็นเสียงประสานให้เกิดความไพเราะมากยิ่งขึ้นและนับเป็นแคนขนาดกลางเช่นเดียวกับแคนเจ็ด เพียงแต่เพิ่มไม้กู่แคนขึ้นอีก 1 คู่

4. แคนเก้า มีขนาดใหญ่ที่สุดและยาวที่สุด ประกอบด้วย ไม้กู่แคนเก้าคู่ มีความยาวประมาณ 2 เมตรครึ่ง มีเสียงทั้งหมด 8 เสียง เป็นเสียงใหญ่ทุ้มต่ำใช้ประกอบการลำพื้นบ้าน โดยเพิ่มเสียงคู่ประสาน ซอล และลา เข้าไปอีก 1 คู่ ในอดีตแคนเก้ามีความยาว 5 เมตร และเป็นที่นิยมมาก แต่ทุกวันนี้ไม่สะดวกที่จะนำแคนเก้าขึ้นรถยนต์โดยสารหรือรถนั่งส่วนตัวและในขณะเดียวกันแคนใหญ่ ๆ ต้องใช้ลมเป่ามากกว่าการเป่าแคนเล็ก ดังนั้นจึงมีหมอแคนน้อยคนที่ยังเป่าแคนเก้าอยู่

การบรรเลงแคนในปัจจุบันมี 3 ลักษณะ คือ ประเภทแคนเดี่ยว ประเภทแคนวง และประเภทแคนวงประยุกต์

1. แคนเดี่ยว ใช้บรรเลงประกอบลการลำซิ่ง หมอลำแบบดั้งเดิม ใช้เสียงแคนเท่านั้นเป่าประสาน การร้องหมอลำจะใช้แคนขนาดกลางหรือขนาดใหญ่ก็ได้

2. แคนวง เป็นการบรรเลงหลายเต้าพร้อมกันโดยเป่าผสมกับเครื่องให้จังหวะ เช่น กลองฉิ่ง ฉาบ กรับ จะใช้แคนขนาดใดก็ได้โดยใช้จำนวน 6-12 เต้า

3. แคนวงประยุกต์ เป็นการนำแคนไปบรรเลงร่วมกับเครื่องดนตรีสากลหรือดนตรีไทย การบรรเลงชนิดนี้ประกอบการร้องเพลงไทยสากลและเพลงลูกทุ่งหรือบรรเลงประกอบการแสดงหมอลำหมู่และหมอลำซิ่ง จึงส่งผลให้แคนเป็นเครื่องดนตรีที่นิยมมากในภาคอีสาน เพื่อที่นำมาเป่าประกอบการแสดงต่างๆ รวมทั้งมีการเป่าเพื่อประกอบพิธีกรรมประเพณีการละเล่นพื้นบ้านของชาวอีสาน (บุญเลิศ จันทร 2531 : 41-45)

ในปัจจุบันได้มีการทำแคนเป็นอาชีพ โดยปกติแล้วช่างแคนจะเป็นชาวนา ดังนั้น ฤดูกาลทำแคนจึงมีอยู่ 2 ระยะ คือ ฤดูหลังทำนา เมื่อปักดำนาแล้วไปจนถึงฤดูเก็บเกี่ยวระยะหนึ่ง และฤดูหลังเก็บเกี่ยวเอาข้าวขึ้นยุ้งฉางไปจนถึงฤดูทำนาในปีถัดไป ซึ่งในระยะแรกจะเป็นระยะสั้นและจะมีเวลาว่างเพียง 2 เดือน ระยะที่สองจะเป็นระยะที่ยาวกว่ามีเวลาหลายเดือนสำหรับทำแคน ซึ่งจะทำให้ช่างแคนสามารถทำแคนได้มากกว่าฤดูอื่น และสามารถนำแคนไปเร่ขายในต่างจังหวัดหรือในภาคอื่น ๆ ได้

จากกระบวนการดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่า ขลุ่ยและแคนจึงนับเป็นเครื่องดนตรีที่แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาที่มีมาแต่โบราณอันเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นและเป็นการสะท้อนรากเหง้าอันเก่าแก่ของภูมิปัญญาด้านดนตรีที่ผูกพันกับวิถีชีวิตของชุมชนมาอย่างยาวนาน

2. แนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาเป็นการเรียนรู้และการถ่ายทอดประสบการณ์จากอดีตถึงปัจจุบันที่เป็นไปอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย เป็นธรรมชาติของชาวบ้านที่เชื่อมโยงประวัติศาสตร์สืบต่อกันมามิได้ขาด จึงเปรียบเสมือนสิ่งมีชีวิตและสรรพสิ่งทั้งหลายที่มีการเกิดขึ้น ดำรงอยู่และดับไป ภูมิปัญญาจึงนับเป็นความคิดทางสังคมที่สำคัญอย่างหนึ่งที่เกิดจากกระบวนการพัฒนาอันเป็นผลมาจากการสั่งสมความคิด ประสบการณ์ ทั้งในลักษณะที่เป็นนามธรรม คือ ปรัชญา แนวทางในการดำเนินชีวิต และในลักษณะที่เป็นรูปธรรม เช่น การทำมาหากิน ศิลปะ ดนตรีและหัตถกรรม (มงคล ด่านธานินทร์ 2540 : 6) เพื่อให้สมาชิกในชุมชนสามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข แต่เมื่อใดที่ภูมิปัญญาถูกละเลย ขาดการยอมรับ ขาดการถ่ายทอด ในที่สุดก็จะขาดสายใยแห่งการต่อโยงระหว่างของเก่ากับของใหม่ระหว่างอดีตกับปัจจุบัน (เสรี พงศ์พิศ 2536 : 45-46)การเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นกระบวนการเพื่อเพิ่มคุณค่าให้กับภูมิปัญญาท้องถิ่นให้สามารถดำรงอยู่ได้ จากการสืบทอด ถ่ายทอด องค์ความรู้ที่มีอยู่เดิมในชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ แล้วนำมาพัฒนา เลือกสรรปรับปรุงองค์ความรู้เหล่านั้น จนเกิดทักษะความชำนาญ สามารถแก้ไขปัญหาและพัฒนาชีวิตเพื่อให้ผู้คนดำรงตนได้อย่างเหมาะสมและเท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงจากสังคมภายนอก

2.1 ความหมายของการเรียนรู้

แนวคิดที่มองถึงระบบการเรียนรู้ที่มีอยู่ในท้องถิ่น ที่เป็นระบบในการถ่ายทอดความรู้ค่านิยม ความชำนาญของคนกลุ่มหนึ่งไปยังอีกกลุ่มหนึ่ง ซึ่งเป็นพื้นฐานที่สำคัญของการดำเนินชีวิต มนุษย์เริ่มเรียนรู้จากการสัมผัส และพยายามที่จะนำสิ่งรอบตัวมาตีความหมายทำให้เกิดการเรียนรู้

ตามศักยภาพของแต่ละบุคคลที่จะสามารถรู้ได้ ด้วยพลังสมองและความพยายามเพื่อให้มีชีวิตอยู่รอด มนุษย์ต้องเรียนรู้จากวิธีการที่หลากหลาย ทั้งกระบวนการเรียนรู้ที่ผู้อื่นสอนหรือการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน เรียนรู้ด้วยความคิดจินตนาการของตนเอง

พลอนท์นิก และ มอลเลนนัวร์ (Plontnik and Mollenauer 1986 : 202) กล่าวว่า การเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่ถาวร ซึ่งมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมจากประสบการณ์ที่ได้รับ พฤติกรรมจากการเรียนรู้แสดงออกทางวาจาทางความคิด และทางการกระทำ ซึ่งเกิดจากระบบการสั่งการของสมอง

เบลล์ และ เกรดเลอร์ (Bell and Gredler 1986 : 152) กล่าวว่า การเรียนรู้เป็นกุญแจสำคัญในการส่งผ่านความรู้ ที่มาจากการพัฒนาของบรรพบุรุษในอดีตสร้างไปสู่คนรุ่นใหม่ ส่วนความสำเร็จของบุคคลและสังคมขึ้นอยู่กับการจัดการด้านการเรียนรู้

เชฟเฟอร์ และ แลมม์ (Shaeffer and Lamm 1995) กล่าวว่า การเรียนรู้เป็นมิติหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงตามบริบท และความต้องการของคนในสังคม ซึ่งจะเป็นความคิด ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ที่ถูกเรียนรู้และถูกถ่ายทอดโดยคนในสังคม

พรวิไล เลิศวิชา (2532 : 7) ได้กล่าวว่า การเรียนรู้เป็นกระบวนการอันมีรากฐานอยู่ที่ประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งไม่ได้แยกระหว่างการเรียนรู้กับวิถีชีวิต การเรียนรู้และการปฏิบัติมีเนื้อหาและกระบวนการเรียนรู้เป็นหนึ่งเดียว กระบวนการดังกล่าวเกิดจากท้องถิ่นที่ช่วยให้บุคคลและชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ องค์ประกอบที่สำคัญคือ ภูมิปัญญาพื้นบ้าน การปฏิบัติตามอย่างของผู้รู้ การอบรมสั่งสอนในบริบทชุมชนวัฒนธรรมที่เป็นอยู่จริงได้ถูกปรับตามสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงตามความต้องการและสภาพของท้องถิ่น

โสภา ชูพิกุลชัย (2521 : 106) กล่าวว่า การเรียนรู้เป็นกระบวนการขัดเกลาอุปนิสัยและพฤติกรรมของแต่ละบุคคลด้วยการฝึกหัด โดยใช้วิธีอาศัยสิ่งแวดล้อมในสังคมเป็นเครื่องช่วย บิดามารดาจะเป็นหน่วยสำคัญเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้นี้ โดยมีบิดา มารดาเป็นผู้สอนและให้เด็กปฏิบัติตาม บิดามารดามิได้เป็นเพียงผู้เดียวเท่านั้นที่มีหน้าในการรับผิดชอบ ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องด้วยคือ ญาติพี่น้อง ปู่ ย่า ตา ยาย ครู อาจารย์ เป็นต้น

คณะกรรมการสตรี โครงการพัฒนาการศึกษาชุมชน (2531 : 19) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้เป็นการเรียนรู้จากการลงมือฝึกปฏิบัติจริงและเป็นการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชีวิตจริงที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน สภาพความเป็นอยู่ กิจกรรมที่ดำเนินอยู่นี้เป็นไปเพื่อตอบสนองต่อการแก้ปัญหาและสอดคล้องกับแบบแผนการผลิตของชุมชนจึงเป็นพลังขับเคลื่อนให้เกิดการเรียนรู้

ประเวศ วะสี (2541 : 14) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้เป็นกระบวนการทางปัญญา ซึ่งการเรียนรู้เกิดขึ้นได้เพราะการสังเกต ในสิ่งที่เราเห็นหรือสิ่งแวดล้อมรอบ ๆ ตัว การฝึกการสังเกต

จะทำให้เกิดปัญญาโลกทัศน์และวิธีคิด เมื่อสังเกตแล้วควรฝึกบันทึกข้อมูล โดยจะวาดรูปหรือบันทึกข้อความ ถ่ายภาพ การฟังและการตั้งคำถาม เป็นการฝึกการใช้เหตุผลในการวิเคราะห์สังเคราะห์ ทำให้เกิดความชัดเจนในเรื่องนั้น ๆ เมื่อไม่เข้าใจสามารถตั้งคำถามได้ว่าสิ่งนั้นคืออะไร สิ่งนั้นเกิดจากอะไร อะไรคือสิ่งที่มีประโยชน์ ทำอย่างไรจะเกิดประโยชน์ การตั้งคำถามจะทำให้เกิดการค้นหาคำตอบ การค้นหาคำตอบของคำถามจะทำให้ได้รับความรู้มากขึ้นและนำความรู้ที่ได้นั้นมาเชื่อมโยงบูรณาการซึ่งกันและกันให้เห็นสภาพของความเป็นจริง การเรียนรู้จึงเป็นเรียนรู้เพื่อตัวเอง เรียนรู้จากความรู้สึกนึกคิดที่เกี่ยวกับตนเอง (Learning Oriented) เรียนรู้เพื่อสิ่งนอกตัวที่สัมพันธ์กับตัวเอง (Goal Oriented) และเรียนรู้เพื่อปฏิสัมพันธ์ระหว่างตนกับสิ่งที่เกื้อกูลกัน โดยธรรมชาติของมนุษย์มักจะเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาเมื่ออยู่ท่ามกลางสิ่งแวดล้อมที่ตนเองมีปฏิสัมพันธ์ โดยกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นนี้ขึ้นอยู่กับประสบการณ์ ถ้าเคยมีประสบการณ์ในการเรียนรู้เรื่องนั้นมาก่อนจะทำให้สามารถปรับตัวให้สอดคล้องกับสถานการณ์ของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้

กาสัก เต๊ะขันหมาก (2543 : 10) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ทำให้ผู้เรียนสามารถสร้างความรู้ของตัวเองและของกลุ่มขึ้นมา จากการแสวงหา เลือกสรร กลั่นกรองและสั่งสมองค์ความรู้ทั้งที่เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมและความรู้ใหม่จากภายนอก ด้วยการเรียนรู้ผนวกกับการได้รับประสบการณ์แล้วนำมาประยุกต์ใช้ทำให้สามารถวิเคราะห์ สังเคราะห์และแก้ปัญหาเรื่องราวต่างๆ ที่เกิดขึ้นภายในชุมชนได้ กระบวนการเรียนรู้เป็นกระบวนการกลุ่มเกิดจากเครือญาติที่ได้มีการพูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิพากษ์ วิจารณ์ ตั้งคำถามหาคำตอบและลงมือปฏิบัติ การเรียนรู้จากการลงมือทำจริง พลวัตการเรียนรู้เกิดจากการพูดคุยแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิด ประสบการณ์ วิเคราะห์ปัญหาสาเหตุและหาแนวทางการแก้ไขปัญหา การเรียนรู้จากการแก้ปัญหาในชีวิตจริง ซึ่งเป็นความพยายามในการแก้ปัญหาและตอบสนองความต้องการในชีวิตของคนในท้องถิ่นโดยการนำการเรียนรู้ที่มีมาเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย มีการติดต่อสื่อสาร ช่วยเหลือกัน และมีความเอื้ออาทรซึ่งกันและกัน

สมคิด อิสระวัฒน์ (2543 : 84-85) กล่าวว่า การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติและเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตลอดชีวิต คนเราจะเรียนรู้ตลอดเวลา ซึ่งจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านบุคลิก ค่านิยม บทบาทและสติปัญญาตลอดช่วงเวลาในชีวิตมนุษย์ การเรียนรู้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองภายในตัวผู้เรียน เกิดขึ้นเมื่อผู้เรียนได้ทำกิจกรรมหรือประสบการณ์ในเรื่องนั้น ๆ ด้วยตนเอง

ทิศนา แขมมณี (2545 : 13-14) กล่าวว่า การเรียนรู้เป็นกระบวนการทางสติปัญญาที่จัดกระทำต่อข้อมูลและประสบการณ์มิใช่เพียงการรับข้อมูลหรือประสบการณ์ การเรียนรู้เป็น

กระบวนการทางสังคม เนื่องจากบุคคลอยู่ในสังคมและมีสิ่งแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อตน การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมจึงสามารถกระตุ้นการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นได้ทุกสถานที่ทุกเวลาทั้งในโรงเรียน ครอบครัวและชุมชนโดยอาศัยสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม ให้บุคคลเกิดการเรียนรู้ ดังนั้น การเรียนรู้เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่จะส่งผลต่อการปรับปรุงตนเองทั้งทางด้านเจตคติ ความรู้สึก ความคิด การกระทำเพื่อพัฒนาชีวิตของตนเองให้อยู่อย่างปกติสุข

นอกจากนี้ นักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ซึ่งสามารถสรุปรวมได้ว่า การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่สืบเนื่องติดต่อตลอดชีวิตตั้งแต่วัยทารกถึงวัยชรา เป็นผลของการที่บุคคลได้รับประสบการณ์ในชีวิต ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมจากพฤติกรรมที่เคยกระทำมา ซึ่งการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่เกิดขึ้นนี้เป็นผลจากการปฏิบัติ ฝึกฝนหรือจากการที่ได้รับประสบการณ์ที่คนเรามีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมและสิ่งแวดล้อม โดยอาศัยวิธีการและแหล่งเรียนรู้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม 3 ด้าน คือ ด้านความรู้ ด้านทักษะและด้านเจตคติ ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ค่อนข้างถาวรจนเกิดเป็นนิสัยมิใช่การเปลี่ยนแปลงแบบชั่วครั้งชั่วคราว (อุ่นตา นพคุณ 2523 : 10-12 ; เสาวนีย์ สิกขาบัณฑิต 2532 : 81 ; สุรางค์ โค้วตระกูล 2533 : 135 ; ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์ 2534 : 28)

กล่าวได้ว่า การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นภายในตัวบุคคลเกี่ยวเนื่องกับพฤติกรรมโดยอาศัยประสบการณ์ และพฤติกรรมที่เปลี่ยนแปลงไปนั้นย่อมทำให้บุคคลแสดงปฏิกิริยาตอบสนองต่อสถานการณ์ครั้งต่อไปด้วยพฤติกรรมที่แตกต่างไปจากครั้งก่อน การเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้นั้นจะต้องมีการกระทำภายใต้สถานการณ์หรือสภาพแวดล้อมที่ทำให้ต้องมีการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อมีการกระทำแล้วจะเกิดการเรียนรู้ขึ้น ทั้งพอใจและไม่พอใจ การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอันเป็นผลจากการเรียนรู้นั้นจำแนกออกได้หลายด้าน เช่น การเปลี่ยนแปลงทางด้านทักษะหรือความสามารถ ด้านทัศนคติหรือความรู้สึก และด้านความรู้ความเข้าใจ การเรียนรู้เป็นการเน้นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมภายในโดยไม่จำเป็นจะต้องมีการแสดงออก และเมื่อใดที่มีการแสดงออกของพฤติกรรมก็จะสะท้อนให้เห็นถึงการเรียนรู้ การเรียนรู้จึงเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของมนุษย์ในด้านความคิด ความสนใจและการตัดสินใจ เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมรอบตัว

2.2 ความหมายของการถ่ายทอดภูมิปัญญา

การถ่ายทอดความรู้ที่มีอยู่ของคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง เป็นการสืบต่อความรู้ที่บรรพบุรุษได้สั่งสมเรียนรู้และปรับปรุงจากกระบวนการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเปลี่ยนและหมุนวนไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติให้สอดคล้องกับการดำรงชีวิต ด้วยวิธีการต่าง ๆ

ที่แตกต่างกันไปตามสภาพสังคมและสภาพแวดล้อมของท้องถิ่นนั้น ๆ โดยอาศัยศรัทธาทางศาสนา ความเชื่อผีสางต่าง ๆ รวมทั้งความเชื่อของบรรพบุรุษเป็นพื้นฐานในการถ่ายทอดเรียนรู้สืบต่อกันมา

โนลส์ (Knowles 1977 : 24) กล่าวว่า การถ่ายทอดเป็นการถ่ายทอดความรู้ ความชำนาญจากครอบครัวเป็นความต้องการของมนุษย์ที่ต้องการพัฒนาสู่อนาคตที่ดีกว่าเดิม โดยเฉพาะวัยผู้ใหญ่ ความต้องการที่จะเรียนรู้เกิดขึ้นจากแรงจูงใจเพื่อพัฒนาความรู้ โดยเฉพาะการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงกับการดำเนินชีวิต

คาตาเนีย (Catania 1979 : 305) กล่าวว่า การถ่ายทอดความรู้เป็นการถ่ายทอดแบบใช้สัญลักษณ์ (verbal) และแบบไม่ใช้สัญลักษณ์ (non-verbal) ซึ่งเป็นการถ่ายทอดในทางบวกและทางลบที่ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ของแรงกระตุ้นและการตอบสนองเกี่ยวกับชนิดของงานที่ทำ

กู๊ดคายด์ (Goodkind 1998) กล่าวว่า การถ่ายทอดความรู้เป็นการฝึกปฏิบัติในสิ่งที่ต้องการให้เกิดการเรียนรู้ และมีการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งเป็นการฝึกปฏิบัติตามเงื่อนไขที่กำหนด เพื่อพัฒนาศักยภาพให้แก่องค์กรในชุมชน

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2541: 6-9) กล่าวว่า การถ่ายทอดภูมิปัญญาหมายถึง การที่คนรุ่นหนึ่ง สร้างสรรค์ สั่งสม และถ่ายทอดความรู้ ความคิด ความสามารถ ตลอดจนผลิตผลจากความรู้ ความคิดนั้น ๆ ต่อไปยังคนรุ่นหนึ่งเพื่อความต่อเนื่องและเจริญก้าวหน้าของเผ่าพันธุ์

พระธรรมปิฎก (2537 : 29-30) กล่าวว่า การถ่ายทอดภูมิปัญญาเป็นการสืบต่อองค์ความรู้ ความรู้ภูมิปัญญา วัฒนธรรม ไปข้างหน้าจากปัจจุบันสู่อนาคต แต่การถ่ายทอดนั้นเป็นการถ่ายทอดด้วยปัญญาอย่างมีวิธีการ

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2536 : 25-27) กล่าวว่า การถ่ายทอดภูมิปัญญา หมายถึง การถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ที่สั่งสมมาเป็นอารยธรรมที่สืบเนื่องมาช้านานให้แก่สมาชิกรุ่นใหม่ของสังคม ซึ่งความรู้ประสบการณ์ที่จะถ่ายทอดนั้นจะมีความละเอียดซับซ้อน โดยจะเกี่ยวข้องกับการทำมาหากินและอุดมการณ์วัฒนธรรมของกลุ่มและรูปแบบในการถ่ายทอดนั้นจะต้องมีความสอดคล้องกับสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของผู้เรียนอย่างใกล้ชิด เพื่อวิถีทางการดำเนินชีวิตของชุมชนอย่างเป็นปกติ

สุพัตรา สุภาพ (2536 : 48-51) กล่าวว่า การถ่ายทอดภูมิปัญญา เป็นการขัดเกลาหรือถ่ายทอดในสิ่งที่สังคมกำหนดไว้เป็นการบอกกล่าวว่าสิ่งใดควรหรือไม่ควรทำ ดี หรือไม่ดี ซึ่งจะทำให้มีผลต่อการพัฒนาบุคลิกภาพ เป็นการชี้แนะแนวทางในการปฏิบัติต่อบุคคลที่จงใจและเจตนาเพื่อให้บุคคลสามารถวางตัวได้ถูกต้องเหมาะสมกับสถานการณ์หนึ่ง ๆ การขัดเกลาโดยตรงจะพบในครอบครัว โรงเรียน วัด สถาบันต่าง ๆ เช่น ถ้าเป็นครอบครัวที่จะอบรมลูกในรูปแบบในการบอก

เล่าสั่งสอนชมเชย เป็นต้น ส่วนการขัดเกลานั้นเป็นการอบรมที่ไม่ได้บอกกันโดยตรง บุคคลได้รับประสบการณ์หรือประโยชน์จากการสังเกต หรือเรียนรู้จากการกระทำของผู้อื่น ซึ่งกระบวนการถ่ายทอดที่มนุษย์ได้เรียนรู้จะทำให้มนุษย์รู้จักคุณค่า กฎเกณฑ์ ระเบียบแบบแผนที่กลุ่ม ๆ หนึ่งกำหนดหรือวางไว้ เพื่อเป็นแบบแผนของการปฏิบัติต่อกันและทำให้บุคคลได้พัฒนาและถ่ายทอดความรู้ต่อครอบครัวและสังคม

ชูเกียรติ ลีสุวรรณ (2535 : 62) กล่าวว่า การถ่ายทอดภูมิปัญญา มีสาเหตุมาจากทรัพยากรและสภาพการดำรงชีวิตในท้องถิ่นเป็นแรงจูงใจสำคัญในการเลือกเรียน ขณะเดียวกันความสำเร็จของบรรพบุรุษที่ผ่านมาก็เป็นแรงสนับสนุนให้เกิดการถ่ายทอดความรู้สึกต่อในครอบครัว หรือปัจจัยและข้อจำกัดด้านการคมนาคมติดต่อก็เป็นอีกสาเหตุหนึ่ง โดยองค์กรสำคัญที่ทำหน้าที่ในการขัดเกลาถ่ายทอดคือ ครอบครัว เพื่อนบ้าน ผู้รู้ และวัด ระบบการถ่ายทอดนี้ได้มีการปรับเปลี่ยนอย่างค่อยเป็นค่อยไป และมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องเพื่อให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ของสังคมนั้น ๆ

สรุปได้ว่า การถ่ายทอดภูมิปัญญา คือ ระบบ การสั่งสอน สั่งสม ค่านิยม ความชำนาญ ทัศนคติ การปฏิบัติของคนในสังคมไปยังคนอีกรุ่นหนึ่งเป็นการถ่ายทอดที่เกิดจากการเรียนรู้ทางสังคม พฤติกรรมของคน ครอบครัวหรือระบบเครือญาติ ที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากินและวัฒนธรรมของชุมชนเพื่อเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวให้คนในชุมชนสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้

การถ่ายทอดภูมิปัญญาเป็นกระบวนการที่สำคัญในการพัฒนาบุคคลให้เกิดการเรียนรู้วิถีทางสังคมที่เขาอาศัยอยู่ ซึ่งกระบวนการนี้เกิดจากการที่บุคคลได้มีการติดต่อสื่อสารกันในชีวิตประจำวันโดยการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลหรือกลุ่มคนโดยอาศัยศรัทธาความเชื่อทางศาสนาความเชื่อผีสางต่าง ๆ รวมทั้งความเชื่อและเคารพในสติปัญญาของบรรพบุรุษเป็นพื้นฐานในการเรียนรู้ถ่ายทอด ที่สืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษในอดีตจนถึงปัจจุบัน โดยมีรูปแบบและวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญา ดังนี้

1. การถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่เด็ก เป็นการถ่ายทอดแบบง่าย ไม่ซับซ้อน สนุกสนานและดึงดูดใจ โดยส่วนใหญ่จะเป็นแบบที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร จากการบอกเล่า จากปากสู่ปาก เช่น การละเล่น การเล่านิทาน การเล่นปริศนาคำทาย การอบรมสั่งสอนกิริยามารยาท ฯ ซึ่งมีหลากหลายวิธีการแตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่น วิธีการเหล่านี้ เป็นการสร้างเสริมนิสัยและบุคลิกที่พึงปรารถนา ซึ่งส่วนใหญ่มุ่งเน้นจริยธรรม หรือสิ่งที่ควรกระทำ และไม่ควรกระทำ

2. การถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่ผู้ใหญ่ ส่วนใหญ่จะเป็นการถ่ายทอดภูมิปัญญาแบบที่เป็นลายลักษณ์อักษร โดยใช้การเขียนลงในใบลานหรือสมุดข่อยเพื่อใช้สำหรับเล่าเรียนสืบต่อกันมาและจะถ่ายทอดในวิธีที่หลากหลายเนื่องจากผู้ใหญ่เป็นผู้ที่ผ่านประสบการณ์ต่าง ๆ มามากพอสมควร เช่น การบอกเล่าโดยตรง หรือการบอกเล่าโดยผ่านพิธีกรรมทางศาสนา พิธีกรรมทาง

ขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่น รวมทั้งการลงมือประกอบอาชีพตามบรรพบุรุษซึ่งมีการถ่ายทอดเชื่อมโยงประสบการณ์มาโดยตลอด นอกจากนี้ยังมีการถ่ายทอดในรูปแบบการบันเทิงที่สอดแทรกขนบธรรมเนียมประเพณีในกระบวนการและเนื้อหา เช่น ในคำร้องของลิเก ลำตัดของภาคกลาง โนรา หนังตะลุงของภาคใต้ กลอนลำ คำซอของภาคเหนือ เป็นต้น รูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาในรูปแบบการบันเทิงเหล่านี้จะกล่าวถึงประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ขนบธรรมเนียมประเพณี คติธรรม คำสอนของศาสนา การเมืองการปกครอง รวมทั้งการปฏิบัติตนตามจารีตประเพณีต่าง ๆ

3. การถ่ายทอดภูมิปัญญาโดยผ่านการสื่อสารมวลชน ในยุคปัจจุบันความเจริญก้าวหน้าเทคโนโลยีมีความเจริญก้าวหน้าทันสมัยและรวดเร็ว วิธีการถ่ายทอดโดยผ่านทางการสื่อสารมวลชนทุกสาขา ไม่ว่าจะเป็น หนังสือ เอกสาร สื่อสิ่งพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ ภาพยนตร์ อินเตอร์เน็ต ซีดีรอม และอื่น ๆ จนทำให้เกิดการเลือกสรร รับ หรือไม่รับ ซึ่งเป็นการถ่ายทอดในรูปแบบที่หลากหลายสะดวกต่อผู้บริโภคมากขึ้น เงื่อนไขและสภาพจากภายนอก มีส่วนกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการเรียนรู้ของประชาชนในท้องถิ่นอย่างมาก การเดินทางเข้าออกติดต่อกับต่างหมู่บ้านและต่างเมืองมีความสะดวกมากขึ้น คนในหมู่บ้านมีโอกาสออกไปพบเรื่องราวสังคมภายนอกและมีบุคคลภายนอกเข้ามาในหมู่บ้านมาเผยแพร่ให้กันในรูปแบบต่าง ๆ การที่คนในหมู่บ้านได้มีโอกาสไปศึกษาเรียนรู้นอกหมู่บ้านทำให้คนในชุมชนได้รับเรื่องราวใหม่ ๆ ซึ่งอาจก่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนต่อตนเองและครอบครัวได้ ระบบการถ่ายทอดภูมิปัญญามีการเปลี่ยนแปลงอย่างค่อยเป็นค่อยไปและมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องเพื่อให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ของสังคม

4. การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการเรียนการสอน โดยการนำกิจกรรมที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือเชิญเจ้าของภูมิปัญญาเข้ามาร่วมในการจัดการเรียนการสอน โดยมีรูปแบบของการจัดการเรียนการสอน ที่สำคัญ คือ การถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งเป็นวิถีชีวิตของชุมชนไปถ่ายทอดไว้ในหลักสูตรกลางหรือหลักสูตรท้องถิ่น โดยคำนึงถึงความสมดุลระหว่างเนื้อหาสาระเกี่ยวกับภูมิปัญญาเป็นสำคัญ เพื่อให้นักเรียนและนักศึกษาทุกระดับได้เรียนรู้คุณค่าและความสำคัญของภูมิปัญญา ซึ่งจะเห็นได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นมีบทบาทและมีคุณค่าสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการจัดการศึกษาเพราะภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นคือ สิ่งที่เป็นความรู้อันเกิดจากประสบการณ์ของชีวิตคนในท้องถิ่นต่าง ๆ ซึ่งภูมิปัญญาเหล่านี้มีความผูกพันและสัมพันธ์แนบแน่นกับท้องถิ่น (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ 2534 : 20 ; สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ 2541 : 27 ; กรมวิชาการ 2542 : 45 ; สามารถ จันทร์สูรย์ 2536 : 75-76 ; ชูเกียรติ ลีสุวรรณ 2535 : 53)

ดังนั้น การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาและพัฒนากระบวนการเรียนรู้ จึงนับได้ว่าเป็นการจัดการศึกษาที่สอดคล้องกับท้องถิ่น อันจะมีผลดีในการที่จะทำให้การเรียนรู้นั้นมีความสำคัญและมีความหมายกับผู้เรียนมากขึ้น ทั้งนี้เพราะจุดมุ่งหมายของการส่งเสริมภูมิปัญญาในการจัดการศึกษา เพื่อเสริมสร้างระบบคุณค่าและศักยภาพของภูมิปัญญาไทยให้เป็นพลังในการขับเคลื่อน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และสิ่งแวดล้อมให้สามารถแก้ไขปัญหาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของประชาชนในสังคมสมัยใหม่ได้อย่างมีความสุขและสามารถพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน ซึ่งเป็นการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าสู่การศึกษาของชาติ รวมทั้งสนับสนุนครูภูมิปัญญาให้มีบทบาทหน้าที่ในการถ่ายทอดภูมิปัญญาในการจัดการศึกษาทุกระดับและทุกระบบ รวมทั้งเป็นแบบอย่าง เป็นผู้นำทางวิธีคิด วิธีการเรียนรู้และการดำเนินชีวิตที่มาจากการถ่ายทอดอย่างสมดุลและยั่งยืน

2.3 กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดเป็นการศึกษาที่ครอบคลุมไปถึงการเรียนรู้ทั้งในระบบ และนอกระบบ ตลอดช่วงชีวิตของบุคคล เพื่อพัฒนาชีวิตส่วนตัว สังคมและหน้าที่การงานของบุคคล เป็นการมองการเรียนรู้ที่เกิดจากที่บ้าน โรงเรียน ชุมชน ที่ทำงาน ภายใต้สถานการณ์และเงื่อนไขต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในลักษณะที่เป็นการบูรณาการให้เป็นส่วนหนึ่งของชีวิต การเรียนรู้ของบุคคลเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นตลอดเวลา เกิดขึ้นด้วยตนเองหรือจากการเรียนรู้จากผู้อื่นและสิ่งแวดล้อมจนเกิดการสั่งสมความรู้ ทักษะ ค่านิยม และเป็นศักยภาพในการดำรงชีวิต

แหล่งที่ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาของมนุษย์ มีดังนี้

1. กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาแบบดั้งเดิม เป็นการเรียนรู้ที่ไม่มีรูปแบบหรือการศึกษาแบบธรรมดาวิสัย ที่บุคคลมีการปฏิสัมพันธ์กับระบบสังคมและวัฒนธรรม บุคคลสามารถพัฒนาทักษะพื้นฐานในการดำรงชีวิต ค่านิยม เจตคติ ประเพณี อันเหมาะสมในวัฒนธรรมหนึ่ง โดยอาศัยกระบวนการทางสังคมพฤติกรรมที่เป็นผลมาจากการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับวัฒนธรรมทางสังคม ซึ่งเป็นตัวกำหนดลักษณะการดำรงชีวิตของแต่ละบุคคลนั้น

กระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาแบบดั้งเดิม จะเริ่มต้นจากภายในครอบครัว จากพ่อแม่สู่ลูก เครือญาติใกล้ชิดที่ถ่ายทอดให้กันและกัน เพื่อสืบทอดภูมิปัญญา ความรู้หลายอย่างจะไม่มีการเผยแพร่ให้คนอื่น ถือว่าเป็นมรดกของวงศ์ตระกูล เช่น ความรู้เรื่องการรักษาโรค ยาสมุนไพร ศิลปะการแสดง ศิลปหัตถกรรมต่าง ๆ เป็นต้น ส่วนใหญ่จะมีเคล็ดลับ ที่จะถ่ายทอดให้คนที่ต้องการให้เป็นผู้สืบทอดภูมิปัญญาอันเป็นมรดกดังกล่าวเท่านั้น อย่างไรก็ดี มีหลาย ๆ อย่างที่ไม่ได้แสดงออกมาอย่างชัดเจนว่าเป็นการถ่ายทอดหรือการสืบทอด เพราะเป็นการเรียนรู้จากการ

ปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เช่น พ่อสอนลูกให้ไถนา ดูแลเลี้ยงสัตว์ สอนให้ทำเกวียน สอนให้ตีเหล็ก เป็นการถ่ายทอดโดยการลงมือปฏิบัติร่วมกัน เป็นคนช่วยพ่อ ดูว่าพ่อทำอย่างไรแล้วก็เลียนแบบพ่อ เช่นเดียวกับที่แม่สอนให้ลูกหุงข้าว การประกอบอาหาร ทำขนม ทอผ้า ทำงานบ้านต่าง ๆ แม่ให้ลูกสาวช่วย ลูกสาวทำตามแม่จนกระทั่งสามารถทำเองได้ในที่สุด ดังนั้นชีวิตในครอบครัวจึงถือได้ว่าเป็นการเรียนรู้ที่สำคัญที่สุด

ในขณะเดียวกันวัดและชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาแบบดั้งเดิมอีกแหล่งหนึ่ง เนื่องจากวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนเป็นลานกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งกิจกรรมทางศาสนา คือ ศาสนพิธี พิธีกรรมต่าง ๆ ทั้งการเทศน์สอน การจัดงานพิธีกรรมประเพณี การทอดผ้าป่า การทอดกฐิน การทำบุญในโอกาสต่าง ๆ รวมไปถึงกิจกรรมทางสังคมของส่วนรวม ซึ่งพระภิกษุเป็นผู้ริเริ่ม ผู้ประสาน และส่งเสริมสนับสนุนให้เกิดหรือ เป็นที่พักพิงของคนต่างถิ่นที่ไม่มีที่พักอาศัย เป็นที่พบปะประชุมกันระหว่างสมาชิกในหมู่บ้าน เหล่านี้ล้วนเป็นโอกาสของการถ่ายทอดภูมิปัญญา เป็นการดำเนินงานในทางปฏิบัติ ซึ่งผู้เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมและกิจกรรมต่าง ๆ ล้วนแต่ต้องเรียนรู้และปฏิบัติได้อย่างแม่นยำ ความแม่นยำเกิดจากการที่ไม่มีคู่มือ หากแต่ส่วนใหญ่มาจากการบอกสอน มาจากความจำและมาจากการปฏิบัติจริงที่สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน ถ้าหากไม่มีความแม่นยำ สิ่งที่ถ่ายทอดก็จะผิดเพี้ยนไปจนกระทั่งสูญเสียสิ่งที่เป็นแก่นหรือสาระที่แท้จริงไป ผู้นำในวัดคือ พระภิกษุสงฆ์และผู้นำฝ่ายฆราวาสมีความสำคัญในฐานะที่เป็นครู แม้อาจไม่เป็นผู้ถ่ายทอดโดยตรง แต่เป็นผู้กำกับพิธีกรรม จะต้องมีความรู้ความชำนาญ ไม่ให้เกิดการปฏิบัติที่ผิดเพี้ยนไปจากเดิม การถ่ายทอดภูมิปัญญาดังกล่าวนี้เป็นการถ่ายทอดในลักษณะที่เต็มไปด้วยจิตวิญญาณ การปฏิบัติตามหลักเกณฑ์และหลักธรรมคำสอนทางศาสนา ที่เริ่มจากผู้ก่อตั้งทางศาสนาถ่ายทอดให้ศิษย์ ที่ก่อตั้งเป็นสถาบันและสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน ถ่ายทอดสิ่งที่เป็นเนื้อหาและรูปแบบไม่เปลี่ยนแปลง การถ่ายทอดภูมิปัญญาที่สำคัญ คือ การถ่ายทอดของบุคคลผู้รู้ ผู้ชำนาญในเรื่องประเด็นหนึ่งให้แก่บุคคลอื่น ๆ อาจเป็นลูก หลานหรืออาจเป็นใครก็ได้ที่มาขอเป็นลูกศิษย์ ส่วนใหญ่มักได้รับการถ่ายทอดมาจากครูของตนเองในลักษณะเดียวกัน (ปทุมมาศ สุทธิสวัสดิ์ 2549 : 44-45) ระบบการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาแบบดั้งเดิม จึงเป็นการถ่ายทอดโดยใช้สื่อที่มีอยู่ในชุมชน กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอด ใช้วิธีสอนและปฏิบัติจริงไปพร้อมกัน ผู้สอน คือ ผู้ใหญ่ที่มีความรู้หรือประสบการณ์ในเรื่องนั้น ๆ ผู้เรียน คือ ลูกหลานหรือเครือญาติที่มีแรงจูงใจจากความสำเร็จของคนในรุ่นเก่า (ชูเกียรติ ลีสุวรรณ 2535 : ข) ทำให้มีความเชี่ยวชาญในเรื่องหนึ่งเป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นเรื่องความรู้เฉพาะด้านในเรื่องศิลปะ หัตถกรรมหรือการทำมาหากินต่าง ๆ

2. กระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาแบบใหม่ เป็นกระบวนการที่นอกเหนือจากกระบวนการเรียนรู้แบบดั้งเดิม ซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ภายนอกชุมชนนำเข้าไปกระตุ้น

ส่งเสริมสนับสนุนให้เกิดการเรียนรู้ที่มีความสัมพันธ์กับองค์ความรู้ดั้งเดิม และกระบวนการเรียนรู้แบบใหม่จะช่วยให้เกิดการเรียนรู้ที่มุ่งเน้นการพัฒนาความคิดให้ได้รับประสบการณ์มากยิ่งขึ้นเพื่อนำมาพัฒนาตนเองและชุมชน ในปัจจุบัน กระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาแบบใหม่จึงเกิดขึ้นภายในสถาบันที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบสังคม ที่เรียกว่าสถาบันการศึกษา เช่น โรงเรียน วิทยาลัย มหาวิทยาลัย โดยมีการศึกษาในระบบโรงเรียน ที่มีหน้าที่การรับผิดชอบในการจัดระบบการศึกษาที่ เป็นการเรียนรู้โดยจัดระบบการแบ่งของอายุนักเรียน กำหนดพื้นฐานความรู้จากการจัดขั้นตอน เป็นระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา อุดมศึกษา อาชีวศึกษา มีการได้วุฒิบัตร ประกาศนียบัตร ปริญญาแก่ผู้สำเร็จ การวัดและประเมินผล ผู้ที่ถูกคัดเลือกให้ผ่านจะทำเป็นระบบมีมาตรฐานเดียวกัน นอกจากนี้ ยังมีการศึกษานอกระบบโรงเรียนซึ่งเป็นการศึกษาที่จัดขึ้นโดยสถาบันและหน่วยงานต่าง ๆ ในสังคมนอกเหนือไปจากสถาบันการศึกษา เป็นกิจกรรมที่จัดนอกระบบโรงเรียนอาจดำเนินการโดยแยกเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของกิจกรรมของสถาบันหรือหน่วยงานที่จัดกิจกรรมนั้น ๆ ขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์ที่จะตอบสนองความต้องการและความสนใจทางการศึกษาของผู้เรียน (อุ่นตา นพคุณ 2523 : 11 ; วิกร ตันฑวุฒิ 2536 : 106-107 ; สุพจน์ แสงเงินและคณะ 2546 : 10) การศึกษาทั้งในและนอกระบบไม่เพียงแต่ถ่ายทอดและบำรุงรักษาภูมิปัญญาแต่ในอดีตเท่านั้น แต่เป็นการสร้างให้สมาชิกในชุมชนตระหนักถึงภูมิปัญญา และใช้การศึกษาในการเสริมสร้างความรู้นั้นขึ้นมาให้สมาชิกในชุมชนได้รับรู้และตระหนักถึงความสำคัญของภูมิปัญญาที่ส่งผลต่อชุมชนและสังคม

สรุปได้ว่า กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญา เป็นกระบวนการที่ไม่สิ้นสุด แต่เป็นการปั้นและการขัดเกลาบุคคลแต่ละคนต่อเนื่องไปตลอดชีวิตบางอย่างก็หมดไปและถูกทดแทนหรือครอบงำจากการเรียนรู้ใหม่ ๆ หรือจากความต้องการใหม่ ๆ ซึ่งจะก่อให้เกิดความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างบุคคลแต่ละคนกับสังคมรอบ ๆ ตัว สำหรับพฤติกรรมของมนุษย์นั้นจะสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม กระบวนการของการเรียนรู้ทางสังคม พฤติกรรมของคนเกิดจากตัวบุคคล สิ่งแวดล้อมและจากสภาพสังคมที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ในภาวะหนึ่ง ๆ ซึ่งจะปรากฏออกมาในรูปของพฤติกรรมบุคคล ที่เป็นการขัดเกลาจากการถ่ายทอดความรู้ในระบบเครือญาติหรือระบบครอบครัว โดยมีบทบาทในการถ่ายทอดความรู้หรือประสบการณ์ดั้งเดิมที่ได้รับมาจากบรรพบุรุษญาติพี่น้องหรือได้รับจากสถาบันต่าง ๆ ในชุมชน เช่น สถาบันครอบครัว สถาบันศาสนา สถาบันการปกครองส่วนท้องถิ่น เศรษฐกิจและวัฒนธรรมอื่น ๆ เป็นความรู้ทั้งรูปธรรมและนามธรรมที่มีความสัมพันธ์สภาพแวดล้อมและความจำเป็นในการดำรงชีวิต การเรียนรู้และการถ่ายทอดจึงเป็นเรื่องของบุคคลหรือชุมชนที่รับประโยชน์จากข้อมูลข่าวสาร ไม่ว่าจะเป็นการได้รับการถ่ายทอดจากบุคคลอื่นในรูปแบบใดหรือวิธีใด ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ รวมทั้งการ

ใช้สื่อที่มีความทันสมัยหรือสื่อที่มีความล้าหลังก็ตามเพราะเป้าหมายของการเรียนรู้และการถ่ายทอด คือ ความพยายามในการสร้างศักยภาพให้ตนเองที่จะสามารถประยุกต์ใช้ข้อมูลที่ได้รับให้เป็นประโยชน์แก่ตนเองให้มากที่สุด

ลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นของมนุษย์ (เอกวิทย์ ณ ถลาง 2540 : 45-49)

1. การลองผิดลองถูก โดยในอดีต มนุษย์เรียนรู้ที่จะดำรงชีวิตและรักษาเผ่าพันธุ์ของตนให้อยู่รอดด้วยการลองผิดลองถูกในการหาอาหาร ต่อสู้กับภัยธรรมชาติ หรือรักษาพยาบาลเมื่อเจ็บป่วยจากประสบการณ์ดังกล่าวมนุษย์ก็จะสะสมความรู้ความเข้าใจของตนไว้แล้วถ่ายทอดส่งต่อให้แก่ลูกหลานเผ่าพันธุ์นาน ๆ เข้าก็กลายเป็นจารีต ธรรมเนียม หรือข้อห้ามในวัฒนธรรมของเผ่าพันธุ์นั้น ๆ และเมื่อระยะเวลาผ่านไป มนุษย์อาจลืมเหตุผลที่มาของธรรมเนียมปฏิบัติ มนุษย์รู้แต่ว่าในสังคมของตนต้องประพฤติปฏิบัติเช่นนั้นจึงจะอยู่รอดปลอดภัยหรือสามารถแก้ไข/ป้องกันปัญหาได้ ซึ่งความรู้ประสบการณ์ของมนุษย์เหล่านี้ได้รับการทดสอบอยู่ตลอดเวลาในการดำเนินชีวิตจริง บางครั้งความรู้และประสบการณ์เหล่านี้ไม่สามารถนำมาใช้ได้หรือใช้แล้วไม่ประสบผลสำเร็จ มนุษย์ก็ต้องใช้ปัญญาคิดหาวิธีหรืออาจนำความรู้เดิมมาประยุกต์ใหม่ เมื่อคิดหาวิธีได้แล้วมนุษย์ก็นำมาใช้แก้ปัญหา ถ้าแก้ปัญหาได้สำเร็จ มนุษย์ก็จะจดจำความคิดและวิธีปฏิบัตินั้นไว้ ถ้าล้มเหลวก็จะจดจำไว้เป็นข้อห้าม ด้วยการสั่งสมประสบการณ์ดังกล่าว มนุษย์จึงสั่งสมความรู้และภูมิปัญญาในการดำรงชีวิตได้มากขึ้น มนุษย์เรียนรู้ด้วยการลงมือกระทำจริงในสถานการณ์สิ่งแวดล้อมที่มีอยู่จริง เช่น การปลูกพืช การสร้างบ้าน ต่อสู้กับภัยอันตราย เป็นต้น การเรียนรู้และสะสมประสบการณ์ต่าง ๆ ไว้ในสถานการณ์จริง ปฏิบัติจริง แล้วส่งต่อไปยังรุ่นลูกรุ่นหลานแบบค่อยเป็นค่อยไปจนกลายเป็นธรรมเนียมหรือวิถีปฏิบัติ

2. การเรียนรู้จากการลงมือทำจริง ในสถานการณ์สิ่งแวดล้อมที่มีอยู่จริง เช่น การเดินทาง การปลูกพืช ซึ่งได้พัฒนาต่อมาเป็นการเรียนรู้และสะสมประสบการณ์ต่าง ๆ ไว้แล้วส่งต่อแก่คนรุ่นหลังด้วยจนกลายมาเป็นแบบธรรมเนียมหรือวิถีปฏิบัติในชีวิต

3. การสาธิตวิธีการ การสั่งสอน การบอกเล่าในรูปของคำพังเพย สุภาษิต และการสร้างองค์ความรู้ไว้เป็นลายลักษณ์อักษร โดยทั่วไปการถ่ายทอดภูมิปัญญาของชาวบ้านทุกภูมิภาคจะนิยมใช้วิธีนี้ ในกรณีที่เป็นวิทยาการระดับที่มีความซับซ้อนหรือลึกซึ้งจะใช้วิธีลายลักษณ์ในรูปของตำราหรือผูกเป็นวรรณกรรมและตำนาน เป็นต้น การถ่ายทอดทั้งโดยวาจา ลายลักษณ์อักษร และการสาธิตไม่มีอะไรตายตัวแต่จะปรับเปลี่ยนไปตามเหตุปัจจัยที่อยู่ในการรับรู้ของผู้ที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรม

4. การเรียนรู้โดยพิธีกรรม เชิงจิตวิทยาพิธีกรรมมีความศักดิ์สิทธิ์และมีอำนาจโน้มน้าวให้คนมีส่วนรับเอาคุณค่า และแบบอย่างพฤติกรรมที่เป็นการตอกย้ำความเชื่อและศีลธรรมจรรยาของกลุ่มชนโดยใช้ศรัทธา ความขลังและความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรม

5. การปฏิบัติทางศาสนาทั้งในด้านหลักธรรม คำสอน ศีล และวัตรปฏิบัติ ตลอดจนพิธีกรรมและ กิจกรรมทางสังคมที่มีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนในเชิงการเรียนรู้ ล้วนมีส่วนตอกย้ำภูมิปัญญาที่เป็นอุดมการณ์แห่งชีวิต ให้กรอบ และบรรทัดฐานความประพฤติ ให้ความมั่นคง อบอุ่นทางจิตใจเป็นที่ยึดเหนี่ยวแก่คนในการเผชิญชีวิต สถาบันทางศาสนาจึงมีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ของคนที่อยู่ร่วมกันเป็นหมู่เหล่า นอกจากนี้ศาสนายังเป็นหลักในการหล่อหลอมบ่มเพาะทั้งความประพฤติ สติปัญญาและอุดมการณ์แห่งชีวิต

6. การแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ ระหว่างกลุ่มคนที่แตกต่างกันทั้งในทางชาติพันธุ์ ถิ่นฐานทำกิน รวมไปถึงการแลกเปลี่ยนกับคนต่างวัฒนธรรม ทำให้กระบวนการเรียนรู้ขยายตัวมีความคิดใหม่ และวิธีการใหม่เข้ามาทั้งในลักษณะของการกลมกลืน หรือขัดแย้ง ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่หลากหลาย ทั้งในด้านเนื้อหาสาระ รูปแบบและวิธีการ นอกจากนี้กระบวนการเรียนรู้ของคนในสังคม ยังมีพลวัตส่วนหนึ่งไปกับกระแสเทคโนโลยีข้อมูลข่าวสารอันทันสมัย มีการกระจายเครือข่ายและการขยายตัวของการเรียนรู้อย่างกว้างขวางและหลากหลายรูปแบบ

7. การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม ในการแก้ปัญหาทั้งทางสิ่งแวดล้อม ทางเศรษฐกิจและทางสังคม ได้มีคนเลือกเฟ้นเอาความเชื่อและธรรมเนียมปฏิบัติ สืบทอดกันมาในสังคมประเพณีมาผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมตรงกับรากฐานความเชื่อเดิม และสามารถนำมาใช้ในการแก้ปัญหาในบริบทใหม่ได้ระดับหนึ่ง การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมจึงเป็นกระบวนการเรียนรู้อีกลักษณะหนึ่งที่เกิดขึ้นตลอดเวลาในสังคมไทย

8. ครูพักลักจำ เป็นกระบวนการเรียนรู้อีกวิธีหนึ่งที่มีมาแต่เดิม เป็นการเรียนรู้ในทำนองแอบเรียน แอบเอาอย่าง แอบลองทำดู ตามแบบอย่างที่เฝ้าสังเกตอยู่อย่างเงียบ ๆ แล้วรับเอามาเป็นของตนเมื่อสามารถทำได้จริง วิธีนี้เป็นวิธีธรรมดาของคนในการเรียนรู้จากผู้อื่น วิธีการเรียนรู้นี้มีความเป็นธรรมชาติในวิสัยมนุษย์และเป็นการหาความรู้ทางหนึ่ง

ด้วยเหตุ ลักษณะกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นของมนุษย์ จึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นภายในตัวบุคคล เพื่อให้เกิดความรู้อย่างต่อเนื่องถาวรและเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องตลอดชีวิตที่มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ ความเป็นมนุษย์และสภาพแวดล้อมของมนุษย์ วิธีการเรียนรู้ของมนุษย์คงไม่มีวิธีการใดเป็นวิธีที่ดีที่สุด หากอยู่ที่การเลือกใช้ให้เหมาะสมกับวัตถุประสงค์ขององค์ความรู้ที่จะถ่ายทอดให้กับกลุ่มเป้าหมาย เพื่อช่วยให้กระบวนการเรียนรู้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด

นอกจากนี้ ปัจจัยที่ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญา มีดังนี้ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ 2541 : 203-206 ; สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ 2542 : 93)

1. การเรียนรู้จากการฝึกฝน ที่ได้รับการอบรมสั่งสอนจากญาติผู้ใหญ่ พ่อแม่ ครอบครัว และผู้มีพระคุณ ที่ทำให้ดูเป็นตัวอย่าง โดยเป็นวิธีการถ่ายทอดของผู้อาวุโสหรือผู้เฒ่าผู้แก่ ให้กับคนในครอบครัว ญาติพี่น้องและคนในชุมชนเดียวกัน

2. การเรียนรู้จากผู้ทรงภูมิปัญญา จากตำราทั้งเก่าและใหม่ เป็นการเรียนรู้โดยตรง การคิดร่วมกันเป็นการกระตุ้นให้สมาชิกในชุมชนได้แสดงความรู้สึก และความคิดเห็นต่อประเด็นต่างๆ อย่างเป็นธรรมชาติ มีการแลกเปลี่ยนและเสนอความเห็นอย่างมีเหตุผล เปิดโอกาสในการถ่ายทอดภูมิปัญญาซึ่งกันและกัน

3. การเรียนรู้จากการทดลองปฏิบัติ เป็นการได้ลงมือปฏิบัติเอง

4. การเรียนรู้จากสภาพธรรมชาติ สภาพแวดล้อมทางครอบครัว ชุมชน ตลอดจนการดำเนินชีวิตในชุมชน ที่เป็นแรงกระตุ้น เป็นแรงผลักดัน หรือเป็นแรงจูงใจให้นำสิ่งเหล่านี้มาใคร่ครวญไตร่ตรอง แล้วนำมาเป็นฐานการเรียนรู้ของตนในเวลาต่อมา

5. การเรียนรู้จากการปฏิบัติงานตามภาระหน้าที่ หลายท่านที่เป็นครูอาจารย์ได้ตระหนักว่านอกจากสอนเด็กในโรงเรียนแล้ว จำเป็นต้องขยายการศึกษาไปสู่ชุมชน

6. การเรียนรู้จากสถาบันการศึกษา วัด โรงเรียน มหาวิทยาลัย หรือหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง อาจได้รับการศึกษา การฝึกอบรมจากหน่วยงานต่างๆ ที่ได้รับความรู้จากการเข้าร่วมฝึกอบรมแล้วนำมาปรับให้สอดคล้องกับสภาพพื้นที่ของตนเอง การบรรยายหรือเวทีชาวบ้านเป็นกิจกรรมสำคัญอย่างหนึ่งที่จะมีการแลกเปลี่ยน เรียนรู้ การวิเคราะห์และสังเคราะห์ประสบการณ์ของชาวบ้านร่วมกัน อันส่งผลให้สมาชิกของชุมชนมีความรู้ความสามารถสูงขึ้น

7. การเรียนรู้จากกิจกรรมที่สถาบันการศึกษาและสถาบันอื่น ๆ จัดขึ้น จะทำให้ได้รับความรู้ที่หลากหลาย

8. การเรียนรู้จากการสัมพันธ์กับคนในชุมชน และสภาพแวดล้อมในพื้นที่ปฏิบัติงาน เมื่อเข้าไปสัมผัสกับชุมชนจะเกิดการเรียนรู้ และเห็นคุณค่าของความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น

9. การเรียนรู้จากการอบรมและฝึกฝนจากองค์กรทั้งภาครัฐและเอกชน หน่วยงานราชการต่าง ๆ ที่ได้นำความรู้ เทคโนโลยีสมัยใหม่สู่ชุมชน ทำให้เกิดความรู้ใหม่อย่างกว้างขวางแล้วนำมาปรับประยุกต์ให้สอดคล้องเพื่อนำไปใช้กับชีวิตของตนเอง

10. การเรียนรู้จากเครือข่าย ความร่วมมือระหว่างผู้ทรงภูมิปัญญา ชาวบ้าน นักพัฒนาผู้สนใจทั้งระดับชุมชน อำเภอ จังหวัด ในประเทศและต่างประเทศ เป็นการแลกเปลี่ยน

ประสบการณ์ระหว่างกันในเครือข่าย โดยการสร้างสรรค์กิจกรรมหรือการทำงานร่วมกันในระดับบุคคล ระดับกลุ่มเพื่อเป็นการเรียนรู้ภูมิปัญญาที่มีความหลากหลาย และนำภูมิปัญญาเหล่านั้นมาพัฒนากิจกรรมที่กระทำอยู่

จากกระบวนการดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่า มนุษย์สามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้อย่างต่อเนื่องตลอดการดำเนินชีวิต ความสามารถนี้ได้สั่งสม พัฒนาสืบทอดต่อมาเป็นลำดับตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน กระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติของมนุษย์กับการดำเนินชีวิตของมนุษย์เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง แล้วเกิดการสั่งสมองค์ความรู้และประสบการณ์ขึ้นเรียกว่า “ภูมิปัญญา” ซึ่งมีการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนรุ่นหนึ่งเป็นลำดับ ทำให้สามารถพัฒนาตนเองให้อยู่รอดและสร้างสรรค์ความเจริญต่าง ๆ บนพื้นฐานของภูมิปัญญาที่สั่งสมสืบมาได้จนถึงปัจจุบัน กระบวนการเรียนรู้ทางธรรมชาติของมนุษย์ในลักษณะบุคคลจึงเป็นส่วนหนึ่งของวิถีการดำรงชีวิตและเป็นความสัมพันธ์ทางสังคม กระบวนการเรียนรู้ที่มนุษย์ได้รับทำให้มนุษย์สามารถสร้างความรู้ของตัวเองและของกลุ่มขึ้นมา โดยการ เลือกสรร กลั่นกรองและสั่งสมองค์ความรู้ทั้งที่เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมและความรู้ใหม่จากภายนอก ผนวกกับการได้รับประสบการณ์ทำให้มนุษย์สามารถวิเคราะห์ สังเคราะห์และแก้ปัญหาเรื่องราวต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้ โดยผ่านการทดลองหรือการกระทำจากแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญ คือ ครอบครัว ผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญ การเรียนรู้และการถ่ายทอดจึงเป็นการมองถึงระบบการเรียนรู้ที่มีอยู่ในท้องถิ่น ที่เป็นระบบในการถ่ายทอดความรู้ ค่านิยม ความชำนาญของคนกลุ่มหนึ่งไปยังอีกกลุ่มหนึ่ง ด้วยวิธีการเรียนรู้และถ่ายทอดที่แตกต่างกันไป จนเกิดความเข้าใจและมีทักษะที่เชี่ยวชาญจึงถือได้ว่าความรู้เหล่านี้เป็นศักยภาพอันยิ่งใหญ่ของมนุษย์ ถึงแม้มนุษย์จะสามารถสร้างโลกแห่งเทคโนโลยีข้อมูลข่าวสารขึ้นมาได้ สามารถเรียนรู้และเข้าถึงองค์ความรู้ได้อย่างรวดเร็ว หากมนุษย์ไม่รู้จักที่จะเรียนรู้หรือนำประสบการณ์ที่ได้รับมาใช้ย่อมนำมาสู่ปัญหาที่เกิดจากการสูญเสียภูมิปัญญาชาวบ้าน และนำไปสู่การสูญเสียความเป็นชุมชน ทำให้ชุมชนต้องเดินตามกระแสของการพัฒนาภายใต้ระบบทุนนิยมไปโดยไม่รู้ ก่อให้เกิดการพัฒนาที่ไม่สมดุลระหว่างการพัฒนาทางวัตถุกับการพัฒนาทางจิตใจ ซึ่งส่งผลให้ทรัพยากร สิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมลง ประกอบกับการให้ความสำคัญแก่วิทยาการสมัยใหม่และวัฒนธรรมนอกชุมชนจึงส่งผลให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งเป็นสิ่งที่สำคัญและเป็นรากฐานของชุมชนสูญหายไป

3. แนวคิดเกี่ยวกับความเข้มแข็งของชุมชน

ชุมชนเข้มแข็ง มีความหมายเช่นเดียวกับความเป็นชุมชน ประชาคมสังคม ซึ่งคำเหล่านี้หมายถึง การที่ชุมชนชุมชนหนึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีอุดมการณ์ร่วมกัน หรือมีความเชื่อร่วมกัน

ในบางเรื่อง มีการติดต่อสื่อสาร มีความเอื้ออาทรต่อกัน โดยอาศัยกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาในด้านต่าง ๆ ร่วมกัน ทำให้เกิดการรวมตัวของกลุ่มคนและพัฒนากลายเป็นชุมชนขึ้นมา ก่อให้เกิดพลังในการแก้ปัญหาและสร้างสรรค์สิ่งดีงาม ทำให้ชุมชนสามารถพัฒนาศักยภาพของตนเองได้อย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้สมาชิกในชุมชนสามารถพึ่งพิงตนเองได้ และสามารถเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม

3.1 ความหมายของชุมชนเข้มแข็ง

ชุมชนเข้มแข็งเป็นการรวมกันของกลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกันทั้งความสัมพันธ์ในเชิงพื้นที่และความสัมพันธ์ทางสังคม เป็นหน่วยพื้นฐานของการพึ่งพาและการจัดการตนเอง มีขบวนการขับเคลื่อนทางสังคมและมีวัฒนธรรมอันเป็นคุณค่าที่บ่งบอกถึงความเป็นตัวตนของชุมชน รวมทั้งมีลักษณะทางสังคมที่กลุ่มคนมีวัฒนธรรม ความเชื่อ ความสนใจ และความสัมพันธ์ร่วมกัน โดยอยู่บนพื้นฐานของกระบวนการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตให้ดียิ่งขึ้น

พีระพงษ์ สุดประเสริฐ (2544 : 41) กล่าวว่า ชุมชนเข้มแข็ง หมายถึง เป็นชุมชนที่สามารถปกป้องรักษา และถ่ายทอดสิ่งต่างๆ ภายในชุมชน ที่บรรพบุรุษได้สืบทอดต่อๆ กันมา มีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน เพื่อประโยชน์ของคนภายในชุมชนแบบสมดุลและยั่งยืนตลอดจนมีการรวมตัวกันเคลื่อนไหวเพื่อแก้ปัญหาและสนองความต้องการของคนในชุมชนได้ ไม่นิ่งเฉย คอยรับความช่วยเหลือหรือสั่งการจากรัฐ องค์กร หรือบุคคลภายนอก ทั้งนี้ จะต้องประสานความสามารถเหล่านี้ กับวัฒนธรรมภายนอกที่มีการเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัยได้อย่างกลมกลืน เพื่อเชื่อมโยงและรับเอาสิ่งดีๆ ที่มีประโยชน์ต่อชุมชนจากภายนอกได้ด้วย

จากความหมายของชุมชนเข้มแข็งดังกล่าว อาจสรุปได้ว่า ชุมชนเข้มแข็ง หมายถึง คนในชุมชนหรือชนบทต่าง ๆ ที่มารวมตัวกัน โดยมีการเรียนรู้ การจัดการและการแก้ไขปัญหาร่วมกัน และมีการพัฒนารูปแบบและองค์ประกอบที่แตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับลักษณะของชุมชนที่ประกอบด้วย คน ทรัพยากร และสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นฐานรากแห่งการสร้างชุมชนของตนเองให้เข้มแข็ง หากองค์กรในชุมชนมีบทบาทและตระหนักในการเสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง ก็จะทำให้กระบวนการพัฒนาชุมชนมีความเข้มแข็งที่ดียิ่งขึ้น องค์กรชุมชนหรือองค์กรประชาชน จึงเป็นกลไกที่สำคัญในกระบวนการพัฒนาที่จะช่วยในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนและสังคมทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม การศึกษา และสุขภาพอนามัย ซึ่งเป็นการแสดงถึงความร่วมมือ ร่วมใจช่วยเหลือกันเพื่อผลประโยชน์และเป็นการแสดงความเอื้ออาทรที่มีต่อกันภายใน

ชุมชน รวมทั้งเป็นประโยชน์ต่อการชี้วัดศักยภาพของชุมชน ตลอดจนระดับการพัฒนาและการแก้ปัญหาของชุมชนนั้น

3.2 ลักษณะของชุมชนเข้มแข็ง

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2541 : 14-17) กล่าวถึงลักษณะชุมชนเข้มแข็งไว้ ดังนี้

1. เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ (Learning Organization) ทุกคนในชุมชนร่วมเรียนทำให้ชุมชนนั้น รู้ทันข่าวสารข้อมูล ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง รวมทั้งเป็นการเพิ่มพูนความรู้ให้กับคนในชุมชนอยู่เสมอ

2. เป็นชุมชนที่รู้จักจัดการตนเอง (Community Management) ด้วยกิจกรรมสำคัญ4 ประการ คือ การวางแผน การจัดกระบวนการองค์กรของตนเอง การลงมือปฏิบัติตามแผนและการประเมินผล

3. เป็นชุมชนที่มีจิตวิญญาณ (Spirituality) หมายถึง ความภักดีต่อชุมชน มีความรู้สึกเป็นเจ้าของ หวงแหนและมีสิ่งยึดเหนี่ยวร่วมกัน

4. เป็นชุมชนที่มีสันติภาพ (Peaceful) คนในชุมชนมีคุณภาพ คุณธรรม สงบสุขและมีจิตใจที่เยือกเย็น

เฉลียว บุรีภักดี (2545 : 76) ได้สรุปลักษณะของชุมชนเข้มแข็งไว้ดังนี้

1. สมาชิกชุมชนมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของคนและชุมชนที่จะแก้ปัญหาและพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง

2. สมาชิกชุมชนมีจิตสำนึกการพึ่งพาตนเอง เอื้ออาทร รักและห่วงใยซึ่งกันและกันอีกทั้งพร้อมที่จะร่วมกันจัดการกับปัญหาของคนและชุมชน

3. สมาชิกชุมชนเลือกกำหนดผู้นำชุมชน ผู้นำการเปลี่ยนแปลง และผู้แทนชุมชนที่หลากหลายด้วยตนเองอย่างต่อเนื่อง

4. กระบวนการชุมชนมีความเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องจนเป็นวิถีของชุมชน ซึ่งขับเคลื่อนโดยผู้นำองค์กรชุมชนในลักษณะเปิดกว้างโปร่งใสและมีรายงานความรับผิดชอบที่สามารถตรวจสอบได้สำหรับสมาชิกทั้งหมด

5. สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมในการประเมินสถานการณ์ของชุมชนกำหนดวิสัยทัศน์ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ดำเนินงาน ติดตามและประเมินผลการแก้ปัญหาและการพัฒนาของชุมชนผ่านกระบวนการของชุมชน

6. สมาชิกชุมชนเกิดการเรียนรู้ผ่านการเข้าร่วมในกระบวนการของชุมชน

7. แผนของชุมชน ที่ประกอบด้วย การพัฒนาในทุก ๆ ด้านของชุมชน ที่มุ่งการพึ่งตนเอง เอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกชุมชนทุก ๆ คน และหวังผลการพัฒนาที่ยั่งยืน

8. การพึ่งพาความช่วยเหลือจากภายนอก เป็นการพึ่งพาเพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ในที่สุด ไม่ใช่การพึ่งพาตลอดไป

9. มีเครือข่ายความร่วมมือกับภาคการพัฒนา อาจเป็นหมู่บ้าน ชุมชนอื่น ๆ ในท้องถิ่น ภาครัฐ และองค์กรเอกชนภาคธุรกิจ ในลักษณะที่มีความเท่าเทียมกัน

3.3 ความสำคัญของภูมิปัญญาต่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์ความรู้ที่สำคัญต่อการเสริมสร้างและดำรงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ของชุมชน รวมทั้งเป็นเครื่องชี้วัดความเจริญและพัฒนาการของคนในชุมชน (สีลาภรณ์ นาครทรรพ 2541 : 239-254 ; ชลทิตย์ เอี่ยมสำอางและวิศนี ศิลตระกูล 2533 : 229-230) ได้กล่าวถึงความสำคัญของภูมิปัญญาในฐานะที่เป็นตัวชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชนไว้ดังนี้

1. ภูมิปัญญา ระบบความเชื่อ ระบบคุณค่า ระบบความคิดของชุมชน ที่ช่วยให้ผู้คนในท้องถิ่นดำรงชีวิตด้วยความสงบสุข กลมกลืนกับสิ่งแวดล้อม ธรรมชาติ ความเชื่อและข้อห้ามต่าง ๆ เพราะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวเชื่อมโยงคนในชุมชนเอาไว้ด้วยกัน บารมีของบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วและเป็นที่เคารพนับถือกันมา สามารถนำมาลดความขัดแย้งและความมีอคติของคนในชุมชน การชี้วัดว่าชุมชนใดมีภูมิปัญญาหรือไม่อย่างไร ดูได้จากการสืบทอดองค์ความรู้หรือการสร้างสรรค์ปรับและพัฒนาองค์ความรู้ให้เหมาะสมกับยุคสมัยและเงื่อนไขของสภาพชุมชนซึ่งสามารถสังเกตได้จาก ผู้นำความคิดของสมาชิกในชุมชนที่เป็นผู้เชื่อมโยง สืบทอดภูมิปัญญามาสู่พิธีกรรมและกิจกรรมต่าง ๆ ที่ควบคุมพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมของสมาชิกในชุมชน รวมทั้งสังเกตความคิดและพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชน ซึ่งสมาชิกในชุมชนจะสะท้อนได้ดีกว่าว่ามีการสืบทอดภูมิปัญญาหรือไม่ โดยดูจากทัศนคติหรือความคิดเห็น และพฤติกรรมของสมาชิกในการถือปฏิบัติตามพิธีกรรม ความเชื่อเหล่านั้น

2. ภูมิปัญญา ในปัจจุบันสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในด้านของการประกอบอาชีพเพื่อแก้ปัญหาต่าง ๆ ในวิถีชีวิต เช่น ปัญหาเศรษฐกิจ ปัญหาสังคม ทำให้เกิดรูปแบบของการรวมกลุ่มองค์กรชุมชนหรือกลุ่มชาวบ้านเพื่อการประกอบอาชีพ ซึ่งเป็นพื้นฐานสำหรับการฟื้นฟูและพัฒนาชนบทภายใต้บริบทที่เปลี่ยนแปลงไป นับว่าเป็นกุญแจสำคัญของความเข้มแข็งของชุมชน เพราะเป็นรูปแบบของการรวมตัวทางสังคมที่ทำให้เกิดอำนาจทางสังคมที่จะถ่วงดุลกับอำนาจรัฐและอำนาจเงิน

3. ภูมิปัญญาก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน ช่วยให้เข้าใจชุมชนและสามารถพัฒนาการจัดการศึกษาให้เหมาะสมกับความต้องการของคนในชุมชน กระบวนการเรียนรู้นับเป็นหัวใจสำคัญที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง เนื่องจากเป็นการยกระดับความสามารถในการคิดวิเคราะห์ปัญหาสาเหตุ หาทางเลือกของการแก้ปัญหา การตัดสินใจเลือกทางเลือกในการแก้ปัญหาเพื่อยกระดับสติปัญญาให้สูงขึ้น กระบวนการเรียนรู้เป็นกระบวนการที่ครอบคลุมทั้งเรื่องการปลูกจิตสำนึกของคนในการมุ่งแก้ปัญหาและพึ่งตนเองเพื่อพัฒนาความรู้และทักษะในการจัดการปัญหาใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นได้อย่างเท่าทันการเปลี่ยนแปลง

4. ผลกระทบจากการดำเนินของชุมชนในด้านต่าง ๆ ผลการดำเนินงาน คือ เครื่องสะท้อนถึงระดับความเข้มแข็งของชุมชน การสร้างเครื่องชี้วัดส่วนใหญ่มักมองไปที่ผลการดำเนินงานของกิจกรรมที่ชุมชนดำเนินงานอยู่มากกว่าการใช้กระบวนการในการชี้วัดและมักจะมองไปยังระดับปัจเจกบุคคลหรือระดับครัวเรือนมากกว่าระดับชุมชน ดังนั้นผลกระทบของการดำเนินงานกิจกรรมของชุมชนในด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม จึงเป็นความเชื่อมโยงกันโดยสะท้อนให้เห็นความเข้มแข็งหรือประสิทธิภาพของชุมชน

อุทัย ดุลยเกษม และ อรศรี งามวิทยาพงศ์ (2540 : 9-10) ได้กล่าวถึงความสำคัญของภูมิปัญญาที่มีต่อความเข้มแข็งของชุมชนไว้ว่า ชุมชนจะสามารถควบคุมและจัดการกับปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้ด้วยตนเองเป็นส่วนใหญ่โดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่น ความรู้ และกลไกภายในชุมชน นอกจากนี้ชุมชนยังต้องมีการพัฒนาศักยภาพของตนเองได้อย่างต่อเนื่องโดยอาศัยกระบวนการเรียนรู้ การสร้างภูมิปัญญาของตนเองในด้านต่าง ๆ ซึ่งมีผลให้ชุมชนมีความรู้และสามารถพัฒนาตนเอง รวมทั้งสามารถสืบทอดภูมิปัญญาผ่านกระบวนการต่าง ๆ ได้อย่างต่อเนื่อง และผลของภูมิปัญญาทำให้ชุมชนมีความเป็นปึกแผ่นที่เป็นรูปธรรม คือ สมาชิกของชุมชนมีศักยภาพมีการพึ่งพาอาศัยและร่วมมือในกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งในส่วนตัวและส่วนรวม ส่วนความปึกแผ่นที่เป็นจิตวิญญาณ คือ สมาชิกของชุมชนมีค่านิยม ความเชื่อต่อสิ่งสูงสุดร่วมกันและมีความรู้สึกว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนมีความผูกพันต่อชุมชนและสมาชิกในชุมชนส่งผลให้ ชุมชนมีศักยภาพที่พึ่งพิงตนเองได้ในระดับสูง มีอำนาจในการตัดสินใจ การจัดการและการมีส่วนร่วมที่จะส่งผลต่อความเข้มแข็งของชุมชน

นภาภรณ์ หะวานนท์ (2542 : 39-85) กล่าวว่า ดัชนีชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชนประกอบด้วยความเข้มแข็งในด้านต่าง ๆ ดังนี้

ความเข้มแข็งของชุมชนด้านวัฒนธรรม วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นมาจากระบบความสัมพันธ์ และการจัดระเบียบการอยู่ร่วมกันของคนในชุมชน วัฒนธรรมเป็นความเชื่อ เป็นอุดมการณ์ เป็นคุณค่า เป็นมาตรฐาน ที่คนในชุมชนมีร่วมกัน คนในชุมชนจะมีความยึดโยง เกาะ

เกี่ยว และสามารถดำเนินชีวิตไปได้อย่างราบรื่น เพราะสมาชิกของชุมชน มีวัฒนธรรมร่วมกัน วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ถูกถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง กระบวนการนี้เป็นกลไกที่ทำให้สังคมมีเอกลักษณ์และเอกภาพ (ประเวศ วะสี 2536 ; Olsen, 1986 : 54-60) หรือเรียกว่า อัตลักษณ์ (Identity) ของชุมชน การมีชีวิตอยู่ร่วมกันในชุมชนมาเป็นเวลานาน ทำให้คนในชุมชนสามารถสะสมวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับมิติต่าง ๆ ของชีวิตชุมชน เช่น การผลิต การบริโภค การรักษาโรค การสันทนาการ การแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง การจัดสวัสดิการให้คนในชุมชน สิ่งเหล่านี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นภูมิปัญญาที่คนในชุมชนได้สะสมและถ่ายทอดสืบต่อกันมา กระบวนการเรียนรู้ที่ไม่เป็นทางการ เช่น โดยการฝึกปฏิบัติ โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ หรือโดยผ่านการอบรมสั่งสอน ซึ่งมีผลทำให้สมาชิกในชุมชนได้เรียนรู้ที่จะดำรงชีวิตอยู่ในชุมชนและเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ชุมชนดำรงอยู่ได้อย่างเข้มแข็ง

ความเข้มแข็งของชุมชนด้านเศรษฐกิจ การทำมาหากิน การกินดีอยู่ดี ชาวบ้านมีผลผลิตแบบเกษตรกรรม หัตถกรรมพื้นบ้าน เป็นการผลิตแบบพอยังชีพเป็นหลัก เมื่อเหลือจึงนำไปแลกเปลี่ยนและซื้อขาย ทำให้สามารถที่จะต่อรองกับนายทุนได้ ชาวบ้านมีความตระหนักในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างรู้คุ้มค่า และเห็นคุณค่าของสิ่งแวดล้อมว่าควรใช้อย่างพอประมาณ ชาวบ้านมีนิสัยบริโภคอย่างพอดี ไม่ฟุ่มเฟือย และประหยัด ทำให้ชุมชนสามารถจัดการกับระบบภายในชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพและทำให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ในที่สุด

ความเข้มแข็งของชุมชนด้านสังคม สามารถพิจารณาได้จากความสามารถของชุมชนในการจัดระเบียบทางสังคมของชุมชน ให้เอื้อต่อการที่สมาชิกของชุมชนจะอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข สามัคคี เอื้อเฟื้อและช่วยเหลือเกื้อกูล ชาวบ้านมีความสัมพันธ์กันผ่านระบบเครือญาติ และปกครองกันเอง ตามลำดับอาวุโส ซึ่งเป็นผู้นำที่ทรงคุณวุฒิด้านต่าง ๆ ที่ชาวบ้านให้ความเคารพ ยกย่องในชุมชน นอกจากระบบดังกล่าวแล้วชาวบ้านในชุมชนมีความสามัคคี มีความไว้วางใจกันระหว่างคนในชุมชน มีความเสมอภาคกันไม่มีชนชั้นและความขัดแย้งทางชนชั้น ซึ่งจะทำให้เกิดศักยภาพของชุมชนในการแก้ปัญหาของชุมชน โดยสามารถพึ่งพาอาศัยกันได้ในยามจำเป็นและนำความรู้ทางภูมิปัญญามาพัฒนาให้เกิดประโยชน์กับชุมชนได้

จากกระบวนการดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่าความเข้มแข็งของชุมชนเกิดขึ้นภายในกระบวนการปรับตัวและแก้ปัญหาของชุมชนนั้น ๆ ความเข้มแข็งของชุมชนจึงเป็นกระบวนการที่มีความสัมพันธ์กันโดยเริ่มจากการเกิดจิตสำนึกของคนในชุมชน หลังจากนั้นจึงขยายไปสู่ความเป็นรูปธรรม แล้วค่อย ๆ พัฒนาเป็นอุดมการณ์ที่มั่นคงของชุมชน ชุมชนเข้มแข็งจึงมีความสำคัญต่อการพัฒนาคนและสังคมให้ไปสู่ความยั่งยืน

3.4 เงื่อนไขที่ส่งผลให้ชุมชนเข้มแข็ง

อุทัย ดุลยเกษม และ อรศรี งามพิทยาพงศ์ (2540 : 80) ได้วิเคราะห์เงื่อนไขที่ส่งผลให้ชุมชนเข้มแข็งมี 7 ประการ ดังนี้

1. โครงสร้างทางสังคมแบบแนวนอน หมายถึง สัมพันธภาพทางอำนาจของบุคคลในชุมชนที่เท่าเทียมกัน อำนาจในการเข้าถึงทรัพยากรหรือโอกาสของคนทุกคนในชุมชนไม่แตกต่างกัน เงื่อนไขนี้เป็นปัจจัยให้เกิดความรัก ความสามัคคี ก่อให้เกิดความร่วมมือและการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างกว้างขวาง

2. ระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ด้าน คือ การผลิต การบริโภคการสะสมและกระจายส่วนเกิน ประชาชนมีสิทธิ์และอำนาจในการเข้าถึงและจัดการทรัพยากรมีรูปแบบการผลิตที่สนองความต้องการของตนเป็นหลัก และเชื่อมโยงกับระบบนิเวศน์ การบริโภคเน้นการพออยู่พอกินและไม่ทำลายธรรมชาติ หากมีการกระจายส่วนเกินสู่ญาติมิตรและสังคม ควรเป็นรูปแบบของการแบ่งปัน และทำบุญ

3. ค่านิยมจากหลักธรรมของศาสนา หรืออุดมการณ์ในการใช้ชีวิต ความเชื่อในเรื่องกรรม การเคารพนอบน้อมต่อธรรมชาติในฐานะเป็นจิตวิญญาณ เอื้อให้เกิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่มีประสิทธิภาพ

4. กระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิต กระบวนการเรียนรู้ท้องถิ่น การสืบสานภูมิปัญญาดั้งเดิมจากครอบครัว วัด สถานประกอบการ โดยการสังเกต ฟัง ถาม ทดลองทำ แลกเปลี่ยนและแสดงความคิดเห็น เป็นการเรียนรู้ที่จะนำไปสู่การปฏิบัติจริง

5. กลุ่มผู้นำตามธรรมชาติ ผู้นำตามธรรมชาติในชุมชนเกิดขึ้นได้หลายเงื่อนไข เช่น การประพฤติตนในกรอบของศีลธรรม การเป็นผู้ต่อสู้เพื่อชุมชนหรือการเป็นผู้ทรงความรู้ของชุมชนที่มีโครงสร้างทางสังคมในแนวนอน จะเกิดกลุ่มผู้นำที่มีความหลากหลาย ตามกิจกรรมที่เกิดขึ้นและมีการทำงานในรูปแบบของการปรึกษาหารือ แสวงหาความร่วมมือในการแก้ไขปัญหา

6. ระบบความสัมพันธ์เชิงสังคมที่แน่นแฟ้น สิ่งที่เห็นเป็นรูปธรรมคือ การช่วยเหลือเกื้อกูลกันในชุมชน ซึ่งเปรียบเสมือนระบบความมั่นคงและสวัสดิการชุมชน สมาชิกในชุมชนมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดผ่านระบบครอบครัว เครือญาติ เพื่อนฝูง มีกฎเกณฑ์ แบบแผนการดำเนินชีวิตร่วมกัน ชุมชนมีความสัมพันธ์แน่นแฟ้น และสามารถจัดการแก้ไขปัญหาได้อย่างดี

7. กลไกที่เอื้อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ การติดต่อสื่อสารที่ต่อเนื่องตลอดเวลาไม่ว่าจะเป็นสถานที่พบปะของชุมชนในวิถีชีวิตและกิจกรรมต่างๆ หรือกระบวนการถ่ายทอดแลกเปลี่ยนข้อมูล

ข่าวสารผ่านสื่อรูปแบบต่างๆ ล้วนเป็นการแลกเปลี่ยน เรียนรู้ ปรึกษาหารือกัน อันจะนำไปสู่การปรับตัวของชุมชนได้รวดเร็วทันเหตุการณ์

การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน จึงเป็นการให้โอกาสแก่ชุมชนได้แสดงความเข้มแข็งออกมา โดยการให้ชุมชนตัดสินใจแก้ปัญหาและจัดการพัฒนาด้วยพลังของคนในชุมชนเอง ซึ่งในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนนั้น อาจพัฒนาความเข้มแข็งได้เพียงบางมิติเท่านั้น เนื่องจากเงื่อนไขและกระบวนการที่นำไปสู่ความเข้มแข็งในแต่ละมิติของแต่ละชุมชนมีความแตกต่างกัน ดังนั้น การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนจึงอยู่บนพื้นฐานของกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยในแต่ละชุมชนจะมีการพัฒนาไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชนในมิติต่าง ๆ เช่น มิติทางด้านเศรษฐกิจ มิติทางด้านทรัพยากรธรรมชาติ มิติทางด้านสังคม และมิติทางด้านวัฒนธรรม

4. แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมอย่างหนึ่งที่เกิดทุกยุคทุกสมัยและทุกสังคม ซึ่งการเปลี่ยนแปลงอาจเป็นได้ทั้งการเปลี่ยนแปลงทางด้านความสัมพันธ์ของมนุษย์หรืออาจเกิดขึ้นในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง การเปลี่ยนแปลงทางสังคมบางครั้งทำให้สังคมเจริญขึ้นแต่บางครั้งทำให้เกิดปัญหาทางสังคมได้เช่นกัน ดังนั้นในการศึกษากระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาเพื่อหาคำอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นในชุมชนให้สมบูรณ์และใกล้เคียงที่สุด จึงจำเป็นต้องเข้าใจการเปลี่ยนแปลงของสังคมด้วย

4.1 ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

อเบอร์คอมบี, ฮิลล์ และ เทอร์เนอร์ (Abercrombie, Hill and Turner 2004 : 319-320) ให้ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (Social Change) ไว้ว่าเป็นแนวคิดทางสังคมที่เกิดขึ้นในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 เพื่อใช้ในการศึกษาผลทางสังคมอันเนื่องมาจากการเกิดขึ้นของความเป็นอุตสาหกรรม (Industrialization) ของประเทศในทวีปยุโรป และศึกษาความแตกต่างทางสังคมระหว่างสังคมแบบอุตสาหกรรม และสังคมแบบประเพณี ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมจึงมีศูนย์กลางอยู่ที่ลักษณะของระบบทุนนิยมและการพัฒนาของภาคอุตสาหกรรม ที่ทำให้พัฒนาการของแต่ละสังคมต้องกลายเป็นส่วนหนึ่งของสังคมอุตสาหกรรม

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นลักษณะของการเปลี่ยนกระบวนการ แบบแผน โครงสร้างต่าง ๆ ทางสังคม การเปลี่ยนแปลงนี้อาจจะทำให้สังคมเจริญก้าวหน้าหรือล้าหลัง เป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างถาวรหรือชั่วคราว เป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีการวางแผนและไม่มีการวางแผน เปลี่ยนแปลงไปในทิศทางเดียวกันหรือหลายทิศทางซึ่งอาจก่อให้เกิดโทษหรือประโยชน์ก็ได้ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมจึงเกิดจากการที่ระบบสังคมหรือความสัมพันธ์ต่าง ๆ ทางสังคมเปลี่ยนแปลงไป เช่น ขนบธรรมเนียมประเพณี ระบบครอบครัว ระบอบการปกครอง ฯลฯ (Davis 1964 : 622 ; Fairchild 1955 : 277)

นอกจากนี้ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมยังเป็นส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม เพราะการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งของต่าง ๆ ที่เป็นผลผลิตจากการกระทำของมนุษย์ โดยการเปลี่ยนแปลงแบบแผนและการกระทำระหว่างกันทางสังคม เช่น บรรทัดฐานทางสังคม ค่านิยม ผลผลิต ฯลฯ สำหรับ สเปนเซอร์ และพาร์สัน (Spencer and Parsons 1966, อ้างถึงใน ดารณี ถวิลพิพัฒน์กุล 2536 : 9) ได้นำความคิดเกี่ยวกับระบบสังคม (Social System) มาอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยมองว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นกระบวนการที่มีความซับซ้อนมากขึ้น มีการแยกออกเป็นโครงสร้างหน้าที่และมีการพึ่งพาอาศัยกันมากขึ้นโดยเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นแบบค่อยเป็นค่อยไป สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนี้เกิดจากปัจจัยหลายด้านประกอบขึ้นอยู่กับปัจจัยภายในและภายนอกของแต่ละสังคมซึ่งแตกต่างกันออกไป

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากปัจจัยภายในมีสาเหตุมาจากการค้นพบหรือการประดิษฐ์ซึ่งอาจแบ่งออกได้เป็น 2 อย่าง คือ การประดิษฐ์ทางด้านเทคโนโลยี (Technological Invention) ได้แก่ การคิดประดิษฐ์เครื่องมือ เครื่องใช้เพื่ออำนวยความสะดวกต่าง ๆ และการประดิษฐ์ทางสังคม (Social Invention) ได้แก่ การคิดสร้างกฎหมาย กฎระเบียบหรือธรรมเนียมประเพณี รวมทั้งศาสนาใหม่ ๆ ขึ้นมา ปัจจัยภายในที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ กระบวนการขัดเกลาทางสังคม (Socialization Process) อันเป็นกระบวนการอบรมสมาชิกใหม่ให้เรียนรู้เกี่ยวกับระบบของสังคมที่ตนอยู่ ส่วนปัจจัยภายนอก ได้แก่ การหยิบยืมทางวัฒนธรรม ซึ่งเกิดขึ้นภายหลังการติดต่อทางวัฒนธรรมระหว่างสังคมต่าง ๆ โดยผ่านการคมนาคมสื่อสารทั้งทางตรงและทางสื่อมวลชน (ผ่อง พันธุ์ มณีรัตน์ 2521 : 15-16) ดังนั้น ปัจจัยเหล่านี้อาจมีบทบาทมากหรือน้อยแตกต่างกันไปตามสถานการณ์และขึ้นอยู่กับการเลือกปฏิบัติของคนในสังคม

สรุปได้ว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดขึ้นมีสาเหตุหลักเนื่องมาจากปัญหาที่มนุษย์ประสบประกอบกับการที่มนุษย์ดิ้นรนเพื่อตอบสนองความต้องการอันไม่สิ้นสุด ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนินชีวิตและพฤติกรรมที่บุคคลในสังคมได้เคยประพฤติปฏิบัติติดต่อกันมา

เป็นระยะเวลานาน ไปสู่แบบแผนใหม่ที่ยังไม่เคยปฏิบัติมาก่อน มนุษย์ได้เรียนรู้ ปฏิบัติในสิ่งใหม่ ๆ อยู่ตลอดเวลาและ ผลของการเรียนรู้และปฏิบัติที่ผิดพลาดนี้ได้กลายมาเป็นแบบแผนพฤติกรรมหรือวิถีชีวิตของมนุษย์ในสังคม

4.2 รูปแบบของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมจะมีรูปแบบของการเปลี่ยนแปลง ดังนี้

1. การก้าวหน้า (Progress) หมายถึง เปลี่ยนแปลงไปจากพื้นฐานเดิมที่มีอยู่ให้เจริญก้าวหน้าไปในทิศทางที่พึงปรารถนา จากความชอบน้อยสู่ความชอบมาก จากความพอใจน้อยสู่ความพอใจมาก จากความไม่เพียงพอสู่ความเพียงพอบนพื้นฐานเดิม รากฐานเดิม หรือทุนเดิมที่มีอยู่

2. การวิวัฒนาการ (Evolution) หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นแบบค่อยเป็นค่อยไปอย่างมีระเบียบ จากความเรียบง่ายสู่ความสลับซับซ้อน จากต่ำสู่สูง จากความไม่มีอะไรสู่ความมีปัจจัยต่าง ๆ มากมาย ผ่านกลไกการขับเคลื่อนตามธรรมชาติ

3. การพัฒนา (Development) หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการวางแผนแล้วดำเนินการตามแผนดังกล่าวไปสู่เป้าหมายที่กำหนดไว้ (Change & Planning) ซึ่งการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบนี้ต้องดำเนินการไปตามแผนที่กำหนดไว้ เช่น วางแผนการศึกษาสร้างความรู้ วางแผนการนำความรู้มาใช้พัฒนาหรือสร้างทักษะ วางแผนการสร้างค่านิยมและ สร้างทัศนคติที่เกื้อกูลต่อการเปลี่ยนแปลง ฯลฯ ผ่านการมีส่วนร่วมของสมาชิกหรือชุมชน หรือสังคมอย่างเท่าเทียมกัน คือร่วมคิด ตัดสินใจ ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติการร่วมรับผลและร่วมประเมินผล

4. การปฏิวัติ (Revolution) หมายถึง การเปลี่ยนแปลงอย่างฉับพลันโดยอาศัยอำนาจใดอำนาจหนึ่งเข้ามารื้อโครงสร้างเดิมหรือหน้าที่เดิมหรือรูปแบบเดิม หรือเนื้อหาสาระเดิมแล้วนำเอาสิ่งใหม่มาแทนที่ ในลักษณะบังคับฉับพลันทันทีทันใด โดยคณะบุคคล กลุ่มบุคคลหรือฝูงชน

5. การพัฒนาไปสู่ความทันสมัย (Modernization) หมายถึง การกระทำให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองไปตามยุคตามสมัยตามอย่างประเทศที่เจริญแล้ว (เอี่ยม ทองดี 2548 : 149-150) นอกจากนี้ อเบอร์คอมบี, ฮิลล์ และ เทอร์เนอร์ (Abercrombie, Hill and Turner 2004 : 239) ได้ให้ความหมายของการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย ไว้ว่าเป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เพื่อใช้อธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมจากสังคมแบบประเพณีไปสู่สังคมสมัยใหม่ ที่มีลักษณะตามอย่างสังคมที่พัฒนาแล้ว โดยเฉพาะสังคมตะวันตกใน 4 ด้าน คือ ความทันสมัยด้านการเมือง (Political Modernization) เป็นการพัฒนาสถาบันและตัวแทนทางการเมือง เพื่อนำไปสู่การตัดสินใจแบบมีส่วนร่วม ความทันสมัยด้านวัฒนธรรม (Cultural Modernization) เป็นการสร้างวัฒนธรรมที่

แยกจากศาสนา (Secularization) เพื่อมุ่งตอบสนองอุดมการณ์หลักของชาติ ด้านเศรษฐกิจ (Economics Modernization) เป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การแบ่งงานกันทำ การนำวิธีการจัดการสมัยใหม่มาใช้ การปรับปรุงเทคโนโลยีการผลิต เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจการค้าสมัยใหม่ และภาคอุตสาหกรรม และความทันสมัยด้านสังคม (Social Modernization) เป็นการเพิ่มอัตราการอ่านออกเขียนได้ การสร้างความเป็นเมือง และการลดอำนาจอุปถัมภ์ของผู้ปกครองท้องถิ่น โดยมีฐานคิดที่สำคัญ คือ การพัฒนาอุตสาหกรรม และการสร้างสรรค์สังคมประชาธิปไตยตะวันตกเป็นสังคมพึงปรารถนาที่ประเทศกำลังพัฒนาควรจะกำหนดเป้าหมายและกระบวนการเพื่อการเปลี่ยนแปลงสังคมของตนให้มีลักษณะอุดมสมบูรณ์ตามขั้นตอนการเจริญเติบโตแบบตะวันตก โดยยึดแนวทางการพัฒนาแบบทุนนิยม (Capitalism) หรือเน้นการดำเนินการทางเศรษฐกิจแบบเสรี ซึ่งในปัจจุบันได้กลายเป็นแนวความคิดกระแสหลักที่สำคัญของสังคมในประเทศกำลังพัฒนา

การพัฒนาไปสู่ความทันสมัย จึงหมายถึง กระบวนการที่กำลังเกิดขึ้นในสังคมกำลังพัฒนา กระบวนการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกิดขึ้นเมื่อสังคมกำลังพัฒนารับเอาวัฒนธรรมทั้งทางวัตถุและวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุของสังคมอุตสาหกรรมมาใช้วัฒนธรรมที่เป็นวัตถุ ได้แก่ เทคโนโลยีในด้านต่าง ๆ ด้านการเกษตร การสื่อสาร อุดมการณ์ เป็นต้น เมื่อนำมาใช้มักทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมกำลังพัฒนา ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ส่งผลกระทบต่อสังคมในหลายระดับและกระทบต่อชีวิตในสังคมที่กำลังพัฒนา (งามพิศ สัตย์สงวน 2543 : 228) ทำให้พฤติกรรมของบุคคลและวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงจากระเบียบมาสู่วิถีแบบใหม่ที่สลับซับซ้อน วิถีชีวิตของคนในอดีตได้เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วไปสู่อนาคตใหม่ ซึ่งแสดงออกในรูปแบบต่าง ๆ ได้แก่ ลักษณะสิ่งแวดล้อมและที่อยู่อาศัย ระบบการศึกษาเป็นทางการ ที่ดิน แรงงาน สินค้าและบริการ เป็นธุรกิจการค้า มีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกันทางสังคมและวัฒนธรรมอย่างกว้างขวาง มีลักษณะความเป็นเมือง เกิดนวัตกรรมทางเทคโนโลยีทุกระดับ ซึ่งส่งผลให้การพัฒนาไปสู่ความทันสมัยมีความเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและเทคโนโลยี เป็นสำคัญ สเมลเซอร์ (Smelser 1995 อ้างถึงใน ดารณี ถวิลพิพัฒน์กุล 2536 : 15 ; รอสกิน (Roskins 2006 อ้างถึงใน พัชรินทร์ ม่วงงาม 2547 : 13)

การพัฒนาความทันสมัยจึงนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางด้านเทคนิคและวิธีการต่าง ๆ จากการดำรงชีวิตจากแบบง่าย ๆ ที่เคยมีมาตามแบบประเพณีนิยม ไปสู่วิถีชีวิตที่อาศัยความรู้และเทคโนโลยีที่เป็นวิทยาศาสตร์มากขึ้นหรือการผลิตทางเกษตรกรรมเปลี่ยนจากผลิตเพื่อกินเองในที่ดินแปลงเล็กเป็นการผลิตเพื่อขายโดยทำเป็นไร่นาขนาดใหญ่ ชาวไร่ชาวนาที่เคยทำสิ่งของเครื่องใช้ด้วยตัวเองก็หันมาซื้อจากตลาดและมีการจ้างแรงงานทำไร่นา แทนที่จะใช้เฉพาะแรงงานในครอบครัว ในด้านของการผลิตทางอุตสาหกรรมมีการเปลี่ยนจากการใช้แรงงานคนมาเป็นการ

ใช้เครื่องจักรกลรวมทั้งวิถีชีวิตของคนเปลี่ยนแปลงจากสังคมชนบทมาเป็นสังคมเมือง (พัชรินทร์ สิรสุนทร 2547 : 92)

ด้วยเหตุนี้ การพัฒนาไปสู่ความทันสมัยมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจโดยใช้ยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมเป็นหลัก ซึ่งต้องอาศัยการพัฒนาชุมชนเมืองและการสร้างความก้าวหน้าของระบบตลาดมาสนับสนุน ทำให้เกิดความทันสมัยทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างรวดเร็วและทั่วถึงกัน ซึ่งความสำเร็จของการพัฒนานั้นจะต้องอาศัยกระบวนการที่เกิดจากบทบาทของสถาบันทางการเมือง สถาบันทางการบริหารโดยรัฐบาลและหน่วยงานของรัฐเข้ามามีบทบาทในการพัฒนา โดยรัฐสามารถเข้าแทรกแซงโดยผ่านกลไกที่เรียกว่า นโยบายการพัฒนาโดยมีการจัดตั้งสถาบันทางด้านการเมือง สถาบันทางสังคมและสถาบันทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นการพยายามจัดระเบียบใหม่ของสังคมโดยกำหนดกติกาและกฎเกณฑ์ในเรื่องต่าง ๆ จะเห็นได้ว่าแนวคิดสำคัญที่อยู่หลังทฤษฎีความทันสมัยนั้น คือ ทุกสังคมจะพัฒนาไปในทิศทางเดียวกันไปสู่สังคมทันสมัยได้ตามลำดับขั้น คือ ความเจริญเติบโตของอุตสาหกรรม การกลายเป็นสังคมเมือง การเปลี่ยนแปลงจากครอบครัวขยายเป็นครอบครัวเดี่ยว การที่ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมืองมากขึ้นและมีการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างสังคมอื่น ๆ ไปพร้อมกันด้วย เช่น มีการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษา การคมนาคม สาธารณูปโภค การเปลี่ยนแปลงในระบบการเมือง ระบบราชการ รวมทั้งค่านิยม ความเชื่อของคนในสังคม

4.3 ผลของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

การเปลี่ยนแปลงทางสังคม ได้ส่งผลต่อสังคม วัฒนธรรม และภูมิปัญญาในหลายด้าน ดังต่อไปนี้

1. สังคมก้าวไปสู่ความทันสมัย หมายถึง มีความเจริญก้าวหน้าด้านต่าง ๆ มากขึ้นกว่าเดิม เช่น เปลี่ยนจากเทคโนโลยีพื้นบ้านไปใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ สามารถเพิ่มผลผลิต ทั้งในเชิงคุณภาพและปริมาณได้เพียงพอต่อความต้องการของสังคมอย่างมีประสิทธิภาพและก้าวไปสู่ความเป็นสังคมที่มีความเจริญทัดเทียมกับนานาอารยประเทศ

2. สังคมเกิดการพัฒนา หมายถึง เกิดกระบวนการที่ทำให้ประชากรสามารถเพิ่มศักยภาพประสิทธิภาพในทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมได้มากขึ้น เนื่องจากมีการประดิษฐ์คิดค้นสิ่งใหม่และ สร้างทางเลือกที่หลากหลายรูปแบบของสังคม จนเพียงพอต่อความต้องการในการครองชีพและทำให้ความเป็นอยู่และคุณภาพชีวิตของประชากรดีขึ้น เจริญก้าวหน้าต่อไปตามกรอบการพัฒนาที่กำหนดไว้

3. ผลกระทบต่อระบบวัฒนธรรมเดิม หมายถึง ทำให้วัฒนธรรมเดิมสูญสลายไป เช่น ภูมิปัญญาพื้นบ้าน การแพทย์พื้นบ้าน ผ้าพื้นบ้าน พันธุกรรมพื้นบ้าน ฯลฯ หรือที่เรียกว่าต้นทุนเดิมสูญหายไป นำไปสู่การสูญเสียเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม ซึ่งระยะยาวอาจจะมีผลต่อความเข้มแข็งและความยั่งยืนทางสังคมด้วย หรืออาจจะทำให้วัฒนธรรมเดิมต้องปรับตัวเปลี่ยนแปลงเพื่อความอยู่รอด เช่น การคิดนำความรู้ทางวิทยาศาสตร์มาใช้ในการผลิตยาแผนโบราณ เป็นต้น

4. ผลกระทบต่อระบบภูมิปัญญา หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น อาจจะต่อยอดภูมิปัญญาเดิมบางประการให้ทันสมัยขึ้น แต่ขณะเดียวกันก็ทำลายภูมิปัญญาบางประการให้สูญหายไปด้วย เช่น ความคิด จินตนาการ ความรู้พื้นบ้าน ค่านิยม ทัศนคติ ความสามารถ ความฉลาดไหวพริบ ความเชื่อ ซึ่งอาจจะทำให้ส่วนหนึ่งหรือส่วนใหญ่สูญหายไป และอาจจะทำให้ส่วนหนึ่งก้าวหน้าไป

5. ผลกระทบต่อทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงใด ๆ ที่เกิดขึ้นมักมุ่งเป้าหมายไปที่การนำเอาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมาตอบสนองต่อความต้องการของมนุษย์ให้เพียงพอต่อความต้องการ ขณะที่สิ่งเหล่านี้มีอยู่อย่างจำกัด และไม่สามารถเกิดทดแทนได้ทันการณ์ ผลที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่จึงทำให้ปริมาณของสิ่งเหล่านี้ลดลงทั้งปริมาณของพื้นที่และปริมาณของชนิดหรือประเภท ส่วนคุณภาพนั้นยังไม่เป็นที่แน่ใจว่าจะเพิ่มขึ้นหรือไม่ ผลอีกด้านหนึ่ง คือ การเข้าไปกดดันให้สิ่งเหล่านี้ต้องแบกภาระมากขึ้น

จากแนวคิดดังกล่าวจะเห็นได้ว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคม คือ การที่ระบบสังคมต่าง ๆ เปลี่ยนแปลงไป เช่น ขนบธรรมเนียมประเพณี ระบบการปกครอง ระบบเศรษฐกิจ เป็นต้น นักสังคมวิทยาได้อธิบายว่า สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดจากปัจจัยหลายด้านประกอบกัน เช่น สภาพแวดล้อมทางกายภาพ การเปลี่ยนแปลงของประชากร ระบบชนชั้น ทัศนคติ ค่านิยมการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม การติดต่อกับสังคมอื่น การค้นพบเทคโนโลยีและการประดิษฐ์ต่าง ๆ ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ ปัจจัยด้านอุดมการณ์และศาสนา ฯลฯ ที่เน้นในเรื่องของความเจริญในด้านวัตถุส่งผลให้กระบวนการในการดำเนินชีวิตของคนเปลี่ยนแปลงไปจากแบบโบราณดั้งเดิม ระบบสังคม วัฒนธรรม ศาสนา ความเชื่อ ระบบครอบครัว ความผูกพันของคนในสังคมลดลงและค่อย ๆ สูญหายไป จากการศึกษาแนวคิดนี้จะเห็นได้ว่าความทันสมัยที่เข้ามานั้นก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างรวดเร็ว

การพัฒนาไปสู่ความทันสมัยนั้นมีทั้งข้อดีและข้อเสีย ประเทศด้อยพัฒนาทั้งหลายที่ได้รับอิทธิพลจากการแผ่ขยายอำนาจของประเทศตะวันตก เกิดการเปลี่ยนแปลงจากสังคมเกษตรกรรมไปสู่สังคมอุตสาหกรรม มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานอย่างรวดเร็ว ซึ่งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วนี้ไม่สอดคล้องกับขนบธรรมเนียม วัฒนธรรม ประเพณีและลักษณะทางกายภาพของท้องถิ่น ปัญหาที่ตามมา คือ การเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ การใช้

ทรัพยากรธรรมชาติอย่างฟุ่มเฟือยและไม่เห็นคุณค่า การเกิดมลภาวะ ปัญหาทางเศรษฐกิจและปัญหาสังคมต่าง ๆ อีกมากมาย จึงอาจกล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยแนวคิดการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยนั้นเป็นกระบวนการสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตชุมชนชนบทของไทย เพราะอิทธิพลของเศรษฐกิจระบบทุนนิยม ตามแบบตะวันตก ได้ขยายเข้าสู่สังคมชนบทมากขึ้น จึงส่งผลกระทบต่อลักษณะความเป็นอยู่ของชาวบ้าน ทำให้ภูมิปัญญา วัฒนธรรมและแบบแผนในการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป

6. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยในเรื่อง กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีประเภทขลุ่ยและแคนเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี ในครั้งนี้ยังไม่มีผู้ใดศึกษามาก่อน จากการตรวจสอบเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่าการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องกับชาวไท-ยวนนั้น ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา การทอผ้า ประเพณี พิธีกรรม การทบทวนงานวิจัยในครั้งนี้จึงแบ่งออกเป็น งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับชาวไท-ยวน และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับชาวไท-ยวน

ธีรภาพ โลหิตกุล (2538) ได้เขียนงานที่ชื่อว่า “ไท-ยวน ล้านนา” คนไทยในอุษาคเนย์ โดยสรุปได้ว่า แต่เดิมจังหวัดเชียงใหม่คือศูนย์กลางแห่งอาณาจักรล้านนา ซึ่งเป็นศูนย์รวมของหลากหลายชาติพันธุ์ของชนเผาไต อาทิ ไทลื้อ ไทเขิน ไทใหญ่ โดยมีชาวไท-ยวน หรือไทโยน หรือโยนกเป็นชนพื้นเมืองที่มีบทบาทสำคัญในการสร้างบ้านแปงเมืองและสร้างสรรค์รูปลักษณ์ทางวิถีวัฒนธรรม ขนบประเพณีและการนับถือศรัทธาในศาสนาพุทธ จนกลายเป็นเอกลักษณ์ของเชียงใหม่ในเวลาต่อมา ชาวไทยวนเหล่านี้เรียกตัวเองว่า “คนเมือง” หลักฐานเชื่อว่าคนไทกลุ่มนี้ก่อตั้งชุมชนของตนบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง บริเวณที่มีแม่น้ำสาย แม่น้ำกก และแม่น้ำอิงไหลมาบรรจบกัน ซึ่งปัจจุบันคืออำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย และเป็นชุมชนแรกที่ชาวไทยวนลงหลักปักฐาน ตามตำนานเล่าว่าก่อนที่ชาวไท-ยวนจะมาอยู่บริเวณนี้เคยเป็นเมืองมาก่อนชื่อ “เมืองสุวรรณโคมคำ” ต่อมาล่มสลายและได้มีกลุ่มไทยกลุ่มหนึ่งนำโดย “สิงหนวัติกุมาร” อพยพผู้คนมาสร้างเวียงในลุ่มน้ำกก เรียกว่า “เวียงโยนกนาคพันธุ์” เพราะเชื่อกันว่ามีพญานาคมาช่วยสร้างเวียง เวียงนี้ได้เจริญรุ่งเรืองอยู่นาน และมีผู้เรียกคนเวียงนี้ว่า “ชาวโยนก” ต่อมาจึงเพี้ยนเสียงเป็น “ชาวโยน” และ “ชาวไทยวน” ในที่สุดหลักฐานทางโบราณคดีพบว่าศูนย์กลางของเวียง คือ บริเวณที่เป็น

ทะเลสาบเชียงแสน ซึ่งไม่ไกลจากตัวอำเภอเชียงแสนในปัจจุบัน ต่อมาชาวไทยวนมาการสถาปนาอาณาจักรใหม่ขึ้นได้แก่ “หิรัญนครเงินยางเชียงแสน” ซึ่งเป็นกำเนิดของ “พระยามังรายมหาราช” ผู้นำชนเผ่าไท พระองค์ทรงสร้างความยิ่งใหญ่ให้กับอาณาจักร และขยายอาณาเขตลงสู่ที่ราบลุ่มแม่น้ำปิง และสถาปนา “อาณาจักรล้านนา” ที่มีศูนย์กลางอยู่ที่ “นพบุรีศรีนครพิงค์เชียงใหม่” เมื่อปี พ.ศ. 1838 โดยผนวกรวมเอาหริภุญไชย ลำพูน และเขลางลำปางรวมเข้าไว้ด้วยกัน ต่อมาอาณาจักรล้านนาเจริญรุ่งเรืองชนแผ่อิทธิพลไปถึงเชียงตุงของชาวไทเขิน และเชียงรุ่งของชาวไทลื้อสิบสองปันนา ปัจจัยที่ทำให้อาณาจักรเจริญก็เพราะทำเลที่ตั้ง ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ จึงทำให้อาณาจักรล้านนากลายเป็นศูนย์กลางการค้าในภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง สาละวิน ปิง ซึ่งหมายถึงการเป็นชุมทางสินค้าจากมณฑลยูนานของจีนตอนใต้ จากอาณาจักรเชียงรุ่ง จากอาณาจักรสิบสองปันนา และจากเชียงตุงลงไปสู่เมืองมะละแหม่งของพม่าเลยไปถึงอินเดีย เป็นจุดแวะพักสินค้าขาขึ้นจากอินเดียไปเชียงตุงด้วย การติดต่อการค้าพม่าและอินเดียทำให้อาณาจักรล้านนาของชาวไทยวนรับเอาความเชื่อทางพุทธศาสนาเข้ามาเป็นศาสนาประจำชาติ งานพุทธศิลป์ที่สร้างเป็นพุทธบูชาเป็นเครื่องแสดงถึงความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจของอาณาจักรเป็นอย่างดี ทำให้มีวัดวาอารามเกิดขึ้นมากมาย และมีการสนับสนุนฝีมือช่างไท-ยวน ไทใหญ่ ไทลื้อ และไทเขิน ต่อมาในสมัยบุเรงนองซึ่งตรงกับสมัยอยุธยาตอนต้นพม่าได้บุกตีล้านนารวมทั้งกวาดต้อนผู้คนและช่างฝีมือไปเป็นจำนวนมาก เช่น ช่างทำเครื่องเขิน ช่างตีเงิน ช่างทอผ้า ฯลฯ จนทุกวันนี้ชาวพม่ายังเรียกหัตถกรรมเครื่องเขินว่า “โยนเด่”หรือ “ยนเด่” หมายถึง งานฝีมือของชาวโยน หรือชาวไท-ยวน และมีลวดลายผ้าทอที่ชื่อ “ลายเชียงใหม่” และผ้าทอลายเชียงใหม่กลายเป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของพม่าไปแล้ว ในราวพุทธศตวรรษที่ 23 ล้านนาเกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมครั้งใหญ่ ซึ่งตรงกับยุคธนบุรีต่อรัตนโกสินทร์ตอนต้น เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีและพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้ทรงปลดปล่อยเชียงใหม่จากอำนาจของพม่าและโปรดให้พระยากาวิละกวาดต้อนผู้คนชาวไทเขิน ไทลื้อ ไทใหญ่ มาจากเชียงตุง เชียงรุ่ง และแคว้นฉานมาตั้งถิ่นฐานที่เมืองเชียงใหม่ เรียกยุคนั้นว่า “ยุคเก็บผักใส่ซ้า (ตะกร้า) เก็บข้าใส่เมือง” จนกระทั่งในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีการจัดการปกครองใหม่ล้านนาเชียงใหม่จึงถูกจัดเป็น “มณฑลพายัพ”และกลายเป็นจังหวัดหนึ่งของประเทศไทยและวัฒนธรรมของ “คนเมือง” เชียงใหม่ในปัจจุบันไม่ได้เป็นวัฒนธรรมไท-ยวนเพียงอย่างเดียว แต่เป็นการผสมผสานของชาวไทหลากหลายเผ่าพันธุ์ ซึ่งยากจะจำแนกว่าส่วนใดเป็นของใคร

อุดม สมพร (2540) ได้ศึกษาเรื่องผ้าจกไท-ยวน ราชบุรี ซึ่งเป็นภูมิปัญญาด้านหนึ่งที่แสดงถึงอัตลักษณ์ของชาวไท-ยวน ที่กำลังจะสูญหายไป ผลของการศึกษาพบว่า ได้ค้นพบองค์ความรู้เกี่ยวกับผ้าจก รวมถึงแนวทางการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในกระบวนการอนุรักษ์ศิลปะผ้าจกไท-ยวน ราชบุรี และพบว่ากิจกรรมที่เป็นส่วนหนึ่งของการวิจัยสามารถเปิดพื้นที่ให้ชาวบ้านเข้ามามี

ส่วนร่วมในกิจกรรมทำให้ชาวบ้านเกิดจิตสำนึกเห็นคุณค่าของภูมิปัญญาการทอผ้าจก ตลอดจนเสริมสร้างศักยภาพ จนนำไปสู่การรวมกลุ่มทอผ้าแล้วพัฒนาเป็นสินค้าเพื่อเสริมสร้างรายได้ให้กับชาวบ้าน ปรากฏการณ์ของกระบวนการอนุรักษ์ศิลปะผ้าจกไท-ยวน ราชบุรีเป็นปรากฏการณ์ที่ชุมชนสร้างความเป็นตัวตน โดยแสดงผ่านวัฒนธรรมของตนคือศิลปะผ้าจก โดยไม่ยอมจำนนต่อวัฒนธรรมกระแสหลัก จนนำไปสู่การพึ่งตนเองในมิติต่าง ๆ

รุ่งนภา เถียรถาวร (2541) ได้ศึกษาเปรียบเทียบระบบเสียงภาษาไทยยวน 4 จังหวัดในภาคกลางทำให้ทราบข้อมูลเกี่ยวกับชาวไทยยวนใน 4 จังหวัดของภาคกลาง คือ จังหวัดราชบุรี สระบุรี ลพบุรีและจังหวัดนครปฐม เกี่ยวกับระบบเสียงในเรื่องวรรณยุกต์ ระบบคำด้านคำศัพท์ ผลของการศึกษาพบว่า ชาวไทยยวนที่บ้านดอนเตาอิฐ ตำบลสระสี่มุมอำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐมนั้นมีระบบเสียงภาษาไทยยวนมีทั้งความเหมือน และความแตกต่างระหว่างชาวไทยยวนในภาคกลางด้วยกันเอง อันเป็นการแสดงถึงลักษณะของกลุ่มภาษาไทยยวนในภาคกลางซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงไปจากภาษาไทยยวนในภาคเหนือ

ยิ่งยง เทาประเสริฐและคณะ (2542) ได้เขียนงานที่ชื่อว่า ภูมิปัญญาล้านนาในมิติวัฒนธรรมซึ่งเป็นการรวบรวมประเพณีดั้งเดิมของชาวไทย-ยวน โดยจัดหมวดหมู่ไว้ ดังนี้

ประเพณีทานข้าวใหม่ ตรงกับวันเพ็ญขึ้น 15 ค่ำ เดือนยี่ (เดือน 4 เหนือ) ทำบุญตักบาตร จำศีลภาวนาที่วัด การทานข้าวใหม่ ชาวบ้านนำข้าวใหม่ที่ทำนาเสร็จมาถวายพระ

ประเพณีมาฆบูชา ตรงกับวันเพ็ญขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3 (เดือน 5 เหนือ) ประมาณเดือนกุมภาพันธ์ของทุกปี มีการทำบุญตักบาตร จำศีลภาวนาที่วัด

ประเพณีวิสาขบูชา ตรงกับวันเพ็ญขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 (เดือน 8 เหนือ) มีการทำบุญตักบาตร จำศีลภาวนาที่วัด

ประเพณีอาสาฬหบูชา ตรงกับวันเพ็ญขึ้น 15 ค่ำ เดือน 8 (เดือน 10 เหนือ) หรือจะเรียกกันทั่วไปว่า วันเข้าพรรษาชาวบ้าน มีการทำบุญตักบาตร จำศีลภาวนา นอนวัด ฟังธรรมอานิสงส์เข้าพรรษา ฟังธรรมชาดกนอกนิบาต เรื่องใดเรื่องหนึ่งซึ่งการฟังธรรมชาดกนอกนิบาตนี้เป็นประเพณีของชาวล้านนาต้องการเน้นให้ผู้ฟังรับทราบการทำความดีของพระโพธิสัตว์และสอดแทรกขนบธรรมเนียม ความเชื่อ และประเพณีเข้าไปด้วย

ประเพณีทานกวยสลาก ทำกันช่วงระยะเวลาก่อนออกพรรษา 1 เดือน ถึงหลังออกพรรษาแล้ว 1 เดือน มีการจัดเตรียมอาหารคาวหวาน ขนม เครื่องใช้ใส่ในกรวย (ตะกร้าหรือชะลอม) แล้วนำไปรวมกันที่วัด กรวยหรือชะลอมมีป้ายชื่อที่เรียกว่า สลาก ทำจากใบลานใบตาลหรือแผ่นไม้เขียนชื่อ ภาษาล้านนา ปัจจุบันสลากนี้เป็นกระดาษและใช้ภาษาไทยภาคกลางเขียนชื่อในสลากเป็นส่วนมาก แต่ยังมีภาษาล้านนาปนอยู่บ้าง สลากนี้ถูกนำไปรวมกันในพระวิหาร หน้าพระพุทธรูป

คณะกรรมการวัดรวบรวมสลากและนำถวายพระสงฆ์กี่เส้น ถวายสามเณรกี่เส้น และถวายไว้กับพระพุทธรูปกี่เส้น โดยก่อนถวายสลากจะมีการฟังธรรมอานิสงส์สลาก หลังจากนั้นพระสงฆ์สามเณรจะรับถวายไทยทานตามชื่อที่กำหนดไว้ในสลาก ส่วนผู้ที่มีรายชื่อในสลากได้กำหนดการทานกวยสลากครั้งนี้ว่าต้องการอุทิศส่วนกุศลให้กับผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว เช่น ปู่ ย่า ตา ยาย หรือต้องการอุทิศส่วนกุศลให้กับตนเอง โดยเขียนคำถวายทางไว้ภายหน้า

ประเพณีการทานทอด ประเพณีทำหลังจากการทานกวยสลาก หรือภายในเดือนที่มีงานกวยสลาก การทานทอดนี้ผู้ถวายทานไม่แจ้งให้พระสงฆ์ทราบว่าจะมาถวายทานเมื่อไหร่ ผู้ถวายทานชื่ออะไร พระสงฆ์ทราบได้ว่ามีผู้มาถวายทานก็ต่อเมื่อผู้ถวายทานได้จุดประทัด หรือทำเสียงดังอึกทึกครึกโครมแล้วทิ้งไทยทานไว้บริเวณกุฏิและพระสงฆ์ก็มารับไทยทานที่มีผู้ถวายทานทอดไว้

ประเพณีอุทิศส่วนกุศลให้กับญาติที่ล่วงลับไปแล้วหรือทานหาคนตายหรือทานหาผีตาย ตรงกับวันเพ็ญขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 (เดือน 12 เหนือ) มีการทำบุญตักบาตรที่วัด ฟังธรรมเทศนาล้านนาที่ลูกหลาน ญาติสนิทมิตรสหายอุทิศส่วนกุศลให้กับผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว

ประเพณีออกพรรษา ตรงกับวันเพ็ญขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 (เดือน 1 หรือเดือนเกียง เดือนเจียงเหนือ) ชาวบ้านเรียกว่าวันออกพรรษาชาวบ้าน มีการทำบุญตักบาตรที่วัด ฟังธรรมชาดกนอกนิบาต การสัมมาคารวะผู้เฒ่าผู้แก่ที่เคารพ

ประเพณียี่เพ็ง ตรงกับวันเพ็ญขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12 (เดือนยี่เหนือ) มีการทำบุญตักบาตรที่วัด ตักบาตรอุปคุต ฟังธรรมเวสสันดรหรือมหาชาติทั้ง 13 กัณฑ์ในตอนกลางวันและปล่อยโคม (ว่าวลอย) ในตอนกลางคืน จุดดวงทีปบริเวณบ้านเรือน วัด จุดบ้องไฟดอกบูชาพระพุทธเจ้า ปล่อยโคมลอย (ว่าวไฟ)

เอี่ยม ทองดีและเรณู เหมือนจันทร์เชย (2546) ได้ศึกษาเรื่อง กลุ่มชาติพันธุ์ไทย-ยวน ที่อาศัยอยู่ในตำบลคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี ผลของการศึกษาพบว่า กลุ่มชาติพันธุ์ไทย-ยวน ที่อาศัยอยู่ในตำบลคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี เป็นกลุ่มที่สืบเชื้อสายมาจากชาวไทย-ยวนที่อพยพมาจากภาคเหนือของประเทศไทย มาตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้ตามความต้องการของภาครัฐในสมัยนั้น ภาษาและวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทย-ยวนแต่เดิมมีลักษณะเด่นมาก ปัจจุบันเกิดการผสมผสานกับวัฒนธรรมอื่น ๆ ทำให้วัฒนธรรมเดิมดำรงอยู่ในลักษณะเป็นต้นทุนที่ผสมผสานอยู่ในภูมิปัญญา เงื่อนไข แรงจูงใจหรือสิ่งกระตุ้น ตามแบบแผนพฤติกรรม วัตถุสิ่งของเครื่องมือเครื่องใช้ผ่านกระบวนการผสมผสานทางวัฒนธรรมที่เริ่มต้นจากภายในชุมชนซึ่งเปิดโอกาสให้วัฒนธรรมภายนอกเข้ามามีบทบาทในรูปแบบวิวัฒนาการ พัฒนาการและการผสมผสานทำให้สังคมก้าวหน้าไปอย่างช้า ๆ เพราะมีเหตุปัจจัยและเงื่อนไขต่าง ๆ คอยกำหนด ก่อเกิดผลกระทบขึ้นอย่างกว้างขวาง ส่งผลให้วัฒนธรรมบางส่วนได้สูญหายไปจากวิถีชีวิตประจำวัน

อำพร ขุนเนียม (2546) ได้ศึกษาเรื่อง พิธีกรรมและประเพณีของชาวไทย-ยวน บ้านท่าเสา อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม ผลของการศึกษาพบว่า พิธีกรรม ประเพณีที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชาวไทย-ยวน บ้านท่าเสาเกิดจากการผสมผสานระหว่างความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษกับความเชื่อทางพุทธศาสนาเข้าด้วยกัน มีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง พิธีกรรมที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนกลุ่มนี้ ได้แก่ พิธีกรรมการเลี้ยงผีปู่ย่า พิธีกรรมการเลี้ยงปาง และการทำบุญกลางบ้าน ทุกพิธีกรรมเกิดขึ้นเนื่องจากความเชื่อเรื่องการนับถือผีเป็นสำคัญทำให้วิถีชีวิตของชาวไทย-ยวน บ้านท่าเสา มีความสัมพันธ์กันเป็นสังคมชนบทในระบบเครือญาติขนาดใหญ่ ผู้ชายมีบทบาทเป็นผู้นำอย่างเป็นทางการและมีบทบาทสำคัญทางศาสนา ผู้หญิงเป็นบุคคลสำคัญของครอบครัวในการดำรงความต่อเนื่องของการนับถือผี มีบทบาทในการประกอบพิธีกรรมดั้งเดิมของหมู่บ้าน ซึ่งพิธีกรรมดังกล่าวก่อให้เกิดการยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมาจนเป็นประเพณี ในปัจจุบันพบว่าการปฏิบัติบางส่วนมีการผสมผสานกับวัฒนธรรมภาคกลาง ในขณะที่บางส่วนยังคงรักษาเอกลักษณ์ที่โดดเด่นของชาวไทย-ยวนไว้ได้ เอกลักษณ์ที่สำคัญ ได้แก่ ประเพณีงานบวช ประเพณีการแต่งงาน ประเพณีงานศพ ประเพณีคนเฒ่าเข้าวัดจำศีล ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีเหล่านี้ต่างมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างไปจากประเพณีของคนภาคกลางทั่วไป

การศึกษาคุณค่าและผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงประเพณีและพิธีกรรมที่มีผลต่อการดำเนินชีวิตของชาวไทย-ยวนบ้านท่าเสา พบว่า ประเพณีและพิธีกรรมที่ชาวไทย-ยวน บ้านท่าเสายังคงประพฤติปฏิบัติ ล้วนแสดงให้เห็นถึงคุณค่าที่ผู้ปฏิบัติพึงได้รับเกิดจากสติปัญญาของบรรพบุรุษที่ร่วมกันสร้างสรรค์สิ่งเหล่านี้ขึ้นมา สิ่งที่ซ่อนเร้นอยู่ในประเพณีและพิธีกรรมทั้งหลายเหล่านั้น คือ คุณค่าที่ทำให้เกิดประโยชน์ทั้งทางร่างกาย อารมณ์ สังคม และสติปัญญา ส่งผลให้สังคมของชาวไทย-ยวน บ้านท่าเสาเป็นชุมชนท้องถิ่นที่มีความเข้มแข็งทางวัฒนธรรมชุมชนหนึ่ง แต่ถึงแม้จะมีความเข้มแข็งอย่างไรก็ตาม ในสภาพสังคมปัจจุบันประเพณีและพิธีกรรมของชาวไทย-ยวน บ้านท่าเสาก็ยังคงมีการเปลี่ยนแปลง อันเนื่องมาจากสาเหตุต่าง ๆ ทั้งปัจจัยภายนอกและภายในชุมชน การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นไปตามกระบวนการที่เกิดจากบุคคลสามกลุ่ม คือ กลุ่มคนวัยชรา วัยกลางคน และวัยรุ่น ทำให้เกิดผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชนแห่งนี้ ทั้งที่ก่อให้เกิดประโยชน์และเกิดโทษ ผลการศึกษาในครั้งนี้แสดงให้เห็นว่า ชาวไทย-ยวน บ้านท่าเสามีวัฒนธรรมด้านประเพณีและพิธีกรรมที่มีเอกลักษณ์โดดเด่นและมีคุณค่าสมควรที่จะได้รับการอนุรักษ์ให้คงอยู่คู่กับสังคมต่อไป

บังอร พงษ์ประพันธ์ (2547) ได้ศึกษาเรื่องอาชีพทอผ้าจกของชาวไท-ยวน จังหวัดราชบุรี ผลของการศึกษาพบว่า ชาวไท-ยวนราชบุรี เป็นกลุ่มชนที่มีบรรพบุรุษเป็นชาวล้านนาอพยพลงมาตั้งถิ่นฐานที่จังหวัดราชบุรี โดยมีมรดกทางวัฒนธรรมที่ยังคงเหลืออยู่คือ ภาษาพูดและการทอผ้า ซึ่ง

ในระยะแรกของการตั้งถิ่นฐานยังคงมีการทอผ้าจกกันทุกครอบครัว แต่หลังจากเริ่มมีการปรับตัวทางวัฒนธรรมของคนในภาคกลางประกอบกับการจำหน่ายผ้าสำเร็จรูปมีมากขึ้น ทำให้ชาวไท-ยวนราชบุรีทอผ้าใช้เองน้อยลงจนเกือบจะทำให้วัฒนธรรมและภูมิปัญญาเรื่องการทอผ้าจกสูญหายไป จนกระทั่ง พ.ศ. 2517 ผ้าจกของชาวไท-ยวนราชบุรีได้รับฟื้นฟูขึ้น แต่วัตถุประสงค์ในการทอผ้าเปลี่ยนจากทอเพื่อใช้เองเป็นการทอเพื่อการค้า กระบวนการในการประกอบอาชีพทอผ้าจกจึงเริ่มจากความพยายามของลูกหลานชาวไท-ยวนราชบุรีที่จะอนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญาการทอผ้าจก ทั้งเรื่องวัสดุอุปกรณ์ในการทอผ้า ซึ่งมีทั้งหูกโบราณและกี่กระตุกแบบสมัยใหม่ประยุกต์ใช้ร่วมกัน วิธีการทอผ้าจกประกอบด้วย 3 ขั้นตอน คือ การเตรียมด้าย การทอ และการเย็บประกอบผ้าซิ่นตีนจก ขั้นตอนของการทอผ้าจกและการเย็บการประกอบผ้าซิ่นตีนจกยังคงรักษาวิธีการรูปแบบของชาวไท-ยวนไว้ โดยเฉพาะการทอผ้าจกด้วยลายหลักและลายประกอบตามแบบที่สืบทอดกันมา พร้อมทั้งพัฒนาลายที่เป็นเอกลักษณ์ของไท-ยวนราชบุรีที่ออกแบบขึ้นใหม่คือ ลายดอกแคทราย โดยยังคงผลิตผ้าจกแบบต่าง ๆ มีทั้งจกเฉพาะตีนซิ่น จกทั้งตัว และจกยกมุก ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อคุณลักษณะผ้าจกของชาวไท-ยวนราชบุรีมากที่สุดคือ ความต้องการของผู้บริโภค เนื่องจากผู้บริโภคต้องการผ้าจกไปทำเป็นผ้าถุง ตัดเสื้อผ้าและของใช้ที่มีลายจกทำให้ผู้ประกอบอาชีพต้องปรับเปลี่ยนคุณลักษณะของผ้าจกไปตามความต้องการ นอกจากนี้ยังพบว่าแหล่งประกอบอาชีพมีนโยบายการผลิตและจัดจำหน่ายตามกระแสความนิยมของผู้บริโภคด้วยการผลิตที่ใช้เวลาน้อยลงแต่ผลผลิตมากขึ้น ทำให้คุณลักษณะของผ้าจกเปลี่ยนแปลงไป เช่น มีสีเพิ่มมากขึ้นจากสีแดง สีดำ และสีเขียว ลวดลายของผ้ามีความละเอียดน้อยลง ส่วนปัจจัยด้านวัตถุดิบ นับว่ามีผลกระทบน้อยที่สุด เพราะถึงแม้จะทำให้สี ลวดลาย และพื้นผิวของผ้าเปลี่ยนแปลงไป แต่เส้นใยสังเคราะห์ที่นำมาใช้แทนเส้นใยฝ้ายนั้นให้ความสวยงามตรงกับความต้องการของผู้บริโภค ทำให้ผู้ประกอบอาชีพเลือกที่จะใช้เส้นใยสังเคราะห์เป็นเส้นใยการทอผ้าจกในปัจจุบัน

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

พยุงรัตน์ ไตรรัตน์สิงหกุล (2538) ได้ทำการศึกษาเรื่อง ภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการถ่ายทอดหัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักสาน บ้านหนองป่าตอง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา ผลของการศึกษาพบว่า สาเหตุการเกิดหัตถกรรมเครื่องจักสานของบ้านหนองป่าตองมี 3 ประการ คือ ความจำเป็นในการดำเนินชีวิตสิ่งแวดล้อมตามสภาพภูมิศาสตร์ ความเชื่อในขนบธรรมเนียม ประเพณีและศาสนา จากแรงผลักดันเหล่านี้ ทำให้หัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักสานของบ้านหนองป่าตอง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา สามารถดำรงอยู่ได้มาจนทุกวันนี้ เพื่อให้มีการถ่ายทอดวิธีทำเครื่องจักสานสืบต่อกันมาจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง

กระบวนการถ่ายทอดจะต้องประกอบไปด้วย แหล่งความรู้ ซึ่งมาจากจากครอบครัว โรงเรียน และหน่วยราชการต่างๆ เป็นผู้ถ่ายทอดและผู้รับการถ่ายทอด ได้แก่ ครอบครัว เพื่อนบ้าน และบุคคลต่างๆ ในหมู่บ้านที่เป็นผู้ถ่ายทอดและผู้รับการถ่ายทอดโดยมีวิธีการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ เป็นวิธีการถ่ายทอดจากการสังเกต การทดลอง การบอกเล่าด้วยปาก การปฏิบัติจริงการฝึกหัด และการฝึกฝนด้วยตนเองจนเกิดความเคยชินที่พบเห็นทุกวัน จนสามารถทำได้เองโดยไม่ต้องมีคนสอน แต่ในบางครั้งก็ใช้วิธีเลียนแบบ การถ่ายทอดจากเพื่อนบ้าน เป็นการบอกเล่าด้วยปาก ผู้เรียนนำอุปกรณ์ไปเองและเรียนรู้โดยการปฏิบัติจริง รวมทั้งมีการถ่ายทอดจากหน่วยงานราชการ โดยการพาไปเรียนนอกสถานที่ ผู้สอนจะอธิบายวิธีการทำแล้วให้ผู้เรียนทำไปพร้อมกัน

รัชพล ปัจพิบูลย์ (2538) ได้ศึกษาเรื่อง กระบวนการถ่ายทอดการทอผ้าและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการทอผ้าของชาวไทยทรงดำ อำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี ผลของการศึกษาพบว่า ชาวไทยทรงดำมีกระบวนการถ่ายทอดการทอผ้าสืบต่อกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ในกระบวนการสอนทอผ้าได้มีการพูดคุย แลกเปลี่ยนระหว่างผู้ถ่ายทอดและผู้รับการถ่ายทอด ทำให้ผู้ให้สามารถสอดแทรกความรู้ด้านต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีพได้อีกทางหนึ่ง ผู้เกี่ยวข้องในกระบวนการถ่ายทอด ได้แก่ พ่อ แม่ และญาติพี่น้องที่มีความรู้เป็นผู้ให้การถ่ายทอดต่อบุตรหลานที่ยังไม่ได้รับการเรียนรู้ตามขั้นตอน จนสามารถปฏิบัติได้เอง เพื่อจะได้มีผ้าทอของชาวไทยทรงดำไว้ใช้ในการเข้าร่วมกิจกรรมและพิธีกรรมของชุมชน วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการทอผ้า ประกอบด้วย ค่านิยม ความเชื่อและพิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งในการประกอบกิจกรรมเหล่านี้จำเป็นต้องใช้ผ้าที่ทอเองมาประดิษฐ์เป็นเครื่องแต่งกาย และอุปกรณ์เครื่องใช้ในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ จึงทำให้เกิดการถ่ายทอดการทอผ้าสืบต่อกันมา มิเช่นนั้นจะไม่สามารถเข้าร่วมประกอบพิธีกรรมตามวัฒนธรรมของชาวไทยทรงดำได้

เกสร ปาระมีแจ้ (2539) ได้ศึกษาเรื่อง บทบาทของสถาบันครอบครัวในการถ่ายทอดความรู้ อันเนื่องมาจากอิทธิพลของนิคมอุตสาหกรรม บ้านมะเขือแจ้ ตำบลมะเขือแจ้ อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน ผลของการศึกษาพบว่า สถาบันครอบครัวเป็นสถาบันแรกที่มีบทบาทการถ่ายทอดความรู้ให้แก่สมาชิกของครอบครัว ผู้มีบทบาทในการถ่ายทอดความรู้ได้แก่ พ่อแม่ ผู้รับการถ่ายทอดความรู้คือ ลูก วิธีการถ่ายทอดใช้วิธีการบอกกล่าว (อธิบาย) สอน แนะนำทำให้ดูเป็นตัวอย่าง (การสาธิต) และการให้ฝึกทำตาม (การฝึกปฏิบัติ) สื่อที่ใช้ในการสอน คือ อุปกรณ์ของจริงที่ใช้ในการทำงาน อาชีพที่สถาบันครอบครัวมีบทบาทถ่ายทอดความรู้ให้กับสมาชิกในครอบครัวอีกอาชีพหนึ่ง คือ การทำหัตถกรรมจากไม้ เช่น การทำตู้ ทำบานประตู บานหน้าต่าง โต๊ะเตียง โคมไฟไม้สัก ฯลฯ ซึ่งเป็นอาชีพหลักที่สร้างรายได้ดีอีกอาชีพหนึ่ง ผู้ชายเกือบทุกคนในหมู่บ้านจะทำหัตถกรรมเกี่ยวกับไม้และมีกระบวนการเรียนการสอนที่ถ่ายทอดกันมานานหลายรุ่น สำหรับผู้หญิง

จะได้รับการถ่ายทอดความรู้ในเรื่องการทอผ้า เนื้อหาวิธีการผลิตการทอผ้าเดิมจะเป็นระบบการผลิตเพื่อการยังชีพ เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง โดยการพัฒนาประเทศเข้าสู่สังคมอุตสาหกรรมและการกระจายความเจริญสู่ภูมิภาค จึงส่งผลให้เกิดมีการเปลี่ยนแปลงบทบาทในการถ่ายทอดความรู้เนื่องมาจากปัจจัยภายนอกชุมชนและปัจจัยภายในชุมชน ได้แก่ สถาบันการศึกษาที่เปิดโอกาสให้คนเข้าสู่ระบบการศึกษาที่สูงขึ้น การเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่ส่งเสริมความเท่าเทียมกัน การขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจสู่ภูมิภาค การมีปฏิสัมพันธ์กับสังคมเมือง การทำงานที่ใช้วุฒิทางการศึกษาตัวกำหนด การคัดเลือกคนเข้าสู่ระบบการทำงาน การแพร่กระจายทางวัฒนธรรม ค่านิยมในการบริโภคสินค้า ความทันสมัย ความเจริญทางเทคโนโลยี การคมนาคมที่สะดวก ฯลฯ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อการเปลี่ยนแปลงบทบาทการถ่ายทอดความรู้ให้แก่สมาชิกในครอบครัว

หม่อมหลวงสันติสุข กฤดากร (2541) ได้ศึกษาเรื่อง การศึกษาการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน อำเภอหลังสวน จังหวัดชุมพร ผลของการศึกษาพบว่า

1. มูลเหตุจูงใจในการเรียนรู้ พบว่า ผู้ที่มารับการถ่ายทอดความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรม มีมูลเหตุจูงใจในการเรียนรู้มาจากการจูงใจจากสภาพแวดล้อม การได้รับการสนับสนุนจากผู้ใหญ่ในครอบครัวและความสนใจส่วนตัว มีใจรักใจชอบของผู้รับการถ่ายทอด การจูงใจด้านเศรษฐกิจ ความต้องการใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์และความเชื่อในสิ่งเร้นลับ

2. กระบวนการถ่ายทอดความรู้ในองค์ประกอบทางด้านวิธีการถ่ายทอด พบว่า ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านมีวิธีการถ่ายทอด โดยวิธีการให้ผู้รับการถ่ายทอดดูแบบอย่างการปฏิบัติของผู้ถ่ายทอดและผู้รู้ในหมู่บ้านคนอื่นๆ วิธีการให้ผู้รับการถ่ายทอดฝึกปฏิบัติด้วยตนเอง วิธีการ ที่ผู้ถ่ายทอดทำให้ดูแล้วให้ผู้รับการถ่ายทอดทำตามทีละขั้นตอน วิธีการที่ผู้ถ่ายทอดบอกเล่า ในลักษณะอธิบายและแนะนำเรื่องต่างๆ และวิธีการให้ผู้รับการถ่ายทอดปฏิบัติจริงไปพร้อม ๆ กับการถ่ายทอดและการถ่ายทอดเป็นลายลักษณ์อักษร

3. ปัญหาและอุปสรรคการถ่ายทอดศิลปะพื้นบ้าน 1) ปัญหาด้านผู้ถ่ายทอด ได้แก่ ผู้รู้ในหมู่บ้านไม่มีโอกาสแสดงความรู้ ความสามารถให้คนรุ่นหลังได้เห็นและจดจำเป็นแบบอย่าง ผู้รู้ในหมู่บ้านส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุบางท่านสุขภาพไม่แข็งแรง ผู้รู้ในหมู่บ้านมักจะถ่ายทอดความรู้ให้กับคนใกล้ชิดหรือญาติสนิท และผู้รู้ในหมู่บ้านด้านการแสดงพื้นบ้านบางท่านละเลยสิ่งสำคัญที่เป็นเอกลักษณ์ดั้งเดิม ทำให้การถ่ายทอดศิลปะการแสดงพื้นบ้านผิดเพี้ยนไปจากเดิม 2) ปัญหาด้านผู้รับการถ่ายทอด ได้แก่ ขาดผู้ที่จะมารับการถ่ายทอดความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านอย่างจริงจัง ผู้รับการถ่ายทอดรุ่นหลังไม่มีเวลาให้กับการฝึกหัด หรือฝึกซ้อมอย่างเต็มที่ ประกอบกับขาดความอดทนมานะพยายาม ทำให้การฝึกหัดไม่ได้ผลเท่าที่ควรหรือมักจะเลิกราไปก่อนที่จะสามารถทำได้

และคนหนุ่มสาวในหมู่บ้านส่วนใหญ่ออกไปทำงานนอกท้องถิ่นทำให้ละทิ้งศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านของตนเองไป 3) ปัญหาด้านสภาพแวดล้อม ได้แก่ ความเจริญด้านเทคโนโลยีการสื่อสารขาดแคลนวัตถุดิบที่ใช้ผลิตงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน ตลาดสินค้ารองรับผลผลิตทางอุตสาหกรรมมากกว่าผลผลิตจากแรงงานที่มือ ทำให้มีการผลิตงานจักสานเพื่อเป็นสินค้าน้อยลง

ศรันย์ นักรบ (2541) ได้ศึกษาเรื่องดนตรีชาวเขาเผ่าเย้า กรณีศึกษาหมู่บ้านผาเดื่อ อำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย ผลของการศึกษาพบว่า การศึกษาวัฒนธรรมดนตรีชาวเขาเผ่าเย้า มีการสืบทอดมานานแต่ไม่สามารถยืนยันได้ว่าเกิดในยุคสมัยใด การถ่ายทอดดนตรีมีลักษณะด้วยวิธีทางปากเปล่า และดนตรีใช้สำหรับประกอบพิธีกรรมเท่านั้น นอกจากนั้นยังศึกษาสภาพทั่วไปของชุมชนอีกด้วย ผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่ได้เป็นแนวทางในการศึกษาเปรียบเทียบประวัติความเป็นมารวมทั้งในด้านของบทเพลงและดนตรีของกลุ่มชนเผ่าต่าง ๆ

กรมวิชาการ (2542) ได้ศึกษาเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนาหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอน ได้สอบถามความคิดเห็นของนักเรียนเกี่ยวกับการเรียนกับผู้รู้ในท้องถิ่น โดยการสำรวจข้อมูลจากแหล่งความรู้ในชุมชน และการไปฝึกงานที่บ้าน หรือสถานประกอบการกับผู้รู้ในท้องถิ่น ได้ข้อสรุปว่า นักเรียนทุกคนเกิดความภูมิใจในความรู้ที่ได้รับ และเห็นว่าความรู้ที่ได้รับสามารถนำ ไปใช้ในชีวิตประจำวัน เป็นการเรียนที่สามารถฝึกประสบการณ์ได้ที่บ้านของผู้รู้ในท้องถิ่นและการออกไปสำรวจข้อมูลจากแหล่งความรู้ในชุมชนเป็นการฝึกนักเรียนในเรื่องความรับผิดชอบด้วย

ทรงศิริ สาประเสริฐ (2542) ได้ศึกษาเรื่อง ลักษณะการถ่ายทอดความรู้ของภูมิปัญญาชาวบ้าน ผลของการศึกษาพบว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านถ่ายทอดความรู้ให้กับผู้เรียนโดยวิธีการบอก ทำให้ดูและปฏิบัติด้วยตนเอง แต่วิธีการถ่ายทอดความรู้ที่ใช้เป็นประจำ คือ การบอก เน้นให้ผู้เรียนเป็นผู้ถามและมีความคิดเห็นว่าวิธีการที่ดีที่สุดในการถ่ายทอดความรู้ คือ เริ่มต้นด้วยการให้ผู้เรียนลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง และการได้เป็นที่ยอมรับยกย่องจากสังคม คือ สิ่งที่ภูมิปัญญาชาวบ้านภูมิใจมากที่สุดในชีวิตและเป็นเหตุจูงใจให้ภูมิปัญญาชาวบ้านถ่ายทอดความรู้ให้กับผู้เรียน ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการถ่ายทอดความรู้ของภูมิปัญญาชาวบ้าน คือ แหล่งความรู้ในการถ่ายทอดซึ่งมาจากตัวของภูมิปัญญาชาวบ้านเอง เนื้อหาสาระ คือ ความรู้ในงาน ลักษณะของคนซึ่งชาวบ้านอยากถ่ายทอดความรู้ให้ คือ มีความสนใจอยากรู้ มีความขยัน อดทน เมื่อทำการถ่ายทอดความรู้ให้กับผู้เรียน ชาวบ้านจะไม่มีการวางแผนล่วงหน้า และสื่อที่ใช้ในการถ่ายทอดความรู้ คือ ตัวภูมิปัญญาชาวบ้านเองโดยมีในระยะเวลาในการถ่ายทอดในแต่ละเรื่องไม่เท่ากัน วิธีการประเมินผลการถ่ายทอดความรู้จะใช้การสังเกตจากผลการทำงานของผู้รับการถ่ายทอด

นิตยา บุตรศรี (2542) ได้ศึกษาเรื่อง การนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นของโรงเรียนต้นแบบการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น จังหวัดอุบลราชธานี โดยได้ทำการวิจัยเพื่อศึกษาสภาพปัญหาและการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นของโรงเรียน โดยศึกษาจากกลุ่มตัวอย่างโรงเรียน 10 โรงเรียน ผลของการวิจัยพบว่า ครูผู้สอนส่วนใหญ่มีการนำ ภูมิปัญญาชาวบ้านด้านศิลปะ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี และการประกอบอาชีพ มาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นในลักษณะของการปรับรายละเอียดของเนื้อหาวิชา การปรับกิจกรรมการเรียนการสอน การจัดกิจกรรมเสริมโดยดำเนินการในกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต กลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพทั้งในระดับประถมและมัธยมศึกษา การนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในเนื้อหาของวิชาการนั้น ครูผู้สอนนำความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านจากประสบการณ์เดิมของตนมากำหนดรายละเอียดของเนื้อหาวิชาและดำเนินการสอนเอง ในการปรับกิจกรรมการเรียนการสอน ครูผู้สอนใช้วิธีมอบหมายให้นักเรียนไปศึกษาหรือรวบรวมความรู้จากผู้รู้ในท้องถิ่น แล้วนำข้อมูลที่ได้มาอภิปรายและสรุปร่วมกันในชั้นเรียน มีการให้นักเรียนศึกษากับผู้รู้โดยการเชิญผู้รู้ในท้องถิ่นเข้ามาถ่ายทอดความรู้ในโรงเรียน สำหรับการจัดกิจกรรมเสริมครูผู้สอนได้นำนักเรียนไปเข้าร่วมกิจกรรมที่เกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้านในท้องถิ่น ในด้านการบริหารและบริการหลักสูตร ผู้บริหารส่วนใหญ่ได้นำภูมิปัญญาชาวบ้านด้านการประกอบอาชีพมาร่วมดำเนินการในด้านการจัดเตรียมสถานที่ การจัดบริการวัสดุหลักสูตร การประชาสัมพันธ์หลักสูตร และการเตรียมบุคลากร ส่วนใหญ่การสอนของครูมีการนำ เนื้อหาที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านมาถ่ายทอด โดยเป็นผู้จัดกิจกรรมการเรียนการสอนในชั้นเรียนตามปกติ

ศกุนตลา เหลืองสกุล (2543) ได้ศึกษาเรื่อง กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นของผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่น จังหวัดขอนแก่น ผลของการศึกษาพบว่า วิธีการเรียนรู้ของผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ 1) เรียนรู้ด้วยตนเอง 2) เรียนรู้จากบุคคลในครอบครัว 3) เรียนรู้จากบุคคลนอกครอบครัวและใช้วิธีการถ่ายทอดความรู้ คือ 1) ถ่ายทอดให้กับบุคคลในครอบครัวโดยการพูดคุย การสาธิตและ การปฏิบัติจริง 2) การถ่ายทอดให้บุคคลนอกครอบครัวใช้การพูดคุย การสาธิตและการฝึกปฏิบัติในสถานการณ์จริง

รัมภา ศิริวงศ์ (2544) ได้ศึกษาเรื่อง การดำรงอยู่วัฒนธรรมอาหารล้านนา ผลของการศึกษาพบว่า ชุมชนบ้านลำปางหลวงยังมีวิถีชีวิตและวัฒนธรรมแบบดั้งเดิมที่เกี่ยวข้องกับการผลิต มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ศรัทธาในพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนให้ความเคารพนับถือผู้อาวุโส โดยคนในชุมชนประกอบอาหารและบริโภคอาหารตามความเชื่อค่านิยม ประเพณีและพิธีกรรมของชุมชนยังมีความสัมพันธ์กันระหว่างระบบความเชื่อดั้งเดิมและความเชื่อใหม่ โดยมีครอบครัวและชุมชนทำหน้าที่ในการถ่ายทอดวัฒนธรรมอาหารล้านนาและให้

สืบทอดด้านพิธีกรรมโดยมี พ่อ แม่ ผู้อาวุโสเป็นผู้ทำหน้าที่กล่อมเกลาให้แก่สมาชิกในครอบครัว และชุมชน ยึดถือปฏิบัติตามวัฒนธรรมประเพณีและพิธีกรรมของชุมชน

สุธานี โนมูล (2544) ได้ศึกษาเรื่อง กระบวนการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ด้านการเกษตรบนที่สูงอย่างยั่งยืน ชุมชนม้งสันเก๊ียะ ตำบลแม่นะ อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ ผลของการศึกษาพบว่า ชาวเขาเผ่าม้งสามารถถ่ายทอดความรู้แบบดั้งเดิมและประสบการณ์ด้านการเกษตรบนที่สูงอย่างยั่งยืนผ่านสถาบันครอบครัว ถ่ายทอดโดยรูปแบบของพิธีกรรม ความเชื่อของชุมชน ถ่ายทอดในวิถีวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีของชุมชนและถ่ายทอดผ่านระบบของผู้นำทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ รวมทั้งผู้อาวุโสในชุมชน นอกจากนี้ ยังพบว่า ชุมชนม้งสันเก๊ียะได้มีการผสมผสานความรู้ดั้งเดิมกับความรู้สมัยใหม่เพื่อให้เกิดการพัฒนาด้านการเกษตรบนที่สูงอย่างยั่งยืน เพื่อการยังชีพ อันเป็นผลมาจากการถ่ายทอดโดยผ่านพิธีกรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ซึ่งสังคมของชาวเขาเผ่าม้งมีการช่วยเหลือกันตลอดเวลา ไม่ปิดบังความรู้ที่ได้รับมาจึงมักมีการถ่ายทอดความรู้อยู่เสมอทั้งโดยตรงและโดยอ้อม

ทรงเดช สุทธสา (2545) ได้ศึกษาเรื่อง ความคงอยู่ในอาชีพแกะสลักไม้ของชุมชนบ้านกิ่วแลน้อยและกิ่วแลหลวง อำเภอ สันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ ผลของการศึกษาพบว่า สภาพบริบททั่วไปของชุมชนบ้านกิ่วแลน้อยและกิ่วแลหลวง เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ไม่ไกลจากตัวเมืองเชียงใหม่ มีถนนเชื่อมติดต่อค้าขาย หรือทำธุรกิจต่างอำเภอ ต่างจังหวัดได้สะดวก ชุมชนทั้งสองเป็นชุมชนขนาดใหญ่ มีประชากรอาศัยอยู่มาก มีวัดเป็นศูนย์รวมทางด้านจิตใจ และเป็นที่นัดหมายในการจัดกิจกรรมต่าง ๆ มีประเพณีที่สำคัญ เช่น สลากพัตร พิธีรดน้ำดำหัวในวันสงกรานต์ ฯลฯ การให้ความเคารพแก่ผู้อาวุโส โดยการแสดงออกทางการพูด มารยาท การเคารพทางด้านความคิด ความมีน้ำใจไมตรีต่อกัน ให้ความช่วยเหลือ ซึ่งกันและกัน ทั้งในส่วนของงานบุญและงานส่วนตัว ส่วนด้านเศรษฐกิจนั้น ชาวบ้านในชุมชนมีรายได้จากการปลูกพืชไร่ เช่น ถั่วเหลือง โดยมีอาชีพแกะสลักเป็นรายได้หลักเนื่องจากอาชีพแกะสลักไม้เป็นอาชีพอิสระ สามารถทำได้ที่บ้านและต้องใช้ฝีมือ ความละเอียดประณีต และที่สำคัญก็คือ ความอดทนในการผลิตชิ้นงานประกอบกับความภูมิใจในท้องถิ่นที่อยู่ของตน มีการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์การแกะสลักไม้มามากกว่า 40 ปี โดยมีการถ่ายทอดภูมิปัญญาการแกะสลักไม้ที่สืบทอดเป็นมรดกตกทอดตั้งแต่บรรพบุรุษมาสู่ลูกหลาน ที่ได้มีการพัฒนากันมาอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเห็นได้จากชิ้นงานที่ปรากฏจากรูปแบบดั้งเดิมที่นิยมแกะสลักรูปช้างเอกลักษณ์ที่มีความโดดเด่นเฉพาะตัว แต่ปัจจุบันได้มีการเพิ่มรูปแบบที่มีความหลากหลาย ผลงานมีความประณีตและละเอียดอ่อน ซึ่งได้รับมาจากการถ่ายทอดและชี้แนะจากช่างรุ่นเก่า เกิดการเชื่อมโยงการถ่ายทอดทางภูมิปัญญาแบบเดิมผสมผสานกับความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ได้รับการ

พัฒนาให้เกิดชิ้นงานที่น่าสนใจ อาชีพนี้อาจขยายผลไปสู่การเปิดหลักสูตรท้องถิ่นการแกะสลักไม้ในโรงเรียน ซึ่งเป็นแนวทางทางหนึ่งที่จะทำให้สืบทอดสู่ลูกหลานเป็นมรดกตกทอดต่อไป

สุทัศน์ กันทะมา (2545) ได้ศึกษาเรื่องการคงอยู่ของวัฒนธรรมพื้นบ้านของชาวไทยใหญ่ ตำบลขุนยวม อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ผลของการศึกษาพบว่า เงื่อนไข ปัจจัย ที่ทำให้วัฒนธรรมพื้นบ้านของชาวไทยใหญ่คงอยู่ คือ การเห็นคุณค่าหรือประโยชน์ที่อยู่ในรูปของความเชื่อซึ่งมีการถ่ายทอดผ่านพิธีกรรม จนกลายเป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติและมนุษย์กับมนุษย์ ศาสนาและความเชื่อ โดยให้ความสำคัญกับคำสอนและมีพิธีกรรมเป็นส่วนเชื่อมโยงผ่านการกล่อมเกลาของชุมชนทำให้มีการปฏิบัติสืบต่อมา เป็นการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ประกอบไปด้วย ครอบครัวที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดภาษาพูด แบบแผน ความประพฤติตามวิถีชีวิตแก่ลูก ผู้อาวุโสทำหน้าที่ให้คำปรึกษาในการจัดพิธีกรรมต่าง ๆ พระทำหน้าที่ถ่ายทอดศีลธรรมและการศึกษา ผู้ชำนาญทำหน้าที่ในการถ่ายทอดภูมิปัญญาต่าง ๆ เช่น พิธีกรรม ความรู้ทางช่าง หัตถกรรม ผู้นำในชุมชนเป็นผู้จัดและสนับสนุนประเพณีวัฒนธรรมของชุมชน เครือญาติทำหน้าที่สนับสนุนช่วยเหลือในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ วัฒนธรรมพื้นบ้านของชาวไทยใหญ่นั้นไม่ได้คงอยู่เหมือนเช่นในอดีต มีการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านคุณค่าของวัฒนธรรมและรูปแบบ

เอกรัฐ อินต๊ะวงศา (2545) ได้ศึกษาเรื่อง การถ่ายทอดความรู้อาชีพช่างปั้นสิงห์ในจังหวัดเชียงใหม่ ผลของการศึกษาพบว่า มีแรงจูงใจในการเรียนรู้ ที่เกิดจากสภาพแวดล้อม การได้รับสนับสนุนจากผู้ใหญ่ในครอบครัวและความสนใจส่วนตัว แรงจูงใจด้านเศรษฐกิจ การใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ วิธีการถ่ายทอดคือ สังเกตแบบอย่างการปฏิบัติ ให้ฝึกปฏิบัติด้วยตนเอง รับฟังการอธิบายแนะนำเรื่องต่าง ๆ และให้ดูตัวอย่างของจริงที่ทำเสร็จแล้วและทดลองทำตามตัวอย่าง ขั้นตอนการถ่ายทอด พบว่าเริ่มจากการสังเกตการณ์แล้วให้ปฏิบัติและเรียนรู้จากสถานการณ์จริง ประเมินผลงานจากความสามารถ ปฏิภาณไหวพริบในการปฏิบัติ และคุณภาพผลงาน ปัจจัยที่เกี่ยวข้องในการถ่ายทอดความรู้ ได้แก่ วัสดุ และอุปกรณ์ โดยมีบุคคลผู้ถ่ายทอดเป็นศูนย์กลางในการเรียน มีการฝึกปฏิบัติจริง บรรยากาศการเรียนรู้ อยู่ในวิถีการดำเนินชีวิตของการทำงาน ระยะเวลาการเรียนรู้และฝึกหัดประมาณ 1 ปี ถึง 5 ปี ปัญหาและอุปสรรคในการถ่ายทอดความรู้ พบว่า ช่างปั้นสิงห์ส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ สุขภาพไม่แข็งแรง และถ่ายทอดความรู้ ให้เฉพาะญาติพี่น้อง จำนวนผู้เรียนที่สนใจมีน้อย ขาดความอดทน มานะ พยายาม นอกจากนี้แล้วก็มีปัญหาด้านเศรษฐกิจที่เกี่ยวกับค่าครองชีพที่สูง ขาดงบประมาณที่จะมาสนับสนุนและวัตถุดิบมีราคาแพง นอกจากนี้แล้วศิลปะพื้นบ้านยังไม่ได้รับการยอมรับเท่าที่ควร

กฤษฎา ยคชรัฐ (2546) ได้ศึกษาเรื่อง การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าสู่โรงเรียน ผลของการศึกษาพบว่า การนำการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าสู่โรงเรียนของจังหวัดราชบุรี ได้รับการส่งเสริม

สนับสนุนจากภาครัฐ เอกชนและองค์กรท้องถิ่น เกิดบรรยากาศฟื้นฟู ผู้ทรงภูมิรู้ในท้องถิ่นเข้าร่วมพัฒนาหลักสูตรและร่วมกิจกรรมถ่ายทอดความรู้ การดำเนินกิจกรรมดังกล่าวส่งผลให้นักเรียนเรียนอย่างมีความสุข เห็นคุณค่าและมีเจตคติที่ดีต่อศิลปะ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีและภูมิปัญญาท้องถิ่น ความรู้ที่ได้รับสามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน ชุมชนและโรงเรียนมีความสัมพันธ์กันมากขึ้น สะท้อนสำนึกของสังคมในด้านคุณค่า ผู้คนกลับมาศึกษากันอย่างจริงจัง อันเป็นการสร้างดุลแห่งวัฒนธรรมกับคุณภาพชีวิตให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

กาญจนา เกียรติมณีรัตน์ (2546) ได้ศึกษาเรื่อง รูปแบบการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ของครูภูมิปัญญาไทยในการทอผ้าพื้นเมืองภาคเหนือตอนบนในจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน แพร่ และน่าน ผลของการศึกษาพบว่า การเรียนรู้ของครูภูมิปัญญาไทยแบ่งเป็น 4 ระยะตามวงจรชีวิต คือ ระยะที่ 1 วัยเด็กและวัยรุ่น เป็นรูปแบบการเรียนรู้เพื่อเตรียมความพร้อมการมีครอบครัวและพื้นฐานอาชีพ ระยะที่ 2 วัยผู้ใหญ่ตอนต้น เป็นรูปแบบการเรียนรู้เพื่อพัฒนาความรู้ด้วยตนเอง ระยะที่ 3 วัยผู้ใหญ่ตอนกลาง เป็นรูปแบบการถ่ายทอดความรู้เพื่อพันธมิตรทางอาชีพ และระยะที่ 4 วัยผู้ใหญ่ตอนปลาย เป็นรูปแบบการถ่ายทอดความรู้เพื่อทางเลือกอาชีพและสานต่ออาชีพในชุมชน ปัจจัยที่เป็นสาเหตุหลักในการเรียนรู้และถ่ายทอดความรู้ คือ สถานภาพและจิตสำนึกในบทบาทหน้าที่ที่ผูกพันอยู่กับเงื่อนไขตามบรรทัดฐานของสังคม

บังอร ฝ่ายสัจจา (2546) ได้ศึกษาเรื่อง การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อจัดการเรียนการสอนการศึกษานอกโรงเรียนในจังหวัดฉะเชิงเทรา ผลของการศึกษาพบว่า ลักษณะการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในจัดการเรียนการสอนการศึกษานอกโรงเรียนในจังหวัดฉะเชิงเทรา ส่วนใหญ่นำมาใช้ในด้านวิทยากร โดยนำมาใช้ในกิจกรรมการศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพ และปัญหาการนำภูมิปัญญามาใช้ด้านการพัฒนาหลักสูตรและการจัดกิจกรรม ได้แก่ ผู้ปฏิบัติงานในหน่วยขาดความรู้ความเข้าใจในเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นบุคคลที่ไม่มีทักษะในการถ่ายทอดความรู้ ความเข้าใจ ในวิธีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้เป็นสื่อการศึกษาและเสนอแนะให้สถานศึกษามีการรวบรวมแหล่งภูมิปัญญาท้องถิ่น จัดทำทำเนียบภูมิปัญญาและจัดอบรมให้ความรู้กับภูมิปัญญาท้องถิ่นที่จะนำมาใช้ในการเรียนการสอนให้มีทักษะการถ่ายทอดความรู้

ปิยพันธ์ แสนทวีสุข (2546) ได้ศึกษาเรื่องแหล่งวัฒนธรรมภูมิปัญญาดนตรีพื้นบ้านอีสานในเขตลุ่มน้ำชี ผลของการศึกษาพบว่า มีช่างทำเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสานจำนวน 32 คน เป็นผู้ชาย 31 คน ผู้หญิง 1 คน อายุอยู่ในช่วงระหว่าง 50 – 60 ปี การศึกษาของช่างส่วนใหญ่อยู่ในระดับประถมศึกษา สถานภาพครอบครัวอยู่กันแบบครอบครัวสมบูรณ์ทั้งหมด ช่างส่วนใหญ่เป็นช่างทำแคน และช่างทำกลองยาว อาศัยอยู่ในชนบท อาชีพส่วนใหญ่ทำเกษตรกรรม วิถีชีวิตต่างๆ ยังคงมีความเชื่อเรื่องผี เรื่องดอนปู่ตา ตลอดจนมีการนับถือประเพณีต่างๆ สืบทอดจากบรรพบุรุษ เช่น

ประเพณีฮีตสิบสองคลองสิบสี่ วิธีการทำเครื่องดนตรีได้รับการถ่ายทอดจากครู เพื่อน บิดาหรือครอบครัว ตลอดจนการสังเกต จดจำ และประยุกต์วิธีการทำเครื่องดนตรีจากเครื่องดนตรีชนิดหนึ่งไปอีกชนิดหนึ่ง รายได้ส่วนใหญ่ของช่างมีรายได้ดีสามารถเลี้ยงครอบครัวได้ สำหรับรูปแบบและเอกลักษณ์ของช่างแต่ละคน พบว่า รูปแบบของเครื่องดนตรีไม่แตกต่างกันมากนัก ช่างบางคนทำสัญลักษณ์ที่มีลักษณะเฉพาะของตนเองไว้บนเครื่องดนตรี เช่น ทำเต้าแคนแบบก้นหอย เจาะตัวพิณแบบแกะสลักเป็นรูปใบโพธิ์ ซึ่งส่วนใหญ่จะเน้นที่คุณภาพของเสียงและความสวยงาม

นคร อุ่นเรือน (2547) ได้ศึกษาเรื่อง กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านในการประดิษฐ์ของเล่นหมู่บ้านกิ่วแลป่าเปา ตำบลบ้านกาด อำเภอแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่ ผลของการศึกษาพบว่า ผู้อาวุโสในหมู่บ้านกิ่วแลป่าเปาได้จัดทำโครงการอุ้ยสอนหลาน มีการสอนหัตถกรรมพื้นบ้าน ประเภท การทอผ้า การทำผลิตภัณฑ์จากกะลามะพร้าว การจักสาน การทำร่ม ดนตรีพื้นบ้านและหมอเมือง ทั้งนี้มีกี่สอนการประดิษฐ์ของเล่นเด็กอีกด้วย การสอนหรือการถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับการประดิษฐ์ของเล่นนี้กระทำกันในครอบครัวและชุมชน ซึ่งมีวิธีการที่เรียกว่า การขัดเกลาทางสังคม ผู้รับการถ่ายทอดส่วนใหญ่ก็เป็นคนในหมู่บ้านกิ่วแลป่าเปา มีอายุในระหว่าง 7 ถึง 35 ปีสำหรับผู้ถ่ายทอดก็คือผู้อาวุโสในหมู่บ้าน วิธีการถ่ายทอดแยกย่อยออกเป็น 2 วิธี คือ การทำให้ดูก่อนทุกขั้นตอนแล้วให้ลงมือทำตามกับการทำให้ดูแล้วทำตามทีละขั้นตอนจนเสร็จ สำหรับวิธีที่สองนั้นผู้ถ่ายทอดจะตรวจสอบความถูกต้องของการปฏิบัติแต่ละขั้น ๆ ไป ผลการถ่ายทอดปรากฏว่าผู้รับการถ่ายทอดสามารถประดิษฐ์ของเล่นได้ และบางคนก็สามารถดัดแปลงการประดิษฐ์ของเล่นแบบอื่นได้อีกด้วย นอกจากนี้ ผู้รับการถ่ายทอดกล่าวถึงเหตุผลที่เข้าโครงการนี้ว่าเกิดจากแรงจูงใจที่เกี่ยวกับสภาพแวดล้อม การสนับสนุนจากครอบครัวและความต้องการในการเวลาให้เป็นประโยชน์

จิรวัฒน์ นาคพนม (2549) ได้ศึกษาเรื่อง การพัฒนารูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในด้านอาชีพจักสานของชุมชนในจังหวัดอ่างทอง ผลการศึกษาพบว่า การพัฒนารูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในด้านอาชีพจักสานของชุมชนในจังหวัดอ่างทอง มีองค์ประกอบสำคัญด้วยกัน 3 ส่วน คือ

องค์ประกอบที่ 1 ค่านิยมของการจักสาน โดยหลัก คือ การเสริมสร้างให้เกิดความรักความชอบเชิงบวกของงานจักสาน ทำให้เกิดทัศนคติที่ดี ชอบและเกิดความรู้สึกที่อยากจะทำงานจักสาน และเห็นประโยชน์ของงานจักสาน

องค์ประกอบที่ 2 องค์ความรู้ด้านการจักสาน โดยหลักก็คือ เนื้อหาความรู้เกี่ยวกับงานจักสาน ได้แก่ วัตถุดิบที่ใช้ในการจักสาน เครื่องมือ/อุปกรณ์ที่ใช้ในการจักสาน ลายสานต่างๆ ที่ใช้ในการจักสาน ขั้นตอนการสานลายสอง (มีดี) และลายขัดรวมทั้งการคัดเลือกไม้ไผ่และหวาย การเลื่อย

ขูดผิว ผ่าจักตอกไม้ไผ่ จักตอกหวายและการย้อมสีตอก การก่อก้นและการขึ้นหุ่น การถักและการพันการเก็บก้น การเข้ารอบ การเข้าหู การทำงวง การรมควัน การทาน้ำมันเคลือบเงา การตรวจสอบความเรียบร้อยของผลิตภัณฑ์ และวิธีการเก็บรักษาเพื่อความคงทน

องค์ประกอบที่ 3 วิธีการสอนการจักสาน โดยหลักใช้วิธีการสาธิตและใช้วิธีฝึกปฏิบัติจริง รวมทั้งใช้วิธีการทบทวนความรู้โดยการตรวจสอบผลงาน ผลจากการทดลองปฏิบัติการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในด้านอาชีพจักสานของชุมชนในจังหวัดอ่างทอง โดยผู้สอนหรือผู้ถ่ายทอดใช้กระบวนการ 3 องค์ประกอบดังกล่าวพบว่าผู้เรียนสามารถผลิตผลงานกระเป๋าถือสตรีได้ทุกคน ส่วนใหญ่อยู่ในระดับดีพอใช้ ผลจากการประเมินผลการเรียนของผู้เรียน พบว่า ผู้เรียนมีความรัก ความชอบ มีความศรัทธา มีทัศนคติและเกิดค่านิยมในการจักสาน มีความรู้ความเข้าใจบอกได้ปฏิบัติได้อย่างชัดเจน เกิดทักษะในเรื่องการจักสานจนสามารถนำไปทำต่อ และผลิตผลงานได้อย่างมีคุณภาพนำไปสู่การประกอบอาชีพได้ และผลจากการทดลองปฏิบัติการ พบว่า การพัฒนารูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในด้านอาชีพจักสานของชุมชนในจังหวัดอ่างทองโดยใช้กระบวนการ 3 องค์ประกอบนี้สามารถนำไปใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยที่ผู้สอนจะต้องทำตามขั้นตอนของการถ่ายทอดทีละขั้นตอนตั้งแต่ต้นจนจบ

นิภาภรณ์ ใจคำ (2549) ได้ศึกษาเรื่อง กระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดความรู้ของกลุ่มอาชีพช่างแกะสลักช้างไม้ บ้านจ้างนัก อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ ผลของการศึกษาพบว่ากระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มแกะสลักช้างไม้ บ้านจ้างนัก อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ การถ่ายทอดความรู้ ผู้ถ่ายทอดจะถ่ายทอดให้ผู้ที่มีความสนใจ ชอบงานศิลปะ และต้องการมีอาชีพด้านนี้ โดยให้เรียนรู้จากการสังเกตการณ์ทำงานในแต่ละขั้นตอนของการแกะสลักว่ามีหลักและวิธีการอย่างไร และให้เรียนรู้จากการปฏิบัติ เนื้อหาในการถ่ายทอดจะเกี่ยวกับวิธีการแกะสลักไม้ การร่างแบบ การใช้และการดูแลอุปกรณ์การแกะสลักไม้ต่าง ๆ ความรู้เกี่ยวกับไม้ที่จะนำมาแกะ การเลือกไม้ วิธีการแกะสลัก การแกะลวดลายต่าง ๆ โดยมีระยะเวลาในการถ่ายทอดความรู้ขั้นพื้นฐานประมาณ 3 เดือน โดยผู้ถ่ายทอดความรู้คอยให้คำชี้แนะอย่างใกล้ชิด และแนะนำถึงสิ่งที่ต้องปรับปรุงแก้ไขตามลำดับของกระบวนการถ่ายทอดและเรียนรู้

ปทุมมาศ สุทธิสวัสดิ์ (2549) ได้ศึกษาเรื่อง การพัฒนากระบวนการเรียนรู้และการสืบทอดภูมิปัญญาศิลปะการแสดงหนังใหญ่ วัดสว่างอารมณ์ จังหวัดสิงห์บุรี ผลของการศึกษาพบว่า ครูภูมิปัญญามีการเรียนรู้และการสืบทอดภูมิปัญญาศิลปะการแสดงหนังใหญ่วัดสว่างอารมณ์ จากความเป็นเครือญาติ และส่วนใหญ่เป็นคนในชุมชนวัดสว่างอารมณ์ เป็นผู้ที่มีความสนใจและเรียนรู้การแสดงหนังใหญ่ โดยใช้วิธีการดูแบบอย่างรุ่นพี่และสอนแบบตัวต่อตัว แนวทางและวิธีการพัฒนาการเรียนรู้และการสืบทอดภูมิปัญญาศิลปะการแสดงหนังใหญ่วัดสว่างอารมณ์ คือ การให้

กลุ่มเยาวชนในชุมชนวัดสว่างอารมณ์และผู้สนใจเป็นผู้รับการสืบทอดอย่างจริงจังและต่อเนื่อง โดยให้ครูภูมิปัญญาถ่ายทอดตามแบบโบราณ คือ การทำให้ดูเป็นตัวอย่างและการฝึกปฏิบัติจริง ซึ่งผลการพัฒนาทำให้มีกลุ่มเยาวชน สามารถแสดงหนังใหญ่วัดสว่างอารมณ์โดยมีผู้เข้าชมการแสดงได้ในบางตอน เพราะยังมีข้อจำกัดในเรื่องระยะเวลาการเรียนรู้และขนาดของตัวหนังที่ใช้เชิดมีขนาดใหญ่ และมีน้ำหนักมากเกินไปสำหรับเยาวชน ในปัจจุบันการแสดงหนังใหญ่ไม่ได้รับความนิยมจึงไม่มีคนสนใจที่จะเรียนรู้การแสดงหนังใหญ่อย่างจริงจังและต่อเนื่อง ไม่มีผู้รับการสืบทอดอย่างชัดเจน รวมทั้งครูภูมิปัญญาที่จะสืบทอดมีน้อยและส่วนใหญ่มีอายุมาก

จามร พงษ์ไพบูลย์ (2550) ได้ศึกษาเรื่องกระบวนการเรียนรู้และสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นเพลงโหงฟาง จังหวัดตราด ผลของการศึกษาพบว่า การให้ความหมายของการเรียนรู้สืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นเพลงโหงฟาง หมายถึง การรับรู้และสามารถเล่นและร้องได้อย่างถูกต้องตามแบบแผน โดยผ่านการถ่ายทอดจากบุคคลในชุมชนหรือครอบครัว ซึ่งมีประสบการณ์ในการเรียนรู้และการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นมีทั้งแบบทางตรงและทางอ้อม มีการสืบทอดโดยวิธีครูพักลักจำและฝึกปฏิบัติจริง โดยมี 4 ขั้นตอนที่สำคัญ คือ ขั้นตอนที่ 1 สร้างความรู้ ความเข้าใจ ขั้นตอนที่ 2 ฝึกปฏิบัติจริง ขั้นตอนที่ 3 ปรับปรุงแก้ไข และนำขั้นตอนที่ 4 นำไปประยุกต์ใช้ในการธำรงรักษาภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยการมีส่วนร่วมระหว่างชุมชนและสถานศึกษาพร้อมทั้งจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นและเผยแพร่

อรรฆรัตน์ ตาเมืองมูล (2551) ได้ศึกษาเรื่อง การถ่ายทอดความรู้ช่างประกอบอาชีพรถม้าในจังหวัดลำปาง ผลของการศึกษาพบว่า แรงจูงใจการประกอบอาชีพช่างประกอบรถม้า ได้แก่ สภาพแวดล้อม ความสนใจส่วนตัว การทำงานเป็นลูกมือคลุกคลีอยู่ทุกวัน การสนับสนุนจากบุคคลในครอบครัว และการมีใจรัก โดยมีวิธีการถ่ายทอดโดยการดูแบบอย่างจากการปฏิบัติงานของผู้ถ่ายทอด การดูรถม้าจริงที่ทำเสร็จแล้ว และทดลองทำตาม ผู้ถ่ายทอดทำให้ดูแล้วให้ผู้รับการถ่ายทอดการประกอบและทำตามขั้นตอน การฝึกปฏิบัติด้วยตนเอง ทำให้เกิดการเรียนรู้จากการปฏิบัติ ปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ การสนับสนุนส่งเสริมจากภาครัฐและเอกชน หน่วยงานท้องถิ่นรับผิดชอบ เงิน งบประมาณสนับสนุน วัตถุดิบ ขั้นตอนการรับการถ่ายทอด ให้ผู้รับการถ่ายทอดสะสมความรู้จากการสังเกตรายละเอียด ให้ผู้รับการถ่ายทอดจัดเตรียมวัสดุ อุปกรณ์และเครื่องมือให้พร้อมสำหรับการฝึกปฏิบัติให้ผู้รับการถ่ายทอดลงมือปฏิบัติและเรียนรู้จากประสบการณ์ ระยะเวลาในการเรียนรู้ ใช้ระยะเวลาในการเรียนรู้ฝึกหัดต่อเนื่องตั้งแต่ 1 ปี และฝึกฝนความชำนาญ ขึ้นอยู่กับความสามารถ ความใส่ใจ ของแต่ละบุคคล

งานวิจัยภาษาต่างประเทศ

เรห์ (Rhea, Zean Ma 1995)ได้ศึกษาเรื่อง การเกิดขึ้นและการเปลี่ยนแปลงของความรู้และภูมิปัญญาในประเทศไทย ผลของการศึกษาพบว่า การได้รับความรู้และภูมิปัญญาเป็นสิ่งที่พึงปรารถนาของสังคมไทยในปัจจุบัน เนื่องจากความรู้และภูมิปัญญาเป็นสิ่งที่ควรแก่การนับถือและช่วยยกระดับสถานะทางสังคม อีกทั้งยังเป็นสิ่งที่ฝังรากลึกอยู่ในสังคมประเพณีของไทย ทำให้สังคมไทยเป็นสังคมที่มีความรู้ ภูมิปัญญา และประเพณีอันน่าภูมิใจและสืบเนื่องยาวนาน อย่างไรก็ตาม ความรู้และภูมิปัญญาของไทยกำลังถูกครอบงำจากความรู้สมัยใหม่ที่เข้ามา หากสังคมไม่มีกระบวนการจัดการกับกระแสการหลั่งไหลเข้ามาของความรู้สมัยใหม่ด้วยปฏิบัติการทางวัฒนธรรมของชุมชน อาจจะส่งผลให้ภูมิปัญญาของชุมชนสูญหายไปและความอยู่รอดของชุมชนต้องลดลงไป ซึ่งในสังคมไทยได้มีการกำหนดนโยบายที่พยายามผสานความรู้และภูมิปัญญาดั้งเดิมให้เข้ากับความรู้สมัยใหม่ที่จะช่วยส่งเสริมความเป็นไทย และทำให้ชุมชนไทยสามารถอยู่ร่วมกับชุมชนของโลกได้อย่างเสมอภาค

คลาสเซน (Classen 1999) ได้ศึกษาเรื่อง การเรียนรู้ภูมิปัญญาผ่านความรู้สึกข้ามวัฒนธรรม ผลของการศึกษาพบว่า การศึกษาแบบตะวันตกในอดีตสร้างความเชื่อว่าการเรียนรู้จะต้องกระทำผ่านการมองเห็นและการได้ยิน และมองข้ามรูปแบบการเรียนรู้ในลักษณะอื่น ไม่ว่าจะเป็น การชิมรส การดมกลิ่น และการสัมผัส ด้วยเหตุที่เป็นรูปแบบการเรียนรู้ที่ล้าหลัง อย่างไรก็ตาม เมื่อมีเรียนรู้ข้ามวัฒนธรรม ทำให้การเรียนรู้ผ่านความรู้สึกมีความสำคัญมากขึ้น ดังเช่น ชาวเดสานา (Desana) ที่อาศัยอยู่ในป่าดงดิบของประเทศโคลัมเบีย ที่มีทัศนะว่าเสียงของนก สีและกลิ่นของดอกไม้ รสชาติของผลไม้ เป็นสิ่งที่อุดมไปด้วยข่าวสารเกี่ยวกับระเบียบทางสังคมและจักรวาล ซึ่งชาวเดสานาเตือนให้รู้ว่า การเรียนรู้และความรู้ไม่ได้มาจากตำรา หรือหนังสือตามการศึกษาแบบตะวันตก หากแต่การเรียนรู้ยังได้มาจากประสบการณ์ และการให้ความหมายกับสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวด้วย

สเตริ์นเบริ์ก (Sternberg 2001)ได้ศึกษาเรื่อง สาเหตุของการสอนภูมิปัญญาในระบบโรงเรียน ผลของการศึกษาพบว่า การศึกษาในระบบโรงเรียนที่เน้นความเฉลียวฉลาดและการสร้างทักษะในการประกอบอาชีพนั้นเป็นสิ่งที่สำคัญและจำเป็น แต่ยังไม่เพียงพอตามหลักการศึกษา จึงควรนำภูมิปัญญามาสอนในระบบโรงเรียน เนื่องจากภูมิปัญญาเป็นการประยุกต์ใช้ความรู้ในตน (Tacit Knowledge) มาใช้ควบคู่กับความรู้แบบชัดแจ้ง (Explicit Knowledge) เพื่อสร้างความสำเร็จให้แก่ผู้เรียน โดยการสร้างสมดุลในด้านต่างๆ คือ ความสมดุลในตนเอง ความสมดุลระหว่างบุคคล ความสมดุลในการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม โดยผู้วิจัยได้เสนอว่าควรจัดทำ

โครงการถ่ายทอดภูมิปัญญาให้แก่นักเรียน โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักเรียนในโรงเรียนมัธยม ซึ่งการนำภูมิปัญญาเข้ามาในระบบโรงเรียน จะทำให้เกิดการสืบทอดและการพัฒนาภูมิปัญญาต่อไป

เคส, พอลลิ และ ซอจาร์โต้ (Case, Pauli and Soejarto 2005) ได้ศึกษาเรื่อง ปัจจัยในการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านพฤกษศาสตร์ของชุมชนชาติพันธุ์แห่งเกาะมานุส (Manus Island) ซึ่งมีพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ของหมู่เกาะมานุสอยู่ในประเทศปาปัวนิวกินี ผลของการศึกษาพบว่า กระบวนการครอบงำทางวัฒนธรรม และกลุ่มชนที่ล้อมรอบชนกลุ่มน้อยในเกาะมานุส เป็นปัจจัยที่มีผลทำให้ความรู้และขนบธรรมเนียมประเพณีของเกาะมานุสสูญหายไป งานวิจัยนี้ยังได้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภูมิปัญญาด้านพฤกษศาสตร์ 4 ระดับ คือ ด้านการปลูก ด้านการระบุพันธุ์ ด้านการใช้ประโยชน์ และด้านการใช้สมุนไพร ว่ามีความสัมพันธ์กับปัจจัยด้านภูมิศาสตร์ และปัจจัยทางด้านสังคมอย่างไร ผลการศึกษาพบว่า การดำรงอยู่ของภูมิปัญญาด้านพฤกษศาสตร์จะขึ้นอยู่กับเพศ อายุ วัฒนธรรม และนิสัยของผู้ให้ข้อมูลหลัก และยังพบว่ากลุ่มชนที่ถูกครอบงำทางวัฒนธรรมสูง จะมีการใช้สมุนไพรที่ลดลงและทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านพฤกษศาสตร์ต้องสูญสลายไป

จากการศึกษาแนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สรุปได้ว่า ผู้วิจัยได้นำองค์ความรู้ดังกล่าวมาประยุกต์ใช้เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีขลุ่ยและแคนของชาวไท-ยวน ผู้วิจัยสามารถสรุปกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นได้ว่า เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่อดีตกาล ผ่านการเรียนรู้และถ่ายทอดด้วยรูปแบบวิธีการที่หลากหลาย เช่น การเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาแบบดั้งเดิม เป็นกระบวนที่สอดแทรกในวิถีชีวิต สามารถเรียนรู้ได้ตามศักยภาพของบุคคล ครอบครัวและชุมชน การเรียนรู้อาจได้รับการถ่ายทอดจากสถาบันครอบครัว จากบุคคลภายในครอบครัวหรือคนในชุมชน รวมทั้งผู้อาวุโสในชุมชน ถ่ายทอดโดยรูปแบบของพิธีกรรม ความเชื่อที่อยู่ในวิถีชีวิตวัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณีของชุมชน ในขณะที่การเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาแบบใหม่เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นภายในสถาบันการศึกษา โดยมีการศึกษาในระบบและการศึกษานอกระบบโรงเรียนที่มุ่งเน้นการพัฒนาความคิดให้กับสมาชิกในชุมชนได้ตระหนักถึงความสำคัญของภูมิปัญญาที่มีความเป็นเอกลักษณ์ วัฒนธรรม และประเพณี อันดีงามที่เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชนให้ประพฤติปฏิบัติตนเป็นคนดี ยึดมั่นในหลักคำสอนของศาสนาโดยใช้อำนาจศักดิ์สิทธิ์และความเชื่อในเรื่องต่าง ๆ มาควบคุมเพื่อช่วยขจัดปัญหาความขัดแย้งและสร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้นภายในชุมชน ซึ่งในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดพื้นที่การวิจัยที่ตำบลคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี เป็นชุมชนที่มีกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนที่ดำรงอยู่ได้ในปัจจุบัน รวมทั้งความสำคัญของภูมิปัญญาอันเป็นพลังภายในที่เสริมสร้างความ

เข้มแข็งให้กับชุมชน โดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งเป็นรากเหง้าความรู้ดั้งเดิมของท้องถิ่นและสังคมไทย

กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากการศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษา ผู้วิจัยได้สร้างกรอบแนวคิดในการวิจัย เพื่อใช้เป็นแนวทางในการศึกษาและการวิเคราะห์ข้อมูล โดยกรอบแนวคิดผู้วิจัยสร้างขึ้นมา เพื่อแสดงกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีประเภทขลุ่ยและแคนเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรีดังแผนภูมิที่ 1

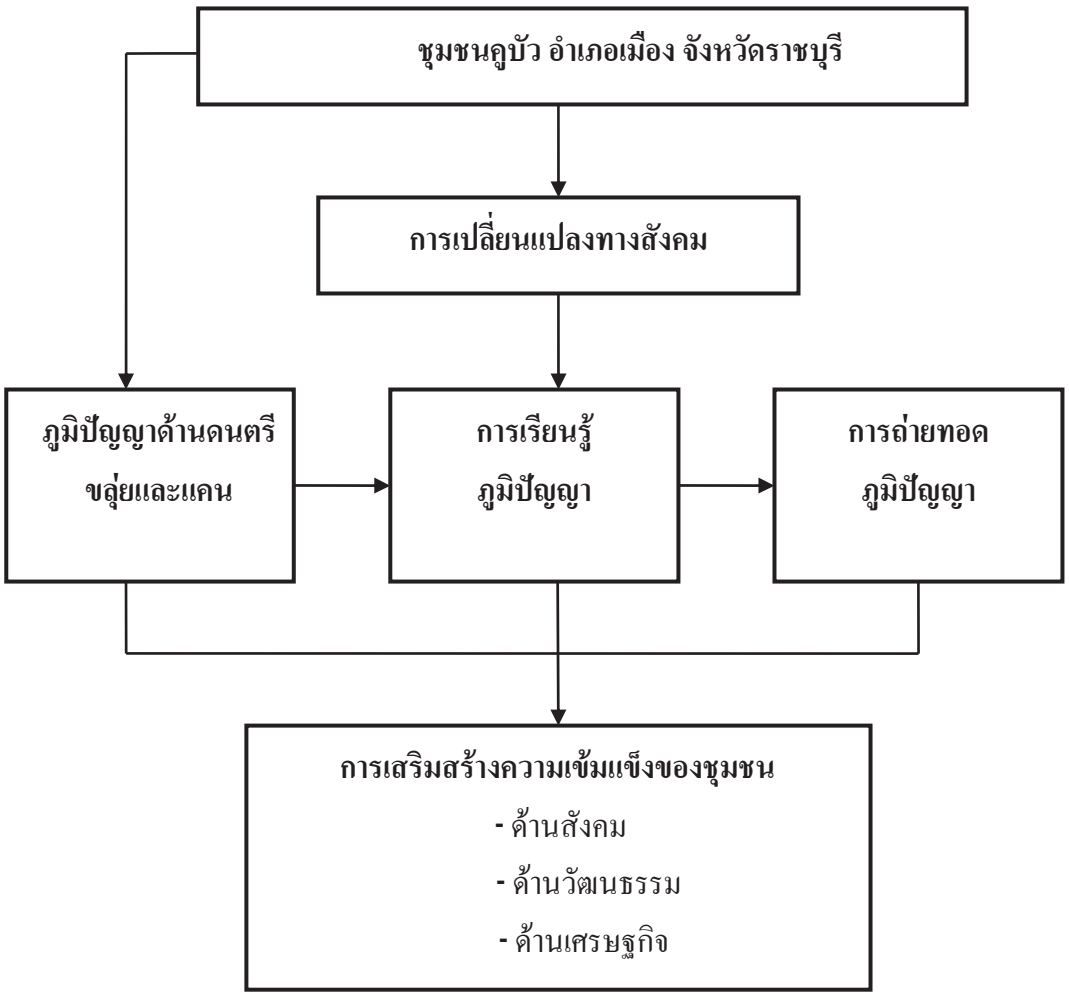

แผนภูมิที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ 3
วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยศึกษากระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาในการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคน ว่ามีปัจจัยและเงื่อนไขใดบ้างที่สร้างภูมิปัญญาในการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนให้สามารถดำรงอยู่ได้และนำไปสู่การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน เมื่อสังคมถูกแทรกแซงจากอิทธิพลภายนอกทำให้โครงสร้างสังคมเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ความทันสมัย (Modern Society) ส่งผลต่อโลกทัศน์ ระบบคุณค่า ระบบความสัมพันธ์และวิถีชีวิตที่นำไปสู่คำถามว่า ภูมิปัญญาด้านดนตรี ขลุ่ยและแคนของชาวไทยวนเกิดขึ้นและชุมชนมีกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านดนตรีอย่างไร ภายใต้บริบทของความทันสมัยในปัจจุบัน

เนื่องจากการศึกษาวิจัยทางด้านสังคมศาสตร์นั้น ต้องการทำความเข้าใจปฏิสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่มีความซับซ้อน หลากหลายและเชื่อมโยงกันในหลายมิติ ดังนั้นการพยายามทำความเข้าใจถึงวิธีการที่บุคคลให้ความหมายต่อสิ่งต่าง ๆ รอบตัว เพื่อเชื่อมโยงไปถึงคำอธิบายเกี่ยวกับวิธีคิดและการกระทำของบุคคล ทำให้สามารถเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นในชุมชนที่ศึกษาได้อย่างลึกซึ้งและสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตามความรู้และทฤษฎีเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวที่มีอยู่ไม่สามารถนำมาใช้อธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมได้อย่างเพียงพอ ดังนั้น การใช้วิธีวิทยาของการสร้างทฤษฎีฐานราก (Grounded Theory) จึงเป็นสิ่งจำเป็นต่อการศึกษาซึ่งวิธีวิทยาแบบนี้มีความเชื่อพื้นฐานว่า การทำความเข้าใจเกี่ยวกับพฤติกรรมและการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ จะต้องเข้าใจถึงกระบวนการที่บุคคลให้ความหมาย (Meaning) ต่อสิ่งนั้นเสียก่อน ทั้งนี้เพราะความเข้าใจต่อการให้ความหมายของคนจะทำให้สามารถอธิบายความคิดและพฤติกรรมของคนเหล่านี้ได้ (นภาภรณ์ หะวานนท์ 2539 : 102) และมีเงื่อนไขสำคัญ คือ ผู้วิจัยต้องทำความเข้าใจกระบวนการเหล่านี้จากจุดยืนหรือมุมมองของผู้กระทำเองจึงจะสามารถเข้าใจได้อย่างลึกซึ้งว่า ปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นในชุมชนที่ศึกษานั้นเกิดขึ้น และดำรงอยู่อย่างไร

ด้วยเหตุนี้ วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่อสร้างทฤษฎีจากฐานรากจึงมุ่งเน้นการเก็บข้อมูลอันหลากหลายและเชื่อมโยงหลายมิติเพื่อสะท้อนปรากฏการณ์จริงผ่านมุมมองของคนในบริบทนั้นเอง โดยนำข้อมูลที่ได้มาผ่านกระบวนการวิเคราะห์และตีความเพื่อสร้างและต่าง ๆ ให้เป็นข้อสรุปเชิงทฤษฎี (Theoretical Generalization) สำหรับอธิบายหรือทำนายปรากฏการณ์ทางสังคมที่ทำการศึกษา โดยมีวิธีดำเนินการวิจัยที่สามารถแบ่งเป็นขั้นตอนได้ ดังนี้

1. พื้นที่ที่ศึกษา
2. การเข้าสู่พื้นที่
3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
4. ผู้ให้ข้อมูลหลัก
5. การวิเคราะห์ข้อมูล

1. พื้นที่ที่ศึกษา

การเลือกสนามหรือพื้นที่ศึกษา นับว่าเป็นขั้นตอนที่สำคัญมาก เนื่องจากพื้นที่ที่ทำการศึกษา คือ ตัวแทนของปรากฏการณ์ที่ต้องการเข้าถึงเพื่อหาคำอธิบาย ดังนั้นการเลือกพื้นที่จึงต้องกระทำอย่างรอบคอบ โดยคำนึงถึงความสอดคล้องกับคุณลักษณะของปรากฏการณ์ที่สามารถตอบคำถามการวิจัยรวมทั้งกรอบแนวคิดในการศึกษา ก่อนตัดสินใจเลือกสนามผู้วิจัยได้แลกเปลี่ยนข้อมูลกับอาจารย์ที่ปรึกษาว่าพื้นที่ใดมีความสอดคล้องและเหมาะสมที่จะเลือกเป็นพื้นที่ในการศึกษา ในที่สุดผู้วิจัยได้เจาะจงเลือกหน่วยวิเคราะห์ในการวิจัย (Unit of Analysis) คือ ชาวไทยวน ตำบลคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี เป็นพื้นที่ในการศึกษา เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีความเหมาะสมกับคุณลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นตามคำนิยามและขอบเขตที่กำหนดไว้มากที่สุด ไม่ว่าจะเป็นบริบทของชุมชน การดำเนินชีวิตที่เกิดจากการเรียนรู้ การถ่ายทอดความรู้จากชั่วชีวิตหนึ่งไปอีกชั่วชีวิตหนึ่งและวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีความเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตของคนในชุมชนและความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่มีต่อกัน ภายใต้การเปลี่ยนแปลงจากบริบทสังคมประเพณีมาสู่สังคมทันสมัย โดยมีลักษณะที่แสดงถึงการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนที่น่าสนใจ ทำให้พื้นที่ดังกล่าว มีคุณสมบัติเป็นตัวแทนของปรากฏการณ์ที่สามารถนำไปสู่การสร้างมโนทัศน์ต่าง ๆ เพื่ออธิบายหรือทำนายปรากฏการณ์ทางสังคมตามปัญหาการวิจัยที่กำหนดไว้ได้เป็นอย่างดี

2. การเข้าสู่พื้นที่

หลังจากเลือกพื้นที่ที่ศึกษาซึ่งเป็นตัวแทนของปรากฏการณ์แล้ว ผู้วิจัยได้เดินทางไปสำรวจพื้นที่เบื้องต้นก่อนเข้าสู่สนามจริง โดยผู้วิจัยได้ติดต่อขอหนังสือรับรองจากบัณฑิตวิทยาลัย และเข้าไปในชุมชนด้วยการประสานงานกับคนในชุมชน และการช่วยเหลือกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความไว้วางใจและให้เกิดการยอมรับจากคนในชุมชน จากนั้นจึงติดต่อผู้นำชุมชนชาวไท-ยวน และผู้ให้ข้อมูลที่เกี่ยวข้อง รวมถึงการใช้การสังเกตและการทดลองสัมภาษณ์ตามแนวคำถามที่สร้างขึ้นเพื่อทดสอบว่าผู้ให้ข้อมูลหลักสามารถเข้าใจแนวคำถามตรงตามวัตถุประสงค์ รวมทั้งตอบคำถามอย่างสอดคล้องและครอบคลุมครบถ้วนตามประเด็นที่ต้องการหรือไม่ เพื่อจะได้นำมาแก้ไขปรับปรุงแนวคำถาม ให้มีความเหมาะสมและถูกต้องก่อนนำไปใช้ในการสัมภาษณ์จริง นอกจากนั้นยังเป็นการสร้างความคุ้นเคยระหว่างผู้วิจัยและผู้ให้ข้อมูลหลักด้วย

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การศึกษาในครั้งนี้ได้กำหนดเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

1. การเก็บข้อมูลจากเอกสาร (Documentary) โดยการศึกษา แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้ศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมจาก เอกสารที่ใช้ประกอบการศึกษาในครั้งนี้ ซึ่งได้แก่ บทความ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ หนังสือ ตำรา เอกสารโครงการของจังหวัดราชบุรี เพื่อให้ทราบข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับชาวไท-ยวน และภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวไท-ยวน

2. การสัมภาษณ์ระดับลึก (In depth Interview) สำหรับการสร้างแนวคำถามการสัมภาษณ์นั้น ผู้วิจัยได้พัฒนาแนวคำถาม (Guideline) เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยคำนึงถึงวัตถุประสงค์และปัญหาการวิจัยรวมทั้งกรอบแนวคิดในการศึกษาเป็นพื้นฐาน โดยกำหนดประเด็นต่าง ๆ ของคำถามให้ครอบคลุมเนื้อหาเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีขลุ่ยและแคนที่มีความสำคัญต่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งของคนในชุมชน แนวคำถามที่ใช้เป็นลักษณะคำถามปลายเปิดเพื่อให้โอกาสแก่ผู้ให้ข้อมูลได้แสดงทัศนะหรือมุมมองต่อคำถามมากที่สุด โดยผู้วิจัยพยายามเข้าถึงผู้ให้ข้อมูลด้วยการสร้างความคุ้นเคยและสร้างความสัมพันธ์อันดีต่อกัน (Rapport) เพื่อให้เกิดความไว้วางใจและสามารถชักจูงให้เห็นถึงประโยชน์ของการมีส่วนร่วมในการวิจัยในครั้งนี้ ซึ่งผู้วิจัยเป็นผู้เก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามและใช้ตัวผู้วิจัยเองเป็นเป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูล โดยผู้วิจัยอธิบายวัตถุประสงค์ของคำถามหรืออธิบายประเด็นคำถามที่คลุมเครือให้กับผู้ถูกสัมภาษณ์เพื่อให้เกิดความชัดเจนในประเด็นคำถามมากขึ้น รวมทั้งใช้การสังเกต สีหน้า ท่าทาง และแววตาของผู้ถูกสัมภาษณ์

3. การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non Participant Observation) ผู้วิจัยได้จัดเตรียมแนวทางในการสังเกตอย่างกว้าง ๆ เพื่อใช้เก็บข้อมูล ที่ผู้ให้ข้อมูลหลักไม่สามารถอธิบายภาพให้เห็นภาพที่ชัดเจนได้ หรือใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์ข้อมูลที่ถูกละเลยจากการสัมภาษณ์เพื่อให้ผู้วิจัยได้ข้อมูลที่ครบถ้วนมากขึ้น

นอกจากนั้น เพื่อให้การเข้าสู่สนามมีความเหมาะสมและมีประสิทธิภาพมากที่สุด ผู้วิจัยได้วางแผนและเตรียมการเกี่ยวกับการเก็บข้อมูล โดยทำการศึกษาข้อมูลทางกายภาพและประวัติชุมชนรวมทั้งสภาพบริบทต่าง ๆ อาทิ การจัดทำแผนที่ชุมชนเพื่อช่วยในด้านการศึกษาพื้นที่สภาพแวดล้อม ที่ตั้งของสถานที่ต่าง ๆ ภายในชุมชนที่เข้าเก็บข้อมูล การกำหนดรายชื่อของผู้ให้ข้อมูลหลักเพื่อช่วยในการนัดหมายและกำหนดเวลาในการทำงาน ผู้วิจัยได้เข้าไปยังชุมชนอีกครั้งหนึ่งเพื่อทำความเข้าใจต่อวัตถุประสงค์ที่จะเข้าไปทำการวิจัยกับผู้นำชุมชนและผู้ให้ข้อมูลหลักเพื่อทำการนัดวันเวลาและสถานที่ที่ใช้สัมภาษณ์ รวมถึงการสังเกตกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ชีวิตประจำวันของคนในชุมชน เพื่อให้ผู้วิจัยทราบถึงทำเลที่ตั้งทางกายภาพและลักษณะของชุมชนที่จะเข้าเก็บข้อมูล

4. ผู้ให้ข้อมูลหลัก

การเลือกบุคคลผู้ให้สัมภาษณ์ หรือบุคคลผู้ให้ข้อมูลหลัก(Key Informants)นั้น นับว่าเป็นขั้นตอนที่มีความสำคัญมาก โดยวิธีการเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักนี้ได้ใช้วิธีการเลือกตัวอย่างเชิงทฤษฎี (Theoretical Sampling) ซึ่งเป็นวิธีการที่จะกำหนดคุณสมบัติของผู้ให้ข้อมูลหลักไว้อย่างกว้าง ๆ ก่อนตามกรอบแนวคิดของการวิจัย ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้ผู้ให้ข้อมูลหลัก คือ ผู้ที่สามารถให้ข้อมูลเกี่ยวข้องกับชุมชนและผู้ที่มีบทบาทเกี่ยวข้องหรือมีอิทธิพลต่อปรากฏการณ์ที่ศึกษาในลักษณะต่างๆ อาทิ ผู้นำท้องถิ่น ปราชญ์ชาวบ้าน บุคลากรของภาครัฐ ผู้อาวุโส ฯลฯ โดยการเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักได้คำนึงถึงความหลากหลายตามลักษณะที่แตกต่างกันของกลุ่มผู้ให้ข้อมูลเหล่านี้ ไม่ว่าจะเป็นความแตกต่างกันตามบทบาท หน้าที่ ความรับผิดชอบ เพศ อาชีพ ฯลฯ ซึ่งบุคคลเหล่านี้จะสะท้อนออกมาในมุมมองของตน ผู้วิจัยจึงนำมโนทัศน์ (Concept) ที่ได้จากเชื่อมโยงกับการใช้ความไวต่อทฤษฎี (Theoretical Sensitivity) สร้าง และจัดหมวดหมู่มโนทัศน์เข้าด้วยกันเพื่อให้สามารถเลือกหรือกำหนดผู้ให้ข้อมูลหลักรายต่อไป (อรสุดา เจริญรัถ 2543 : 56) นอกจากนี้ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการรวบรวมข้อมูลแบบลูกบอลหิมะ (Snow Ball Technique) ซึ่งเป็นการเลือกผู้ให้ข้อมูลในลักษณะแบบต่อเนื่อง โดยผู้ให้ข้อมูลรายแรกจะเป็นผู้ให้คำแนะนำในการเลือกผู้ให้ข้อมูลรายต่อไปจนกระทั่งผู้วิจัยได้กลุ่มผู้ให้ข้อมูลที่สามารถให้ความรู้และข้อมูลที่ต้องการเพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีความสมบูรณ์มากที่สุด

การเลือกผู้ให้สัมภาษณ์หรือผู้ให้ข้อมูลหลักจึงเป็นการระบุอย่างกว้าง ๆ ในเบื้องต้นก่อน โดยไม่เจาะจงว่าจะเก็บข้อมูลจากใคร ลักษณะใดหรือต้องการข้อมูลจำนวนมากเท่าใด ความไวต่อทฤษฎีและมโนทัศน์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักรายแรกจะเป็นข้อมูลที่ชี้ให้เห็นถึงผู้ให้สัมภาษณ์รายอื่น ๆ เมื่อได้ข้อมูลเพิ่มเติมก็จะนำมาวิเคราะห์ตีความเพื่อสร้างและจัดหมวดหมู่มโนทัศน์เหล่านั้นออกมาเป็นคุณสมบัติ (Property) หรือมิติ (Dimension) ต่าง ๆ แล้วเลือกผู้ให้สัมภาษณ์รายต่อไปอีก ซึ่งกระบวนการเช่นนี้จะดำเนินไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งพบว่า การหาข้อสรุปเชิงทฤษฎีจากการสร้างมโนทัศน์เริ่มเป็นแบบแผนที่ซ้ำกันและแน่นอน แม้จะมีข้อมูลเพิ่มเติมอีกก็มิได้ให้มโนทัศน์ที่แตกต่างไป (Negative Case) ซึ่งหมายถึงว่า ทฤษฎีได้ถึงจุดอิ่มตัวแล้ว (Theoretical Saturation) กระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลจึงยุติลง

ดังนั้นวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น การเก็บข้อมูลจากเอกสาร การสัมภาษณ์ระดับลึกและการสังเกตจึงเป็นไปเพื่อรวบรวมข้อมูลรายละเอียดเกี่ยวกับปรากฏการณ์ที่ศึกษาอย่างรอบด้าน โดยอาศัยการบรรยายเหตุการณ์ การเล่าประสบการณ์ต่าง ๆ อย่างละเอียดเพื่อที่จะเข้าใจถึงความหมายของปรากฏการณ์และบริบทที่เชื่อมโยงไปสู่การอธิบายสาเหตุของพฤติกรรมหรือความสัมพันธ์ทางสังคมต่าง ๆ อย่างถูกต้องตรงกับความหมายของสิ่งที่เกิดขึ้นจริงได้

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลตามวิธีการสร้างทฤษฎีจากฐานรากจะเริ่มต้นดำเนินการตั้งแต่วันแรกที่ลงพื้นที่จนถึงวันสุดท้ายที่ทำการวิจัย ผู้วิจัยมีการวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้นระหว่างที่ผู้วิจัยสัมภาษณ์และจดบันทึกประเด็นที่สำคัญ รวมทั้งบันทึกภาพเพื่อใช้ประกอบกับข้อมูลที่ได้สัมภาษณ์ในแต่ละครั้ง ผู้วิจัยจะฟังการสัมภาษณ์จากเครื่องบันทึกเสียงแล้วถอดบันทึกคำสัมภาษณ์แบบคำต่อคำ จากนั้นจะนำไปวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการอุปนัย (Deductive) เพื่อสร้างทฤษฎีฐานรากต่อไป ซึ่งความสมบูรณ์ของมโนทัศน์และทฤษฎีที่ถูกสร้างขึ้นมาจากข้อมูลเป็นเงื่อนไขที่สำคัญมากในการสร้างทฤษฎีฐานราก

ดังนั้นการวิเคราะห์ข้อมูลจึงเป็นการสร้างมโนทัศน์เชิงทฤษฎี (Theoretical Coding) ด้วยวิธีการสร้างความเชื่อมโยงระหว่างข้อมูลกับทฤษฎีในลักษณะที่นำข้อมูลที่มีอยู่เป็นจำนวนมากมาแยกส่วน โดยผู้วิจัยจะสร้างมโนทัศน์ (Concept) ของข้อมูลที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันหรือแตกต่างกันในรูปของข้อความ (Statement) และจัดหมวดหมู่ของมโนทัศน์เพื่อหาความสัมพันธ์เชื่อมโยงเหตุผล จากนั้นผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลโดยกำหนดรหัส (Code) แยกเป็นหมวดหมู่ (Code Mapping) และเปรียบเทียบความเหมือน และความแตกต่างของแต่ละมโนทัศน์ จัดหมวดหมู่ให้แก่มโนทัศน์

ต่าง ๆ เพื่อเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของข้อมูลที่ได้ นำไปสร้างข้อเสนอ (Proposition) และข้อสรุปเชิงทฤษฎี (Theoretical Generalization) เพื่อนำไปสู่การสร้างทฤษฎีฐานรากที่ได้มาจากปรากฏการณ์จริงของชุมชน (Strauss and Corbin 1990)

หลังจากนั้นผู้วิจัยจึงเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักสำคัญรายต่อไป โดยผู้วิจัยเชื่อว่าจะสามารถให้ข้อมูล ที่มีความแตกต่างไปจากมิติ (Dimensions) และคุณสมบัติ (Properties) ของกลุ่มมโนทัศน์ที่พบจากการสัมภาษณ์ที่ผ่านไปแล้ว นอกจากนี้การเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักรายต่อไปยังคำนึงถึงความแตกต่างของความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มมโนทัศน์ต่าง ๆ โดยการเปรียบเทียบ (Comparative Case) เพื่อตรวจสอบความถูกต้อง (Verify) ของข้อมูลโดยทำการวิเคราะห์ข้อมูลเพิ่มจนไม่สามารถปรับเปลี่ยนข้อสรุปเชิงทฤษฎี (Theoretical Generalization) ที่ได้มาอีกต่อไป ซึ่งผู้วิจัยได้คำนึงถึงความเที่ยงตรงและเชื่อถือได้ของข้อมูลเป็นหลักโดยวิธีการตรวจสอบข้อมูลเรื่องเดียวกันจากแหล่งข้อมูลหลายแหล่ง (Triangulation Method) ด้วยการตรวจสอบแบบสามเส้าด้านข้อมูล (Data Triangulation) ซึ่งเป็นการตรวจสอบแหล่งข้อมูลในเรื่องแหล่งเวลา แหล่งสถานที่ และแหล่งบุคคล โดยผู้วิจัยจะสังเกตและสัมภาษณ์ในเรื่องเดียวกันแต่ต่างบุคคล เป็นการพิจารณาถึงความพอเพียง ความน่าเชื่อถือ และความถูกต้องของข้อมูล การตรวจสอบแบบสามเส้าด้านผู้วิจัย (Investigation Triangulation) เป็นการตรวจสอบข้อมูลจากการเก็บข้อมูลในภาคสนาม ที่มีทั้งผู้วิจัยและผู้ช่วยนักวิจัย หลักจากเก็บข้อมูลแล้วมาบันทึกข้อมูลด้วยกัน เพื่อยืนยันหาข้อสรุปร่วมกัน และเห็นตรงกันจึงนำข้อมูลไปวิเคราะห์ต่อไป และการตรวจสอบแบบสามเส้าด้านวิธีวิทยา (Methodogical Triangulation) ซึ่งเป็นการตรวจสอบวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ถ้าใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลที่แตกต่างกันจะได้ข้อมูลที่เหมือนเดิมหรือไม่ นอกจากนี้ผู้วิจัยยังใช้วิธีตรวจสอบข้อมูลแบบถามซ้ำ คือ การพิจารณาข้อมูลที่เก็บมาได้ หากข้อมูลใดเป็นที่น่าสนใจ ผู้วิจัยตรวจสอบความเที่ยงตรงภายในด้วยการถามซ้ำอีกครั้งหนึ่ง หลังจากนั้นจึงวิเคราะห์ข้อมูลบนพื้นฐานของความถูกต้อง ความซื่อสัตย์และความรับผิดชอบในการวิจัย (อรสุดา เจริญรัถ 2543:57) หลังจากนั้นจึงได้สรุปผลการวิจัยและเขียนรายงานผลการศึกษาออกมาเป็นบทต่าง ๆ

การนำเสนอผลการวิจัยเรื่อง “กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีประเภทขลุ่ยและแคนเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี” ผู้วิจัยนำเสนอผลการวิจัยในลักษณะการพรรณนา (Description) และพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยเพื่อให้เห็นถึงความสำคัญของกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีที่นำไปสู่การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนคูบัว

บทที่ 4
บริบทของชุมชนคูบัว

การวิจัยครั้งนี้ ได้เลือกชุมชนคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี เป็นสนามในการศึกษา เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีคุณลักษณะของกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีประเภทขลุ่ยและแคนเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี ซึ่งเป็นคำถามหลักของการวิจัย ดังนั้น เพื่อให้เข้าใจถึงลักษณะของกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านดนตรีตามความเป็นจริงที่ปรากฏ การอธิบายรายละเอียดเกี่ยวกับบริบทของชุมชนที่ศึกษาจึงมีความสำคัญที่จะทำให้เข้าใจถึงปรากฏการณ์ที่ศึกษาได้เป็นอย่างดี

1. บริบทของชุมชนคูบัว

1.1 ประวัติความเป็นมาของชุมชนคูบัว

คูบัวเป็นชุมชนโบราณที่สร้างขึ้นในสมัยทวาราวดีในเขตลุ่มแม่น้ำแม่กลอง เป็นพื้นที่ที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ ลักษณะแผนผังของเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมน วางตัวตามแนวเหนือ-ใต้ บริเวณที่ตั้งเมืองเป็นเนินดินธรรมชาติอยู่บนลานตะกอนที่พักชายฝั่งทะเล สูงจากพื้นที่โดยรอบประมาณ 1-2 เมตรและสูงประมาณ 5 เมตรจากระดับน้ำทะเล มีลำน้ำไหลผ่าน 2 สาย คือ ห้วยคูบัวและห้วยชินสีห์ ในพื้นที่ของชุมชนคูบัว สันนิษฐานว่าชื่อเรียกของชุมชน น่าจะมาจากในอดีตที่บริเวณนี้เป็นคูเมืองแล้วมีบัวขึ้นอยู่โดยรอบ จึงเรียกกันว่า คูบัว จากคำบอกเล่าของผู้ใหญ่สมนึก ยิ่งงามแก้วเกี่ยวกับชื่อของชุมชนคูบัวว่า

> *"...แต่ดั้งแต่เดิม พื้นที่ในบริเวณชุมชน นี้มีคันคูอยู่แถววัดโขลง เป็นคูเมืองเก่า เวลาฝนตกมาน้ำมันก็ตกลงมาที่ลึก ติดสันกลายเป็นดอน ก็เลยเรียกว่า คู หรือหนองคู พอมันมีหนองน้ำก็มีบัว เขาก็เลยเรียกกันว่า คูบัว ตั้งแต่นั้น คนโบราณเขานำลักษณะทางสภาพภูมิศาสตร์มาตั้งเป็นชื่อ แต่ว่าเดี๋ยวนี้ ชาวบ้านเอาดินกลบไปเป็นพื้นที่หมดแล้วจึงมองไม่ค่อยเห็น..."*

ภายในเมืองโบราณคูบัวมีวัดตั้งอยู่ 2 แห่ง คือ วัดคูบัว ตั้งอยู่ในบริเวณตอนเหนือของเมือง และวัดโขลงสุวรรณคีรีตั้งอยู่ใจกลางเมือง เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยพบเครื่องมือ เครื่องใช้ต่างๆ เช่น แวตะคัน ตะเกียง ลูกกระสุน เบี้ย หม้อ ไห ชาม กุณฑี ฯลฯ นอกจากนี้ ยังพบเครื่องประดับและอาวุธที่ทำจากโลหะ หิน แก้ว เช่น ตุ้มหูแหวน กำไลลูกกระพรวน อาวุธ แบบต่างๆ ลูกปัดที่ทำด้วยหิน แก้ว และกระดูกสัตว์ นอกจากสัตว์เหล่านี้ใช้เป็นอาหาร พาหนะ และใช้ในการเกษตรแล้ว ยังเป็นหลักฐานสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะของเมืองโบราณคูบัวเมื่อครั้งสมัยทวาราวดีว่าเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยขนาดใหญ่ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบมีลักษณะเป็นป่าโปร่งผสมป่าเบญจพรรณ มีแนวเขาทางด้านตะวันตกเป็นกำแพงเมืองธรรมชาติ มีแหล่งน้ำที่สามารถกักเก็บน้ำไว้ใช้ได้ตลอดปี รวมทั้งเป็นแหล่งทับถมของแร่ธาตุที่ชะล้างมาจากภูเขาหลังฝนตก ทำให้ดินในบริเวณนี้มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก ส่วนริมของที่ราบลาดลงสู่ทะเล มีร่องรอยของทางน้ำเก่า ซึ่งเดิมคือเส้นทางของแม่น้ำแม่กลองสายเก่าที่ไหลลงสู่ทะเล เป็นเส้นทางการค้าที่สำคัญ

เมืองโบราณคูบัว เป็นเมืองท่าชายฝั่งที่สามารถเชื่อมต่อกับปากอ่าวสู่ทะเลที่อำเภอแม่กลอง จังหวัดสมุทรสงคราม อีกทั้งยังเป็นจุดเชื่อมต่อไปยังทวาย ตะนาวศรี และทะเลอันดามันในพม่าตอนใต้ ซึ่งล้วนเป็นเมืองท่าโบราณที่สำคัญ จึงทำให้เมืองโบราณคูบัวมีความเจริญรุ่งเรืองมากในด้านการค้าทั้งทางบกและทางทะเล เป็นแหล่งพบปะของบรรดาพ่อค้าชาวต่างชาติจากจีน อินเดีย เปอร์เซีย ด้วยเหตุที่เส้นทางการค้าระหว่างชุมชนต่างๆ ได้เปลี่ยนเส้นทางไปทำให้พื้นที่บริเวณนี้ถูกลดความสำคัญในฐานะของความเป็นเมืองท่าลง การเสื่อมสลายของเมืองโบราณคูบัว อีกทั้งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ได้มีวัฒนธรรมเขมรโบราณแพร่ขยายเข้ามามีอิทธิพลแทนวัฒนธรรมทวาราวดี ได้นำไปสู่การเสื่อมสลายของเมืองโบราณคูบัว

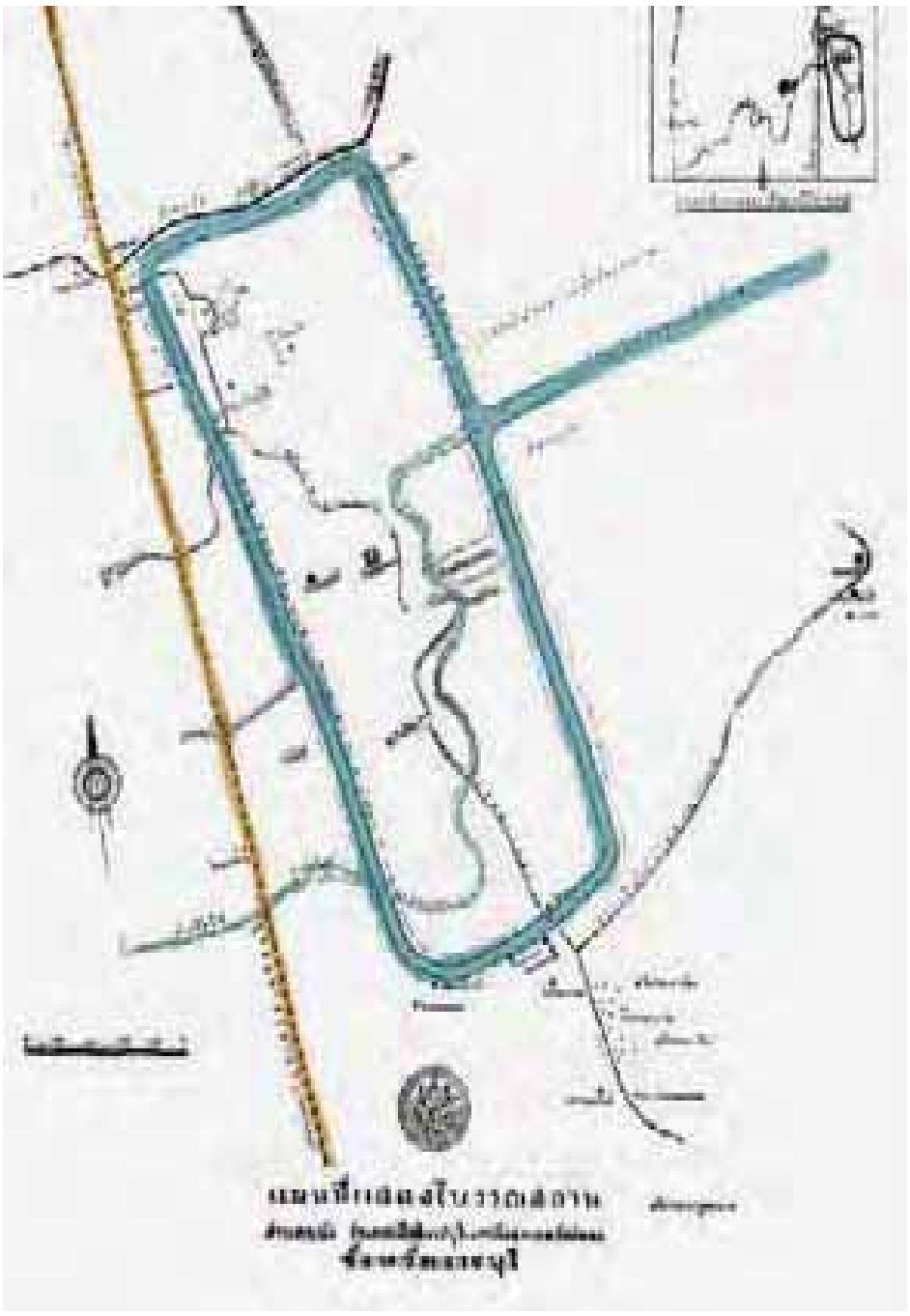

ภาพที่ 2 แผนที่เมืองโบราณคูบัว

ที่มา : กรมศิลปากร, สมุดนำชมโบราณวัตถุสถานสมัยทวาราวดี (ม.ป.ท., 2504), 28.

1.2 สถานที่ตั้งและลักษณะทางกายภาพ

ชุมชนคูบัวตั้งอยู่ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี ห่างออกมาจากตัวเมืองทางทิศใต้ประมาณ 8 กิโลเมตร มีขนาดเนื้อที่ประมาณ 26, 362.5ไร่ หรือ ประมาณ 42.18 ตารางกิโลเมตร และ มีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ต่าง ๆ ดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับตำบลดอนตะโก ตำบลบ้านไร่ อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

ทิศใต้ ติดต่อกับตำบลบ่อกระดาน อำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี

ทิศตะวันออก ติดต่อกับตำบลบ้านไร่ อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี
ตำบลเกาะศาลพระ อำเภอวัดเพลง จังหวัดราชบุรี

ทิศตะวันตก ติดต่อกับตำบลอ่างทอง ตำบลดอนตะโก อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

ชุมชนคูบัวเป็นพื้นที่ที่มีความราบเรียบ มีความลาดชันน้อยจึงเหมาะกับการปลูกข้าวในทางตอนเหนือพื้นที่โดยรอบ ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ทำนาสลับกับเนินดินและป่าละเมาะ บางส่วนเป็นพื้นที่ปลูกสวนผลไม้ เช่น กล้วย มะพร้าว มะม่วงและในตอนใต้ของตำบล มีพื้นที่บางส่วนที่ทำการปลูกพืชไร่ ส่วนพื้นที่ทางด้านทิศตะวันตก ส่วนใหญ่เป็นทุ่งนา มีการปลูกผักทำสวนผสมและขุดท้องร่องเพื่อเลี้ยงปลา ในบริเวณนี้จะเป็นที่พักอาศัยของชาวบ้านและโรงงานทอผ้าขนาดเล็ก ภายในชุมชนคูบัวมีลำห้วยธรรมชาติที่ไหลผ่านเข้ามา คือ ลำห้วยชินสีห์ ซึ่งไหลเข้ามาจากทางด้านตะวันตกเฉียงใต้ของตัวเมืองแล้วไหลย้อนขึ้นไปทางตอนเหนือบริเวณหน้าวัดโขลงสุวรรณคีรีก่อนที่จะไหลไปลงคูเมืองและในด้านทิศตะวันออก มีทางน้ำที่ใช้ประโยชน์ในการทำการเกษตร ได้แก่ คลองดอนตะโก คลองคูบัว และคลองชลประทาน

ภาพที่ 3 พื้นที่ในชุมชนคูบัว

ภาพที่ 4 ลำห้วยในชุมชนคูบัว

ภาพที่ 5 คลองชลประทานในชุมชนคูบัว

1.3 ประชากร

องค์การบริหารส่วนตำบลคูบัวได้แบ่งเขตรับผิดชอบออกเป็น 15 หมู่บ้านมีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 2,732 ครัวเรือน มีประชากรทั้งสิ้น10,085 คน แยกเป็นชาย4,815 คน หญิง5,270 คน มีความหนาแน่นเฉลี่ย 404 คน : ตารางกิโลเมตร โดยมีประชากรในแต่ละหมู่บ้าน ดังนี้

ตารางที่ 1 แสดงจำนวนประชากรในแต่ละหมู่บ้านของชุมชนคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

หมู่ที่	ชื่อหมู่บ้าน	จำนวนครัวเรือน	จำนวนประชากร		จำนวนประชากรรวม
			ชาย	หญิง	
1	บ้านตากแดด	437	543	604	1,147
2	บ้านระหนอง (บ้านห้วย)	108	203	241	444
3	บ้านหนองขันธ์ (บ้านปู่ฟ้า)	152	281	309	590
4	บ้านใต้	147	311	327	638
5	บ้านตะโก	94	137	162	299
6	บ้านโพธิ์งาม	200	333	356	689
7	บ้านใหม่	159	300	345	645
8	บ้านหนองยายแก้ว	104	186	186	372
9	บ้านฟากห้วย(บ้านโพธิ์ไฟไหม้)	324	455	514	969
10	บ้านท่าช้าง	158	317	345	662
11	บ้านโพธิ์	191	427	457	884
12	บ้านหัวนา	116	220	224	444
13	บ้านต้นแหน	138	286	325	621
14	บ้านหนามพุงดอ (หนามทุ่งดอ)	178	403	423	826
15	บ้านไร่มะม่วง	222	413	442	855

ที่มา : องค์การบริหารส่วนตำบลคูบัว, “รายงานการสำรวจข้อมูลประชากร,” (ม.ป.ท., 2553)

1.4 การศึกษา

ในเขตพื้นที่ชุมชนคูบัวมีศูนย์พัฒนาเด็กเล็กจำนวน 2 แห่ง ได้แก่ ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กวัดแคทรายและศูนย์พัฒนาเด็กเล็กวัดหนามพุงดอ และมีโรงเรียนในระดับประถมศึกษา 4 โรงเรียน ได้แก่ โรงเรียนชุมชนวัดคูบัว โรงเรียนวัดหนามพุงดอ โรงเรียนวัดโพธิ์ โรงเรียนวัดแคทราย และมีโรงเรียนมัธยมศึกษา 1โรงเรียน ได้แก่ โรงเรียนแคทรายวิทยา ซึ่งมีจำนวนนักเรียนในแต่ละระดับดังนี้

ตารางที่ 2 แสดงจำนวนครูและนักเรียนในแต่ละโรงเรียนของชุมชนคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

โรงเรียน	จำนวนครู	จำนวนนักเรียน						รวม
		เด็กเล็ก/อนุบาล		ประถมศึกษา		มัธยมศึกษา		
		ชาย	หญิง	ชาย	หญิง	ชาย	หญิง	
โรงเรียนวัดคูบัว (หมู่ที่ 3)	6	9	7	17	15	-	-	48
โรงเรียนวัดโพธิ์ (หมู่ที่ 11)	8	13	11	34	27	-	-	85
โรงเรียนวัดแคทราย (หมู่ที่ 13)	12	27	12	101	86	-	-	237
โรงเรียนวัดหนามพุงดอ (หมู่ที่ 14)	10	20	19	68	50	-	-	157
โรงเรียนแคทรายวิทยา (หมู่ที่ 12)	25	-	-	-	-	130	83	213
ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กวัดแคทราย	5	29	25	-	-	-	-	54
ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กวัดหนามพุงดอ	2	18	16	-	-	-	-	34
รวม	68	116	90	220	178	130	83	817

ที่มา : องค์การบริหารส่วนตำบลคูบัว “รายงานการสำรวจข้อมูลประชากร,” (ม.ป.ท., 2553)

ชาวบ้านในชุมชนคูบัวส่วนใหญ่ มีความรู้ในระดับประถมศึกษาปีที่ 4 เนื่องจากในอดีตชาวบ้านยังไม่ค่อยให้ความสำคัญกับการศึกษามากนัก แต่จะคำนึงถึงเรื่องปากท้องเป็นส่วนมากและคำนึงถึงความสะดวกในการเดินทางเป็นหลัก การศึกษาจึงเป็นไปเพื่อการอ่านออกเขียนได้เท่านั้น แต่ในปัจจุบันค่านิยมทางการศึกษาเปลี่ยนไป ชาวบ้านจึงส่งเสียลูกหลานร่ำเรียนให้สูงขึ้นทำให้ผู้ปกครองนิยมนำบุตรหลานเข้าเรียนในโรงเรียนที่มีชื่อเสียงภายในตัวอำเภอเมืองมากกว่าที่จะให้

เข้าเรียนในโรงเรียนใกล้บ้าน ประกอบกับการคมนาคมระหว่างตำบลคูบัวกับตัวเมืองราชบุรี ในปัจจุบันมีความสะดวกสบายมากขึ้น ส่งผลให้โรงเรียนหลายแห่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งโรงเรียนในระดับประถมศึกษาของชุมชนคูบัวมีจำนวนนักเรียนลดลง

ภาพที่ 6 โรงเรียนวัดคูบัว

ภาพที่ 7 โรงเรียนวัดแคทราย

ภาพที่ 8 โรงเรียนแคทรายวิทยา

1.5 การสาธารณสุข

ตำบลคูบัวมีสถานีอนามัยประจำตำบลทั้งหมด 2 แห่ง ได้แก่ สถานีอนามัยเฉลิมพระเกียรติฯ รับผิดชอบประชากรในพื้นที่หมู่ที่ 1-7 ของตำบลคูบัว และสถานีอนามัยบ้านคูบัว รับผิดชอบประชากรในพื้นที่หมู่ที่ 8-15 ในอดีตการรักษาพยาบาลของชาวบ้านในชุมชนคูบัวจะเป็นการรักษาโดยใช้ยาสมุนไพรจากหมอกลางบ้าน แต่ต่อมาได้มีสถานีอนามัยประจำตำบลและมีการแพทย์สมัยใหม่เข้ามาเป็นที่พึ่งทางสุขภาพให้แก่ประชาชน ชาวบ้านภายในชุมชนจึงเข้ามารับการรักษาจากแพทย์แผนปัจจุบันแทนหมอกลางบ้าน อย่างไรก็ตามเมื่อเกิดเหตุฉุกเฉินหรือเกิดเจ็บไข้ได้ป่วยกะทันหัน ทางแพทย์และพยาบาลของสถานีอนามัยประจำตำบลจะทำการรักษาเบื้องต้นและและแก้ไขอาการเจ็บป่วยเล็ก ๆ น้อย ๆ เท่านั้น เนื่องจากความสะดวกในการคมนาคมระหว่างตำบลคูบัวกับตัวเมืองราชบุรีมีมากขึ้น ชาวบ้านจึงสามารถเดินทางโดยใช้รถเป็นยานพาหนะในการเดินทางไปเข้ารับบริการได้อย่างสะดวกขึ้น ทำให้ชาวบ้านในตำบลคูบัวนิยมเข้าไปรักษาโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ ในโรงพยาบาลประจำจังหวัด หรือคลินิกแพทย์เอกชนที่มีอยู่จำนวนมากในตัวเมืองแทน แต่เจ้าหน้าที่อนามัยและอาสาสมัครสาธารณสุขประจำตำบลก็ยังช่วยกันปฏิบัติหน้าที่ให้บริการและให้ความรู้ ความเข้าใจในด้านสุขอนามัยแก่ชาวบ้านในชุมชนคูบัวอย่างสม่ำเสมอ

1.6 การคมนาคม

ชุมชนคูบัวมีเส้นทางสายหลักในการคมนาคมภายในตำบล 3 เส้นทาง ซึ่งเป็นถนนลาดยาง ดังนี้

เส้นทางที่ 1 จากตัวเมืองราชบุรี เริ่มจากจุดสิ้นสุดของถนนราษฎรยินดีจะมีทางแยกเข้าสู่ตำบลคูบัว และทะลุผ่านตัวตำบลคูบัวไปจนถึงสี่แยกห้วยชินสีห์ (ถนนเพชรเกษม) เป็นระยะทางรวม 10 กิโลเมตร

เส้นทางที่ 2 ด้านบ้านฟากห้วย หากเริ่มเดินทางจากศาลากลางจังหวัดราชบุรีให้เลี้ยวซ้ายมุ่งตรงไปทางบ้านดอนแจง ตำบลดอนตะโก จะเข้าสู่ตำบลคูบัวในบริเวณของหมู่ที่ 9 (บ้านฟากห้วย) มีระยะทางรวมประมาณ 6 กิโลเมตร

เส้นทางที่ 3 สายท่าสนุ่น-คูบัว เป็นถนนที่เชื่อมต่อจากถนนสายราชบุรี วัดเพลง จากบริเวณหมู่บ้านท่าสนุ่น ตำบลบ้านไร่ อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี ตรงมาหมู่ที่ 4 ตำบลคูบัว เป็นถนนที่มีระยะทางประมาณ 2.7 กิโลเมตร นอกจากนี้ ยังสามารถเดินทางไปยังตำบลคูบัวได้โดยรถไฟ ซึ่งสถานีรถไฟบ้านคูบัวอยู่ห่างจากสถานีรถไฟราชบุรีไปทางทิศใต้เป็นระยะทางประมาณ 5 กิโลเมตร

2. ประวัติและการตั้งถิ่นฐานของชาวไท-ยวน

คำว่า ยวน เป็นชื่อของคนไทยในล้านนาที่ถูกเรียกมาแต่โบราณ สันนิษฐานว่ามาจากคำโยนก ซึ่งเป็นชื่อของอาณาจักรโยนก ที่อยู่ทางภาคเหนือของประเทศไทย ในตำนานที่เกี่ยวกับชนชาติไทยในที่ราบลุ่มน้ำกก ได้เรียกชื่อบ้านเมืองของตัวเองว่าโยนก หรือ ยวน ดังปรากฏชื่อ เวียงโยนก หมายถึง เวียง หรือ เมืองของคนไท-ยวน

ไท-ยวน เป็นชาวล้านนาดั้งเดิมที่มีถิ่นฐานอยู่ทางแถบอาณาจักรล้านนา ดินแดนทางตอนเหนือของประเทศไทย ซึ่งตั้งอยู่ในเขตจังหวัดเชียงราย เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน พะเยา ในเอกสารสมัยรัชกาลที่ 1 มีหลักฐานแสดงให้เห็นว่าชาวไท-ยวนได้อพยพเข้ามาในพื้นที่ภาคกลางของประเทศไทยหลายครั้ง ตั้งแต่สมัยอยุธยา จนกระทั่งรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ 1) ซึ่งเป็นช่วงที่มีหลักฐานระบุถึงการอพยพของชาวไท-ยวนมายังจังหวัดราชบุรี

ชาวไท-ยวนที่มาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่เมืองราชบุรีนั้น ได้ตั้งบ้านเรือนริมฝั่งขวาของแม่น้ำแม่กลอง ห่างจากเมืองราชบุรี ในปัจจุบันไปทางทิศตะวันออกประมาณ 2 กิโลเมตร เรียกว่าบ้านไร่นที (ภาษายวนพื้นบ้าน เรียกว่า เมืองละพี) ปัจจุบัน คือ บริเวณที่เริ่มตั้งแต่วัดศรีชมพูตลอดไปจนถึงวัดเทพอาวาส ต่อมาเมื่อประชากรมีจำนวนมากขึ้นทำให้ที่ดินไม่เพียงพอต่อการเพาะปลูก ชาวไท-ยวนจึงได้พากันเคลื่อนย้ายขยับขยายครัวเรือนออกไปตั้งถิ่นฐานบริเวณอื่น ๆ หลายพื้นที่ เช่น อำเภอเมืองที่ตำบลคูบัว ตำบลดอนตะโก ตำบลอ่างทอง ตำบลดอนแร่ ตำบลห้วยไผ่ ตำบลเจดีย์หัก ตำบลหินกอง อำเภอโพธารามที่ตำบลหนองโพ ตำบลบางกะโด อำเภอบ้านโป่งที่ตำบลหนองปลาหมอ

อำเภอปากท่อที่ตำบลอ่างหิน ตำบลนาคอก ตำบลทุ่งหลวง ตำบลบ่อกระดาน ตำบลหนองบัว อำเภอบางแพที่ตำบลวัดแก้ว ตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมบึงที่ตำบลรางบัว ตำบลหนองนกกระเรียน ตำบลบ้านชัฏใหญ่ ตำบลทุ่งกว้าง ตำบลรางอาว อำเภอสวนผึ้งที่ตำบลท่าเคย ตำบลนาขุนแสน ตำบลทุ่งแหลม ตำบลป่าหวาย ตำบลหนองขาม ตำบลบ้านป่าหวาย ตำบลบ้านชัฏหนองหมี ตำบลบ้านไฮ่เดียว ตำบลบ้านหนองกลางเนิน เป็นต้น

ชาวไท-ยวนที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานเป็นกลุ่มแรกในชุมชนคูบัวนั้น มีผู้นำสองพี่น้องชื่อหนานฟ้าและหนานขัน หนานฟ้าผู้พี่เห็นว่าที่ลุ่ม ริมห้วย ทำเลดี จึงตั้งบ้านเรือนอยู่ฝั่งเหนือของลำห้วยหมู่บ้านนี้เรียกว่า บ้านปู่ฟ้า ส่วนหนานขันผู้น้องได้พาครอบครัวข้ามไปยังทิศใต้ของห้วยและตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ ที่นั้น เรียกว่า บ้านปู่ขัน หรือบ้านใต้ ซึ่งลุงวน คงนิลเล่าถึงการตั้งถิ่นฐานของชาวไท-ยวนในชุมชนคูบัวว่า

> *"...แต่เดิมมีคน 2 คนที่ย้ายมาจากเหนือ มาอยู่แถวทางบ้านไร่ทางดอนตะโกมาพร้อมกันหมด แต่ว่ามันมีชื่ออยู่ 2 ชื่อ เป็นพี่น้องกัน มาตั้งรกรากที่คูบัว แล้วก็มีคลองอยู่ตรงกลาง พี่อยู่ฝั่งเหนือ น้องอยู่ฝั่งใต้ คนละฟาก ชื่อเขาตอนนี้มันก็ยังอยู่ พี่ชื่อ ฟ้า น้องชื่อ ขันธ์ ทุกวันนี้เขาเรียก หนองปู่ขันธ์ มันมีหนองลึกอยู่เป็นหนองนา บ้านปู่ฟ้าที่เขาเรียกกันเพราะมันอยู่ทางเหนือชื่อคนก็ชื่อฟ้า ก็เป็นสมบัติของปู่ฟ้า อีกฝั่งก็เป็นสมบัติของปู่ขันธ์ เขาก็เลยเอาชื่อนั้นมาตั้งเป็นชื่อหมู่บ้านมาจนถึงทุกวันนี้..."*

ต่อมาเมื่อชุมชนคูบัวมีการขยายตัวมากขึ้น ชาวไท-ยวนขยายบ้านเรือนออกไปตั้งถิ่นฐานตามสถานที่ต่างๆ แต่เนื่องมาจากแต่ละหมู่บ้านเกิดจากการรวมตัวของหมู่บ้านดั้งเดิม ทำให้ชื่อเรียกของแต่ละหมู่บ้านมักเรียกกันไปตามลักษณะเด่นทางภูมิศาสตร์กายภาพ ดังที่ลุงวน คงนิลเล่าว่า

> *"...ชุมชนคูบัวมี 15 หมู่บ้าน ชื่อเรียกของหมู่บ้านมาจากการอาศัยภูมิประเทศในการตั้งชื่อ ชื่อของหมู่บ้านในชุมชนมาจากการนำธรรมชาติมาตั้ง มาเรียกกัน อย่างบ้านหัวนาก็มาจากแต่ก่อนมันมีคนมาอยู่ก่อนเพื่อน ตอนนั้นมันเป็นกลางทุ่ง เขาก็ไปอยู่หัวไร่ปลายนาเขา ที่นี้ก็มีเพื่อนฝูงมาอยู่เยอะ เขาเลยเรียกบ้านหัวนา บ้านดอนตูม เขาเรียกว่าดอนตูมเพราะสมัยก่อนต้นมะตูมมันเยอะแล้วก็เป็นดอน ก็เลยเรียกดอนตูม ถ้าภาษาลาว เรียก ดอนปีน บ้านต้นแหน มา*

จากชื่อของต้นแหนที่ดอกมีกลิ่นเหม็น เป็นต้นไม้ใหญ่ ก็เลยมาเป็นชื่อเรียกที่ชาวบ้านเรียกกันและคงเป็นเอกลักษณ์ของแต่ละในหมู่บ้าน..."

2.1 การดำรงชีวิตและสภาพบริบททางสังคม

ด้านวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ในอดีตชาวไท-ยวนในชุมชนคูบัวมีวิถีการดำเนินชีวิตความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย โดยมีวิถีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับธรรมชาติ ชาวไท-ยวนมีความถนัดในการทำไร่ไถนาเป็นหลักจึงประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ มีข้าวเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญ พื้นที่ใดเหมาะสมที่จะเป็นแหล่งเพาะปลูกข้าวก็จะพากันไปตั้งบ้านเรือนรวมเป็นหมู่บ้าน เมื่อถึงฤดูทำนาจะแยกย้ายกันไปทำไร่ไถนาในที่ของตนเองที่อยู่ห่างจากบ้าน

ชาวไท-ยวนมีการเลือกทำเลถิ่นฐานและการตั้งบ้านเรือนคล้ายกับชาวไทยโดยทั่วไป และนิยมปลูกบ้านเรือนอยู่รวมกันเป็นกลุ่มภายในอาณาเขตใกล้เคียงกันในหมู่เครือญาติของตน และมักจะปลูกบ้านอยู่ในรั้วเดียวกัน ซึ่งผู้ใหญ่สมนึก ยิ่งงามแก้วได้เล่าถึงการตั้งบ้านเรือนของชาวไท-ยวนว่า

"...วิถีชีวิตความความเป็นอยู่ของคนในชุมชนอยู่กันเป็นกลุ่มเป็นก้อน จะอยู่อาศัยภายในหมู่เครือญาติเป็นส่วนใหญ่ บ้านเรือนอยู่ใกล้เคียงกัน..."

ลักษณะบ้านเรือนชาวไท-ยวน ส่วนใหญ่ยกใต้ถุนสูง หลังคาทรงสูง เพื่อให้อากาศถ่ายเทได้สะดวก บริเวณบ้านในแต่ละหลังจะมีรั้วกั้นแบ่งอาณาเขต การแบ่งอาณาเขตของแต่ละบ้านจะใช้รั้วซึ่งทำมาจากไม้ไผ่หรือปลูกไม้ดอกไม้ประดับ ไม้พุ่มที่มีใบสวยงามเป็นแนวรอบ ๆ บางที่จะมีบ้าน 2-3 หลังอยู่ในบริเวณเดียวกันและหากเป็นญาติใกล้ชิด เช่น พ่อ แม่ พี่ น้อง ปู่ ย่า ตา ยาย มักจะสร้างบ้านให้ชานเรือนเชื่อมติดต่อกัน ลักษณะของตัวบ้านในอดีตสร้างจากไม้ไผ่ผ่าซีก สับให้เป็นซีกเล็กๆ และแผ่ออกเป็นแผ่นนำมาทำเป็นฝาเรือน หลังคามุงหญ้าแฝกแต่ถ้าเป็นผู้มีฐานะดีจะมุงหลังคาด้วยกะเบื้อง ตัวบ้านเป็นใต้ถุนสูง เสาทำจากไม้เนื้อแข็ง เช่น ไม้ประดู่ ไม้แดง ไม้เต็งรัง หลังคามุงด้วยหญ้าแฝก หญ้าคา ภายในตัวบ้านจะมีหิ้งติดไว้ที่ฝาเรือนเพื่อเป็นที่อยู่ของผีปู่ย่าและกั้นห้องไว้ 1 ห้องสำหรับลูกสาวและเก็บของมีค่า ใต้ถุนบ้านใช้เป็นที่เลี้ยงวัว ควาย เพื่อไว้ไถนาหรือใช้สำหรับประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ในครัวเรือน บริเวณบ้านเป็นลานดินอเนกประสงค์ เป็นที่ตากพืชผลทางการเกษตรและเป็นที่รับรองแขกในยามที่มีงานต่าง ๆ มักมีการปลูกไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ ไม้ดอกไม้ประดับ พืชผักสวนครัว เช่น มะพร้าว มะนาว ส้มโอ ต้นแค กล้วย ตะไคร้ มะกรูด ถั่วฝักยาว ตำลึง ชะอม ฯ เพื่อไว้รับประทานในครัวเรือนหรือปลูกสิ่งก่อสร้างชั่วคราวและใช้เก็บ

สิ่งของสำคัญ ๆ เช่น เกวียน รถไถ ฯลฯ ภายในบริเวณบ้านจะมียุ้งข้าว เพื่อเอาไว้สำหรับใส่ข้าวเปลือกไว้กินหลังเสร็จสิ้นฤดูเก็บเกี่ยว การสร้างบ้านแบบดั้งเดิมของชาวไท-ยวนจะยึดหลักเกณฑ์ที่เรียกว่า ยุ้งข้าวอยู่เหนือ โรงเกลืออยู่ใต้ ดังที่ป้าหนอม สมพรได้เล่าถึงการสร้างบ้านในอดีตว่า

> *"...การสร้างบ้านในสมัยก่อน ยุ้งข้าวตั้งอยู่ทางทิศเหนือของบ้านและอยู่สูงกว่าบ้าน เพราะถ้าสร้างต่ำกว่าบ้าน จะทำให้แม่โพสพไม่พอใจ ส่วนครัวเรียกว่า โรงเกลือ สร้างอยู่ทางทิศใต้ของบ้าน..."*

ปัจจุบันการสร้างบ้านเรือนภายในชุมชนคูบัวส่วนใหญ่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม จะเห็นได้จากบ้านในชุมชนคูบัวบางหลังจะสร้างยุ้งข้าวต่ำกว่าตัวบ้าน ทั้งนี้เพื่อความสะดวกในการขนย้ายข้าวและนิยมสร้างเรือนแบบที่เรียกว่า บ้านสมัยใหม่ที่สร้างจากปูน เนื่องจากจำนวนไม้ลดลงต้องเสียค่าใช้จ่ายในการตัดและขนย้ายสูง ส่วนการปูนหาซื้อปูนทำได้ง่าย ขั้นตอนในการก่อสร้างสะดวกและรวดเร็วกว่าไม้ จึงส่งผลให้การสร้างบ้านเรือนของชาวไท-ยวนเปลี่ยนแปลงไป โดยมีการสร้างบ้านในลักษณะของครึ่งตึกครึ่งไม้ สองชั้น หลังคามุงด้วยกระเบื้องหรือสังกะสีตามแต่ฐานะของแต่ละครอบครัว ชั้นล่างของบ้านบางส่วนกั้นเป็นห้องครัวและห้องอเนกประสงค์ตามประโยชน์ของการใช้งาน

2.2 การแต่งกาย

ในระยะแรกการแต่งกายของชาวไท-ยวนเครื่องแต่งกายเป็นแบบชาวเมืองเชียงแสน ซึ่งระยะหลังตั้งแต่ปี พ.ศ. 2470 เป็นต้นมา การแต่งกายของชาวไท-ยวนได้รับอิทธิพลจากชุมชนเมืองมากขึ้น จึงปรับเปลี่ยนการแต่งกายจากแบบดั้งเดิมเป็นแบบคนในเมืองมากขึ้น อย่างไรก็ตามการแต่งกายของชาวไท-ยวนแบบดั้งเดิมก็ยังพอหลงเหลืออยู่บ้าง เช่น แม่อุ้ยนุ่งผ้าซิ่นตีนจก ซิ่นตา ซิ่นซิ่ว และเคียนอกด้วยผ้าแถบ เมื่อทำงานหรือทอผ้าอยู่ในบ้าน ผู้หญิงที่มีฐานะจะสวมเครื่องประดับ เช่น สร้อยทอง ที่เรียกเป็นภาษาพื้นบ้านว่า สร้อยถั่วแปบ ซึ่งนิยมใส่กันมากที่ตำบลดอนแร่ ส่วนผู้ชายเวลาออกไปทำงานนอกบ้าน จะนุ่งกางเกงชักปก ลักษณะคล้ายกางเกงจีนย้อมด้วยสีคราม สวมเสื้อแลบแดงหน้าอกประดับกระดุมเงิน คาดเอวด้วยกระเป๋าถักสำหรับใส่สัมภาระ เช่น ตลับยาสูบ ลูกกระสุน หมาก บุหรี่ แต่ในปัจจุบันไม่มีการแต่งกายของชาวไท-ยวนแบบดั้งเดิมอีกแล้ว

2.3 สภาพเศรษฐกิจและการประกอบอาชีพ

ชาวไท-ยวนในชุมชนคูบัวส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพทำนา และเมื่อว่างเว้นจากการทำนา ผู้ชายชาวไท-ยวนจะออกไปเลี้ยงวัว ปลูกผัก รับจ้างและทำเครื่องใช้ต่าง ๆ ภายในบ้านที่ทำจากไม้ เช่น การทำไม้ตะพด เครื่องจักสาน กระบวย ขลุ่ย ต่อหูก ทำกี่ ทำกระสวย ง่าม หนังสติ๊กและทัพพี บางช่วงอาจเข้าป่าเพื่อหาไม้มาต่อเติมซ่อมแซมบ้านเรือน รวมทั้งเข้าไปเก็บของป่า เช่น เห็ด พืชผัก ผลไม้ต่าง ๆ มาบริโภคภายในครัวเรือนหรือนำไปแลกเปลี่ยนกับสิ่งของอื่น ๆ ที่ต้องการ ในขณะที่ผู้หญิงชาวไท-ยวน มีหน้าที่หุงข้าวทำกับข้าว ทำงานบ้าน เมื่อว่างเว้นจากการทำงานบ้านแล้ว ผู้หญิงชาวไท-ยวนจะทอผ้าเพื่อใช้สอยในครัวเรือน

2.4 ภาษาและการสื่อสาร

ในสมัยโบราณชาวไท-ยวนจะสื่อสารกันด้วยภาษาคำเมือง หนังสือที่ใช้ คือ อักษรชาวไท-ยวนโบราณ ซึ่งมีลักษณะที่คล้ายกับภาษาถิ่นอีสานและถิ่นเหนือ ภาษาของชาวไท-ยวนจะมีเอกลักษณ์ที่เป็นของตนเองที่แตกต่างจากภาษาไทย มาตรฐานในด้านเสียงพยัญชนะ สระ วรรณยุกต์ ดังนี้

หน่วยเสียงพยัญชนะของภาษาไท-ยวนมีทั้งหมด 20 หน่วยเสียง ได้แก่ /ป/, /พ/, /บ/, /ต/, /ท/, /ด/, /จ/, /ก/, /ข/, /อ/, /ฟ/, /ส/, /ห/, /ม/, /น/, /ญ/, /ง/, /ล/, /ว/, /ย/

ในภาษาชาวไท-ยวนจะมีลักษณะเด่น คือ ไม่มีคำควบกล้ำ แต่จะมีการใช้เสียงอื่นแทน เช่น เสียง /คว/ จะใช้ เสียง /ฟ/ แทน ในคำว่า ขวาน เป็น ผ่าน, ควาย เป็น ฟาย

ในส่วนของเสียงสระมีการแปรทางเสียงในบางหน่วยเสียง เช่น

เสียง อา เป็น อือ เช่น ให้ เป็น ฮื้อ

เสียง เอ เป็น แอ เช่น เอว เป็น แอว

เสียง อุ เป็น โอะ เช่น ตุ๊กแก เป็น ต๊กโต

เสียงสระบางคำของภาษาไท-ยวนแตกต่างจากภาษาไทยกลางแต่มีความหมายเหมือนกัน เช่น

กิ๋นเข้าบ่ลำ	หมายถึง	กินข้าวไม่อร่อย
ไปบ่ฮอด	หมายถึง	ไปไม่ถึง
บ่เมิน	หมายถึง	ไม่นาน
เญียะอิหยัง	หมายถึง	ทำอะไร
ไปเญียะนา	หมายถึง	ไปทำนา

จ๊องราคาแปง	หมายถึง	ร่มราคาแพง
เมินไปก็ลิ้งไปเอง	หมายถึง	นานไปก็ลืมเลือนไปเอง
เอาเกิบไปขาย	หมายถึง	เอารองเท้าไปขาย
ไปผ่อเปิ้น	หมายถึง	ไปดูเขา
อุหน่วยใหญ่	หมายถึง	โอ่งใบใหญ่
สบายดีก่อ	หมายถึง	สบายดีไหม
กุ๊บงาม	หมายถึง	งอบสวย
เฮาบ่ขี้จุ๊	หมายถึง	เราไม่โกหก

ในวิถีชีวิตของชาวไท-ยวน ด้านภาษาพูดหรือภาษาที่ชาวบ้านใช้สื่อสารกันจะเป็นภาษาภาษาคำเมืองซึ่งยังคงปรากฏอยู่ คนเฒ่า คนแก่ยังสามารถอ่านและเขียนตัวอักษรไท-ยวนมีอยู่ในใบลานที่เก็บรักษาไว้ตั้งแต่บรรพบุรุษได้ หรือที่เรียกว่า “ภาษาลาว” แต่ภาษาลาวของคนที่นี่จะมีสำเนียงเสียงที่แตกต่างจากภาษาลาวที่อื่น ๆ อาจเนื่องมาจากการกลายของภาษาตั้งแต่โบราณ หรือเพื่อพูดให้ใกล้เคียงกับภาษาไทยภาคกลาง ผู้ใหญ่สมนึก ยิ่งงามแก้วได้กล่าวถึงการใช้ภาษาไท-ยวนของชาวบ้านในชุมชนคูบัวว่า

> *“...ชาวบ้านในชุมชนคูบัวจะ พูดภาษาไท-ยวนประมาณ 99% แต่จะมีหมู่ที่ 9 บ้านฟากห้วย หมู่ที่ 10 บ้านท่าช้างและหมู่ที่ 11 บ้านโพธิ์ ที่พูดภาษาไทยเพราะมันอยู่ใกล้ทางแถบเมือง...”*

ในปัจจุบัน ลูกหลานชาวไท-ยวนส่วนใหญ่ไม่สามารถพูดคำเมืองได้ เนื่องจากระบบการศึกษาที่เข้ามาในชุมชนใช้ภาษากลางในการเรียน การสอนหนังสือ โดยมิได้คำนึงถึงภูมิปัญญาทางภาษาท้องถิ่นมากนัก ประกอบกับความเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เข้ามาในชุมชนจึงส่งผลให้ความสำคัญของภาษาไท-ยวนลดน้อยลง

2.5 ศาสนา

ชาวไท-ยวนนับถือพุทธศาสนามาตั้งแต่อดีต ไม่ว่าชาวไท-ยวนจะตั้งถิ่นฐานที่ใดก็จะสร้างวัดประจำชุมชนของตนไว้เพื่อทำบุญ ตามความเชื่อและความศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างเหนียวแน่น ซึ่งวัดภายในชุมชนคูบัวมีอยู่ด้วยกัน 7 วัด ได้แก่

วัดตากแดด ตั้งอยู่ในหมู่ที่ 1 บ้านตากแดด

วัดคูบัว	ตั้งอยู่ในหมู่ที่ 3	บ้านปู่ฟ้า - หนองขันธ์
วัดโขลงสุวรรณคีรี	ตั้งอยู่ในหมู่ที่ 6	บ้านสระโบสถ์ (บ้านโพธิ์งาม)
วัดท่าช้าง	ตั้งอยู่ในหมู่ที่ 10	บ้านท่าช้าง
วัดบ้านโพธิ์	ตั้งอยู่ในหมู่ที่ 11	บ้านโพธิ์
วัดแคทราย	ตั้งอยู่ในหมู่ที่ 13	บ้านต้นแหน
วัดหนามพุงดอ	ตั้งอยู่ในหมู่ที่ 14	บ้านหนามพุงดอ

กล่าวได้ว่า วัดจึงเป็นศูนย์กลางในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาของชุมชน รวมถึงกิจกรรมอื่น ๆ ที่ นอกเหนือจากกิจกรรมทางศาสนา อาทิ เช่น การประชุมองค์กรชุมชนหรือกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน ที่มักจะนัดทำกิจกรรมที่วัดจึงทำให้วัดเป็นศูนย์รวมจิตใจและเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวในการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาวไท-ยวนภายในชุมชนคูบัว

3. ความเชื่อ

ชาวไท-ยวนมีความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตตั้งแต่เกิดจนถึงตาย โดยเฉพาะความเชื่อ ที่ได้รับอิทธิพลมาจากความเชื่อทางพุทธศาสนา ความเชื่อเรื่องผี และความเชื่อทางเทพเทวดา ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญสำหรับชาวไท-ยวนเป็นอย่างมากเนื่องจากได้เข้ามาพร้อมกับการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนในบริเวณนี้ และความเชื่อเหล่านี้ได้ถูกหล่อหลอมเข้ามาอยู่ในวิถีชีวิตของชาวไท-ยวน ดังที่ได้ปรากฏตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ดังนี้

3.1 ความเชื่อเรื่องผี

ความเชื่อเรื่องผี เป็นความเชื่อในเรื่องวิญญาณที่อยู่หลังความตาย ความเชื่อในเรื่องผีของชาวไท-ยวน มี 2 ประเภท คือ ผีดีและผีร้าย ผีดี คือ ผีที่คอยดูแลปกป้องดูแลรักษาคนในครอบครัวและชุมชนให้อยู่ดีมีสุข ผีประเภทนี้ ได้แก่ ผีประจำตระกูล (ผีปู่ย่า) ผีบ้านผีเมือง (ผีที่ดูแลรักษาบ้านเมือง) ผีเสื้อนา (ผีที่ดูแลรักษานา) แต่บุคคลที่จะได้รับการปกป้อง รักษาจะต้องประพฤติปฏิบัติตนให้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของครอบครัวและชุมชน ผีร้าย คือ ผีที่เป็นวิญญาณเร่ร่อนที่ไม่ได้ไปผุดไปเกิดอาศัยอยู่ตามสถานที่ต่าง ๆ หากมีบุคคลไปล่วงเกินอาจทำให้บุคคลนั้นเกิดอาการเจ็บป่วยโดยไม่รู้สาเหตุได้ ในเรื่องของความเชื่อ จากคำบอกเล่าของลุงวน คงนิลได้เล่าถึงความเชื่อในเรื่องนี้ว่า

"...ความเชื่อ ผีบ้าน ผีเรือน ผีปู่ผีย่า มันก็มีมาแต่ดั้งแต่เดิมของปู่ ย่าเขาที่คนรุ่นหลังทำตามประเพณีมาอย่างนั้นเพราะพ่อแม่ ปู่ ย่า ตา ยายทำมา พอเขาล้มหายตายจาก เขาก็ทิ้งไว้ให้เรา แต่ความเชื่อนี่เขาก็มีจริงนะ อย่างผีปู่ผีย่า เราก็ไม่เคยเห็นตัวหรอก แล้วก็มีศาลเทวดา อารักษ์ที่อยู่ตามทางที่เข้ามาส่วนใหญ่มาแต่ดั้งเดิม เป็นเรื่องที่คนเขานับถือกัน พ่อแม่ทำไว้ เราก็ทำต่อ ถ้ามีคนไม่สบายในหมู่บ้านก็บนเขา พอหายเราก็ไปแก้เขาภายใน 3-7 วัน สมัยก่อนมันก็มีนะผีดีผีร้ายอย่างพวกปอบแถว ๆ นี้เขาว่ามามันมีกันแถวหมู่ 7 เขาว่ากันว่าลูกหลานปล่อยทิ้งให้อดอยากก็เลยไปหาคนนั้นคนนี้ แต่ว่าแถวหมู่ 12 ไม่มี..."

ส่วนป้าหนอม สมพรเล่าให้ฟังเพิ่มเติมเกี่ยวกับความเชื่อของชาวไท-ยวน ว่า

"...คนไท-ยวนยังคงมีการนับถือผีปู่ ผีย่าอยู่ทุกบ้านเป็นความเชื่อมาตั้งแต่ปู่ ย่า ตา ยาย ถ้าผีเดียวกันเป็นลูกผู้หญิงต้องไปเลี้ยงผีปู่ผีย่า จะมีผีอยู่บ้านที่เป็นบ้านเจ้าผี สมมุติว่าพี่น้องคนไหนที่เป็นผู้หญิงจะแต่งงาน ก็ต้องไปเลี้ยงผีปู่ผีย่าที่บ้านเจ้าผี เพราะผีปู่ผีย่าก็เปรียบเหมือนบรรพบุรุษเก่าของเรา อย่างผีร้าย ผีร้าย ผีปอบ ผีเร่ร่อนอะไรอย่างนั้น แถว ๆ บ้านนี้ไม่มี จะมีก็เป็นศาลที่มีพ่อปู่มาอยู่ พ่อปู่ ก็คือ เทวดา..."

ภาพที่ 9 ศาลปู่อารักษ์

ภาพที่ 10 ผีบ้าน (ผีที่ดูแลรักษาบ้าน)

ภาพที่ 11 ผีเสื้อนา (ผีที่ดูแลรักษานา)

ด้วยเหตุนี้ ความเชื่อในเรื่องผี เป็นการควบคุมความประพฤติของคนในชุมชนมิให้ล่วงเกินซึ่งกันและกัน หากมีการล่วงเกินจะต้องมีการเลี้ยงผีหรือไหว้ผีด้วยข้าวปลา อาหารที่มีการกำหนดกันไว้ตามกฎเกณฑ์ของแต่ละครอบครัวและชุมชน

3.2 ความเชื่อในการสร้างบ้าน

การสร้างบ้านเรือนของชาวไท-ยวน จะนิยมปลูกบ้านในเดือนคู่ เช่น เดือนสี่ เดือนหก ซึ่งเป็นช่วงหลังฤดูเก็บเกี่ยว แต่จะไม่นิยมปลูกบ้านในเดือนสิบเพราะอยู่ในระยะฤดูฝนมีน้ำท่วมขัง ชาวไท-ยวนนิยมใช้เสาบ้าน 9 ต้น หรือ 12 ต้น มีพิธีลงเสาเอกและเสาโท โดยดูฤกษ์ยามเวลาที่เป็นมงคล เมื่อเริ่มสร้างเรือนจะจัดหาสถานที่ที่เหมาะสมต่อการปลูกบ้านให้ตรงตามลักษณะของที่ดิน โดยดูจากความสูงต่ำของดิน รูปทรงที่ดิน เนื้อที่ทั้งหมด รวมทั้งสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ เนื่องจากบ้านเรือนของชาวไท-ยวน จะมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยจะคำนึงถึงสิ่งที่มีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิต ก่อนปลูกเรือนชาวไท-ยวนจะดูฤกษ์เพราะเชื่อว่าหากปลูกเรือนในฤกษ์ที่เหมาะสมแล้ว ผู้อยู่อาศัยย่อมมีแต่ความสุข ความเจริญ นอกจากนี้ยังรวมไปถึงการเข้าป่าตัดไม้เพื่อทำเสาเรือนด้วย ซึ่งจะกำหนดเอาไว้ว่าควรตัดไม้ในเดือนใด เมื่อตัดไม้แล้วหากล้มไปในทิศทางใดก็จะมีการทำนาย และหากไปพาดกับต้นไม้อื่นก็จะไม่นำไม้นั้นมาสร้างเรือน อีกทั้งยังมีความเชื่อในการขุดหลุมเสาเรือนด้วยว่าจะต้องทำพิธีบูชา เช่นสรวงขอที่ดินจากผู้เป็นเจ้าของเสียก่อนที่จะทำการอันเป็นมงคล การสร้างบ้านเรือน จะเริ่มสร้างตั้งแต่เช้าตรู่ของวันที่จะลงมือปลูกบ้าน ซึ่งจะมีพระสงฆ์มาเป็นผู้ทำพิธีเพื่อให้การสร้างบ้านลุล่วงไปได้ด้วยดี หลังจากนั้นทำขวัญเสาและฝังเสามงคลโดยการนำผ้าสามสี ต้นกล้วย ต้นอ้อย ผูกไว้ที่ปลายเสา ปิดทองคำเปลว และนำใบขนุน ใบตัน ใบเงิน ใบทอง ใบนาค มารองที่ก้นหลุมเพราะเชื่อว่าช่วยค้ำจุนให้บ้านเรือนหลังนี้มีความเจริญรุ่งเรือง และเมื่อกระทำสิ่งใดก็จะนำความสุขมาสู่คนในครอบครัว การปลูกบ้านของชาวไท-ยวนนิยมยกพื้นใต้ถุนสูง และก่อนเข้าอยู่อาศัยต้องทำบุญขึ้นบ้านใหม่ นิยมนิมนต์พระ 9 รูป เพื่อเป็นสิริมงคลต่อผู้อยู่อาศัย จากคำบอกเล่าของผู้ใหญ่สมนึก ยิ่งงามแก้วได้เล่าถึงการสร้างบ้านเรือนของชาวไท-ยวนว่า

> *"...สมัยก่อนเวลาจะปลูกบ้านต้องมีการหาฤกษ์ หาหมอมาดู ว่าที่ตรงนี้มีสิ่งที่เป็นมลทินอยู่รึเปล่า อย่างพื้นที่แถวนี้เขาไปเอาดินแถววัดโขลงมาถม ซึ่งมีเจ้าที่เจ้าทางแรง เวลาที่เอาไปถมที่ดินที่ไหนก็แล้วแต่ต้องนิมนตร์พระไปสวดถอน คือ ให้เอาสิ่งที่ชั่วร้ายที่ติดมากับดินให้หมดไป ในพิธีจะนำเสามาปักเอาไว้ 4 มุม เอาสายสิญจน์มาพันไว้รอบที่ดินที่จะปลูกบ้าน แล้วก็โยงไปหาพระ แล้วพระก็จะสวดถอด คาถาของการสวดถอน คือ มนต์ของพระพุทธเจ้าที่ท่านให้เป็นสิริมงคลแก่เรา เมื่อพระสวดถอนแล้ว พระก็จะดึงสายสิญจน์ที่โยงอยู่กับเสาให้สายสิญจน์หลุดออกจากเสา แล้วเอาสายสิญจน์ที่ได้นั้นมาให้เราเก็บไว้ พอถึง*

ฤกษ์ที่จะเอาเสาต้นแรกลงหลุม จะมีการมัดต้นกล้วย ต้นอ้อย ผ้า 3 สีไว้บนเสา และเอาสายสิญจน์มามัดไว้ด้วย มันเป็นประเพณีดั้งเดิมที่เขาทำกันมาอย่างนั้น เมื่อถึงเวลาที่จะเอาเสาเอก เสาโท ลงหลุมก็ต้องเอาพระมาสวดชะยันโต พอสวดจบพระก็เอาสายสิญจน์ออก แล้วก็เอาเสาต้นเอก ลงหลุมไป พอเอาเสาลงหลุมแล้ว จะมีการโห่ 3 ลา คือ การโห่ 3 ครั้ง เป็นการเอาฤกษ์เอาชัย พอปลูกบ้านเสร็จ เขาก็จะทำบุญกัน บางบ้านเขาก็ไม่ได้ทำกัน ส่วนมาก จะทำเพราะเป็นการทำบุญขึ้นบ้านใหม่ ก็จะดูไว้ว่าวันไหนวันดี ก็ขึ้นบ้านใหม่ เอาพระมาสวดมาทำบุญ...”

กล่าวได้ว่า ความเชื่อในการปลูกบ้านเรือนของชาวไท-ยวนจึงเป็นการผสมผสานระหว่างวิถีชีวิตกับสภาพแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติ รวมทั้งคำนึงถึงความร่มเย็นเป็นสุขและความเป็นสิริมงคลแก่คนในครอบครัว

3.3 ความเชื่อในเรื่องของการเกิด

ชาวไท-ยวนมีความเชื่อในการเกิด โดยจะนำรกไปฝังไว้ที่ใต้บันไดของบ้าน เพื่อ ไม่ให้ไปไกลให้อยู่ที่บ้าน เมื่อเด็กเกิดมาได้ 3 วันแรก เขาก็จะเอาเด็กใส่กระจาดหรือกระด้ง บางบ้านก็จะใส่สมุดดินสอ เข็มกับด้ายไว้ในกระด้งนั้นด้วย เพื่อให้เด็กที่โตขึ้นจะได้เป็นคนดีมีความรู้ เมื่อเด็กอายุได้ 15 วัน จะมีการทำพิธีผูกข้อมือรับขวัญเด็ก และเมื่อเด็กมีอายุประมาณ 1 เดือนจะมีการทำพิธีโกนผมไฟ ซึ่งในปัจจุบันหญิงชาวไท-ยวนนิยมฝากครรภ์และทำคลอดที่โรงพยาบาลหรือที่สถานีอนามัยโดยแพทย์แผนปัจจุบัน แทนการคลอดด้วยหมอตำแย ส่วนการอยู่ไฟแบบในอดีตยังคงมีผู้ทำอยู่บ้าง แต่เป็นการอยู่ไฟแบบที่มีอุปกรณ์ให้ความร้อนพันหน้าท้องหรือนั่งบนหินร้อน แทนการอยู่ไฟแบบเก่าที่ค่อนข้างยุ่งยากและไม่เหมาะกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

3.4 ความเชื่อในเรื่องของการตาย

ในอดีต การจัดการกับศพของผู้ตายนั้นขึ้นอยู่กับลักษณะของการตาย หากผู้ตายตายผิดธรรมชาติ (ตายโหง) หรือตายนอกบ้านจะไม่นำศพเข้ามาในบ้าน แต่จะนำศพไปตั้งเพื่อประกอบพิธีกรรมที่วัด หากเป็นศพที่ตายโดยธรรมชาติจะนำศพมาตั้งเพื่อประกอบพิธีกรรมที่บ้าน การแต่งกายให้กับผู้ตายนั้นจะใช้เครื่องแต่งกายที่ผู้ตายชื่นชอบมากที่สุด มีการตั้งศพเพื่อสวดอภิธรรมประมาณ 3-5 วัน เมื่อครบกำหนดจะนำศพไปเผา ในอดีตการนำศพออกจากบ้านไปเผา เมื่อยกศพ

ลงมาจากบ้านแล้วต้องกลับหัวบันไดนั้นลง เพราะเชื่อว่าจะทำให้คนที่ตายไปแล้วหมดห่วง ไม่กลับมาที่บ้านอีก ดังที่ยายผัน เสนธิได้เล่าถึงความเชื่อในเรื่องของการตายว่า

> *"...เมื่อมีคนตายในบ้าน เขาก็ให้ลูกให้หลาน อาบน้ำอาบท่าให้ พอเย็นก็เอาพระมาสวดพระธรรม 4 องค์ พอพรุ่งนี้เพลก็นิมนต์พระมาฉันเพลที่บ้าน บ้านไหนเลี้ยงหรือไม่เลี้ยงก็ตาม พระก็จะเอาปิ่นโตมา มาใส่กับข้าว พอตอนเย็นพระก็มาสวดพระธรรมอีก พอถึงวันเผาก่อนออกจากบ้าน เขาจะมีเคล็ดกันว่าถ้าไม่ทำอย่างนี้ผีจะไม่ยอมออกจากบ้าน เมื่อยกศพออกจากบ้านสัปเหร่อจะชักมีดออกมาแล้วชูขึ้นบนฟ้า แล้วนำมีดลงมากรีดที่ดิน แล้วก็ท่องคาถา จากนั้นหมอก็จะเอาใบมะยมใส่ขัน น้ำมนต์ มาไล่ให้ผีไปด้วย ก็แปลว่าไม่มีอะไร แล้วผีที่ตายเอาไปวัดแล้วไม่มีอยู่ที่บ้านที่เรือนแล้ว เป็นลักษณะของการสกัด สะกดห้ามผีไม่ให้เข้ามาในบ้านได้ ในสมัยก่อนจะเอาไว้ไม่กี่วันเพราะถ้าช้ามันจะเหม็นเพราะมันไม่ได้มียาฉีดเหมือนในสมัยนี้ ส่วนใหญ่จะเผาและเก็บกระดูกไว้ ถ้ามีรถก็เอาใส่รถไป ไปถึงให้พระสวด เราก็เผา..."*

งานศพของชาวไท-ยวนในสมัยก่อนจะไม่มีการไว้ทุกข์และแจกของ ชาวไท-ยวนส่วนใหญ่จะเผาศพให้ตรงกับวันจันทร์ หรือวันพฤหัส การเผาศพจะไม่เผาวันอังคาร วันพุธ วันศุกร์ และวันเสาร์ รวมทั้งไม่นิยมเผาในวันพระที่ตรงกับวันดับหรือวันสิ้นเดือน (ทางจันทรคติ) วันปีใหม่ วันสงกรานต์และวันสำคัญทางศาสนา เช่น วันวิสาขบูชา วันออกพรรษา วันเข้าพรรษา เป็นต้น ในปัจจุบันงานศพของชาวไท-ยวนได้ถูกเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย การช่วยงานเปลี่ยนจากการช่วยด้วยแรงงานเป็นการช่วยด้วยเงิน และมีการไว้ทุกข์และแจกของชำร่วย รวมทั้งการกำหนดวันเผาจะเลือกวันที่เจ้าภาพสะดวกเป็นหลัก

4. ประเพณี

ประเพณีของชาวไท-ยวน ประเพณี มีที่มาจากความเชื่อแบบดั้งเดิมและความศรัทธาในพระพุทธศาสนาเพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติและเป็นการกำหนดความประพฤติ รวมทั้งกฎเกณฑ์ของคนในชุมชน ประเพณีของชาวไท-ยวน จึงเป็นประเพณีที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตประจำวันที่ได้รับการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ดังนั้น ประเพณีของชาวไท-ยวนจึงเกิดขึ้นเพื่อเป็นเครื่องยึด

เหนี่ยวทางจิตใจและเป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับคนในชุมชนให้มีความสัมพันธ์ที่มั่นคงมากยิ่งขึ้น ประเพณีของชาวไท-ยวนในปัจจุบันจึงปรากฏอยู่ในวิถีชีวิต ดังนี้

4.1 ประเพณีการบวชพระ

ด้วยความเชื่อที่ว่าการบวชเป็นอานิสงส์ผลบุญที่มากมาย เพราะผู้บวชได้ทำหน้าที่เป็นสาวกของพระพุทธเจ้าในการช่วยเผยแผ่พุทธศาสนา นอกจากนี้ยังทำหน้าที่ของบุตรที่ดีในการทดแทนบุญคุณบิดามารดา เมื่อชายชาวไท-ยวนมีอายุครบ 20 ปีบริบูรณ์ จะนิยมบวชพระกันในช่วงตั้งแต่เดือน 4 (เดือนมีนาคม) ไปจนถึงใกล้เข้าพรรษา โดยพ่อแม่จะพาบุตรไปฝากวัดที่จะอุปสมบทกับอุปัชฌาย์หรือเจ้าอาวาส เพื่อขอฉายาในเพศบรรพชิต และให้อยู่วัดตั้งแต่ 7-15 วัน หรือ 1 เดือน เพื่อให้ท่องขานนาคและเรียนรู้ขนบธรรมเนียมประเพณีพระสงฆ์ ส่งผลให้การบวชเป็นหน้าที่ที่ผู้ชายชาวไท-ยวนต้องถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัดและเป็นการศึกษาพระธรรม รวมถึงวิชาความรู้ในแขนงต่าง ๆ ได้อย่างเต็มที่จากพระผู้ใหญ่ที่มีความรู้ ดังที่ผู้ใหญ่สมนึก ยิ่งงามแก้วกล่าวว่า

> *"...การบวชของผู้ชายชาวไท-ยวนได้ว่าเป็นโอกาสที่สำคัญอย่างหนึ่งในชีวิต พ่อแม่นำลูกชายไปฝากไว้ที่วัด ฝากสมภาร ฝากเจ้าอาวาส ฝากพระผู้ใหญ่ที่อายุสูงกว่าเพื่อให้ดูแล ให้ท่องขานนาค ซึ่งเป็นตำราสำหรับสวดเพื่อที่จะเข้าโบสถ์ต้องให้นาคท่องให้ได้ แล้วก็จะมีศีลอีกที่ต้องท่องให้ได้ เมื่อมีการอาราธนา และต้องเรียนรู้เกี่ยวกับหลักทางพระพุทธศาสนา..."*

ในวันแรกของพิธีบวช จะเรียกว่า วันเข้างานหรือวันสุกดิบ ซึ่งเป็นวันที่ญาติของผู้บวชเตรียมวัตถุดิบในการทำงานและสิ่งของสำหรับการร่วมทำบุญ ส่วนวันที่สองของพิธีบวช วันนี้นาคจะต้องตื่นแต่เช้าเพราะในช่วงเช้าจะเป็นโกนผมหรือปลงผม ซึ่งชาวไท-ยวนจะเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "พิธียื่นโยง" เป็นพิธีอุทิศส่วนกุศลให้ญาติ ๆ ที่เสียชีวิตไปแล้วโดยมีพระ พ่อ แม่ ญาติผู้ใหญ่ที่เคารพนับถือเป็นผู้โกนผมให้แก่ผู้จะบวชเป็นนาค ผมที่โกนจะรองรับด้วยใบบัว ผ้าขาว ผ้าแดง แล้วห่อนำไปวางไว้ที่ใต้ต้นโพธิ์ภายในวัด เมื่อการปลงผมนาคเรียบร้อยแล้ว นาคขอขมาลาโทษสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ที่วัด เพื่อให้นาคได้ลากลับบ้านอย่างสะดวกและปลอดภัย จากนั้นจึงเป็นพิธีแห่นาคกลับบ้าน เมื่อผ่านศาลในระหว่างที่เดินทางกลับบ้านก็ต้องหยุดให้นาคลงกราบไหว้เพื่อเป็นการแสดงความเคารพ

เมื่อขบวนแห่นาคกลับมาถึงบ้าน นาคทำพิธีล้างเท้าให้พ่อแม่และญาติผู้ใหญ่ เพื่อเป็นการขอขมาลาโทษสิ่งที่เคยล่วงเกินหรือทำผิดไปด้วยพานใส่ดอกไม้ ธูปเทียนแพ พร้อมทั้งกล่าวคำขออโหสิกรรม หลังจากนั้นนาคจะรดน้ำขอพรจากพ่อแม่และญาติผู้ใหญ่ จากนั้นเป็นการอาบน้ำนาค ซึ่งเป็นขั้นตอนสุดท้ายของประเพณีการบวช การอาบน้ำนาค จะให้พ่อ แม่ และญาติผู้ใหญ่ อาบน้ำให้นาค จากนั้นจะเป็นเพื่อนฝูง เมื่อการอาบน้ำนาคเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็จะมีการทำขวัญนาค ในสมัยก่อนจะเป็นหมอทำขวัญนาคที่เป็นคนไท-ยวน พูดภาษาไท-ยวน แต่ในปัจจุบันจะเป็นพระมาทำขวัญนาค เพราะคนทำขวัญนาคที่เป็นคนไท-ยวน พูดภาษาไท-ยวนเสียชีวิตไปหมดแล้ว เมื่อการทำขวัญนาคเรียบร้อย ในบางบ้านก็จะมีมหรสพ หมอลำมาแสดงกัน

วันที่สามของพิธีบวชเป็นการแห่นาคจากบ้านไปวัดเพื่อประกอบพิธีอุปสมบท ในวันนี้ขบวนแห่จะเริ่มตั้งแต่เช้าตรู่ในขบวนประกอบไปด้วยนาค พร้อมด้วยเครื่องอัฐบริขาร และวงดนตรีที่จะแห่นาคไปวัด เมื่อไปถึงวัดนาคจะเดินเวียนขวารอบโบสถ์ 3 รอบ แล้วโปรยทาน โดยนาคจะอมเงินไว้ในปากและคายออกมาโยนให้ผู้ที่มาร่วมงานเก็บ จากนั้นนาคจะเข้าโบสถ์ ขณะเข้าโบสถ์ญาติพี่น้องจะอุ้มนาคข้ามธรณีประตูและนาคจะใช้มือแตะขอบบนประตูอุโบสถ พ่อกับแม่จะจับชายเสื้อนาคและเข้าโบสถ์ไปพร้อม ๆ กัน เพราะชาวไท-ยวนเชื่อว่าจะให้พ่อแม่ไปเอากุศลจากการบวชในครั้งนี้ด้วยกัน ส่วนญาติพี่น้องจะเกาะพ่อแม่ของนาคต่อ ๆ กันไป เมื่อกล่าวคำขอบวชและได้รับอนุญาตให้บวชจากพระอุปัชฌาย์ นาคจะเป็นพระสงฆ์โดยสมบูรณ์

ในปัจจุบันการบวชพระใช้เวลาในการบวชเพียง 2 วันเท่านั้น เรียกว่า วันสุกดิบและวันบวช และไม่มีการเตรียมอาหารและขนมอย่างเช่นในอดีต การขานนาคได้รับการอนุโลมให้อ่านแทนการท่อง แต่เดิมช่วยงานด้วยข้าวของ อาหาร และแรงงาน แต่ในปัจจุบันเปลี่ยนมาเป็นการช่วยเหลือด้วยเงินแทน

4.2 ประเพณีการแต่งงาน

การแต่งงานของชาวไท-ยวน ในอดีตเมื่อหนุ่มสาวชาวไท-ยวนรักใคร่ชอบพอกัน และตัดสินใจว่าจะใช้ชีวิตร่วมกันแล้ว ฝ่ายชายจะจัดส่งเฒ่าแก่ ไปเจรจากับพ่อแม่ฝ่ายหญิงเพื่อสู่ขอ เฒ่าแก่ที่ฝ่ายชายเลือกส่วนใหญ่มักจะเป็นญาติผู้ใหญ่ที่ตนเคารพนับถือเข้าไปเจรจาและสู่ขอกับพ่อแม่ฝ่ายหญิง หลังจากนั้นจะเข้าไปอีกครั้งเพื่อให้พ่อแม่มีโอกาสพูดคุยถามความสมัครใจของลูกสาว และเป็นการกำหนดสินสอดทองหมั้น ซึ่งไม่ได้เป็นสิ่งสำคัญมากนักในการแต่งงานของชาวไท-ยวน พ่อแม่ฝ่ายสาวจะเรียกร้องตามประเพณีและความเหมาะสมเท่านั้น และนิยมเรียกเป็นจำนวนคู่

ซึ่งสาเหตุที่ไม่นิยมเรียกสินสอดเป็นเลขคี่เพราะถือเคล็ดที่ว่าคู่บ่าวสาวจะได้ใช้ชีวิตคู่ร่วมกันอย่างยืนยาว

การแต่งงานของชาวไท-ยวน โดยส่วนใหญ่จะเป็นการแต่งงานเข้าบ้านฝ่ายหญิง เนื่องมาจากความเชื่อในเรื่องผีที่สืบทอดมาจากฝ่ายหญิง ทำให้การจัดระบบเครือญาติให้ความสำคัญกับทางฝ่ายหญิง ส่งผลให้หญิงสาวชาวไท-ยวน มีบทบาทสำคัญต่อสังคมของชาวไท-ยวนในชุมชนคูบัว พิธีแต่งงานของไท-ยวนส่วนมากจะจัดที่บ้านฝ่ายหญิง โดยในตอนเช้าจะนิมนต์พระสงฆ์ 9 รูป มาสวดมนต์ให้พร คู่บ่าวสาวจะรับศีล ถวายภัตตาหาร และรับพรเพื่อความเป็นสิริมงคล หลังจากนั้นจะมีการจัดขบวนขันหมากโดยฝ่ายชาย ภายในขบวนประกอบด้วย ต้นกล้วย ต้นอ้อย กล้วย ส้ม ขนมเปี๊ยะ ขนมกง ข้าวต้มมัด ขนมเทียน หัวหมู ปลา ไก่ พร้อมด้วยพานสินสอดทองหมั้น แล้วยกมาบ้านฝ่ายหญิงเพื่อทำพิธีตามประเพณี เมื่อมาถึงที่บ้านฝ่ายหญิง ทำพิธีสู่ขอกันตามประเพณี และนำสินสอดทองหมั้นให้กับฝ่ายหญิง เมื่อญาติฝ่ายหญิงตรวจนับสินสอดทองหมั้นตามธรรมเนียมแล้ว คู่บ่าวสาวจะทำพิธีไหว้ญาติผู้ใหญ่ของทั้งสองฝ่ายโดยมีญาติผู้ใหญ่ต่างร่วมแสดงความรักใคร่ผูกพันด้วยการนำสิ่งของมีค่ามองให้แก่คู่บ่าวสาว ส่วนใหญ่ให้เป็นเงินเพื่อให้คู่บ่าวสาวนำไปซื้อสิ่งของที่จำเป็นในการสร้างครอบครัว พร้อมทั้งร่วมอวยพรให้แก่คู่บ่าวสาวด้วยการผูกด้ายสายสายสิญจน์ที่ข้อมือ สุดท้ายบ่าวสาวตอบแทนน้ำใจญาติผู้ใหญ่ด้วยการมอบของไหว้ให้ เมื่อเสร็จพิธีการไหว้ญาติผู้ใหญ่แล้ว คู่บ่าวสาวจะต้องไปทำพิธีไหว้ศาลพระภูมิเจ้าที่ และในขั้นตอนสุดท้ายคือ การไหว้ผีบรรพบุรุษซึ่งจะต้องลงไปทำกลางแจ้ง โดยนำเครื่องเซ่นไหว้ที่จัดไว้ประกอบด้วย หมู ไก่ ขนมไหว้ผี และมะพร้าวอ่อน ฯลฯ โดยพิธีจะเริ่มขึ้นเมื่อคู่บ่าวสาวจุดธูปบอกกล่าวแก่ผีปู่ย่า ตามคำกล่าวนำของญาติผู้ใหญ่ และรอจนกว่าธูปจะไหม้หมดดอกจึงบอกคำกล่าวลาเครื่องเซ่นไหว้

ประเพณีการแต่งงานของชาวไท-ยวนมีความคล้ายคลึงกับการแต่งงานของคนไทยในภาคกลาง และในสังคมชาวไท-ยวน การแต่งงานเป็นสิ่งที่พ่อแม่กระทำเพื่อความสุขในอนาคตของลูกหลาน และความถูกต้องตามจารีตประเพณี ซึ่งจะสามารถสร้างกรอบทางศีลธรรมอันดีงามให้แก่ชาวไท-ยวนได้ยึดเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตในสังคมปัจจุบันได้เป็นอย่างดี

4.3 ประเพณีสงกรานต์

ชาวไท-ยวนถือว่าเดือนเมษายนเป็นเดือนเปลี่ยนศักราชใหม่ เป็นประเพณีที่ได้ปฏิบัติ สืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยโบราณ ในวันที่ 13 เมษายน ชาวไท-ยวนถือว่าเป็นวันมหาสงกรานต์ หรือวันสิ้นปีเก่า ชาวไท-ยวน เรียกว่า วันขึ้นสังขารล่อง ในวันนี้ชาวไท-ยวนจะทำความสะอาดบ้านเรือน ซักเสื้อผ้าที่นอน หมอนมุ้ง เพื่อเป็นการชำระสิ่งที่สกปรกเศร้าหมองของปีเก่าออกให้หมดไป

ในวันที่ 14 เมษายน ชาวไท-ยวนถือว่าจะเป็นวันปีใหม่และจะเรียกว่า “วันเนา” หรือ “วันเน่า” ในวันนี้ชาวไท-ยวนจะทำสิ่งต่างๆ ที่เป็นมงคล ตอนเช้าทำบุญตักบาตรและเตรียมอาหารหวานและเครื่องไทยทานเพื่อทำบุญถวายพระในวันรุ่งขึ้น ในตอนบ่าย จะเป็นขนทรายเข้าวัดเพื่อก่อเจดีย์ทราย โดยเจดีย์ทรายจะถูกประดับตกแต่งด้วยตุง (ธง) ทำด้วยกระดาษสีตัดเป็นรูปสามเหลี่ยม และรูปอื่นๆ ชายธงจะมีการทานช่อ ซึ่งทำจากกระดาษสีต่างๆ ตัดเป็นลวดลายติดปลายไม้สำหรับปักที่กองเจดีย์ทรายเพื่อทำพิธีถวายทานในวันรุ่งขึ้น

วันที่ 15 เมษายน เรียกว่า “วันพญาวัน” เป็นวันเปลี่ยนจุลศักราชตามโบราณ ชาวไท-ยวนจะนำอาหารไปถวายพระตามวัด และอุทิศส่วนกุศลให้ปู่ย่า ตายาย ญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้ว รวมทั้งอุทิศส่วนกุศลให้เทวดาฟ้าดิน เจ้าที่เจ้าทาง เมื่อถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์และฟังพระธรรมเทศนาแล้วก็จะมีการสรงน้ำพระพุทธรูปในวัด ในเช้าวันที่ 16 เมษายน เป็นวัน “ปากปี” หรือวันย่างเข้าปีใหม่ เป็นวันที่ลูกหลานชาวไท-ยวนจะนำพานไปรดน้ำดำหัวผู้เฒ่า ผู้แก่ ปู่ย่า ตายายและบุคคลที่ตนเคารพนับถือ เพื่อแสดงความเคารพและขอขมาลาโทษหากได้ทำในสิ่งที่ล่วงเกินในปีที่ผ่านมา ผู้อาวุโสก็จะให้อภัยและให้พร

4.4 ประเพณีคนเฒ่าเข้าวัดจำศีล

ประเพณีการเข้าวัดรักษาศีล 8 เป็นประเพณีของกลุ่มผู้สูงอายุ ที่ปฏิบัติต่อเนื่องกันมาตั้งแต่ชุมชนแห่งนี้มีการสร้างวัดขึ้น เพื่อเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในชุมชน ดังที่ยายผัน เสนธิได้เล่าถึงประเพณีคนเฒ่าเข้าวัดจำศีลว่า

> *“...พอถึงวันพระคนเฒ่าคนแก่ก็จะไปรวมกันอยู่ที่วัดไปรักษาศีล 8 สวดมนตร์ ไหว้พระกัน ไปทำวัตรเช้า ทำวัตรเย็น ไปทำบุญให้ญาติพี่น้อง ส่วนใหญ่จะทำในวันเทศกาลเข้าพรรษา...”*

ประเพณีคนเฒ่าเข้าวัดจำศีลในชุมชนคูบัวแห่งนี้จึงเป็นการแสดงถึงความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาและความกตัญญูกตเวทีต่อผู้มีพระคุณที่ล่วงลับไปแล้ว และเป็นการแสดงถึงสายสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่มีความเชื่อและความศรัทธาในพระพุทธศาสนามาอย่างยาวนาน

4.5 ประเพณีทานขันข้าว

ประเพณีทานขันข้าวเป็นประเพณีการทำบุญเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษ โดยการนำสำรับกับข้าวไปถวายวัดในวันเทศกาลสำคัญ ก่อนวันทำบุญจะมีการจัดเตรียมอาหาร คาวหวาน โดยชาวบ้านจะหยุดงานภารกิจสำคัญต่างๆ ของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นงานในเรือกสวนไร่นา เพื่อจัดเตรียมอาหารไปทำบุญในวันรุ่งขึ้น เรียกว่า วันดา (วันเตรียมงานก่อนจะถึงวันจริง 1 วัน) ผู้หญิงจะเป็นผู้ทำอาหารคาว หวาน และนำใบตองมาเย็บทำสวย (กรวย) สำหรับใส่ดอกไม้ ธูปเทียน รวมทั้งเตรียมขวดน้ำหยาดสำหรับกรวดน้ำ ผู้ชายก็จะเป็นผู้ช่วย เช่น ตัดใบตอง ปอกมะพร้าว ขูดมะพร้าว

วันทำบุญทุกครัวเรือนเตรียมอาหารและบรรจุใส่ปิ่นโต พร้อมทั้งกรวยที่ใส่ดอกไม้ ธูปเทียน และน้ำหยาด บางบ้านจะเขียนรายชื่อผู้ที่ตนต้องการจะอุทิศส่วนกุศลไปให้ลงในกระดาษ จากนั้นคนในครอบครัวจะช่วยกันหิ้วปิ่นโตไปที่วัด ซึ่งเป็นสถานที่สำหรับให้ชาวบ้านนำปิ่นโตมาถวาย การประเคนมักเอาดอกไม้ ธูปเทียนเสียบไปกับปิ่นโต บ้านที่จดรายชื่อผู้ที่จะทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ ก็จะนำกระดาษสอดไปกับปิ่นโตด้วย หลังจากนั้นก็จะเทน้ำจากขวดใส่ลงในขันที่วางหน้าพระสงฆ์ เมื่อชาวบ้านมากันพอสมควร พระสงฆ์ก็จะให้พร หลังจากการให้พรสามเณรหรือเจ้าหน้าที่จะจัดการเทอาหารออกเป็นอันเสร็จพิธีทาน

จากนั้นจะเอาขันทานข้าวไปวางไว้ที่โล่งแจ้งเพื่อถวายให้แก่เทพ เทวดาทั้งหลายเพื่อขอพรให้คุ้มครองเวลาเดินทาง ให้ตนประสบความสำเร็จในสิ่งที่หวัง อาจเป็นการสอบเรียนต่อ การทำงานหรือขอให้คุ้มครองพืชผลในเรือกสวนไร่นาให้เจริญงอกงาม ปราศจากภัยรบกวน นอกจากนี้ประเพณีการทานขันข้าวยังเป็นการแทนคุณผู้เฒ่าผู้แก่ที่นับถือ โดยการให้ลูกหลานนำอาหารไปประเคนให้ปู่ ย่า ตา ยาย จากนั้นผู้เฒ่าผู้แก่ก็ให้พร และเมื่อถึงเทศกาลสำคัญ โดยเฉพาะปี๋ใหม่เมือง (สงกรานต์) ก็จะจัดสำรับไปถวายพระสงฆ์เพื่ออุทิศไปยังสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนนับถือ

ด้วยเหตุนี้ ประเพณีการทานขันข้าวเป็นการแสดงถึงความกตัญญูกตเวทีต่อบรรพบุรุษ และเป็นวิธีการสั่งสอนที่ผู้ใหญ่ได้ปฏิบัติตนให้ลูกหลานได้เห็นเป็นตัวอย่าง รวมทั้งเป็นกิจกรรมที่ทำให้คนในครอบครัวเกิดความรัก ความอบอุ่นและเห็นถึงความสำคัญของคนในครอบครัว

4.6 ประเพณีสลากภัต

สลากภัตเป็นประเพณีในพระพุทธศาสนาที่สำคัญอย่างหนึ่ง อยู่ในช่วงระยะเวลาก่อนออกพรรษา 1 เดือน ถึงหลังออกพรรษาแล้ว 1 เดือน ในวันแรกของประเพณีสลากภัตจะเป็นวันที่มีการจัดเตรียมสิ่งของเพื่อใส่ในกวยสลากและเป็นวันที่มีการจัดเตรียมอาหารคาวหวาน ขนม ข้าว

ของเครื่องใช้ใส่ในกรวย (ตะกร้าหรือชะลอม) สำหรับใส่เครื่องไทยทาน ซึ่งต้องตระเตรียมไว้ล่วงหน้าก่อนที่จะถึงวันทานสลากภัตอีกวันหนึ่ง ในวันนี้ชาวบ้านจะจักตอกสานทำกวยสำหรับบรรจุเครื่องไทยทานขึ้น จากนั้นก็เอาเครื่องไทยทานซึ่งอาจเป็น ขนม ข้าวต้ม ผลหมากรากไม้ หรืออาจเป็นอาหารต่าง เช่น ข้าวนึ่ง (ข้าวเหนียว)ไก่ทอด เนื้อเค็ม ข้าวสาร พริก หอมกระเทียม บางทีอาจเป็นเครื่องใช้ไม้สอยต่าง ๆ เช่น ธูป เทียนฯ บรรจุลงไปในกวย ซึ่งภายในกวยนั้นจะกรุด้วยใบตองหรือกระดาษสีต่าง ๆ สำหรับเครื่องไทยทานที่บรรจุลงไปในกวยมิได้กำหนดจำนวนเอาไว้แน่นอน จะมีจำนวนมากน้อยเท่าใดขึ้นอยู่กับศรัทธาและกำลังทรัพย์ของเจ้าของกวยสลากนั้น ๆ นอกจากนี้ยังต้องมีสิ่งที่ขาดเสียมิได้ คือ ยอด หมายถึง สตางค์หรือธนบัตรที่ผูกติดไว้ในไม้ซึ่งเสียบไว้ในกวยสลาก หรือบางทีอาจนำสตางค์หรือธนบัตรบรรจุลงในซอง แล้วนำซองนั้นไปใส่ในกวยสลากรวมกับเครื่องไทยทานอีกทอดหนึ่ง จากคำบอกเล่าของป้าหนอม สมพรได้กล่าวถึงประเพณีสลากภัตในอดีตว่า

> *"...สมัยก่อน สลากภัต เขาก็จะมีของแต่ละบ้าน เป็นกล้วย เป็นอ้อย แล้วเราก็จับว่าใครได้ของใคร ใครได้กองไหนไป สมัยนั้นภายในเครื่องสลากภัตก็มีขนุน มีกล้วย มีสับปะรด ส่วนใหญ่จะเป็นของกิน แล้วก็มีแบงก์บาทที่มันสีเขียวๆ แต่ว่าเขาจะเน้นเรื่องของกินมากกว่า เรื่องสตางค์..."*

ภายในกวยสลากจะมีกวยเล็กซึ่งเป็นกวยสลากของชาวบ้านที่มีป้ายชื่อที่เรียกว่า เส้นสลาก ซึ่งทำจากใบลาน ใบตาลหรือแผ่นไม้ เขียนเป็น ภาษาล้านนา แต่ในปัจจุบันเส้นสลากนี้เป็นกระดาษและใช้ภาษาไทยภาคกลางเขียนชื่อในเส้นสลากเป็นส่วนมาก แต่ยังมีภาษาล้านนาปนอยู่บ้าง ในเส้นสลากนั้นจะต้องจารึกเจ้าของกวยผู้มีศรัทธาที่จะสลากภัตนั้น พร้อมทั้งระบุชื่อของผู้ที่เป็นเจ้าของกวยสลากว่าจะอุทิศส่วนกุศลแห่งการทานกวยสลากนั้นให้ใคร กวยสลากเป็นส่วนประกอบที่สำคัญต่อการทานสลากภัต แต่มีอีกสิ่งหนึ่งที่มีความสำคัญเช่นเดียวกับกวยสลาก คือ เส้นสลาก ซึ่งต้องมีจำนวนเท่ากับจำนวนของกวยสลากด้วย นอกจากกวยสลากของชาวบ้านแล้วยังมีกวยสลากหลวงหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า กวยสลากโชค ซึ่งจะเป็นกวยสลากของคนที่มีฐานะดีหรืออาจเป็นกวยสลากของหมู่คณะใด คณะหนึ่งหรือกวยสลากของโรงเรียนใดโรงเรียนหนึ่ง ภายในกวยสลากหลวงจะมีของที่มากกว่าหรือพิเศษกว่ากวยสลากของชาวบ้าน ในสมัยก่อนจะทำเป็นรูปเรือหลังเล็กมีข้าวของเครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น หม้อข้าว หม้อแกง ถ้วยชาม เครื่องนอน เครื่องนุ่งห่มและมีธนบัตรติดไว้ที่ยอด

เมื่อถึงเวลาทานสลากภัต ผู้สูงอายุทั้งหลายก็จะให้ลูกหลานจัดเตรียมอาหารเพื่อที่จะได้นำเอาอาหารเหล่านั้นไปใส่บาตร ส่วนผู้สูงอายุก็จัดหาดอกไม้ ธูปเทียนสำหรับไปฟังเทศน์ ส่วนหนุ่ม ๆ สาว ๆ ก็จะอยู่กับการจัดข้าวของที่จะนำไปวัดที่มีการทานสลากภัต สำหรับผู้ชายที่หมายตาผู้หญิงคนใดไว้ก็จะช่วยขนเอากวยสลากเหล่านั้นไปส่งที่วัด สำหรับกวยสลากโชคจะมีการแห่เป็นริ้วขบวนมีแคนวง ตีกลองยาวและร้องรำทำเพลงกันอย่างสนุกสนานครึกครื้นตลอดเส้นทางที่เดินไปวัด

หลังจากนั้น เมื่อขบวนกวยสลากไปถึงวัดเรียบร้อยแล้ว ชาวบ้านจะนำสลากภัตมาเรียงรายกันอยู่บริเวณรอบ ๆ ลานวิหาร จากนั้นชาวบ้านจะเอาเส้นสลากของตนไปมอบให้กับมรรคนายกประจำวัด แล้วนำเส้นสลากไปรวมกันในพระวิหาร หน้าพระพุทธรูป โดยก่อนถวายสลากจะมีการฟังธรรมอานิสงส์สลากจากพระสงฆ์และสามเณร หลังจากนั้นพระสงฆ์และสามเณรจะรับถวายไทยทานตามชื่อที่กำหนดไว้ในสลาก และเขียนคำถวายทางไว้ภายหน้า เมื่อมรรคนายกได้รับเส้นสลากจากชาวบ้านจนหมดแล้ว ก็จะนำเอาเส้นสลากเหล่านั้นรวมเข้าด้วยกันทั้งหมดเพื่อที่จะนำถวายให้กับพระภิกษุและสามเณรทั้งหมดที่ได้นิมนต์มาในพิธีทานสลากภัต

จึงกล่าวได้ว่า ประเพณีทานกวยสลากเป็นการแสดงถึงความเชื่อและความศรัทธาในพระพุทธศาสนาและความรักใคร่ สามัคคีของคนในชุมชนที่ร่วมแรงร่วมใจกัน รวมทั้งการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน โดยมีพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศูนย์รวมทางด้านจิตใจของคนในชุมชนไว้ด้วยกัน

4.7 ประเพณีแห่นางแมว

ประเพณีแห่นางแมว เป็นความเชื่อและความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เนื่องจากสังคมไทยเป็นสังคมแบบเกษตรกรรม ต้องอาศัยน้ำฝนเป็นปัจจัยในการเพาะปลูก ตามความเชื่อดั้งเดิม " ฝน" เป็นสิ่งที่เบื้องบนประทานลงมา เมื่อใดฝนไม่ตกต้อง ตามฤดูกาล การเพาะปลูกพืชพันธุ์ก็ดำเนินไปไม่ได้ จึงทำให้เกิดประเพณีแห่นางแมวในช่วงเวลาฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล

ประเพณีแห่นางแมวเป็นพิธีขอฝนของพวกชาวบ้าน เพราะเชื่อว่าเหตุที่ฝนไม่ตกหรือปีใดที่ฝนมาล่าช้ามาจากสาเหตุหลายประการ เช่น ดินฟ้าอากาศมีการเปลี่ยนแปลง ชาวบ้านในชุมชนทำผิดศีลธรรม ซึ่งจะทำให้ชาวบ้านเดือดร้อน พืชในไร่นาให้ผลไม่เต็มที่ อาจถึงกับให้เกิดภาวะข้าวยากหมากแพงได้ ชาวบ้านมาชุมนุมปรึกษาหารือกันเพื่อทำพิธีแห่นางแมวตามที่ทำสืบเป็นประเพณี การใช้แมวเป็นตัวประกอบสำคัญในการขอฝนก็เพื่อให้ถูกต้องตามประเพณีดั้งเดิมที่เชื่อว่าแมวเป็น

สัตว์ที่เกลียดฝน และจะร้องทันทีเมื่อฝนตกจึงต้องหามแมวเพื่อร้องให้ฝนตก เมื่อขบวนแห่ผ่านไปที่บริเวณใด ชาวบ้านก็จะร้องเชื้อเชิญให้ชาวบ้านบริเวณใกล้เคียงออกมาร่วมพิธี เจ้าของบ้านก็จะนำกระบวยตักน้ำในตุ่มหน้าบ้าน สาดไปในตะข้องของนางแมว หลังจากทำพิธีแห่นางแมวแล้วในไม่ช้าฝนก็จะเทลงมาฝนก็จะตกลงมาตามคำอ้อนวอน ดังที่ยายนพ วงศ์เต็มได้เล่าถึงประเพณีการแห่นางแมวว่า

การแห่นางแมว จะเริ่มในตอนบ่าย ชาวบ้านจะหานางแมวเพศเมียมาใส่กระบุงหรือตะกร้าร่วมพิธีแห่ไปด้วย และก่อนที่จะเอานางแมวใส่ในกระบุง ที่จะหาบหามไปนั้น ผู้ที่เป็นตัวตั้งตัวตีจัดขบวนแห่ หรือผู้ที่มีอาวุโสที่สุดในขบวนแห่นั้น จะพูดกับนางแมวขณะที่ใส่ลงในกระบุงเป็นทำนองว่า "นางแมวเอ๊ย....ขอฟ้า....ขอฝน....ขอน้ำมนต์รดหัวนางแมว" เมื่อหย่อนนางแมวลงถึงก้นกระบุงแล้ว ก็จะยกกระบุงนั้นสอดคานหามหัวท้าย จะปิดปากกระบุงหรือไม่ปิดก็ได้ แต่ถ้าปิดก็จะต้องเปิดช่องโหว่ให้แมวถูกน้ำที่โดนสาดด้วย ถึงจะถูกต้องตามตำราประเพณีไทยของบรรพบุรุษที่ทำสืบเนื่องกันต่อ ๆ มา ในขบวนแห่ก็จะมีการร้องรำทำเพลงพร้อมกับดื่มเหล้ายาอาหาร เล่นกันไป ร้องกันไปอย่างสนุกสนานเฮฮา ขบวนแห่จะเดินตรงไปยังบ้านกำนัน บ้านผู้ใหญ่บ้าน หรือบ้านคนที่มีหน้ามีตามีศีลมีธรรมเสียก่อน แล้วถึงจะยกขบวนไปยังลูกบ้านในหมู่บ้านจนครบทุกบ้าน

5. พิธีกรรม

ชาวไท-ยวนได้รับความเชื่อที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ โดยมีพิธีกรรมเป็นส่วนประกอบพื้นฐานที่มาจากอำนาจของภูผี วิญญาณ ไสยศาสตร์ อำนาจเหนือธรรมชาติและความเชื่อทางพุทธศาสนา ซึ่งความเชื่อเหล่านี้เป็นการแสดงความสัมพันธ์ระหว่างชาวไท-ยวนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามค่านิยม ทัศนคติ ความคิด และความเชื่อ ที่ก่อให้เกิดเป็นพิธีกรรมที่มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนนับจากอดีตจนถึงปัจจุบัน โดยผ่านพิธีกรรมต่าง ๆ ดังนี้

5.1 พิธีกรรมการแฮกนา

พิธีกรรมการแฮกนา ปั๋นพิธีกรรมที่ชาวไท-ยวนใช้สำหรับการเตรียมตัวเพาะปลูกข้าวเมื่อฤดูฝนมาเยือน เพื่อบอกกล่าวแก่ผู้ดูแลเพื่อให้ปกป้องคุ้มครองและรักษาผลผลิตให้ปราศจากศัตรูพืชมารบกวนและให้มีผลผลิตที่ดี หลังจากนั้นในเดือน 9-10 เหนือ ประมาณเดือนมิถุนายน-กรกฎาคม เป็นช่วงเวลาที่ชาวนาเตรียมพันธุ์ข้าวสำหรับหว่านกล้า

เมื่อต้นกล้าอายุ 1 เดือน ชาวบ้านจะถอนให้ได้เป็นกำพอเหมาะ แล้วนำต้นกล้ามาปลูก ซึ่งในช่วงที่ข้าวในนากำลังตั้งท้อง ชาวนาจะต้องรับท้องข้าว และหลังจากรับท้องข้าวแล้ว ประมาณ เดือนกว่าๆ ข้าวจะมีสีเหลือง แสดงว่าถึงระยะเวลาในการเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว

ภาพที่ 12 การรับท้องข้าว

เมื่อเกี่ยวข้าวจนเสร็จบรรทุกรถหรือเกวียนเข้ามาในลานบ้าน แล้วกองหรือล้อมไว้ให้เป็นระเบียบ ถ้าเป็นข้าวกองใหญ่จะเอาข้าวออกนวดก็ต้องทำน้ำมนต์ปะพรมกองข้าวก่อน จึงจะรื้อกองข้าวลงมาย่ำหรือนวดได้ จากนั้นนำข้าวมานวดแล้วเก็บขึ้นยุ้งฉางให้เรียบร้อย

5.2 พิธีกรรมการเลี้ยงผีปู่ย่า

พิธีกรรมการเลี้ยงผีปู่ย่าเป็นพิธีกรรมเก่าแก่ที่จัดขึ้นในวันสำคัญต่างๆ เช่น วันตรุษ วันสารท และวันสงกรานต์ของทุกปี ซึ่งชาวไท-ยวน ใช้ในการเซ่นไหว้บรรพบุรุษในตระกูลที่ล่วงลับไปแล้ว เพื่อขจัดทุกข์และสิ่งชั่วร้ายออกจากบ้านเรือน และนำโชคลาภเข้ามาสู่ลูกหลาน และเป็นพิธีที่ใช้เป็นการขอขมาและติดต่อกับดวงวิญญาณของบรรพบุรุษให้รับรู้และยกโทษให้ พิธีกรรมการเลี้ยงปู่ย่าจึงเป็นการกำหนดบทบาทหน้าที่ของสมาชิกในสังคม และจัดระเบียบสังคมให้เป็นไปตามบรรทัดฐาน

5.3 พิธีกรรมการทำบุญกลางบ้าน

พิธีกรรมการทำบุญกลางบ้านหรือการทำบุญหมู่บ้าน เป็นพิธีที่จัดขึ้นช่วงหลังสงกรานต์ราวเดือนพฤษภาคม เพื่อปัดรังควานให้คนในชุมชนจากการทำผิดผี อันส่งผลให้เจ็บป่วยไม่สบาย สัตว์เลี้ยงล้มตาย จึงต้องมีการทำบุญ สะเดาะห์เคราะห์และและสืบชะตาหมู่บ้านก่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลแก่ชุมชน เพื่อขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองให้คนในชุมชนอยู่เย็นเป็นสุข มีความสุขกายสบายใจ ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ มีความเป็นสิริมงคลในการดำเนินชีวิต และเกิดความอุดมสมบูรณ์ในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม รวมทั้งเป็นการสร้างความรัก ความสามัคคีของคนในชุมชนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและเป็นการส่งเสริมให้ผู้คนร่วมแรงร่วมใจกันทำงาน และมีความภาคภูมิใจในความเป็นชาวไท-ยวน

บทที่ 5
กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีประเภทขลุ่ยและแคน

การศึกษา เรื่อง กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีประเภทขลุ่ยและแคนเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ผู้วิจัยได้เลือก ตำบลคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี เป็นพื้นที่ในการศึกษาเนื่องจากเป็นชุมชนที่มีความเป็นเอกลักษณ์ทางด้านการทำเครื่องดนตรีที่ได้รับการถ่ายทอดกันมาจากบรรพบุรุษ โดยมีรายละเอียดดังนี้

ตอนที่ 1 ภูมิปัญญาการทำขลุ่ยและแคนของชุมชนคูบัว

ตอนที่ 2 กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีประเภทขลุ่ยและแคนแบบดั้งเดิม

ตอนที่ 3 การผสานกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีประเภทขลุ่ยและแคนในสังคมสมัยใหม่

ตอนที่ 4 กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีประเภทขลุ่ยและแคนในฐานะที่เป็นเงื่อนไขในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

ตอนที่ 1 ภูมิปัญญาการทำขลุ่ยและแคนของชุมชนคูบัว

วิถีชีวิตของคนในชุมชนคูบัว ส่วนใหญ่จะเป็นแบบสังคมเกษตรกรรม ซึ่งต้องพึ่งพาอาศัยธรรมชาติในการดำรงชีวิต ยึดถือขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นแบบแผนของการดำเนินชีวิตผสมผสาน กับคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา นอกจากคนในชุมชนคูบัวจะประกอบอาชีพทางการเกษตรกรรมแล้ว ยังมีการนำวัตถุในท้องถิ่นมาใช้ประโยชน์ในการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคน ดังนั้น ภูมิปัญญาการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนของชุมชนคูบัวจึงเกิดขึ้นจากการที่คนในชุมชนรู้จักการปรับตัวอยู่ร่วมกับผู้คนในสังคม การรู้จักยอมรับขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรมที่ดีงาม รู้จักปรับตัวที่จะอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อม จนเกิดการหล่อหลอมกลมกลืน เป็นหนึ่งเดียวกับธรรมชาติ จนเกิดเป็นภูมิปัญญาที่ส่งทอดมาหลายชั่วอายุคน

1. รากฐานความเป็นมาของภูมิปัญญาขลุ่ยและแคน

ขลุ่ยและแคนเป็นเครื่องดนตรีที่อยู่ในสังคมวัฒนธรรมทางดนตรีมาเป็นระยะเวลาหลายร้อยปี จากประวัติความเป็นมาของขลุ่ยและแคนของชุมชนคูบัว ไม่ปรากฏหลักฐานที่แน่ชัดว่า ขลุ่ยและแคนเข้ามาในชุมชนตั้งแต่สมัยใด ใครเป็นผู้คิดหรือนำมาจากที่ไหน จากคำบอกเล่าของผู้ใหญ่สมนึก ยิ่งงามแก้ว และคุณเรืองศักดิ์ สุขเฟื่องแสง ช่างทำแคนได้กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของขลุ่ยและแคนในชุมชนคูบัวว่า

> *"...แรกเริ่มก่อนที่ขลุ่ยและแคนเข้ามาในชุมชนคูบัว น่าจะเล่นกันมาจากที่อื่นแล้ว ในสมัยก่อนการทำขลุ่ยและแคนน่าจะมาจากการที่คนลาวเข้ามาขายวัวในชุมชน เมื่อได้พบเห็นดนตรีขลุ่ยและแคนที่มาจากลาว จึงเกิดความสนใจและขอเรียนรู้ถึงวิธีการทำขลุ่ยและแคนของชาวลาว ในระยะแรกก็ไปฝึกเป่า หรืออาจมาจากคนไท-ยวนและคนลาวถูกกวาดต้อนมาจากเชียงแสน และให้อพยพมาอยู่ที่เสาไห้ด้วยกัน เมื่อมาอาศัยอยู่รวมกันจึงทำให้ชาวไท-ยวนและลาวผสมกลมกลืนกันมา อย่างพวกนายฮ้อยที่มาจากสี่คิ้ว..."*

ในอดีตการทำขลุ่ยและแคนของชุมชนคูบัวจะทำในระหว่างที่รอผลผลิตจากการทำนา โดยเฉพาะหลังฤดูการเก็บเกี่ยวจึงทำแคนขาย ต้นสายของการทำแคนในชุมชนคูบัวอยู่ที่หมู่ 12 บ้านหัวนา โดยเริ่มที่ตระกูล "กำลังหาญ" คือ นายเขียน กำลังหาญ เนื่องจากในสมัยก่อนการดำรงชีพมีความยากลำบากประกอบกับความนิยมของแคนในชุมชนเริ่มมีขึ้นอย่างกว้างขวาง นายเขียน กำลังหาญ จึงถ่ายทอดความรู้ให้กับน้องชาย คือ นาย ใหม่ กำลังหาญ

ต่อมานายใหม่ กำลังหาญ ถ่ายทอดวิธีการทำแคนและการเป่าแคนให้กับนายเปลี้ย สุวรรณศรและนายเปลี่ยน ยิ่งงามแก้ว ผู้เป็นลูกศิษย์ เนื่องจากการทำแคนในสมัยก่อน นายเปลี่ยน ยิ่งงามแก้ว จะต้องไปสั่งไม้มาจากชุมชนบางไส้ไก่ จากบ้านตาสุขมาทำ เมื่อไปเห็นขลุ่ยที่ชุมชนบางไส้ไก่จึงมีความสนใจ และอยากที่จะทำขลุ่ย ประกอบกับมีความสามารถในการทำและเป่าแคนมาก่อน ทำให้สามารถจดจำขั้นตอนได้อย่างรวดเร็ว หลังจากนั้นจึงซื้อขลุ่ยที่ชุมชนบางไส้ไก่มา 1 เลา แล้วนำมาผ่าภายในเลาขลุ่ยดูว่ามีส่วนประกอบอะไรบ้าง ทำอย่างไร จากคำบอกเล่าของป้าวัฒนา สุขเฟื่องแสงที่กล่าวถึงการทำขลุ่ยของพ่อว่า

"...พ่อเขาเอามาดู แล้วก็ลองผ่า พอรู้ว่าข้างในมีอะไรใช้อะไรบ้าง เขาก็เลยลองทำตามแบบที่เขาเอามา ส่วนลายพ่อเขามาคิดเอาทำเองเพราะว่าลายทางโน้นมันทำยาก..."

จากการที่มีช่างขลุ่ยและแคนในชุมชน จึงมีผู้คนในชุมชนฝึกเป่าขลุ่ยและแคนเพื่อที่จะใช้ในงานรื่นเริง ดังนั้น ขลุ่ยและแคนที่นายเปลี่ยน ยิ่งงามแก้ว ทำขึ้นมาจึงถูกได้นำมาใช้ในงานประเพณีของหมู่บ้านจนเป็นที่รู้จักในหมู่บ้านและต่างหมู่บ้าน ป้าวัฒนา สุขเฟื่องแสงเล่าว่า

"...เมื่อก่อนตอนพ่อยังอยู่เขามีชื่อเสียงในการทำขลุ่ย ทำแคน และ ตอนรุ่นพ่อที่บ้านก็จะมีแคนวง บางทีตอนเย็นหลังจากเลิกงานก็จะมีตาบึง ตาแกะมาที่บ้านมาเป่าแคนวงกัน เขาจะมีวงที่ไปเล่นงานวัด งานกฐิน ผ้าป่า ไปเป่าเล่นกลางค่ำกลางคืน ไปช่วยกัน บางทีก็จะมีคนเขาแคนมาให้พ่อซ่อม ที่นี่พอทางกรมศิลป์รู้ว่าพ่อทำขลุ่ย ทำแคนเป็น ก็เลยมารับอยู่ พ่อเขาไปกับแม่ แล้วก็น้องชาย ไปอยู่ที่กรมศิลป์ 3 เดือน พอตอนหลังกลับมาเพราะว่าห่วงยาย ยายก็แก่มาแล้วตอนนั้นป้าอยู่ ป.2-ป.3 พ่อเขาก็กลับมาอยู่กับบ้าน แล้วก็ทำส่งกรมศิลป์ไปส่งที่กรุงเทพฯ..."

จากการที่นายเปลี่ยน ยิ่งงามแก้วมีชื่อเสียง จึงส่งผลให้ขลุ่ยและแคนเป็นที่ต้องการของคนทั่วไป ชาวบ้านในชุมชนคูบัวให้ความสนใจอาชีพทำขลุ่ยและแคนมากขึ้น บางคนได้ขอฝากตัวเป็นลูกศิษย์กับนายเปลี่ยน ยิ่งงามแก้วเพื่อเรียนรู้ถึงวิธีการทำขลุ่ยและแคน นายเปลี่ยน ยิ่งงามแก้วได้ถ่ายทอดการทำแคนให้กับศิษย์คนแรก คือ นายสมนึก ยิ่งงามแก้ว เนื่องจากเกี่ยวพันทางเครือญาติมีฐานะเป็นลูกหลาน และนายเรืองศักดิ์ สุขเฟื่องแสง ผู้เป็นลูกเขย และถ่ายทอดการทำขลุ่ยให้กับนายจวน แหวนเครือและนายวน คงนิล รวมทั้งได้ถ่ายทอดการทำขลุ่ยให้กับชาวบ้านในชุมชนคูบัวที่สนใจทั่วไป

การทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคน เป็นการสร้างเครื่องดนตรีที่มีลักษณะเฉพาะและเป็นอัตลักษณ์ของท้องถิ่นที่มีการถ่ายทอดสืบต่อกันมา โดยมีวิธีการสร้างที่ใช้เครื่องมือ เครื่องใช้และวัสดุที่มีภายในท้องถิ่นซึ่งแสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาของชาวบ้าน ในอดีตชาวไท-ยวนเมื่อว่างจากการทำงาน ชาวบ้านในชุมชนจะเป่าขลุ่ยและแคนเพื่อเป็นการผ่อนคลายจากงานที่ทำอยู่หรือเป็นการบรรเลงในงานเทศกาลต่าง ๆ เช่น งานประเพณี พิธีกรรม ตลอดจนขบวนแห่ต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความ

สนุกสนานแก่คนในชุมชน แคนของชาวไท-ยวนในชุมชนคูบัวแห่งนี้ จะเป็นแคนมาตรฐานที่หมอแคนทั่วไปใช้เล่น และมีทั้งหมด 4 ขนาด ขนาดเล็กที่สุดยาว 50 เซนติเมตร ขนาดกลางหรือแคนกลางยาว 80 เซนติเมตร และแคนยาวมีสองขนาดคือ 110 เซนติเมตร และ 120 เซนติเมตร หรือเรียกว่าแคนแปด การเล่นดนตรีของชาวไท-ยวนในชุมชนคูบัวมีการประยุกต์ใช้ในการเล่นให้เป็นแคนวง ซึ่งมีลักษณะเดียวกับแตรวง แต่แคนวงจะเล่นเฉพาะแคนเพียงอย่างเดียวเท่านั้นและมีประมาณ 10 เต้า ส่วนมากจะนิยมเล่นเวลามีงานแห่ เช่น งานแห่นาค งานวัด งานบุญ ประเพณีต่าง ๆ ในปัจจุบันมีการนำแคนมาเล่นกับกลองยาวหรือแตร จึงทำให้คนนิยมเล่นแคนกันมากขึ้น และได้กลายเป็นอาชีพเสริมที่ทำรายได้ให้กับช่างแคนในชุมชนเป็นอย่างมาก

ในขณะที่ชาวบ้านในชุมชนคูบัว ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพในการทำขลุ่ยขายเป็นอาชีพเสริม รองจากการทำนา ซึ่งแสดงให้เห็นว่าชาวบ้านในชุมชนคูบัว มีความสนใจต่ออาชีพการทำขลุ่ยเป็นอย่างมาก เนื่องจากการทำขลุ่ยสามารถสร้างรายได้ให้แก่ครอบครัวค่อนข้างสูงจึงนิยมทำกันอย่างแพร่หลายมาจนถึงในปัจจุบัน ในขณะที่การทำแคนชาวบ้านในชุมชนไม่ได้ให้ความสนใจเท่าที่ควร เนื่องจากเป็นแคนเครื่องดนตรีที่มีขั้นตอนในการทำที่ค่อนข้างยุ่งยาก มีความสลับซับซ้อนในเรื่องของระบบเสียง และการขาดแคลนทรัพยากรที่จะนำมาทำ รวมทั้งการใช้เครื่องไม้เครื่องมือหลายชนิดในการทำ จึงส่งผลให้การทำแคนให้มีต้นทุนการผลิตที่ค่อนข้างสูงประกอบกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เข้ามาในชุมชนได้ส่งผลกระทบไปยังค่านิยมและวิถีชีวิตของคนรุ่นใหม่ที่ไม่ได้ให้สนใจในภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนเอง จึงอาจส่งผลให้กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านดนตรีประเภทแคนอาจสูญหายไปจากชุมชนคูบัวแห่งนี้ในอนาคต

2. ภูมิปัญญาการทำขลุ่ยของชุมชนคูบัว

ภูมิปัญญาการทำขลุ่ยเป็นความรู้ ความสามารถ และประสบการณ์ของคนในชุมชนคูบัวที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษมาสู่คนในรุ่นปัจจุบัน ในทุกกระบวนการของการทำขลุ่ยตั้งแต่การคัดเลือกไม้ การทำลวดลาย การทำลิ้น และการเข้าเสียง ซึ่งมีรายละเอียดของการทำขลุ่ยของชุมชนคูบัว ดังนี้

2.1 ลักษณะทางกายภาพของขลุ่ย

ขลุ่ยเป็นเครื่องดนตรีดั้งเดิมที่มีมาแต่โบราณ นิยมใช้เป่าเพื่อความบันเทิงและบรรเลง ในงานมงคล งานเทศกาลต่างๆ เสียงของขลุ่ยเกิดจากลมที่เป่าผ่านดากและปากนกแก้ว และมีเสียง

ทั้งหมดเจ็ดเสียง สามารถเปลี่ยนเสียงได้โดยใช้ลมและการเปิด-ปิดรูต่าง ๆ ที่อยู่บนเลาขลุ่ยประกอบกัน ขลุ่ย มีส่วนประกอบที่สำคัญ ดังนี้

1. เล่มขลุ่ย ทำมาจากไม้ผากหรือไม้รวก มีขนาดแตกต่างไปตามชนิดของขลุ่ย

2. ลิ้นหรือดาก ทำมาจากไม้เนื้อสักและไม้ตะแบก เนื่องจากเนื้อไม้มีลักษณะอ่อน และสามารถอมน้ำได้ดี เพื่อกำหนดขนาดของลมที่จะผ่านไปรูปากนกแก้ว

3. รูเป่า (ปากเป่า) คือ เป็นรูสำหรับเป่าลมลงไป

4. รูเยื่อหรือรูปากนกแก้ว คือ รูที่เซาะร่องรับลมจากช่องปลายดากภายในขลุ่ย ทำหน้าที่ในการรับลมจากช่องเป่าลมให้เกิดการปะทะและเกิดแรงสั่นสะเทือนของอากาศ

5. รูนับ คือ รูที่เจาะเรียงอยู่ด้านบนของเลาขลุ่ย ใช้ทำหน้าที่ในการปิดเปิดระยะของลมเพื่อทำให้เกิดระดับเสียงต่าง ๆ

6. รูร้อยเชือก คือ รูที่อยู่ตรงส่วนปลายของขลุ่ย โดยเจาะทะลุด้านข้าง ซ้าย-ขวา ให้เยื้องคู่กัน สำหรับร้อยเชือกไว้แขวนหรือถือตามถนัด

7. รูนิ้วค้ำ คือ รูที่อยู่ระหว่างรูปากนกแก้วกับรูร้อยเชือก อยู่ด้านบนของเลาขลุ่ย ใช้ทำหน้าที่แต่งเสียงของขลุ่ยให้ได้ระดับเสียงสูงขึ้นหรือต่ำลง

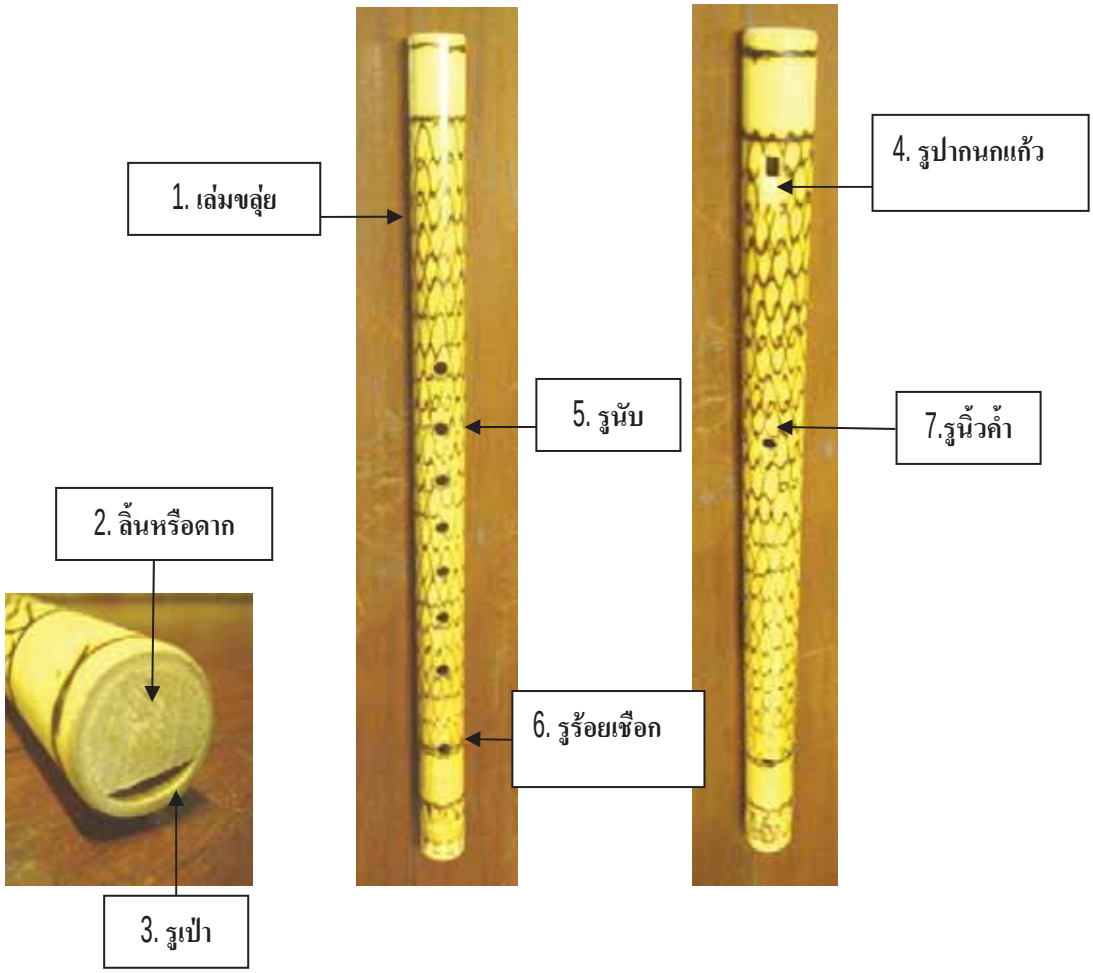

ภาพที่ 13 ลักษณะทางภายภาพของขลุ่ย

2.2 ขั้นตอนการทำขลุ่ย

การเลือกไม้ที่จะนำมาทำขลุ่ยเป็นขั้นตอนที่สำคัญที่จะทำให้ได้ขลุ่ยที่มีเสียงที่ดีและไพเราะ ชาวไท-ยวนส่วนใหญ่จะใช้ไม้ผากหรือไม้รวกในการทำ แต่ในปัจจุบันไม้รวกหายากและมีข้อที่สั้นทำให้ไม่สามารถนำมาทำได้ ชาวไท-ยวนจึงนิยมใช้ไม้ผากแทน ไม้ผากส่วนใหญ่จะนำมาจากป่าที่อยู่บนเขาภูทอง (ทุ่งหลวง พุพับ) ในจังหวัดราชบุรี เพราะมีข้อยาวและมีลักษณะคล้ายไม้รวกแต่เนื้อจะอ่อนกว่าไม้รวก หลังจากนั้นดูลักษณะของไม้โดยดูจากผิวของเนื้อไม้ ซึ่งช่างทำขลุ่ยจะอาศัยการสังเกตว่าเนื้อไม้ที่มีสีเขียวแสดงว่ายังเป็นต้นที่อ่อนและสดอยู่ เนื้อไม้ที่มีเหลืองคล้ายกับงาช้างแสดงว่าเป็นไม้ที่แก่แล้วสามารถนำมาใช้ได้ จากคำบอกเล่าของลุงจวน แหวนเครือ เล่าถึงการเลือกไม้ที่จะนำมาทำขลุ่ยว่า

"...ไม้ที่จะนำมาทำขลุ่ยได้ดีนั้นต้องไม่แก่และอ่อนจนเกินไป ถ้าไม้ไม่แก่จัดหรือไม่แห้งสนิท เมื่อนำมาทำเป็นขลุ่ยแล้วต่อไปอาจแตกร้าวได้ง่าย เสียงจะเปลี่ยนไป และมอดจะกินได้ง่าย เมื่อสังเกตลักษณะไม้ตามต้องการได้แล้วจึงนำมาทำการตัดให้เป็นท่อน มีขนาด เท่า ๆ กัน ไม้ที่ตัดนั้นให้ติดข้อตรงส่วนปลายไว้เพื่อช่วยมิให้ขลุ่ยแตกเมื่อสภาพของไม้หรืออากาศมีการเปลี่ยนแปลง หลังจากนั้นนำไม้ที่ตัดเป็นท่อน มาตากแดดให้แห้งเพื่อกันตัวมอดและให้ไม้แห้งสนิท..."

ภาพที่ 14 ไม้ผาก

สาเหตุที่ช่างขลุ่ยของคูบัวนำไม้ผากมาทำขลุ่ยนั้น เนื่องจากขลุ่ยที่ทำจากไม้ผากจะมีคุณภาพของเสียงดีกว่าขลุ่ยที่ทำจากวัสดุอื่น เนื่องจากลักษณะของไม้ผากเป็นรูกระบอกโดยธรรมชาติมีผิวทั้งด้านนอก ด้านในทำให้ลมเดินสะดวก เมื่อถูกน้ำสามารถขยายตัวได้ทำให้ไม่แตกง่าย นอกจากนี้ ไม้ผากเป็นไม้ที่ข้อ ซึ่งโดยธรรมชาติ ทั่ว ๆ ไป ส่วนปลายของขลุ่ยด้านที่ไม่ใช้เป่านั้นมีข้อติดอยู่ด้วยแต่เจาะเป็นรูสำหรับปรับเสียงของนิ้วสุดท้ายให้ ได้ระดับ ส่วนของข้อที่เหลือจะทำหน้าที่อุ้มลมและเสียง ให้เสียงขลุ่ยมีความกังวานไพเราะมากขึ้น ในขณะที่ผิวนอกของไม้ผากยังสามารถตกแต่งให้เป็นลวดลายต่าง ๆ ที่สวยงามได้อีกด้วย ทำให้ขลุ่ยที่ทำจากไม้ผากกลายเป็นเอกลักษณ์สำคัญทางภูมิปัญญาขลุ่ยจากชุมชนคูบัว

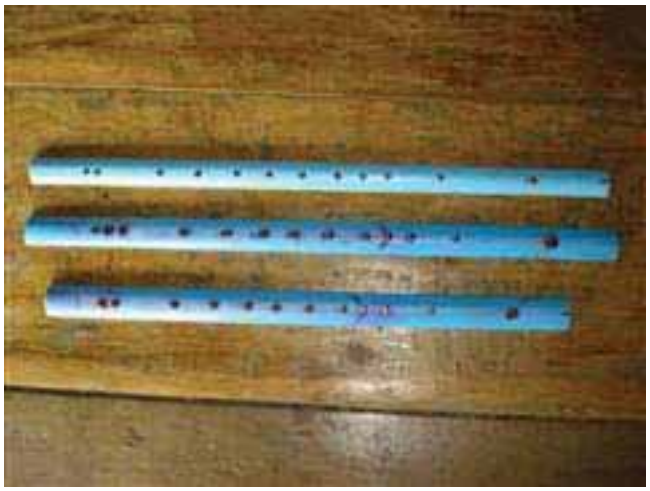

ภาพที่ 15 ไม้แบบที่นำมาทำขลุ่ยในขนาดต่าง ๆ

หลังจากนั้น เมื่อไม้ผากแห้งสนิทดีแล้ว จึงนำมาตัดเป็นท่อนโดยวัดความยาวจากไม้แบบเพื่อให้ได้ขนาดของขลุ่ยที่จะต้องการจะตัด ซึ่งจะมีขนาดต่างกัน ไม้ผากที่ตัดเป็นท่อนขนาด 14 นิ้ว นำมาทำขลุ่ยหลิบ ไม้ผากที่ตัดเป็นท่อนขนาด 16 นิ้วนำมาทำขลุ่ยเพียงคน ไม้ผากที่ตัดเป็นท่อนขนาด 17 นิ้ว นำมาทำขลุ่ยเพียงออ จากนั้นจึงนำไม้ผากที่ตัดเป็นท่อนในแต่ละขนาดมาถากเอาข้อออกโดยใช้มีดเหลาตรงข้อของไม้เพื่อให้ผิวของไม้เรียบเป็นเนื้อเดียวกัน แล้วจึงนำไม้ผากมาล้างทำความสะอาด เพื่อเอาคราบสกปรกออก เมื่อถากข้อของไม้ผากออกจนหมดแล้ว จึงนำมาขัดกับเครื่องเจียเพื่อให้ข้อของไม้ผากมีความเรียบเนียนสม่ำเสมอกับผิวของไม้ หลังจากนั้น ใช้แส้ทำความสะอาดภายในเล่มขลุ่ยเพื่อเอาฝุ่นและผงที่อยู่ภายในเล่มขลุ่ยออก ซึ่งลุงจวน แหวนเครือได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

> *“...ผิวของไม้ผากใช้กระดาษทรายขัดไม่ได้เพราะจะขัดผิวของไม้ออกหมด ทำให้มีผลต่อการทำลวดลายและคุณภาพของเสียง ความหนาบางของไม้ไม่มีผลต่อเสียงแล้วแต่คนชอบ อยู่ที่ตอนเข้าเสียง เข้าลิ้นมากกว่า ว่าคนเข้าจะเข้าลิ้นดีรึเปล่า เมื่อข้อของไม้ผากเรียบแล้ว ใช้แส้ทำความสะอาด แส้นี้ลุงเอาเชือกที่มัดฟาง มาฉีกเป็นเส้น ๆ แล้วเอากาวร้อนมาผสมรวมกันไม่ให้หลุด เพราะ ต้องปัดขี้ฝุ่น ขี้ผงออกก่อนที่จะเข้าเสียง ถ้าไม่เอาฝุ่นผงออกเสียงจะไม่ค่อยดัง...”*

ภาพที่ 16 ไม้ผากที่นำมาถากข้อออก

ภาพที่ 17 ไม้ผากที่นำมาเจียเพื่อตกแต่งให้เรียบร้อย

2.3 การทำลวดลายบนเลาขลุ่ยของชุมชนคูบัว

ชุมชนคูบัวเป็นชุมชนที่มีชื่อเสียงในการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยที่ได้รับการสืบทอดกันมาตั้งแต่รุ่นบรรพบุรุษ ซึ่งการทำลวดลายของขลุ่ยที่มาจากแต่ละบ้านจะมีลักษณะที่แตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับว่าช่างทำขลุ่ยคนนั้นได้รับการเรียนรู้และการถ่ายทอดมาจากครูท่านใด และเมื่อช่างทำขลุ่ยที่ได้รับการถ่ายทอดมีความรู้ ความชำนาญในการทำลวดลายของขลุ่ยมากขึ้น ช่างทำขลุ่ยของแต่ละ

บ้านก็มีการประดิษฐ์ คิดค้น ลายขลุ่ยใหม่ ๆ ขึ้นมา ทำให้ขลุ่ยของแต่ละบ้านในชุมชนคูบัวมีเอกลักษณ์ที่แตกต่างกันออกไป

การทำลวดลายของขลุ่ยในชุมชนคูบัว จะเริ่มต้นจากการใช้ความร้อนจากเตาไฟ แล้วนำเหล็กพิมพ์ลายที่เป็นทองแดงวางลงบนเตาไฟ ซึ่งลุงจวน แหวนเครือได้กล่าวถึงขั้นตอนในการทำลวดลายขลุ่ยว่า

> *"...การทำลายบนเลาขลุ่ย ต้องใช้ความร้อนจากเตาไฟที่ใช้ขี้ฝอย (ฝอยมะพร้าว) ถ้าใช้เตาแก๊สจะแรงเกินไป ทำให้ไม้ไหม้ การทำลวดลายบนเลาขลุ่ยใช้ทองแดงในการทำลาย ถ้าเป็นโลหะอย่างอื่นลายจะไม่ติด ในสมัยก่อนรุ่นอาจารย์เขาก็ใช้ทองแดงเหมือนกัน ลายบนเลาขลุ่ยจะไม่ติดถ้าทองแดงไม่ร้อนหรือไม้หนุ่ม (ไม้อ่อน) มากเกินไป ทองแดงที่เป็นเหล็กพิมพ์ลายไม่ต้องเปลี่ยนติดอยู่อย่างนี้ นานๆ ครั้งถึงจะเปลี่ยน แต่ถ้าจะให้ลายติดดี ต้องใช้ตะไบถูบนหน้าทองแดงให้คราบยางไม้มันหลุดออก ถ้ามันหลุดออกมันก็จะติดดี..."*

ภาพที่ 18 ทองแดงบนเหล็กพิมพ์ลาย

ภาพที่ 19 การพิมพ์ลวดลายขลุ่ย

ช่างทำลายจะมีท่อนไม้ลักษณะกลมโตยาว พอขนาดมือจับ เป็นด้ามสวมเข้าทางปลายด้านที่ทำเป็นปากเป่า เพื่อไม่ให้มือร้อนในขณะที่ทำลาย หลังจากนั้นนำไม้ผากไปลนบนเหล็กพิมพ์ลายซึ่งอยู่บนเตาไฟอีกที หมุนไปเรื่อย ๆ จนเกิดลายขึ้นตามที่ต้องการ ซึ่งการทำลวดลายบนเลาขลุ่ยให้สวยงามต้องมีความพิถีพิถันและใช้เวลา ผู้ทำขลุ่ยต้องมีสมาธิ มีจิตใจที่เยือกเย็น และอาศัยความชำนาญที่มาจากประสบการณ์ในการทำงาน ซึ่ง ป้าประยูร ตันติกำธนได้เล่าถึงลวดลายของขลุ่ยในชุมชนคูบัวว่า

> *“...การทำลาย บนเลาขลุ่ยจะค่อนข้างยาก ต้องใจเย็น ๆ ขลุ่ยเลาหนึ่งจะใช้เวลาในการทำลายแตกต่างกันไปตามความยากง่ายของลาย บางคนบอกว่าทำง่าย แต่พอลองทำจริงๆ ไม่เป็นลาย ได้แต่ไหม้ๆ เพราะเขาหมุนไม่เป็น มันต้องรู้จังหวะเวลาหมุน เวลาดึง*

ลวดลายบนเลาขลุ่ยส่วนใหญ่ของชุมชนคูบัวจะเป็นลายดั้งเดิม ที่ช่างทำขลุ่ยได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษตั้งแต่รุ่นพ่อรุ่นแม่ ขลุ่ยบางลวดลายจะนำมาจากการทำลวดลายบนไม้ตะพด และขลุ่ยบางลวดลายเป็นลวดลายที่ช่างทำขลุ่ยประดิษฐ์ คิดค้นขึ้นเอง ซึ่งขลุ่ยของชุมชนคูบัวจะมีชื่อเรียกตามลักษณะของลวดลาย บางลวดลายเป็นลวดลายดั้งเดิมแต่โบราณของขลุ่ยของคู

บัว ที่เรียนรู้จากบรรพบุรุษ เช่น ลายแห หรือ ลายตายอ หรือภาษาไท-ยวน เรียกว่า ลายตาจำ เป็นลวดลายที่เรียนรู้มาจากอาจารย์เปลี่ยน และลายเกล็ดปลาเป็นลวดลายที่ทำมาตั้งแต่รุ่นพ่อ รุ่นแม่ ขลุ่ยบางลวดลายเป็นการคิดค้นและพัฒนามาจากท้องถิ่นอื่น เช่น ลายเลขแปดและลายสังคโลกหรือลายตะกั่ว เป็นลายที่มาจากช่างทำขลุ่ยได้รับการถ่ายทอดมาจากช่างทำขลุ่ยในกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นลายที่ทำยากและใช้เวลาในการทำนาน เนื่องจากช่างต้องหมุนขลุ่ยกลับไปกลับมาตลอด ขลุ่ยบางลวดลายเป็นการดัดแปลงคิดค้นและพัฒนามาจากธรรมชาติและสิ่งที่อยู่รอบตัว เช่น ลายด้ามไม้กวาดเป็นลายที่ช่างทำขลุ่ยคิดค้นขึ้นมาจากการเห็นสิ่งรอบตัว คือ ด้ามไม้กวาด

ภาพที่ 20 ขลุ่ยลายตายอ

ภาพที่ 21 ขลุ่ยลายเลขแปด

ภาพที่ 22 ขลุ่ยลายสังคโลก

ภาพที่ 23 ขลุ่ยลายด้ามไม้กวาด

ภาพที่ 24 ขลุ่ยลายเกล็ดปลา

จะเห็นได้ว่า การทำลวดลายบนเลาขลุ่ยของชุมชนคูบัวโดยส่วนใหญ่ยังคงเป็นลวดลายแบบดั้งเดิมที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ และในขณะเดียวกัน ชาวบ้านในชุมชนได้ประดิษฐ์ คิดค้นและดัดแปลงลวดลายต่าง ๆ ขึ้นมาใหม่ ส่งผลให้เกิดลวดลายของขลุ่ยที่เป็นอัตลักษณ์ของขลุ่ยจากชุมชนคูบัว

2.4 การเจาะรูบังคับเสียง (รูนับ) และรูร้อยเชือก

เมื่อทำลวดลายของขลุ่ยเสร็จแล้ว ขั้นตอนต่อไปจะเป็นการเจาะรูนับ ช่างที่ทำจะใช้ไม้แบบในการวัดเพื่อทำเครื่องหมายสำหรับเจาะรูนับ หลังจากนั้นใช้ดินสอขีดเส้นตามความยาวตั้งแต่บนลงล่างทางด้านหน้าตรงกันข้ามกับรูปากนกแก้วให้ตรงกึ่งกลางของขลุ่ย โดยวัดการเส้นผ่าศูนย์กลางของไม้ เพื่อหาตำแหน่งในการเจาะรูนับ ซึ่งจะต้องเจาะให้ครบตามกระสวนหรือรูปแบบของการเทียบเสียงขลุ่ย โดย ใช้ปากกาและไม้แบบทำศูนย์กลาง เพื่อทำตำหนิในการทำรูนับ จากนั้นทำการเจาะรูนับ (รูนิ้ว) ในอดีตการเจาะรูจะใช้สว่านขนาด 2 หุน เจาะรูนำก่อนเพื่อให้ได้รูที่ต้องการโดยเว้นระยะห่างกันจนครบ 7 รู ในการเจาะรูทั้งหมด หลังจากนั้นเจาะข้อของไม้ให้ทะลุถึงกันแล้วเจาะรูร้อยเชือกซึ่งจะอยู่เหนือข้อไม้ขึ้นมาเล็กน้อย โดยเจาะทะลุบน-ล่าง และทะลุด้านข้างซ้าย- ขวาให้เยื้องคู่กันกับข้อของไม้ต่อ จากนั้นตบแต่งให้เรียบร้อยเพื่อให้รูดังกล่าวกลมและเรียบ แต่ในปัจจุบันได้มีการนำสว่านไฟฟ้ามาใช้แทนและตบแต่งด้วยเครื่องจักรเพื่อความสะดวกและรวดเร็ว

ภาพที่ 25 การวัดศูนย์กลางของการเจาะรูขลุ่ย

ภาพที่ 26 การใช้ไม้แบบวัดเพื่อทำเครื่องหมายในการเจาะรูนับ

ภาพที่ 27 การเจาะรูนับ (รูนิ้ว)

ภาพที่ 28 การเจาะข้อให้ทะลุ

ภาพที่ 29 การเจาะรูนิ้วขลุ่ยที่เสร็จเรียบร้อย

เมื่อทำรูนิ้วของขลุ่ยเรียบร้อยแล้ว ขั้นตอนต่อไปทำรูเยื่อหรือปากนกแก้วซึ่งเป็นส่วนที่สำคัญ เพราะเป็นขั้นตอนที่ทำให้เกิดเสียงและส่งผลต่อความนุ่มนวล และสดใสในน้ำเสียงของขลุ่ยทุกเลา

2.5 การทำรูเยื่อหรือปากนกแก้ว

รูเยื่อหรือปากนกแก้วจะมีลักษณะเป็นช่องสี่เหลี่ยมผืนผ้าเล็กๆ มีขนาดเล็กใหญ่ไม่เท่ากัน ขึ้นอยู่กับประเภทและขนาดของขลุ่ยชนิดนั้นๆเป็นสำคัญ รูปทรงปากนกแก้วขึ้นอยู่กับความเคยชินในการทำของช่างแต่ละคน ระยะห่างของช่องปากนกแก้วกับปลายของด้านปากเป่าขึ้นอยู่กับอัตราส่วนระหว่างเส้นผ่าศูนย์กลางด้านในเลาขลุ่ย จากคำบอกเล่าของลุงจวน แหวนเครือเล่าถึงการทำรูเยื่อหรือปากนกแก้วว่า

"...การทำรูเยื่อหรือปากนกแก้วจะใช้มีดขนาดเล็กพอเหมาะมือ โดยใช้มีดค่อยๆ เฉือนเนื้อไม้ขยายออกเปิดช่องสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขอบล่างทำเป็นมุมเฉียงออกมาจากด้านในพอสวยงาม มีลักษณะเป็นแฉก ตอนปลายคล้ายกับหางนก ตอนนี้สำคัญต้องใช้มีดที่คมในการเจาะรูเยื่อ ถ้ามันคื้อ (ไม่คม) ก็เปลี่ยนเอาอันใหม่หรือไม่ก็นำไปฝน และต้องใจเย็น ๆ ค่อย ๆ ทำเพราะเป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้เสียงเป่าออกมาดีหรือไม่ดี..."

ภาพที่ 30 การทำปากนกแก้ว

2.6 การทำลิ้นขลุ่ย (ดากขลุ่ย)

เมื่อทำปากนกแก้วเสร็จแล้วขั้นตอนต่อไปก็จะต้องทำลิ้น(ดาก) การทำลิ้นใช้ไม้สักหรือไม้ตะแบกมาเลื่อยใช้มีดตอก เหลาให้เป็นไม้ท่อนรูปทรงมีขนาดที่พอดีกับปากขลุ่ยกลม ซึ่งขั้นตอนการทำลิ้นขลุ่ยจะเป็นขั้นตอนที่ยาก เนื่องจากการช่างทำขลุ่ยจะต้องเหลาปลายของไม้ที่จะนำมาทำ

ลิ้นให้พอเหมาะ กับขนาดของเลาขลุ่ย ซึ่งต้องอาศัยทักษะและความชำนาญของช่าง หากเหลาปลายของไม้ไม่ได้สัดส่วนที่พอเหมาะกับเลาขลุ่ย จะทำให้เสียงของขลุ่ยไม่ดี ลุงจวน แหวนเครือ ได้กล่าวถึงการทำลิ้นขลุ่ยว่า

> *"... ไม้ที่นำมาทำลิ้น (ไม้อัดเสียง) กับลิ่ม จะใช้ไม้สักและไม้ตะแบกเพราะอมน้ำได้ดี ถ้าเป็นไม้โมกเวลาเป่า ไม้จะพองไม่อมน้ำ การปาดลิ้นเป็นขั้นตอนสำคัญในการทำให้เกิดเสียง ดังนั้นจึงต้องเหลาปลายให้งอนนิดหน่อยจะทำให้เสียงดี การปาดลิ้นมันเป็นขั้นตอนที่ทำยาก ใส่ยาก ตอนหัดทำนานเหมือนกันกว่าจะได้ มันก็ดีบ้างชั่วบ้างถ้าปาดไม่พอดี เสียงก็ไม่ออก..."*

ภาพที่ 31 ไม้สักหรือไม้ตะแบกสำหรับทำลิ้น

ภาพที่ 32 การเหลาไม้ด้วยมีดตอกเพื่อทำลิ้น

2.7 การทดลองเสียง

เมื่อเหลาลิ้นได้แล้วลองนำมาสวมกับปากของขลุ่ย แล้วทดลองเสียง ใช้ปุ้งขัดอีกครั้ง เพื่อให้ปากนกแก้วเรียบและได้ขนาดสำหรับใส่เข้าไปในขลุ่ย จากนั้นนำไม้อัดเสียงที่มีขนาดพอดีกับปากขลุ่ยแล้ว ทดลองสวมไม้อัดเสียง (ลิ้น) เข้ากับปากขลุ่ยแล้วจึงนำลิ่มไม้ทากาวมาหนุนใต้ท้องให้ สูงขึ้น ลิ่มไม้นี้ก็จะใช้ไม้สักและไม้ตะแบกทำเช่นเดียวกัน จากคำบอกเล่าของลุงจวน แหวน เครือเกี่ยวกับการใส่ลิ้นและลิ่มไม้ขลุ่ยว่า

> *"...ลิ้นที่ใส่ไม่ต้องชิดหรือห่างขอบไม้จนเกินไปเพราะถ้าชิดจะทำให้เสียงทึบ ตื้อ ถ้าใส่ห่างจะทำให้กินลม เป่าไม่ไหว ในสมัยก่อนการใส่ลิ่มไม้เพื่ออัดเสียงให้แน่น โดยจะใช้เทียนหยดนำมาหยดบนไม้อัดเสียง หรือไม่ก็ข้าวสุกนำมาบี้แล้วทาลงบนลิ่มไม้ จากนั้นใช้เหล็กตอกให้แน่น เพื่อให้ลิ่มไม้ติดกับลิ้นขลุ่ย..."*

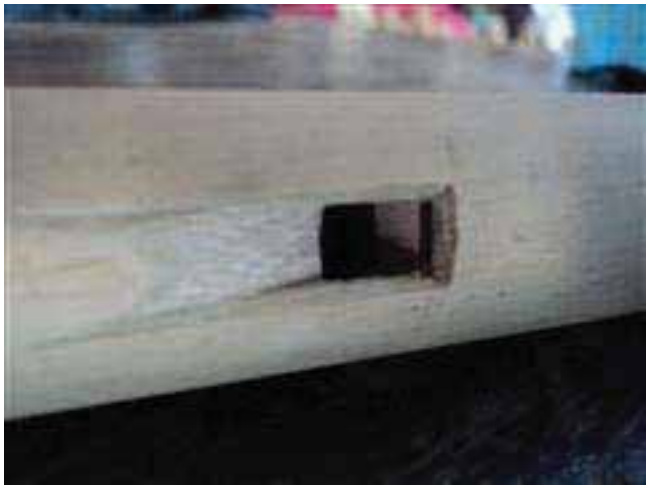

ภาพที่ 33 การใส่ลิ้นให้พอดีกับรูปากนกแก้ว

ภาพที่ 34 การใส่ลิ่ม

เมื่อกาวที่ใส่ลิ่มแห้งดีแล้ว จึงสวมไม้อัดเสียง (ลิ้น) เข้ากับปากขลุ่ย แล้วทดลองเป่าเสียง ถ้าไม้ที่อัดเข้าไปในขลุ่ยนี้บางให้เอาไม้เสี้ยนมาเสริมให้แน่นเพื่อไม่ให้ลมออก จากนั้นนำเลื่อยมาตัดไม้อัดเสียงหรือลิ้นในส่วนที่เหลือออกให้เสมอกับปากของขลุ่ย ขัดด้วยเครื่องเจียให้เรียบ แล้วจึงทาน้ำมัน เพื่อให้เกิดความเงางาม และเป็นการป้องกันไม่ให้มอดมารบกวน หลังจากนั้นทิ้งไว้ให้แห้งสนิท

ภาพที่ 35 การทดลองเสียง

ภาพที่ 36 การเลื่อยไม้เพื่อตัดส่วนที่เหลือของการทำลิ้นขลุ่ยออก

ภาพที่ 37 การขัดปากขลุ่ย

ภาพที่ 38 ขลุ่ยที่เสร็จเรียบร้อยแล้ว

เมื่อขลุ่ยที่ทาน้ำมันแห้งสนิทดีแล้ว นำมาทดลองเป่าอีกครั้ง เพื่อทดสอบคุณภาพของเสียง ลักษณะของขลุ่ยที่ดี เสียงของขลุ่ยต้องไม่แหบพร่าหรือแตก และในเวลาเป่าต้องสามารถระบายลมได้ดี จากผลของการศึกษาสามารถสรุปขั้นตอนของการทำขลุ่ยดังแผนภูมิที่ 2

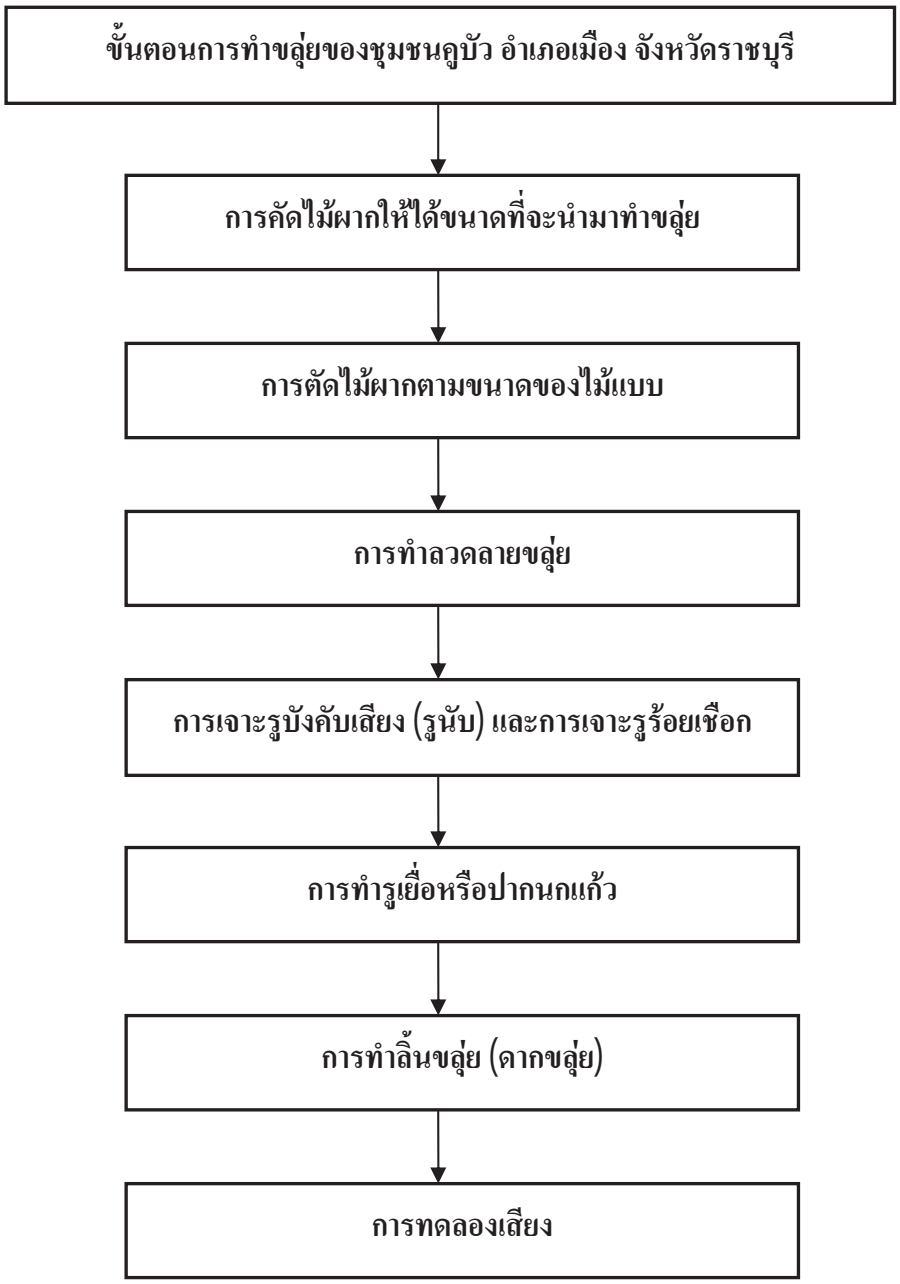

แผนภูมิที่ 2 แสดงขั้นตอนการทำขลุ่ยของชุมชนคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

3. ภูมิปัญญาการทำแคนของชุมชนคูบัว

แคนเป็นเครื่องดนตรีที่เป็นเอกลักษณ์อีกประเภทหนึ่งของชุมชนคูบัว ที่มีการเรียนรู้และถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ และมีการประยุกต์ ดัดแปลง จากรุ่นสู่รุ่นจนเป็นภูมิปัญญาด้านดนตรีของชุมชนคูบัว ซึ่งมีรายละเอียดของการทำแคนของชุมชนคูบัว ดังนี้

3.1 ลักษณะทางกายภาพของแคน

แคน เป็นเครื่องดนตรีพื้นเมืองชนิดหนึ่งที่ใช้ไม้ซางขนาดต่าง ๆ ประกอบกันเข้าเป็นตัวแคน เป็นเครื่องเป่าที่มีลิ้นเป็นโลหะ และเสียงเกิดจากลมผ่านลิ้นโลหะไปตามลำไม้ที่เป็นลูกแคน ส่วนประกอบของแคนมีดังนี้

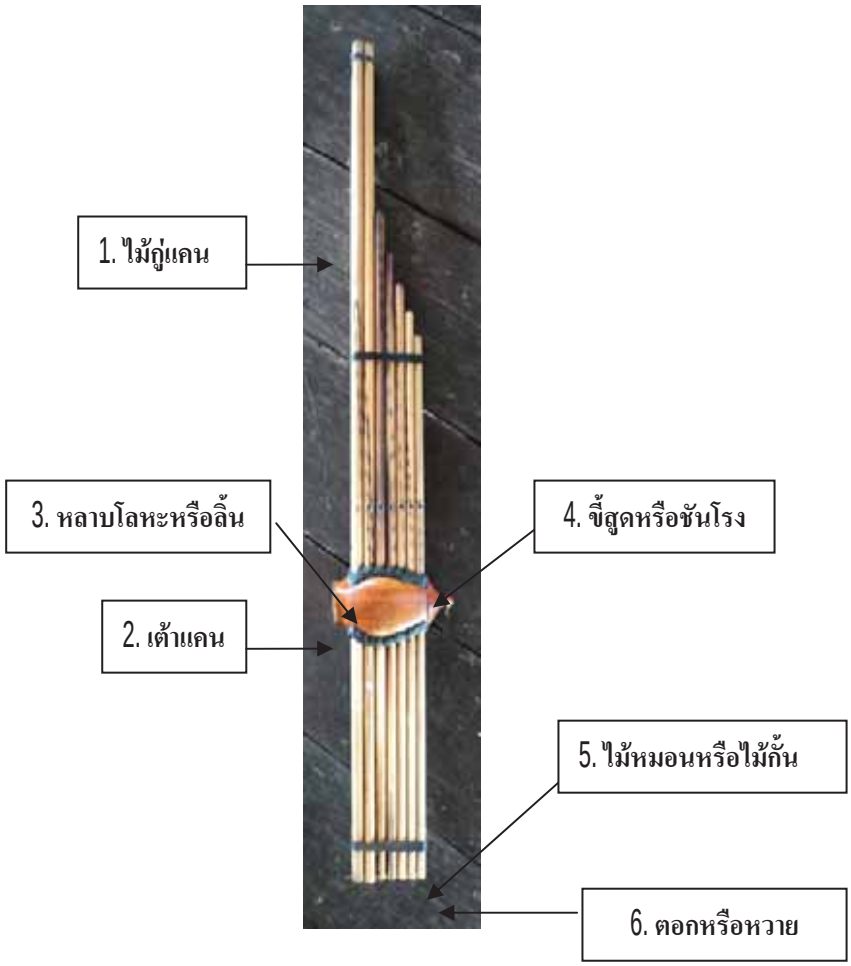

ภาพที่ 39 ลักษณะทางกายภาพของแคน

1. ไม้กู่แคน ทำจากไม้ซาง ซึ่งเป็นพืชตระกูลไม้ไผ่ลำเล็กๆ มีปล้องยาว ขนาดเท่านิ้วหัวแม่มือ นิ้วชี้และนิ้วนางตามลำดับ ไม้ซางที่จะนำมาทำเป็นไม้กู่แคนต้องนำมาลนไฟแล้วดัดให้ตรงมีขนาดประมาณแปดสิบเซนติเมตรถึงสามเมตร ไม้กู่แคนทุกลำจะต้องนำมาทะลุข้อออกเพื่อให้ลมผ่านและฝังลิ้นเงิน เมื่อประกอบเป็นแคนแล้วลิ้นเงินจะอยู่ภายในเต้าแคนไม่สามารถมองเห็นได้ ถัดจากลิ้นแคนขึ้นไปในแนวเดียวกัน จะเจาะรูกลมเล็กๆ ลำละหนึ่งรู เพื่อใช้นิ้วปิดเปิดเวลาบรรเลงเพลง เรียกว่า รูนับ ถัดจากลิ้นแคนลงมาด้านล่างบริเวณนั้นบากเป็นช่องสี่เหลี่ยมด้านในจะบากรูไว้ลำละรู เรียกว่า รูแพล่างหรือ รูแพวล่าง เป็นรูพื้นฐานในการกำหนดระดับและถัดจากรูนับขึ้นไป เรียกว่า รูแพบนหรือรูแพวบน ซึ่งเป็นรูสำหรับปรับแต่งระดับเสียง ระยะห่างจาก ลิ้นแคนถึงรูแพ (รูแพว) มากขึ้นเท่าใดจะทำให้ลูกแคนมีเสียงต่ำมากขึ้น เพราะฉะนั้นแคนที่มีระดับเสียงต่ำต้องใช้ลูกแคนยาวจึงจะสามารถเจาะรูแพ (รูแพว) ห่างจากลิ้นได้มาก นอกจากนี้ระดับเสียงยังคงขึ้นอยู่กับขนาดและความหนาบางของลิ้นแคนด้วย

2. เต้าแคน เป็นส่วนประกอบสำคัญ ทำหน้าที่เป็นกระบังลม และพยุงลูกแคนโดยมีชันโรงหรือสูดผนึกไว้ เต้าแคนมีลักษณะกลมเป็นกระเปาะ หัวท้ายสอบ มีไว้เพื่อประกอบลูกแคนทุกลูกทำเข้าด้วยกันและหุ้มลิ้นลูกแคนไว้ เต้าแคนถูกเจาะรูกลมเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณหนึ่งเซนติเมตรที่หัวเต้า เพื่อใช้ปากเป่าให้ลมผ่านลิ้นแคนทุกลิ้น ระหว่างเต้าแคนและลูกแคนนำขี้สูดมาปิดให้แน่นป้องกันมิให้ลมที่เป่าเข้าไปนั้นรั่วออกมาข้างนอก

3. หลาบโลหะหรือลิ้นเป็นแผ่นโลหะบางๆ ที่สกัดออกมา แล้วตีเป็นลิ้นแคนอยู่ในไม้กู่แคน โดยมากใช้โลหะผสมระหว่างทองแดงกับเงิน ถ้าใช้แผ่นเงินบริสุทธิ์ หรือ ทองแดงบริสุทธิ์ จะทำให้อ่อนหรือแข็งมากจนเกินไป

4. ขี้สูดหรือชันโรง เป็นขี้ผึ้งเหนียวสีดำที่ได้จากรังของแมลงชนิดหนึ่ง ตัวเล็กกว่าผึ้ง เรียกว่า แมลงขี้สูด คุณสมบัติของขี้ผึ้งชนิดนี้ คือ เหนียว ไม่ติดมือ และไม่แห้งกรอบ ขี้สูดใช้ผนึกช่องว่างระหว่างลูกแคนกับเต้าแคนเพื่อไม่ให้ลมที่ผ่านเข้าทางปากรั่วไหลออกจากเต้าแคน

5. ไม้หมอนหรือไม้กั้น ทำจากไม้ไผ่ เหลาเป็นรูปทรงสี่เหลี่ยม ใช้กั้นระหว่างลูกแคนแพซ้ายกับแพขวา และตรงจุดที่มีเชือกทั้งด้านบนและด้านล่าง

6. ตอกหรือหวาย ใช้สำหรับมัดยึดลูกแคนให้อยู่ในรูปทรงที่ต้องการ ให้แคนมีความแข็งแรง เชือกมัดนี้ นิยมใช้ตอกหรือหวาย

3.2 ขั้นตอนการทำแคนของชุมชนคูบัว

แคน เป็นเครื่องดนตรีที่ใช้วัตถุดิบจากธรรมชาติและเป็นเครื่องดนตรีที่มีองค์ประกอบหลายส่วน ซึ่งองค์ประกอบดังกล่าวมีคุณลักษณะเฉพาะที่เอื้ออำนวยต่อการประกอบแคนของชุมชนคูบัว ดังจะเห็นได้จาก การเลือกไม้ที่จะนำมาเป็นท่อขยายเสียงแคนหรือที่เรียกว่าลูกแคน ซึ่งลูกแคนของชุมชนคูบัว จะใช้ไม้ซางแตกต่างจากลูกแคนของภาคอีสานที่ใช้ไม้เฮี้ย โดยไม้ซางที่นำมาใช้จะเป็นพืชตระกูลไม้ไผ่แต่มีจะขนาดที่เล็กว่าไม้ไผ่ และมีลักษณะที่แตกต่างจากไม้เฮี้ยทางภาคอีสาน เนื่องจากไม้เฮี้ยจะมีลักษณะของผิวไม้ที่บางและมีปล้องที่สั้นกว่า จึงต้องนำเหล็กมาทะลวงปล้องให้ทะลุถึงกันทั้งลำ ในขณะที่ไม้ซางจะมีผิวที่หนากว่า และมีปล้องที่ยาวทำให้ไม่ต้องทะลวงปล้องทั้งลำ ไม้ซางที่นำมาใช้ในการทำลูกแคนมีอายุประมาณ 2-3 ปี และจะต้องมีขนาดเท่านิ้วหัวแม่มือ นิ้วชี้และนิ้วนาง ส่งผลไม้ซางที่นำมาทำลูกแคนให้คุณสมบัติในการเกิดเสียงต่างกัน เมื่อได้ไม้ซางตามขนาดที่ต้องการแล้ว นำมาเจาะรู ก่อนที่จะนำไปตากแดด เนื่องจากไม้ซางที่ตัดมาใหม่ ๆ ภายในปล้องจะมีความสดและมีความชื้นอยู่ในเนื้อไม้ ถ้านำไม้ซางไปตากแดดแล้วไม่ระบายรูตรงปลายข้อให้ลมออกไม้จะแตก ในขณะเดียวกันถ้าตากแดดในอากาศที่ร้อนจัดเกินไปก็จะทำให้ไม้ซางแตกได้ ไม้ซางที่จะนำมาใช้ต้องตากแดดประมาณ 1-2 เดือน

ภาพที่ 40 ต้นไม้ซาง

ภาพที่ 41 ไม้ซางที่นำมาตากแดด

จากนั้น จะทำความสะอาดไม้ซางโดยการนำมาแช่น้ำแล้วใช้ทรายละเอียดที่ต้องเอามาร่อนก่อนขัดด้วยวิธีการหมุนไปมาเพื่อให้คราบสกปรกที่ติดอยู่กับผิวไม้หลุดออก เมื่อทำความสะอาดเสร็จ ทิ้งไว้ 2-3 วัน เพื่อรอให้ไม้ซางแห้งสนิท แล้วจึงนำไม้ซางไปทำลวดลาย ในขณะที่ทำลวดลายจะต้องใช้ไฟปานกลางเพราะหากใช้ไฟที่แรงมากจนเกินไป จะทำให้สีและลายไม่สม่ำเสมอ ซึ่งวิธีทำลวดลายของแคนจะใช้วัสดุอุปกรณ์เหมือนกับการทำลวดลายขลุ่ย แต่จะแตกต่างกันตรงที่การทำลวดลายของแคนจะใช้วิธีการดัน ขณะที่การทำลวดลายของขลุ่ยจะใช้การหมุน และลวดลายแคนของชุมชนคูบัวมีเพียงลายเดียว คือ ลายน่องสิงห์ ซึ่งเป็นลวดลายที่รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ

ภาพที่ 42 การทำความสะอาดไม้ซางด้วยทรายละเอียด

ภาพที่ 43 การทำลาย

หลังจากนั้นจึงคัดเลือกไม้ซางที่จะนำมาทำลูกแคน ให้เป็นลักษณะของรูปแคน ซึ่งจะมีขนาดที่แตกต่างกันตามระบบของเสียงเพราะไม้ซางที่ยาวจะให้ระดับเสียงที่ต่ำ และไม้ซางที่สั้นจะ

ให้ระดับเสียงสูง ความแก่และความอ่อนของไม้ซางมีความสำคัญต่อการทำแคนเพราะหากไม้ซางมีอายุน้อย เมื่อนำมาตากแดดและนำมาลนไฟแล้วไม้จะเหี่ยว รวมทั้งมีความบางและแตกง่าย ส่งผลต่อการสะท้อนเสียง ในขั้นตอนนี้ช่างทำแคนจะเลือกไม้ซางทั้งหมด 8 คู่ โดยให้มีขนาดใหญ่-เล็กเรียงกันตามลำดับคู่ จากคู่ที่ 1 ถึงคู่ที่ 8โดยใช้ไม้แบบเป็นเกณฑ์ในการวัดความสั้น-ยาวของลูกแคน การกำหนดไม้แบบ จะเริ่มจากความยาวของลูกแคนคู่ที่ 8 เมื่อกำหนดความยาวของลูกแคนลูกที่ 8 เสร็จแล้ว ช่างจะใช้ดินสอเขียนไว้ที่ไม้เพื่อให้เป็นตำหนิจะได้เป็นเกณฑ์ในการกำหนดความสั้น-ยาวของลูกแคนลูกอื่น ๆ จากคำบอกเล่าของคุณเรืองศักดิ์ สุขเฟื่องแสงได้กล่าวถึงการคัดไม้ซางที่จะนำมาทำลูกแคนว่า

> *"...การคัดไม้ซางที่จะนำมาทำลูกแคน จะคัดจากลูกเล็กมาหาลูกใหญ่ ก่อนที่จะตัดไม้ต้องดูด้วยว่าที่จะทำใช้แบบไหน เสียงไหนเพราะมันไม่เท่ากัน แล้วแต่คนสั่ง คนเล่นว่าจะเล่นแบบไหนเพราะแคนมันมี 4 ชุด มันก็จะมีแบบ 4 แบบอย่างแคนเสียงแปรมี 4 ชุด แคน 1 แคน2 แคน3 แคน4 ก็มี 4 ชุด มันจะมีเสียงทุ้ม เสียงกลางแล้วก็มาเสียงเล็กอีก อย่างแคน 4 ยาวประมาณ 1.5 เมตร แคน 3 ยาวประมาณ 1.2 เมตร แคน 2 ยาวประมาณ 1.1 เมตรและแคน 1 ยาวประมาณ 50-60 เซนติเมตร..."*

ภาพที่ 44 การคัดเลือกไม้ซางที่จะนำมาทำลูกแคน

เมื่อได้ไม้ซางที่จะใช้ทำเป็นไม้ลูกแคนได้ครบทั้ง 8 คู่ แล้ว ช่างแคนนำไม้ซางที่มีลักษณะโค้ง งอ มาดัดด้วยไม้มือลิง โดยการนำไม้ซางมาลนไฟให้นิ่ม แล้วสอดไม้ซางที่ลนไฟ เข้าไปใต้ตะขอของไม้มือลิงแล้วค่อย ๆ กดลง เพื่อดัดให้ไม้ซางตรง เมื่อดัดเสร็จใช้ผ้าชุบน้ำลูบลงบนเนื้อไม้ซางเพื่อไม่ให้ไม้ซางคืนตัว จากนั้นช่างแคนจะใช้ไม้แบบทาบบนไม้ซางแล้วใช้ดินสอเขียนไว้ที่ไม้ลูกแคนเพื่อเป็นตำหนิในการแกะแบบ เจาะช่องลม ช่องลิ้นและตัดส่วนที่เหลือทิ้ง

ภาพที่ 45 ไม้มือลิง

ภาพที่ 46 ไม้แบบในขนาดต่าง ๆ

3.3 การทำเต้าแคน

เต้าแคนจะมีลักษณะคล้ายตะโพน ส่วนปลายทำเป็นทรงรี ใช้ไม้ไผ่กั้นระหว่างไม้กู่แคนทั้งสองด้าน เต้าแคนเป็นบริเวณที่ใช้ปากเป่าให้ลมผ่านเข้าไป ไม้ที่สามารถนำมาทำเต้าแคนได้ เช่น ไม้กระท้อน ไม้มะขามเทศ ไม้มูก ไม้ตะแบก ไม้ปีบ ฯลฯ ยกเว้นไม้ประดู่ส้มเนื่องจากไม้ประดู่ส้มเป็นไม้ที่มียาง เมื่อคนเป่าแคนเอามือ ไปถูหน้า ถูตา จะส่งผลให้ตาฟางได้

ภาพที่ 47 ไม้ที่นำมาทำเต้าแคน

ภาพที่ 48 ไม้ที่นำมาตัดให้เป็นรูปสี่เหลี่ยม

เมื่อได้ไม้ที่จะนำมาทำเต้าแคนแล้ว ใช้เลื่อยตัดให้เป็นท่อนรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า จากนั้นวัดความกว้างที่จะสอดกู่แคนได้ 1 คู่ และมีความยาวที่สามารถเรียงลำดับกู่แคนได้ 8 กู่ เมื่อกำหนดความกว้างยาวของตำแหน่งที่จะเจาะเต้าแคนทั้งสองข้างได้แล้วใช้สิ่วและค้อนไม้เจาะให้ให้ทะลุบนและล่างทั้ง 2 ด้าน ซึ่งคุณเรืองศักดิ์ สุขเฟื่องแสงเล่าว่า

"...ไม้ที่นำมาทำเต้าแคน เลื่อยให้เป็นไม้หน้าสาม รูปสี่เหลี่ยม จากนั้นเอาลูกแคนมาคัดไม้ลูกเล็กมาหาลูกใหญ่ แล้วนำมาวัดขนาดกับเต้าจนครบตามจำนวนแล้วใช้ดินสอทำตำหนิไว้ เลขที่อยู่บนเต้าจะเป็นสัญลักษณ์ของลูกแคนในเต้าแคนนั้น เมื่อถึงเวลาประกอบเข้าเต้าแคนจะใส่ได้พอดีกับลูกแคน ไม่คับและไม่หลวมจนเกินไป จากนั้นใช้สิ่วทำตำหนิในส่วนที่ต้องเจาะไว้ แล้วจึงเจาะเต้าแคนด้วยสว่านมือ แต่ว่าเดี๋ยวนี้มีสว่านแท่นเจาะเข้ามาก็เร็วหน่อย ก่อนหน้านี้ ตอนรุ่นพ่อใช้สิ่วเจาะ จะเจาะทีใช้มือดึง ชักจนเมื่อยแขน วันนึงได้ 8-9 เต้า เจาะทั้งวัน วันนึงได้ไม่กี่เต้า..."

ภาพที่ 49 การวัดขนาดของไม้กู่แคน

ภาพที่ 50 การเจาะเต้าแคน

เมื่อเจาะเต้าแคนเรียบร้อยแล้ว ช่างจะกลึงและขัดเกลารูปร่างภายนอกของเต้าให้สวยงาม จากนั้นนำสิ่วมาล้วงภายในเต้าแคนให้เว้าลึกลงไป เมื่อเต้าแคนเสร็จแล้วภายในจะมีลักษณะเป็นโพรง ทำให้ลมที่เป่าเข้าไปผ่านออกทางลิ้น ซึ่งอยู่ในเต้าแคน สำหรับภายนอกของเต้าแคนจะทำให้นูนสูงออกมาด้านข้าง ให้มีลักษณะโค้ง เพื่อให้เหมาะกับอุ้งมือของผู้เป่าแคน หลังจากนั้นจึงนำเต้าแคนมาขัดด้วยกระดาษทรายให้เรียบแล้วทาน้ำมัน เมื่อแห้งแล้วนำเต้าแคนไปประกอบกับลูกแคน

ภาพที่ 51 เต้าแคนที่นำเข้าเครื่องกลึง

ภาพที่ 52 การกลึงเต้าแคน

ภาพที่ 53 เต้าแคนที่ผ่านการกลึงแล้ว

ภาพที่ 54 เต้าแคนที่พร้อมนำไปประกอบ

3.4 การเตรียมขี้สูด

ขี้สูด หรือที่คนในภาคกลางเรียกว่าชันโรง เป็นวัสดุที่ได้มาจากธรรมชาติ คือ รังแมงน้อย หรือเรียกตามภาษาพื้นบ้านว่า ตัวสูด ซึ่งเป็นแมงที่มีสีดำสนิทและมีขนาดเล็กกว่าผึ้งธรรมดา มักอยู่รวมกันเป็นฝูง และทำรังอยู่ตามโพรงดินโพรงไม้ หรือบริเวณจอมปลวก ลักษณะของขี้สูดจะมีความข้นเหนียว มีสีน้ำตาลปนดำ ไม่มีกลิ่นเหม็น ความเหนียวของขี้สูดสามารถนำมายึดเต้าแคนให้ติดกับไม้กู่แคนได้ เมื่อได้ขี้สูดมาใหม่ ๆ จะต้องนำขี้สูดไปผึ่งแดดให้อ่อนตัวลงเล็กน้อย แล้วจึงนำมาตี โดยใช้ค้อนทุบให้ยางไม้หรือวัสดุแปลกปลอมอื่น ๆ ที่ปนอยู่หลุดออกมา ขี้สูดจะมีความเหนียวข้นและมีความคงทนสามารถใช้งานได้นานที่สุดประมาณ 7-10 ปี การเสื่อมสภาพของขี้สูดจะเริ่มตั้งแต่มีอายุการใช้งานประมาณ 5 ปีขึ้นไป โดยความข้นเหลวที่มีอยู่ในตัวจะลดน้อยลงไปเรื่อย ๆ และจะเริ่มแข็งตัวเมื่อหมดอายุการใช้งาน หากทิ้งไว้ต่อมาจะแห้งสนิทโดยไม่มีความเหนียวหลงเหลืออยู่อีกเลย จากคำบอกเล่าของคุณเรืองศักดิ์ สุขเฟื่องแสง ได้เล่าถึงการทำขี้สูดว่า

> *"... ถ้าจะเอาสูดจริง ๆ แถวบ้านเราไม่ค่อยมีมันหายาก ไม่เหมือนเมื่อก่อน สมัยก่อนพ่ออยู่พวกกะเหรี่ยงเอามาให้ บางทีก็สั่งซื้อสูดที่เป็นของแท้มันจะนิ่ม แล้วก็หอม สีออกน้ำตาล มันก็เหมือนรังผึ้งนี่แหละแต่ว่าอยู่ในโพรงไม้ ภาษาลาวเขาไม่เรียกสูดหรอก เขาเรียก ขี้ตังนี่ ถ้าเป็นทางอีสานพอได้มาต้องมาคั้นเอาน้ำใช้ต้นสนและต้นจากทำให้เป็นขี้เถ้าและเอาไปคลุก มันจะไม่นิ่ม มันจะแข็ง แถวบ้านเราเอามาผสมกัน ไม่เหมือนชัน พอ2-3 เดือนต้องเอามาอัดใหม่แล้ว*

เพราะมันแข็งมันไม่อยู่ กินลมเป่าไม่ไหวแล้วขี้สูดของที่บ้านจะใช้ของเก่าที่มาซ่อมแล้วมาผสมใหม่ เวลาทำเอาขี้สูดเก่าลงกระทะให้มันละลาย ต้องใช้ไฟอ่อนไฟแรงมากไม่ดี แล้วซื้อชันยาเรือมาใส่ เราจะเอานิ่มหรือแข็งก็ได้ ถ้าอากาศร้อนๆ ต้องใช้แข็ง ๆ หน่อยก็ใส่ชันเยอะ ๆ หน่อย ถ้าอากาศหนาวก็ต้องใส่น้ำมันพืช ใส่เทียนไขให้มันนิ่มหน่อย เทียนไขใส่เพื่อไม่ให้มันติดมือ แต่ถ้าใส่เยอะมันไม่ติดมือก็ไม่ติดไม้เหมือนกัน ลมมันก็รั่วหมด บางทีตอนทำลองแล้วว่าใช้ได้ พอวันสองวันถ้า อากาศร้อนมันก็นิ่มไป ถ้าอากาศหนาวก็แข็งไป พอนั้นก็ต้องลงเตาใหม่อีกบางที่ต้องเข้าเตา 2 ครั้ง ถึงจะรู้ว่านิ่มไปแข็งไป เพราะไม่อย่างนั้นเวลาเข้าเต้ามันลำบาก....”

ภาพที่ 55 ขี้สูด

ภาพที่ 56 การผสมน้ำมันพืช ชันและเทียนไขลงในขี้สูดเก่า

ภาพที่ 57 ขี้สูดที่ละลาย

เมื่อเคี่ยวขี้สูดจนละลายจนเป็นเนื้อเดียวกันแล้ว นำไปเทใส่น้ำเพื่อทดลองดูว่า ขี้สูดที่ผสมนั้น มีความแข็งไปหรืออ่อนตัวไป เมื่อขี้สูดที่ได้มีความพอดีแล้ว จึงนำขึ้นจากเตาไฟแล้วเทลงไปในน้ำที่มีอุณหภูมิปกติ เพื่อให้คลายความร้อนและจับตัวกันเป็นก้อน

ภาพที่ 58 ขี้สูดที่จับตัวเป็นก้อนในน้ำ

ภาพที่ 59 ขี้สูดที่นำมาตากแดด

สำหรับการถนอมขี้สูด เนื่องจากขี้สูดมีความเหนียวยืดหยุ่นได้ ดังนั้นเมื่อถูกอากาศเย็นมากก็จะหดตัวและแข็งตัว หากอากาศร้อนมากก็จะเหลวไม่สามารถยึดวัตถุต่าง ๆ ที่เป็นส่วนประกอบของแคนได้ ฉะนั้นจึงควรเก็บรักษาขี้สูดควรเก็บไว้ในที่ร่ม ไม่ให้โดนแดดโดนฝนหรือโดนลมบ่อย ๆ

3.5 การทุบลิ้นแคน

ลิ้นแคน เป็นส่วนที่มีความสำคัญต่อการกำเนิดเสียง ดังนั้นโลหะที่นิยมนำมาทำลิ้นแคนใช้เข็มขัดเงินรุ่นเก่าที่มีเนื้อเงินผสมอยู่มาก เนื่องจากเงินเป็นโลหะที่ให้เสียงดังกังวานมากที่สุด แต่เงินที่นำมาทำลิ้นแคนนั้นต้องเป็นเงินที่มีการผสมกับทองแดง เพราะหากเป็นเงินร้อยเปอร์เซ็นต์จะมีความอ่อนมากเกินไป ไม่สามารถนำมาตีเป็นลิ้นแคนได้ ดังนั้นจึงต้องนำทองแดงไปผสมกับเงินเพื่อให้ลิ้นแคนมีความคงทน จากคำบอกเล่าของคุณเรืองศักดิ์ สุขเฟื่องแสงเล่าถึงการทำลิ้นแคนว่า

> *"...การทำลิ้นแคนต้องคลี่เข็มขัดเงินให้ออกมาเป็นเส้นตรง จะต้องมีการเผาไฟกับกระดาษ เพียงเล็กน้อยเท่านั้นเพื่อให้เงินมีความกล้ามากขึ้น หากไฟเผามากเกินไปจะทำให้ลิ้นอ่อนได้ หากไม่ได้เผามันจะไม่ค่อยแข็ง เทคนิคการทำลิ้นมันก็มีอยู่ตรงนี้ มาจากรุ่นพ่อ..."*

ภาพที่ 60 เข็มขัดเงินรุ่นเก่าที่นำมาทำลิ้นแคน

ภาพที่ 61 การเผาเข็มขัดเงิน

ภาพที่ 62 เข็มขัดเงินที่เผาเป็นเส้น

ช่างทำแคนจะทำการตีลิ้นแคน โดยการนำเส้นเงินมาวางบนตั่งทุบเหล็กแล้วตีด้วยค้อน ใช้มือซ้ายจับแผ่นเงินหันปลายด้านที่จะตีออกจากตัวตรงไปด้านหน้า ช่างแคนจะเริ่มตีจากปลายด้านนอกเข้ามาหาปลายด้านในสลับไปมาเพื่อแผ่ขยายความกว้างออกให้เป็นแผ่นบาง ๆ การตีลิ้นแคนช่างต้องมีสมาธิในการตีลิ้นแคนเป็นอย่างมาก เพราะหากจิตใจไม่สงบหรือกระสับกระส่ายจะทำให้แผ่นเงินที่ได้คดงอ เป็นปัญหาต่อการสับลิ้นหรือตกแต่งลิ้นในขั้นต่อไป นอกจากนี้ ผู้ตีลิ้นแคนจะต้องมีประสบการณ์ และความชำนาญซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญอย่างหนึ่งในการตีลิ้นแคน

ภาพที่ 63 การนำเงินที่เป็นเส้นมาตีให้เป็นแผ่น

หลังจากได้แผ่นเงินตามขนาดที่ต้องการแล้ว นำไม้บรรทัดและตะไบมาวัดเพื่อแบ่งให้ได้ขนาดของลิ้นที่จะทำ แล้วใช้กรรไกรตัดเหล็กแบ่งให้ได้ขนาดของลิ้น จากนั้นนำแผ่นเงินที่ได้มาตีซ้ำอีกครั้ง แล้วจึงนำไม้บรรทัดและตะไบมาแบ่งตามขนาดของแผ่นเงินที่ขยายออกมา คุณเรืองศักดิ์ สุขเฟื่องแสง กล่าวถึงการแบ่งขนาดของลิ้นว่า

“...เข็มขัดเงินหนึ่งเส้น เมื่อตีแล้วได้ประมาณ 3-4 แผ่น ในขณะที่ตีลิ้นต้องดูว่าจะใช้ลิ้นเบอร์ไหน แล้วแบ่งส่วนให้แผ่นเงินมันเท่ากัน เพราะถ้าหนาเกินไปจะทำให้เปลือง แล้วพอเวลาทำมันก็ต้องขูดอีก มันยากตรงที่ต้องตีให้มันเท่ากัน การตีจะตีสลับหน้า หลังไปมา ถ้าไม่ทุบก็ไม่ดี มันไม่ดีด มันไม่ค่อยแข็ง ต้องเคาะเรื่อย ๆ ให้ขยายตัวทีละนิดทีละนิดมันจะทำให้แข็งและพลิ้วกว่า...”

ภาพที่ 64 การวัดแผ่นเงิน

ภาพที่ 65 การตัดแผ่นเงินด้วยกรรไกรตัดเหล็ก

ภาพที่ 66 การตัดแผ่นเงินด้วยกรรไกรตัดเหล็ก

ภาพที่ 67 แผ่นเงินที่ตัดออกมา

เมื่อได้แผ่นเงินจากขั้นตอนการตีลิ้นแคนในครั้งที่ 2 แล้ว ช่างแคนจะทำการสับลิ้นโดยใช้สิ่วในขนาดต่าง ๆ ซึ่งขึ้นอยู่กับประเภทของแคนที่จะทำ จากนั้นนำแผ่นเงินมาวางบนลูกสูบโดยใช้ค้อนเล็กและสิ่วสับลงบนทั่ง ซึ่งต่างจากการสับลิ้นในสมัยก่อนที่จะใช้กระดูกช้างในการรองตัด เนื่องจากกระดูกช้างมีความแข็งแรง เมื่อสับลิ้นแล้วสิ่วจะไม่บิ้ การสับลิ้นจะสับตามขนาดของสิ่วและใช้สิ่วเป็นตัวสับ จากนั้นสับปลายลิ้นแคนให้เหลือเพียงโคนลิ้นเท่านั้นที่ติดไว้กับแผ่นเงินหรือติดไว้กับกรอบลิ้น คุณเรืองศักดิ์ สุขเฟื่องแสง เล่าถึงการสับลิ้นแคนว่า

“...การสับลิ้นจะสับเป็น 2 ซีกให้มีลักษณะเหมือนหนาม เสียงเหล็กต้องสับลิ้นให้ปลายเล็กหน่อยเสียงทุ้มต้องสับให้ปลายกว้างหน่อย เพราะจะทำให้แต่งลิ้นง่ายขึ้น การตัดปลายลิ้นต้องใช้สิ่วเบอร์เล็ก ๆ ที่มีความแหลมและคมมากในการตัด เพราะจะทำให้ลักษณะของลิ้นที่ได้ยังอยู่บนแผ่นเงิน จากนั้นนำกรรไกรตัดเหล็กมาตัดลิ้นออกเป็นส่วน ๆ ตามขนาดที่ได้สับไว้...”

ภาพที่ 68 สิ่วที่ใช้สับลิ้นในขนาดต่าง ๆ

ภาพที่ 69 การสับลิ้น

ภาพที่ 70 การตัดปลายลิ้น

ภาพที่ 71 การตัดลิ้นแคน

ภาพที่ 72 ลิ้นแคนในขนาดต่าง ๆ

3.6 การเจาะช่องเสียงและการ ใส่ลิ้น

การแกะไม้แบบจะมีไม้แบบที่ช่องไม่เท่ากัน จะไล่กันไปตามระบบของเสียง เมื่อแกะแบบเสร็จ จึงทำการเจาะช่องเสียงหรือช่องลิ้นเพื่อเป็นการเทียบเสียงให้สูงต่ำตามต้องการ จากนั้นเป็นการเจาะช่องลมที่อยู่ตอนบนของเต้า 1 รู และอยู่ตอนล่างของเต้า 1 รู ช่องลมที่อยู่สูงเสียงจะต่ำช่องลมที่อยู่ล่างเสียง เสียงแหลม เมื่อช่องลมเจาะเสร็จเรียบร้อยแล้ว ในขั้นตอนต่อไปเป็นการเจาะรูลิ้นเพื่อใส่ลิ้นแคน

ภาพที่ 73 การกำหนดตำแหน่งเจาะรู (เจาะลูก)

ภาพที่ 74 การเจาะช่องเสียง

ภาพที่ 75 การเจาะช่องลมที่เรียบร้อยแล้ว

การเจาะรูลิ้นเป็นการเจาะตอนกลางของไม้กู่แคนในตำแหน่งลิ้น ช่างจะใช้มีดปลายแหลมกดลงที่ผิวของกู่ให้ลึกลงไปเพื่อทำตำแหน่งเจาะรู โดยกำหนดตำแหน่งเจาะกู่ให้ด้านล่างสูงจากฐานกรอบลิ้นขึ้นมา สำหรับด้านบนตามแนวความยาวของลิ้น ช่างจะใช้มีดทำตำแหน่งบริเวณกรอบในด้านบนของลิ้น โดยทำเช่นเดียวกับด้านล่าง เมื่อได้ตำแหน่งเจาะกู่แล้ว ช่างจะใช้มีดตอกปาดด้านกว้างของกู่ตามแนวกว้างของกรอบลิ้น ทั้งด้านบนและด้านล่างให้เท่ากัน และเปิดไม้เนื้อกู่แคนออกโดยให้มีช่องตรงกลางมีขนาดโตกว่าลิ้นเล็กน้อยเพื่อให้ลิ้นเคลื่อนไหวได้สะดวกเมื่อเกิดการสั่นสะเทือนจากลมที่เป่าเข้าไป สำหรับความกว้างของขอบกู่ด้านกว้างมาถึงรูที่เจาะ จะต้องให้

ราบเสมอกัน เพื่อเป็นฐานในการรองรับกรอบลิ้นจากนั้นนำลิ้นแคนสอดเข้าไปในเนื้อลูกแคน โดยใช้ปลายมีดตอกซึ่งมีความแหลมและคมแซะเนื้อกู่ทั้งด้านบนและด้านล่างของลิ้นให้เผยอขึ้น จากนั้นช่างจะใช้ฐานของลิ้นสอดเข้าไปก่อน และใช้มีดตอกทางด้านปลายลิ้นเพื่อให้เกิดความมั่นคงและความแข็งแรงในการยึดลิ้น

ภาพที่ 76 การเจาะรูลิ้น

ภาพที่ 77 กรอบของลิ้น

ภาพที่ 78 การเปิดไม้กู่แคนเพื่อเจาะรูลิ้น

ภาพที่ 79 การใช้ฐานของลิ้นสอดเข้าไปในลูกแคน

เมื่อประกอบลิ้นเข้ากับลูกแคนเสร็จแล้ว ช่างจะทำการขูดลิ้นอีกครั้งหนึ่ง โดยใช้ช้อนงัดลิ้นสอดเข้าไปใต้ลิ้นสำหรับรองรับลิ้นในขณะขูด วางเหล็กแขนในแนวยาวตามความยาวของลิ้น และใช้มีดตอกขูดจากโคนลิ้นขึ้นมาหาปลายลิ้น เพื่อให้ได้เสียงที่ต้องการ ซึ่งการประกอบลิ้นของแคนเป็นขั้นตอนที่ต้องอาศัยความชำนาญในการประกอบและการตบแต่ง เนื่องจากเป็นขั้นตอนที่ทำยากและเป็นหัวใจของการประกอบแคน ถ้าช่างแคนประกอบลิ้นไม่ถูกต้องหรือไม่มีความชำนาญ จะทำให้เสียงของแคนไม่ดัง คุณเรืองศักดิ์ สุขเฟื่องแสงกล่าวว่า

“...การวัดความพอดีของลิ้นช่างจะใช้ความเคยชินความชำนาญซึ่งได้จากประสบการณ์หลายสิบปีในการทำ โดยช่างจะขูดลิ้นตามลำดับกู่แคนเช่นเดียวกับลำดับของการเจาะรูแพและการประกอบลิ้น โดยจะขูดลิ้นที่ประกอบกู่เสร็จใหม่ ๆ ทั้งเริ่มตั้งแต่ลิ้นในคู่ที่ 1 จนถึงคู่ที่ 8 การขูดลิ้นจะให้ดีต้องโยกลิ้นทั้งอันมันจะดังดี บางคนโยกแค่ปลายมันจะดังไม่ดีเพราะมันจะดิ้นแค่ปลายไม่โยกทั้งตัว ถ้าเป่าแล้วลมไม่ออก แสดงว่าลิ้นติดต้องนำตะไบเลาะด้านข้างให้ลิ้นที่อยู่ตรงกลางพลิ้วได้...”

ภาพที่ 80 การขูดลิ้น

ภาพที่ 81 การใช้ตะไบถูข้างลิ้น

ภาพที่ 82 ลิ้นที่ประกอบเข้ากับกู่แคน

เมื่อลิ้นประกอบเข้ากับไม้ลูกแคนเรียบร้อยแล้ว ช่างแคนจะใช้ความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ โดยจะนำน้ำปูนขาวที่ได้จากการฝนเปลือกหอยกาบกับหินมาทาบริเวณขอบนอกของกรอบลิ้นกับไม้กู่แคน เพื่อป้องกันไม่ให้มีการรั่วไหลของลมในขณะเป่า น้ำปูนที่ใช้เป็นปูนแดงที่เอาไว้กินหมาก แต่นำมารอเพื่อให้น้ำปูนตกตะกอน จากนั้นจึงนำน้ำปูนมาเทลงบนหินแล้วฝนกับเปลือกหอย จะได้น้ำตะกอนสีขาวและสามารถที่จะนำมาใช้ทาได้ จากนั้นจะนำแคนที่ประกอบลิ้นแล้วมาเทียบเสียง

ภาพที่ 83 น้ำปูนที่ได้จากการฝนหินกับเปลือยหอยกาบ

ภาพที่ 84 การทาปูนขาว

3.7 การเทียบเสียง

การเทียบเสียงแคนเป็นขั้นตอนสำคัญในการทำแคน ซึ่งช่างแคนจะต้องมีความรู้และความชำนาญจากประสบการณ์เรื่องความแตกต่างของระดับเสียงของแคน สามารถที่จะฟังและแยกแยะได้ว่าเสียงใด เป็นเสียงใด เมื่อนำองค์ประกอบต่าง ๆ ของแคนมาประกอบเข้ากันแล้ว แคนอาจให้เสียงได้ตรงตามความต้องการของช่างหรือความถูกต้องของระบบเสียง ซึ่งการเทียบเสียงแคนจะใช้ขลุ่ยในการเทียบเสียงเพื่อใช้บรรเลงร่วมกับวงดนตรีไทย และจะใช้เม้าออร์แกนหรือเมโลเดี้ยนในการเทียบเสียงสากล เพื่อใช้ในการบรรเลงแคนวงประยุกต์หรือวงโยธวาทิต ซึ่งคุณเรืองศักดิ์ สุขเฟื่องแสงเล่าถึงการเทียบเสียงว่า

> *"...ลูกแคนแต่ละลูกมีระดับเสียงต่างกัน เพราะมีระยะห่างระหว่างลิ้นกับช่องเสียงไม่เท่ากัน การเทียบเสียงใช้หูฟัง ต้องหูดีด้วย ใช้ขลุ่ยเทียบจะเป็นเสียงกรมศิลป์ ถ้าเสียงสากลก็มีเม้าออร์แกนมาเทียบ เวลาเทียบ เทียบตัวเดียว พอได้เสียงที่ตรงคู่ก็จะสามารถจับคู่ได้หมด คือ เทียบกับเครื่องเสียงเดียวนอกนั้นจับคู่ในตัวแคน เราจะจับลูกไหนก็ได้ ลูกโด ลูกลา เอาเสียงเดียวให้ได้ หลังจากนั้นก็จับคู่ตาม ส่วนมากจะจับเสียงโด (รองนิ้วโป้งขวา) ถ้าเป็นแคนแปดเทียบจากโด (ก้อยซ้าย) ไม่ว่าจะเทียบด้วยขลุ่ยหรือเม้าออร์แกนก็จะเทียบเสียงเดียว แล้วไล่ในตัวแคนเอา แต่เสียงขลุ่ยจะต่ำกว่าเสียงสากเวลาเทียบคู่มันอยู่ไม่ตรงกัน อยู่คนละซีก ต้องสลับนิ้ว มันจะยากตรงนี้แหละ..."*

ภาพที่ 85 ขลุ่ยที่ใช้ในการเทียบเสียงดนตรีไทย

ภาพที่ 86 เมโลเดี้ยนที่ใช้ในการเทียบเสียงเสียงสากล

ภาพที่ 87 การจับคู่เสียงในตัวแคน

เมื่อช่างแคนทำการเทียบเสียงแล้ว หากเสียงที่ได้ไม่ตรงกับเสียงจากเครื่องดนตรีที่เทียบ ช่างแคนก็จะปรับแต่งเสียง โดยการขูดลิ้นของแคนและทดลองเป่าไปเรื่อยๆ ให้ได้ตามเสียงที่ต้องการ ซึ่งเป็นทักษะที่ต้องอาศัยความชำนาญจึงจะสามารถปรับแต่งเสียงได้อย่างถูกต้อง ซึ่งคุณเรืองศักดิ์ สุขเฟื่องแสงเล่าถึงการปรับแต่งเสียงว่า

“... เสียงไหนเสียงต่ำ เราต้องรู้ ถึงจะแก้ถูกแล้ว ถ้าเราไม่รู้ว่าเสียงไหนเสียงต่ำ เสียงสูงแก้ยากมันต้องปิดช่องลม ถ้ามันเข้าปุ๊บจะต้องบากช่องลมตรงนั้นลง ต้องปิดทั้งสองด้านเป่าทั้งสองลูก ต้องปิดรูถึงจะรู้ไม่ปิดไม่รู้หรอกตอนนี้จะเป็นเรื่องเทียบเสียงที่ยากที่สุด ยากตรงลิ้นกับเทียบเสียงนี่แหละแคน ที่อื่นไม่ยาก การขูดลิ้นในขณะที่เทียบเสียงจะให้ดีต้องขูดลิ้นให้มันกระจายไปทั้งอันมันจะดังดี บางคนขูดแค่ปลายลิ้นมันดังไม่ดีหรอก มันจะดิ้นแค่ปลายลิ้นไม่โยกทั้งตัว เวลาเทียบเสียงให้เป่าเต็มที่เลยเพราะคนที่เอาไปใช้บางคนเป่าแรง ลิ้นขาดเลย พวกคนเมา เป่าแรงลิ้นตกหมด ไม่กี่วันก็ตก ดัดยังไงก็ตก ถ้าลิ้นแข็งเป่าได้นานหลายปี นวดไปได้เรื่อย ๆ ถ้าไม่ดีเราก็แต่งครั้งสอง ครั้งสาม คือ ลิ้นแคนยิ่งแต่งยิ่งดี ....”

ภาพที่ 88 การขูดลิ้นเพื่อเทียบเสียง

3.8 การประกอบเต้าแคน

การประกอบเต้าแคนก่อนที่จะมีการประกอบลูกแคนเข้าเต้าแคน ต้องมีการเทียบเสียงอีกครั้ง เพื่อตรวจสอบเสียงที่เทียบไว้ว่ายังมีเสียงไหนที่ยังเพี้ยนอยู่อีกหรือไม่ จากคำบอกเล่าของ คุณเรืองศักดิ์ สุขเฟื่องแสงเล่าถึงการเทียบเสียงก่อนการประกอบเต้าว่า

“...เมื่อเทียบเสียงเสร็จ ทาน้ำปูนอีกครั้ง มันจะได้ไม่หลุดง่ายเพราะเมื่อตอนเทียบเราก็ต้องขูดลิ้น น้ำปูนที่เคยทาไว้มันก็อาจจะหลุดออก ทาเสร็จก็รอให้แห้ง

แล้วก็เข้าเต้า ก่อนเข้าเอาลูกแคนที่เทียบเสียงไว้แล้วมาจัด ตามลำดับซีกซ้าย ซีกขวา เพราะต้องเทียบเสียงอีกครั้ง ก่อนประกอบ เทียบเสียงก็ใช้หลักเดิมกับที่เทียบไปในครั้งแรกนั่นแหละ ถ้าไม่เทียบเดี๋ยวพอประกอบไปแล้วเพี้ยนมันจะแก้ยาก พอเทียบเสียงเสร็จแล้ว เราก็เอาลูกแคนมาวางเรียงด้านซ้าย ขวาและเอาเต้าแคนที่ทาน้ำมันแล้วเรียบร้อย มาทำความสะอาดข้างในอีกครั้งก่อนที่จะเอาลูกแคนสอดเข้าไปในเต้า ก็ต้องดูว่าข้างในเต้าแคนว่ามันยังหนาอยู่ไหม ถ้ามันยังหนาอยู่ก็ล้วงออก เหมือนกับไปเอาพวกขี้ผง ขี้เลื่อยที่มันค้างอยู่ออก เพราะถ้าไม่เอาออกเวลาสอดลูกแคนกเข้าไปแล้วมันไปติดลิ้นแคน มันจะเป่าไม่ออก...”

ภาพที่ 89 การจัดลูกแคน

ภาพที่ 90 การใช้สิ่วล้วงภายในเต้าแคน

หลังจากนั้นนำขี้สูดมาปั้นให้เป็นเส้น แล้วจึงสอดลูกแคนเข้าเต้า การสอดลูกแคนนั้นจะสอดที่ละข้างและต้องให้ลิ้นอยู่ตรงกลางด้านข้างของเต้าแคน โดยหันลิ้นเข้าหาเต้าแคนทั้ง 2 ข้าง จากนั้นนำขี้สูดมายึดเต้าแคนกับลูกแคนที่ละลูก ซึ่งการสอดลูกแคนจะใส่ซีกขวาหรือซีกซ้ายก่อนก็ได้ จากนั้นนำขี้สูดพันรอบลูกแคน ทั้งด้านบนและด้านล่างของเต้าแคน แล้วเอาเหล็กอุดขี้สูดกดขี้สูดลงตามช่องระหว่างลูกแคนต่อลูกแคนจนครบ 8 คู่ เมื่อลูกแคนเข้าเต้าแคนแล้ว ช่างแคนจะลองเป่าดูอีกทีเพื่อตรวจสอบว่ายังมีเสียงไหนที่ยังเพี้ยนอยู่ และเมื่อปรับแต่งเสียงจนกลมกล่อมถูกต้องดีแล้ว ช่างแคนใช้ขี้สูดผนึกช่องว่างทั้งหลายระหว่างลูกแคนกับเต้าแคนให้สนิทอีกครั้ง เพื่อไม่ให้มีลมรั่วออกมา

ภาพที่ 91 การปั้นขี้สูดให้เป็นเส้น

ภาพที่ 92 การสอดลูกแคนเข้าเต้า

ภาพที่ 93 การใช้ขี้สูดพันรอบลูกแคน ทั้งด้านบนและด้านล่าง

ภาพที่ 94 การใช้เหล็กอัดขี้สูดตามช่องระหว่างลูกแคน

ภาพที่ 95 การผนึกขี้สูดระหว่างลูกแคนกับเต้าแคน

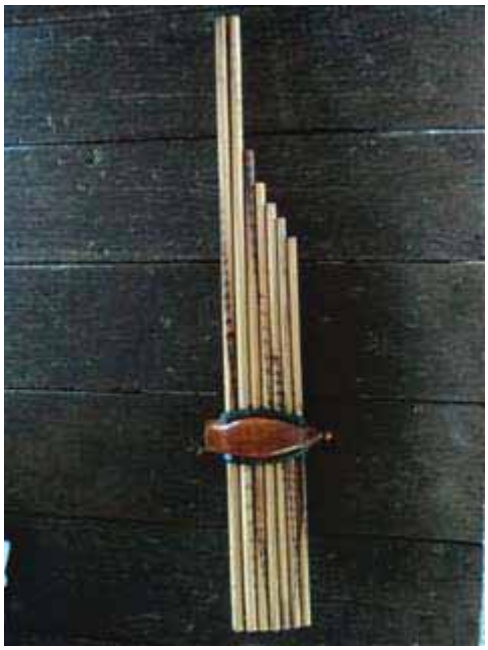

ภาพที่ 96 กู่แคนที่ประกอบเสร็จแล้ว

3.9 การเจาะรูนับ

การเจาะรูนับ ช่างแคนใช้ไม้แบบทาบบริเวณตำแหน่งกำหนดเจาะรูนับทั้งสองด้าน ใช้เชือกผูกให้แน่นแล้วจึงใช้เหล็กซี หรือเหล็กแหลมขนาดเล็กเผาไฟให้แดง เจาะรูนับด้านข้างของกู่ตามตำแหน่งที่กำหนดเอาไว้ จากนั้นขัดด้วยกระดาษทรายให้ผิวไม้เรียบ การเจาะรูนับใช้การ วัดลูกโป้ ก่อนแล้วเอานิ้วสามนิ้วทาบจากเต้าแคนแล้วทำตำหนิไว้ทั้งสองด้านก่อนที่จะเจาะรูนับ เหล็กที่นำมาเจาะรูนับต้องจี้ไฟให้เหล็กเป็นสีแดง จากนั้นเอาเหล็กจี้ตรงที่ทำตำหนิไว้ เหตุที่ใช้เหล็กเผาไฟจี้เพื่อให้รูนับเรียบไปกับผิวของลูกแคน หลังจากนั้นจึงทดลองเป่า เนื่องจากแคนมีหลายประเภท ดังนั้น การเจาะแคนเล็กต้องระวังในเรื่องของเสียงเพราะแคนเล็กมีช่วงลิ้นที่ใกล้ รูนับชิดลงมา แต่ถ้ารูนับอยู่สูงเกินไปจะทำให้เกิดเสียงที่หอนได้

ภาพที่ 97 การกะระยะในการเจาะรูนับ

ภาพที่ 98 การขีดเพื่อเจาะรูนับ

ภาพที่ 99 การใช้มีดนำร่องก่อนการเจาะรูนับ

ภาพที่ 100 การนำเหล็กมาเผาไฟเพื่อเจาะรูนับ

ภาพที่ 101 การเจาะรูนับ

3.10 การใส่ไม้หมอนหรือไม้กั้น

เมื่อการเจาะรูนับเสร็จเรียบร้อยแล้ว ในขั้นตอนต่อไปเป็นการใส่ไม้หมอน หรือไม้กั้นซึ่งทำจากไม้ซางหรือไม้ไผ่ชิ้นเล็กๆใส่ เอามาผ่าครึ่ง แล้วใส่คั่นระหว่างลูกแคนแพซ้ายกับแพขวาเพื่อดันลูกแคนให้ชิดเต้าและช่วยกันไม่ให้ขี้สูดตกลงไปในเต้าซึ่งอาจจะติดลิ้น จากนั้นมัดด้วยตอกไม้ไผ่หรือเส้นตอกหวายที่เตรียมไว้แล้ว ใช้ตอกไม้ไผ่ มัดที่ด้านบนของเต้าแคน และบริเวณด้านล่างของเต้าแคน จากคำบอกเล่าของคุณเรืองศักดิ์ สุขเฟื่องแสงกล่าวถึงการสอดไม้หมอนหรือไม้กั้นว่า

“...ไม้หมอน หรือไม้กั้นที่สอดจะใช้ไม้ชนิดเดียวกัน ต้องไม่ให้โดนช่องลม ไม้อย่างนั้นไม่ดัง การสอดไม้กั้นเพื่อไม่ให้มันยุบเพราะบางทีไม้มันใหม่มันก็ยุบได้ ไม้กั้นสอดใส่ 2 อันแล้วก็เอาตอกมัด สมัยก่อนนี้ใช้ตอก ต้องจักตอกไว้ที่เยอะ ๆ กว่าจะมัดได้แต่ละอัน มันช้า บางทีเข้าเต้าแล้วมันเพี้ยนต้องมาแก้อีก มันช้า เดี๋ยวนี้เลยใช้ยางมัดเพราะง่ายดี แก้นิดเดียวมันก็ออกแล้ว ถ้าเพี้ยนก็แก้แต่ส่วนมากก็ไม่เกิน 1-2 คู่หรอก แต่ว่าถ้าใช้ยางมัด ตอนปลายแคนต้องดูเส้นเล็กหน่อย เพราะไม่อย่างนั้นมันจะแตก มัดหัว มัดกลาง มัดท้าย เวลามัดหัว มัดท้าย ต้องมัดให้ตรงกับไม้กั้น...”

ภาพที่ 102 การใส่ไม้หมอนหรือไม้กั้น

ภาพที่ 103 การมัดลูกแคนให้ตรงกับไม้หมอนหรือไม้กั้น

ภาพที่ 104 แคนที่สมบูรณ์

เมื่อมัดเสร็จแล้ว ต้องทดลองอีกครั้ง เนื่องจากแคนที่ทำเสร็จแล้วใหม่ๆ เมื่อเป่าในครั้งแรก ๆ ลิ้นแคนอาจหลบเข้าไป ดังนั้น แคนที่ทำเสร็จใหม่ๆ ลิ้นจะยังไม่อยู่ตัวดี ช่างแคนจะคอยหมุนเวียนเป่าแคนที่ทำเสร็จแล้วอยู่บ่อยๆ เพื่อให้ลิ้นแคนอยู่ตัว เมื่อลิ้นแคนอยู่ตัวดีแล้วจึงถือว่าเป็นแคนที่มีคุณภาพดี พร้อมที่จะใช้ในการบรรเลง จากผลของการศึกษาสามารถสรุปขั้นตอนของการทำแคนดังแผนภูมิที่ 3

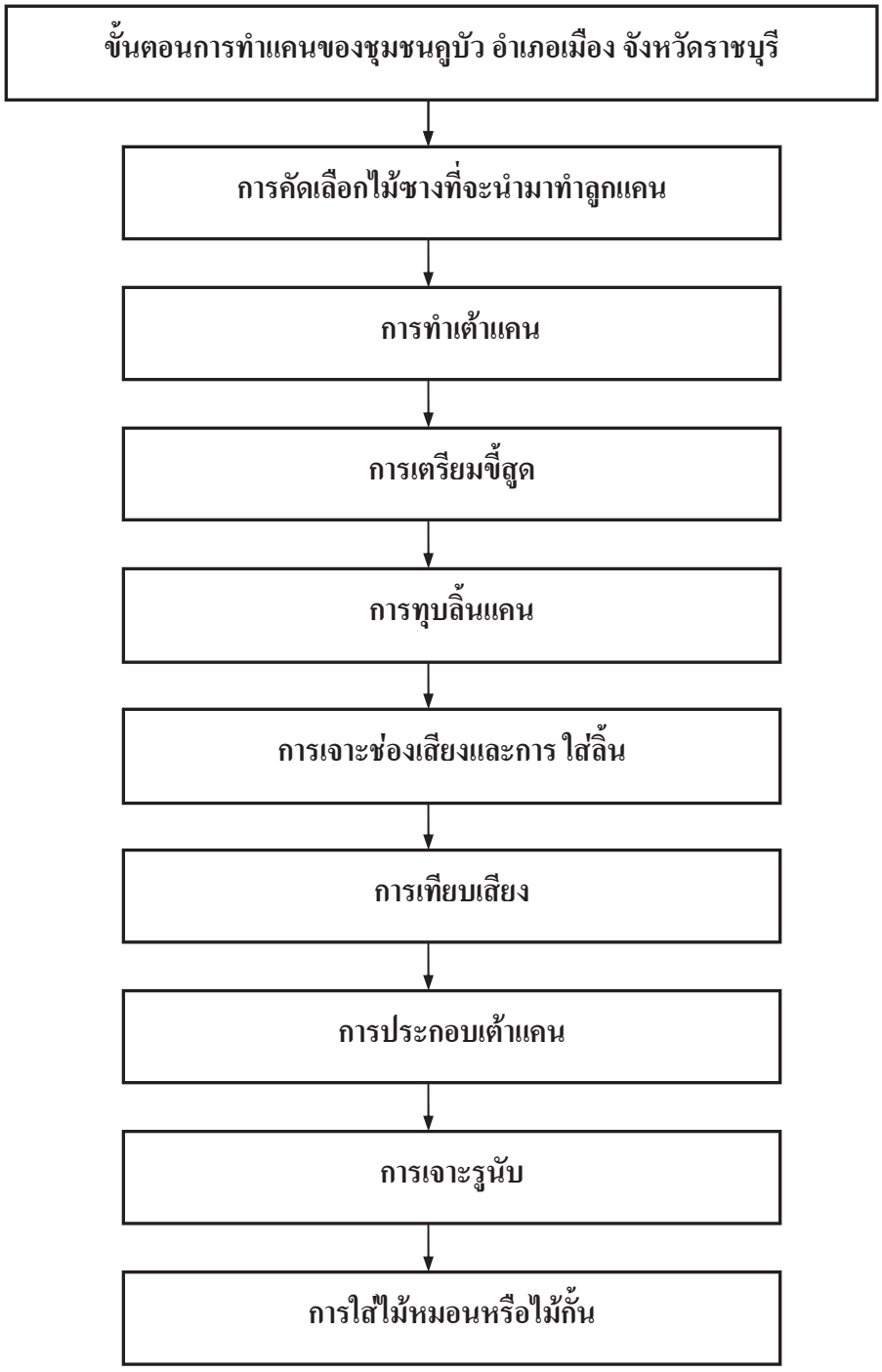

แผนภูมิที่ 3 แสดงขั้นตอนการทำแคนของชุมชนคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

ตอนที่ 2 กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีประเภทขลุ่ยและแคนแบบดั้งเดิม

ชุมชนคูบัวมีชื่อเสียงในการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนมาเป็นเวลานาน มีการสืบทอดภูมิปัญญาการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนตั้งแต่รุ่นบรรพบุรุษ โดยมีวิธีการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ที่ผู้เฒ่าผู้แก่จะให้ลูกหลานช่วยงานในการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคน เพื่อให้ลูกหลานเกิดความคุ้นเคยในการใช้เครื่องไม้ เครื่องมือและวิธีในการทำเครื่องดนตรี รวมไปถึงการเล่นเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคน เพื่อความบันเทิงในงานประเพณี และวัฒนธรรมของชุมชน จนกลายเป็นมรดกทางภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมาจนถึงรุ่นลูกรุ่นหลาน ซึ่งการเรียนรู้และการถ่ายทอดดนตรีขลุ่ยและแคนเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นร่วมกัน และสืบต่อจากบรรพบุรุษไปยังสมาชิกในระดับของครอบครัว ไปจนถึงการถ่ายทอดเรียนรู้ในระดับชุมชนผ่าน พิธีกรรมและประเพณีของชุมชน อีกทั้งยังมีรูปแบบของการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่แตกต่างหลากหลายตามเงื่อนไขการเรียนรู้ของแต่ละบุคคล ภูมิปัญญาในการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคน ในชุมชนคูบัวจึงถือได้ว่าเป็นสิ่งที่แสดงถึงวิถีชีวิตทางสังคมและวัฒนธรรมที่ดำรงอยู่ในชุมชน มาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

1. ครอบครัว : สถาบันหลักของการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาในสังคมแบบดั้งเดิม

ครอบครัวเป็นพื้นที่ของการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านดนตรีประเภทขลุ่ยและแคนในสังคมแบบดั้งเดิมของชุมชนคูบัว ซึ่งเป็นความรู้ที่ได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษของตนเอง เมื่อคนในครอบครัวมีส่วนร่วมในการทำเครื่องดนตรีแล้วเกิดความรู้สึกชอบ ผูกพัน ปรารถนาที่จะเรียนรู้ต่อ เป็นความรู้สึกภายในจิตใจ การเรียนรู้การทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนจึงเป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากสภาพแวดล้อมภายในครอบครัวที่มีพ่อแม่พี่น้องหรือญาติผู้ใหญ่ประกอบอาชีพการทำเครื่องดนตรี ซึ่งมีรูปแบบของกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาในครอบครัว ดังนี้

1.1 การเห็นการทำเครื่องดนตรี: จุดเริ่มต้นของการเรียนรู้

การเรียนรู้และการถ่ายทอดการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนภายในครอบครัว ที่มีผู้ถ่ายทอดความรู้ คือ พ่อ แม่ และเครือญาติในครอบครัว ไปยังผู้รับการถ่ายทอด คือ บุตรหลานและญาติพี่น้องที่อยู่ในครอบครัว ซึ่งมีวิธีการเรียนรู้และถ่ายทอดในรูปแบบของการเห็นการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนของคนในครอบครัวอยู่เป็นประจำ ซึ่งเป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติ ไม่มีการ

กำหนดเนื้อหา ไม่มีการเรียนการสอนอย่างเป็นทางการ ทำให้เกิดการเรียนรู้แบบค่อยเป็นค่อยไป และอาศัยการจดจำ โดยเริ่มจากขั้นตอนที่ง่าย เช่น การตัดไม้ผากตามไม้แบบในการทำขลุ่ย ซึ่งคุณจันทร เรืองศรีเล่าถึงจุดเริ่มต้นในการเรียนรู้การทำเครื่องดนตรีของตนว่า

> *"...เกิดมาก็เห็นพ่อแม่ทำกันแล้ว สมัยก่อนบ้านพี่ทำขลุ่ยเป็นบ้านแรกในแถบนี้ พ่อพี่เขาก็เอามาจากอาจารย์เปลี่ยน เขาว่าลองทำดูสิ พ่อพี่ก็เลยลองทำ พอทำได้ก็ทำเรื่อยมา พี่ก็เห็นมา ตั้งแต่เด็ก พอมองก็ทำได้ สมัยก่อนมันก็ไม่มีการจดอะไรหรอก มันก็ใช้จำเอา คือ พอเราโตมาพ่อก็ทำ แม่ก็ทำแบบนี้ เราเห็นเขานั่งทำอยู่ทุกวัน เดินผ่านก็ยืนดูเขาทำเมียง ๆ มอง ๆ ก็เห็นบ้าง ดูบ้าง บางทีก็ช่วยเขาทำเล็ก ๆ น้อย ๆ เท่าที่ทำได้ เขาให้ดูแล้วก็ทำเอา เราก็ดูเขาแล้วลองทำก็คิดว่ามาลองทำสักลูกเพื่อจะเป็น บางอย่างมันก็สอนกันไม่ได้หรอกนะ มันเป็นความสามารถเฉพาะตัว ตอนนั้นมาหัดทำเองที่บ้าน แล้วก็เอาไม้แบบที่มีมาแต่ดั้งเดิมของรุ่นพ่อรุ่นแม่มาลองทำ คนแถวนี้เขาไม่สอนกันหรอก ใครอยากทำก็มาดูเอา ใครมีความสามารถในการจำ ในการหัด ก็ทำเอา ถ้าเป่าแล้วเสียงใช้ได้ก็ได้แล้ว..."*

1.2 การช่วยงานของครอบครัว: การต่อยอดความรู้

เมื่อลูกหลานมีความสนใจในการทำเครื่องดนตรีตามแบบอย่างของพ่อแม่ พ่อแม่จะเป็นผู้สอนและให้ลูกช่วยเป็นลูกมือในขั้นตอนต่างๆ ของการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคน ซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้ในลักษณะของการช่วยงานของครอบครัว โดยมีผู้ใหญ่ในครอบครัวเป็นต้นแบบ ทำให้เด็กได้รู้ได้เห็นในสิ่งที่พ่อแม่เป็นผู้ปฏิบัติ โดยพ่อแม่จะทำหน้าที่ได้ถ่ายทอดความรู้ในการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนให้แก่ลูก ตั้งแต่ การช่วยพ่อแม่หยิบวัสดุ อุปกรณ์ในการทำเครื่องดนตรี การคัดเลือกไม้ ขนาดของไม้แบบที่จะนำมาทำ รวมทั้งทักษะการทำเครื่องดนตรี ดังจะเห็นได้จากการที่พ่อสอนลูกในเรื่องของการคัดเลือกไม้ที่จะนำมาทำขลุ่ยและแคน โดยให้ดูจากสีของไม้ ถ้าไม้ที่มีสีเขียวแสดงว่ายังเป็นต้นที่อ่อนและสดอยู่ไม่สามารถที่จะนำมาทำเครื่องดนตรีได้ ไม้ที่มีเหลืองแสดงว่าเป็นไม้ที่แก่แล้วนำมาใช้ได้ทำเครื่องดนตรี และในส่วนของการทำลวดลายลาย แม่จะเป็นผู้สอนและบอกให้ลูกรู้จักการขยับหมุนมือให้เป็นลวดลายในรูปแบบต่าง ๆ เมื่อฝึกฝนจนเกิดเป็นทักษะความชำนาญ ก็สามารถที่จะถ่ายทอดวิธีทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนให้กับลูกหลานต่อไป ดังที่ป้าประยูร ตันติกำธนเล่าถึงการเรียนรู้จากการช่วยงานของครอบครัวว่า

"...รุ่นพ่อ รุ่นแม่เขาทำกันมาแต่ดั้งแต่เดิมมันเป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน เกิดมาก็เห็นเขาทำกัน แล้ว คนแถวนี้เขาก็ทำกันที่บ้าน จะทำกันเยอะ ทำกันยันดึกยันดื่น สมัยก่อนพี่เป็นเด็ก ๆ ก็ช่วยเขา พอแม่ทำ เราก็ดู พอแม่ลุก เราก็ทำ ทำมาตั้งแต่รุ่นพ่อ รุ่นแม่แล้วก็รุ่นลูกก็พี่นี่แหละ เดี๋ยวก็เป็นรุ่นหลานต่อ ๆ กันไป..."

การเรียนรู้และการถ่ายทอดที่เกิดจากการช่วยกันทำงานภายในครอบครัว เป็นการสัมผัสการทำเครื่องดนตรี และการช่วยงานเล็ก ๆ น้อย ๆ อยู่ในชีวิตประจำวัน ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับวัสดุ อุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ใช้ในการทำเครื่องดนตรี จากนั้นพ่อและแม่ก็จะฝึกให้ลูกทำเครื่องดนตรีจากงานง่าย ๆ ไปก่อน ตามความสามารถและความเหมาะสมของวัยและให้มีความเข้าใจเบื้องต้นในการทำเครื่องดนตรี เมื่อเริ่มทำถึงขั้นตอนอื่นๆ ที่ไม่สามารถเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง พ่อและแม่ก็จะทำหน้าที่แนะนำวิธีการทำให้ แล้วจึงมอบงานการทำเครื่องดนตรีที่ยากขึ้น จนกลายเป็นการพัฒนาทักษะและความชำนาญในการทำเครื่องดนตรีเพิ่มขึ้น จากคำบอกเล่าของป้าเยาว์ สุขเฟื่องแสงได้เล่าถึงการสอนการทำขลุ่ยและแคนว่า

"...ป้าเกิดมาก็เห็นพ่อทำมาแล้ว พ่อเขาสอนให้ป้าทำขลุ่ย แคนจะสอนน้องชายสอนให้เป่า ที่บ้านป้าเป็นที่ทำขลุ่ยกับแคนเป็นบ้านแรก ทำมาตั้งแต่ป้าเป็นสาว เขาก็สอนเรา บอกให้เราทำ เราก็ดูไปทำไป ตามแบบเขาจริง ๆ อย่างขลุ่ยเราก็พอจะทำได้ พอทำก็มีคนมาเรียนมาทำขลุ่ยด้วย แต่การทำขลุ่ยมันไม่ยากอะไร มันมีไม้แบบ เขามาเอาแบบไปแล้วก็ตัดไม้ ให้มันเป็นรูปร่าง แล้วก็ใส่เสียงก็ใช้ได้แล้ว มีคนมาเอาไม้แบบ พอเอาไปคนก็เอากันต่อๆไป ทั่วทั้งหมู่บ้านทางฝั่งหน้าวัด หน้าโรงเรียน จะมีก็แต่ลุงจวนที่มาหัดเรียน หัดทำขลุ่ยที่บ้านส่วนผู้ใหญ่สมนึกก็มาหัดทำแคนกับพ่อป้า..."

1.3 การถ่ายทอดโดยตรง: การสืบสานอาชีพของครอบครัว

การสนับสนุนจากผู้ใหญ่ในครอบครัวที่ประกอบอาชีพในการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคน เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาดนตรีขลุ่ยและแคนในครอบครัว โดยมีพ่อแม่ พี่น้อง และเครือญาติที่ประกอบอาชีพทำเครื่องดนตรีเป็นผู้กระตุ้น ส่งเสริมและสนับสนุนให้ลูกหลานเกิดความสนใจ และปลูกฝังให้เกิดความรักในการทำเครื่องดนตรีมา

ตั้งแต่เด็ก เมื่อลูกมีพื้นฐานในการทำเครื่องดนตรีในระดับหนึ่งแล้ว พ่อแม่ก็จะทำการสอนการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนเพื่อที่จะเป็นความรู้ที่จะนำไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน และสามารถนำความรู้ด้านดนตรีขลุ่ยและแคนไปใช้ประกอบอาชีพ อันเป็นการสร้างรายได้ให้กับครอบครัว จากคำบอกเล่าของป้าเยาว์ สุขเฟื่องแสงได้กล่าวถึงการถ่ายทอดโดยตรงว่า

> *"...พ่อป้าก็สอนการทำแคนกับป้า เขาก็ค่อย ๆ สอน ค่อย ๆ บอกทีละขั้นทีละอย่าง แต่มันยาก ป้าก็เลยทำได้แค่บางส่วน อย่างการทำลวดลายของแคนที่นี่จะคล้ายกับการทำลวดลายขลุ่ย แต่มีวิธีหมุนมือที่ไม่เหมือนกัน และเป็นลายที่ทำกันมามาตั้งแต่รุ่นพ่อ รุ่นแม่ เรียกว่า น่องสิงห์ สมัยก่อนพ่อป้า เขาก็ให้แม่กับป้าทำขี้สูดให้ ใช้น้ำมันพืชผสมเพื่อให้นิ่ม ถ้าจะเอาแข็งก็ให้ใช้ชัน ถ้าไม่ให้ติดมือก็เอาเทียนใส่ ก็เคี่ยวจนกว่าจะละลายหมด พอนั้นพ่อเขาให้เทลงบนกาบกล้วยใหญ่ ๆ พอขี้สูดเย็น เนื้อของขี้สูดจะเป็นมัน สวย เหมือนกาละแมร์ การทำลิ้นพ่อเขาก็บอกตาเรืองว่ามันจะมีเทคนิคอยู่ตรงนี้ คือ เขาจะเอาไฟเผากระดาษกับลิ้นเพียงนิดเดียว เราก็ฟังเสียงเอา พอนั้นก็เอามาตัด..."*

1.4 การเรียนรู้ในหมู่เครือญาติ: การสานต่อความรู้การทำเครื่องดนตรี

จากรูปแบบของครอบครัวในสังคมแบบดั้งเดิมที่เป็นครอบครัวขยาย ซึ่งพ่อแม่ พี่น้องมาอยู่ร่วมในชายคาเดียวกัน นอกจากจะเป็นการสร้างความรักและความอบอุ่นในครอบครัวแล้ว การอยู่ร่วมกันของครอบครัวในแบบสังคมดั้งเดิมยังมีบรรยากาศที่เอื้อต่อการอบรมเลี้ยงดูบุตร การสั่งสอนบุตรหลานในด้านต่าง ๆ การเรียนรู้การทำเครื่องดนตรีที่เกิดขึ้นของครอบครัวในสังคมแบบดั้งเดิม จึงไม่ได้เป็นเพียงการเรียนรู้ที่เริ่มต้นจากการถ่ายทอดจากพ่อแม่ไปยังบุตรหลานเท่านั้น หากแต่ยังส่งเสริมให้เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการถ่ายทอดการทำขลุ่ยและแคนไปยังเครือญาติ ซึ่งคุณสัญญา วิจิตรเล่าถึงการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในเครือญาติว่า

> *"...อาไม่เคยทำมาก่อน พอแต่งงานมา อาก็มาอยู่ที่บ้านพ่อ ก็เห็นพ่อเขาทำ เราก็มานั่งดูเขาทำกัน เป่ากัน อาก็ชอบ ก็คนมันอยากทำเป็นนะ เราเห็นเขาทำเราก็ช่วยเขา เขาก็จะแนะจะบอกว่าทำอย่างนั้น ๆ ลวดลายขลุ่ยมันเป็นลายที่เขาทำกันมาแต่ดั้งแต่เดิม อาก็ไม่รู้ว่าเขาเรียกว่าลายอะไร แต่รู้ว่าการทำลายมันอยู่ที่เรา*

หมุนมือแต่ผู้ชายมือมันแข็งเวลาทำไม่ค่อยเป็นลาย พอตอนหลังอาทำได้ พ่อเขาก็สอนเป่าขลุ่ย เพราะอาท่องโน้ตเป็นจำโน้ตได้...”

นอกจากนี้ การเรียนรู้การทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนระหว่างเพื่อนบ้านยังเป็นส่วนหนึ่งของการสานต่อความรู้ จากการที่คนในชุมชนแต่ละคนจะมีความสามารถและความถนัดด้านการทำเครื่องดนตรีที่แตกต่างกัน จึงจำเป็นต้องมีการแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างกันเพื่อเพิ่มพูนความรู้อยู่เสมอ ส่งผลให้ภูมิปัญญาดนตรีขลุ่ยและแคนยังคงสืบทอดต่อกันมา โดยอาศัยความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้านใกล้เคียง และมีวิธีการเรียนรู้และการถ่ายทอดโดยอาศัยการบอกเล่า ตลอดจนใช้การสังเกต และการจดจำ รวมทั้งการสอบถามจากผู้รู้แล้วนำมาฝึกฝนพัฒนาตนเองเรื่อย ๆ จนเกิดความชำนาญ นับเป็นรูปแบบการเรียนรู้และการถ่ายทอดที่สำคัญ ดังคำบอกเล่าของลุงวน คงนิลได้เล่าถึงความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้านในการสานต่อความรู้ว่า

“...ลุงไปดูที่บ้านช่างใหญ่ ที่เขาเป็นมาก่อน บ้านเขาอยู่ในหมู่เดียวกัน บ้านช่างเปลี่ยน ลุงก็ไปดูเขาที่นั่น ช่างเปลี่ยน เขาก็บอกมาว่าถ้ามัน ไม่สวย ไม่ดัง ช่างเปลี่ยนเขาก็แนะว่าให้ทำอย่างนั้น ช่างเปลี่ยนเขาไม่หวง ใครอยากรู้ อยากทำก็มาหาเขา เขาก็บอกหมด ตอนที่ลุงไปเรียนมีหลายคนนะรุ่นลุงนะ แต่บางคนเสียไปแล้วก็มี ตอนที่ไปหัดทำขลุ่ยก็ไม่ได้ไปพร้อมกันหรอก บางคนเขาไปก่อนพอได้เขาก็กลับ มันไม่ได้ไปเรียนแบบนั้นหรอก พอไปเห็นเขาทำ เขาก็แนะนำให้แล้วก็ให้ไม้แบบมา เราก็กลับมาทำที่บ้าน ลุงก็เป่าไม่เป็น แต่ว่าลุงลองเสียงได้ เพราะอาจารย์เปลี่ยนเขาสอนให้ทำ แล้วก็ลองฟังดูว่า เป่าแบบแบบไหนเสียงถึงจะดี ถ้าเป่าไปเสียงไม่ขาด ไม่หวีด ไม่แหบ ก็ใช้ได้ แล้วก็ต้องเป่าเบาๆ อย่าเป่าแรง...”

ครอบครัวจึงเปรียบได้เป็นสถาบันหลักของการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาดนตรีขลุ่ยและแคนของชุมชนคูบัวในสังคมแบบดั้งเดิม ซึ่งกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดมีจุดเริ่มต้นจากการเรียนรู้แก่สมาชิกในครอบครัว และส่งผ่านความรู้ไปยังเครือญาติ เนื่องจากสภาพแวดล้อมภายในครอบครัว ที่กระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงในการดำรงชีวิตประจำวัน ลักษณะของการเรียนรู้และถ่ายทอดเป็นการซึมซับความรู้ของสมาชิกในครอบครัว โดยมีวิธีการเรียนรู้และการถ่ายทอดจากการเห็นการทำเครื่องดนตรีของครอบครัว การช่วยงานของ

ครอบครัว การถ่ายทอดโดยตรง และการเรียนรู้ในหมู่เครือญาติ ผ่านการประกอบอาชีพของครอบครัว ด้วยการแบ่งหน้าที่กันทำงาน ทำให้สมาชิกทุกคนได้เรียนรู้และลงมือปฏิบัติด้วยตัวเอง ทำให้เกิดความสนใจและความชอบส่วนตัว จนกลายเป็นทักษะ ความชำนาญ และประสบการณ์ จนสามารถทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนได้อย่างมีเอกลักษณ์

2. ชุมชน: การขยายฐานความรู้สู่การประกอบอาชีพ

ชุมชนคูบัวมีการเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาดนตรีขลุ่ยและแคนจากบรรพบุรุษที่ได้สืบทอดต่อๆ กันมา ด้วยการถ่ายทอดภูมิปัญญาดนตรีขลุ่ยและแคนให้กับบุคคลในครอบครัวของตนเอง แล้วจึงถ่ายทอดให้กับเพื่อนบ้านในชุมชน เนื่องมาจากการมีปฏิสัมพันธ์ที่ดีระหว่างสมาชิกในชุมชน จึงได้ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ ที่นำไปสู่ความพยายามฝึกฝนจนเกิดเป็นความชำนาญในการทำเครื่องดนตรีประกอบกับผู้ที่ทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนส่วนหนึ่ง มีความสนใจที่จะฝึกเล่นดนตรีขลุ่ยและแคนอย่างจริงจังมากขึ้น นำไปสู่การเรียนรู้ของชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ ดังนี้

2.1 ครูพักลักจำ: การเรียนรู้จากการสังเกตและการจดจำ

การสังเกตและจดจำ นอกจากจะเป็นการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นทั้งในระดับครอบครัวของผู้ทำเครื่องดนตรีแล้ว การสังเกตและจดจำยังเกิดขึ้นจากการเรียนรู้จากเพื่อนบ้านที่อยู่ใกล้เคียง โดยอาศัยความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนที่มีความสนใจและมีใจรักอยากจะทำและมีวิธีการเรียนรู้จากการแอบดู แอบทำตามอย่าง ที่ต้องใช้การสังเกต การจดจำ และเมื่อสามารถปฏิบัติตามได้ในระดับเบื้องต้นก็จะสอบถามผู้รู้ถึงวิธีการทำขลุ่ยและแคน แล้วนำมาฝึกฝนพัฒนาต่อจนสามารถทำเครื่องดนตรีได้อย่างถูกต้อง จนเกิดความชำนาญ ดังที่ยายสวน คงนิลได้เล่าถึงวิธีการเรียนรู้จากการสังเกตและการจดจำของตนว่า

> *"...ยายก็ไปแอบดูเขามาอีกที เลียนแบบเขาจากข้าง ๆ บ้าน ยายอยู่บ้านก็เลย ไปมอง ไปดู เขาทำ ทำแบบนั้น ทำแบบนี้ ก็ลองมาทำดู โบราณ เขาว่า คาถาลอดช่อง (ลักจำเอา) ยายไปนั่งมอง นั่งดูอยู่ทุกวัน ว่าเขาทำลายแบบไหน มันก็เป็นลายที่เขาทำมาดั้งเดิม พอทำได้ ก็ไปดูว่าเขาเหลาลิ้นขลุ่ยแบบไหน ใส่แบบนั้น เราก็สนใจอยากจะทำ พอทำแล้วก็ไปให้คนที่เขาทำมาก่อนดู ไปให้เขาลองดูว่าใช้ได้ไหม พอเขาบอกว่าก็พอใช้ได้ก็เลยหาไม้มาทำกับเขา ตั้งแต่นั้นมาก็ทำมาเรื่อย..."*

จะเห็นได้ว่า การเรียนรู้จากการจดจำจากผู้ที่มีความสามารถในการทำเครื่องดนตรี ส่งผลให้ความรู้ในการทำเครื่องดนตรีของผู้เรียนพัฒนาขึ้น ทำให้เกิดความเข้าใจ แล้วนำมาฝึกปฏิบัติด้วยตนเองจนเกิดความชำนาญ แล้วนำมาพัฒนาการเรียนรู้ในกระบวนการแต่ละขั้นตอนจนสามารถเข้าใจในงานที่ทำ และเกิดเป็นประสบการณ์ในการเรียนรู้

2.2 การเป็นลูกมือ : การเรียนรู้จากการช่วยงาน

การเป็นลูกมือในการช่วยทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคน เป็นวิธีที่ทำให้ผู้เรียนได้เรียนรู้งานในทุกขั้นตอนจากผู้ถ่ายทอด ซึ่งผู้ถ่ายทอดจะคอยบอกกล่าวและชี้แนะวิธีการต่าง ๆ ไปด้วย ดังเช่น การเทียบเสียงของแคน ผู้สอนจะสอนให้ผู้เรียนฟังเสียงของเครื่องดนตรีจากการเป่า เพื่อให้เกิดความเข้าใจ เมื่อได้ลงมือทำบ่อยๆ จึงเกิดเป็นความชำนาญและสามารถนำมาประกอบอาชีพได้ จากคำบอกเล่าของผู้ใหญ่สมนึก ยิ่งงามแก้วได้กล่าวถึงการเรียนรู้จากการเป็นลูกมือว่า

> *“...อาเขาบอกว่าให้ช่วยเพราะงานมันเยอะ เขาบอกว่าให้ช่วยถอดแคนก่อน ก็หัดถอดไปเรื่อย ๆ เพราะมันมีคนมาซ้อมอยู่เรื่อย ๆ เราก็ดูไป ถอดไปค่อย ๆ ดู ตอนหลังอาก็มาแนะว่า ทำคู่นี้เป็นไหม อาเขาก็ให้ถอด เอาขี้สูดออก แล้วก็กองรวมกันไว้อย่างนั้น แล้วก็ลองให้เราจับคู่เหมือนให้แกดู เราก็รู้ว่าคู่นี้อยู่ตำแหน่งนี้ คู่นั้นอยู่ตำแหน่งนั้น เราก็จับมาเป่ารวมกัน พอเราทำได้ อาก็บอกให้ลองคู่ซา เราก็ทำได้เพราะเราเป่าเป็น เราจำเสียงได้ และเราก็ฟังออก พอมาตอนหลัง อาก็บอกเราทุกขั้นตอน เขานั่งทางโน้น เราก็นั่งทางนี้ ทำไปดูไปสอนไปแนะไป เขาก็ทำของเขาเราดู แล้วก็ลองทำ เขาก็คอยแนะ ปากก็พูด มือก็ทำ และก็ทำของที่เป็นของจริงด้วย...”*

จะเห็นได้ว่า การเป็นลูกมือช่วยงานของผู้ถ่ายทอดอยู่เป็นประจำ จะทำให้ผู้รับการถ่ายทอดได้เรียนรู้ขั้นตอนในการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนจากการทำงานอย่างละเอียด จึงเป็นการสร้างความรู้ ความเข้าใจและความชำนาญในการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนด้วยตนเอง

2.3 การฝึกปฏิบัติจริง : การพัฒนาสู่อาชีพ

การเรียนรู้ดนตรีขลุ่ยและแคน เพื่อพัฒนาไปสู่การประกอบอาชีพการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยแคน เริ่มต้นจากการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่เกิดขึ้นจากการมองเห็นแบบอย่างที่ดีของ

การทำเครื่องดนตรี ซึ่งการเรียนรู้ภูมิปัญญาในลักษณะนี้ส่วนใหญ่จะเริ่มจากการเรียนรู้จากการสังเกตและการจดจำ การเป็นลูกมือ จากนั้นผู้เรียนที่มีความสนใจและตั้งใจที่จะศึกษาจะไปฝึกปฏิบัติจริง จากผู้สอนซึ่งเป็นผู้ที่มีความรู้ ความสามารถและประสบการณ์ทางด้านนี้ ผู้เรียนส่วนใหญ่ได้รับคำแนะนำการเรียนรู้วิธีการทำขลุ่ยและแคน โดยการฝึกปฏิบัติจริงจะเริ่มต้นจากผู้สอนที่จะสอนวิธีการทำเครื่องดนตรีอย่างละเอียด ตั้งแต่การใช้ไม้แบบในการวัดขนาดของขลุ่ย การทำลวดลาย ไปจนถึงขั้นตอนในการเข้าเสียง และเคี่ยวเข็ญให้ผู้เรียนทำให้ได้ดี เพื่อจะให้นำความรู้ไปใช้ประกอบอาชีพเลี้ยงตัวเอง ทำให้ผู้เรียนตั้งใจเรียนรู้ฝึกฝนจนชำนาญ และสามารถสืบทอดความรู้ในการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคน จนสามารถที่จะทำแทนผู้สอนได้ จากคำบอกเล่าของลุงจวน แหวนเครือเล่าถึงการเรียนรู้การทำเครื่องดนตรีของตนว่า

> *"...ลุงไปเรียนกับอาจารย์เปลี่ยน ตอนอายุประมาณ 30 กว่า เห็นอาจารย์เปลี่ยนเป่าก็เลยสนใจ แล้วก็อยากเป่าบ้าง เลยลักจดจำเขามา แล้วเอามาหัดเองที่บ้าน ตอนหลังก็เลยไปหาเขา อาจารย์เปลี่ยนเขาสอน แล้วบอกวิธีการทำ แล้วอาจารย์เปลี่ยนเขาก็ให้ไม้แบบที่เขาเอามาจากกรมศิลป์กับลุง พอนั้นเขาก็แนะลุงว่าให้ทำอย่างนั้นอย่างนี้ ใส่อย่างนี้ ส่วนการทำลายลุงก็หัดมาจากอาจารย์เปลี่ยนเป็นลายดั้งเดิมเป็นลายในสมัยโบราณเขาทำกันมา ลุงก็ดูมา แล้วก็เอามาทำที่บ้าน..."*

การฝึกปฏิบัติในสถานการณ์จริงเป็นการเรียนรู้และการถ่ายทอดแบบลงมือกระทำ ผู้สอนจะเริ่มจากการอธิบายลักษณะทางกายภาพของเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนให้กับผู้เรียน ไปพร้อมกับการสอนให้รู้จักสังเกตขลุ่ยและแคนที่ทำเสร็จแล้ว เพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจในลักษณะของเครื่องดนตรีโดยรวม แล้วจึงสอนให้รู้จักกับการใช้เครื่องไม้เครื่องมือประเภทต่าง ๆ ที่ใช้ในการทำขลุ่ยและแคน โดยมีอุปกรณ์การสอนหลัก คือ เครื่องมือช่าง เช่น ไม้แบบ อุปกรณ์การทำลวดลาย จากนั้นผู้สอนจะสอนถึงวิธีการในการทำตั้งแต่การคัดเลือกไม้ การทำลวดลาย การเจาะรู การทำขี้สูด และการทำลิ้นแคน ไปจนถึงการประกอบเป็นเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคน จากคำบอกเล่าของป้าเยาว์ สุขเฟื่องแสงเล่าถึงเนื้อหาในการเรียนรู้ว่า

> *"...พ่อป้าก็สอนการทำแคนกับป้า เขาก็ค่อย ๆ สอน ค่อย ๆ บอกทีละขั้นทีละอย่าง แต่มันยาก ป้าก็เลยทำได้แค่บางส่วน อย่างการทำลวดลายของแคน*

ที่นี่จะคล้ายกับการทำลวดลายขลุ่ย แต่มีวิธีหมุนมือที่ไม่เหมือนกัน และเป็นลายที่ทำกันมามาตั้งแต่รุ่นพ่อ รุ่นแม่ สมัยก่อนพ่อป้า เขาก็ให้แม่กับป้าทำขี้สูดให้ใช้น้ำมันพืชผสมเพื่อให้นิ่ม ถ้าจะเอาแข็งก็ให้ใช้ชัน ถ้าไม่ให้ติดมือก็เอาเทียนใส่ก็เคี่ยวจนกว่าจะละลายหมด พอนั้นพ่อเขาให้เทลงบนกาบกล้วยใหญ่ ๆ พอขี้สูดเย็น เนื้อของขี้สูดจะเป็นมัน สวย เหมือนกาละแมร์ การทำลิ้นพ่อเขาก็บอกตาเรืองว่ามันจะมีเทคนิคอยู่ตรงนี้ คือ เขาจะเอาไฟเผากระดาษกับลิ้นเพียงนิดเดียว เราก็ฟังเสียงเอา พอนั้นก็เอามาตัด...”

เมื่อผู้เรียนได้เรียนรู้ถึงวิธีในการทำเครื่องดนตรีในระดับเบื้องต้นแล้ว ผู้สอนจะอธิบายถึงวิธีการที่ถูกต้องอย่างละเอียด รวมทั้งเคล็ดลับและเทคนิคต่างๆ ที่สำคัญในทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคน จึงเริ่มให้ฝึกหัดทำจากงานที่ง่าย สู่งานที่ยากขึ้นตามลำดับ โดยเริ่มแรกผู้สอนมักจะให้ผู้เรียนคอยสังเกตวิธีการทำดูก่อน แล้วจึงให้ปฏิบัติไปพร้อมๆ กัน การถ่ายทอดจะกลมกลืนแนบเนียนอยู่กับการทำงาน โดยมีผู้สอนจะคอยกำกับดูแลอยู่ใกล้ๆ และเป็นผู้คอยแนะนำ ตรวจสอบและแก้ไขวิธีการทำขลุ่ยและแคนของผู้เรียน โดยผู้สอนจะสอนตั้งแต่การเหลาไม้ที่จะนำมาทำลิ้น ต้องเหลาให้ปลายไม้งอนเพื่อให้ลิ้นติดกับเพดาน เป็นการสะท้อนของเสียงแล้วจะทำให้ได้เสียงขลุ่ยที่ดี เมื่อเหลาไม้ที่จะนำมาทำลิ้นได้แล้ว ผู้สอนจะลองนำมาสวมกับปากของขลุ่ย แล้วทดลองเสียง ถ้าไม้ที่ผู้เรียนเหลาไม่พอดี เสียงที่เป่าออกมาก็จะเป็นเสียงโล่ง เป่าไม่ดี ผู้สอนจะบอกถึงวิธีในการแก้ปัญหาว่าจะต้องนำลิ่มไม้ที่ทากาวมาหนุนให้ปลายลิ้นสูงขึ้น เพื่อให้ลิ้นติดเพดานด้านใน แล้วใช้เหล็กตอกให้แน่น จะทำให้เสียงของขลุ่ยมีความแน่นมากขึ้น ซึ่งวิธีการฝึกปฏิบัติจริง เป็นการเรียนรู้จากการลงมือทำ เป็นการสอนแบบตัวต่อตัว ซึ่งจะทำให้ผู้เรียนเข้าใจถึงวิธีการทำเครื่องดนตรีจนกว่าผู้เรียนจะเข้าใจและนำไปเป็นพื้นฐานในการปฏิบัติต่อไป เมื่อดูบ่อยๆ เข้าผู้เรียนก็สามารถจดจำวิธีการทำ มีการนำขั้นตอนต่าง ๆ มาทบทวน จนกระทั่งสามารถประกอบขลุ่ยและแคนได้ด้วยตนเอง จนทำให้เกิดความชำนาญในการทำเครื่องดนตรีและสามารถนำความรู้ที่ได้ไปประกอบอาชีพของตนเอง

2.4 การใช้ลายลักษณ์อักษร: การผลิตซ้ำความรู้ดนตรีขลุ่ยและแคน

การเรียนรู้นอกจากจะเกิดขึ้นจากการอธิบายวิธีทำและการฝึกปฏิบัติจริง โดยผู้ที่มีประสบการณ์แล้ว การบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรยังเป็นวิธีการเรียนรู้และการถ่ายทอดดนตรีขลุ่ยและแคน ที่ผู้ถ่ายทอดเป็นผู้จดบันทึกหรือบอกให้ผู้เรียนจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ในลักษณะ

ของการเทียบเสียง จากนั้นจะให้ผู้เรียนกลับไปฝึกทำด้วยตนเองที่บ้าน ซึ่งการเรียนรู้ในลักษณะนี้จะทำให้บุคคลได้รับประสบการณ์จากการสังเกต เมื่อสังเกตแล้วบันทึกข้อมูล ในสิ่งที่ผู้เรียนเห็นจากสิ่งแวดล้อมรอบ ๆ ตัว ซึ่งจะทำให้เกิดวิธีคิด เป็นการฝึกการใช้เหตุผลในการวิเคราะห์ สังเคราะห์ ทำให้เกิดความชัดเจนในเรื่องนั้น ๆ จนสามารถนำไปฝึกปฏิบัติได้จริง จากคำบอกเล่าของคุณเรืองศักดิ์ สุขเฟื่องแสงเล่าถึงวิธีการในการเรียนรู้และถ่ายทอดว่า

> *"...ตอนนั้นมาอยู่ที่บ้านพ่อตา พ่อตาเขาให้มาฝึกทำแคนกับเขา ตอนฝึกก็ยาก ฝึกได้ไม่เท่าไหร่พ่อก็มาเสีย ตอนหลังก็มาเรียนกับแม่ยาย เขาก็ให้เราฝึกเจาะ ทำเต้า แกะแบบ กับเขา แม่เขาก็ สอนให้แนะให้ แต่ว่าเรื่องเทียบเสียงตอนนั้นลุงเปลี้ยเขายังอยู่บ้านอยู่ติดกัน เราก็เลยไปขอฝึกกับลุงเปลี้ยที่บ้าน ฝึกประมาณครึ่งเดือน ลุงเปลี้ยเขาก็บอกให้ แนะให้ เรื่องการเจาะช่องลม การขูดลิ้น การเทียบเสียง มันก็ยากกว่าจะเข้าใจ มาตอนหลังนี้เราเอาดินสอมาจดเบอร์ไว้ เพราะว่าเวลาเทียบ เสียงข้ามไป ข้ามมาไม่รู้ว่าลูกไหนเป็นลูกไหน ก็มาจดของเราไว้จดเป็นตารางยาวเลย กันลืม แล้วก็ทำลองดู เราก็ทำอยู่หลายปีกว่าจะทำได้..."*

นอกจากผู้เรียนจะเป็นผู้ที่บันทึกวิธีการประกอบเครื่องดนตรี การเทียบเสียง เป็นลายลักษณ์อักษรแล้ว ผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาหลายท่านที่เป็นผู้สูงอายุ ไม่มีเวลาสอนรายละเอียดเกี่ยวกับเครื่องดนตรีและการเล่นดนตรีด้วยวาจาได้ทั้งหมด และเป็นการป้องกันในการหลงลืม ผู้ถ่ายทอดจึงจำเป็นที่จะต้องจดบันทึกในขั้นตอนและรายละเอียดต่างๆ เกี่ยวกับดนตรีขลุ่ยและแคนเป็นเอกสาร เพื่อให้ผู้เรียนสามารถนำความรู้ที่ได้จากการจดบันทึก ไปใช้เป็นแนวทางในการทำและการเล่นเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนต่อไป

จะเห็นได้ว่า ดนตรีขลุ่ยและแคนช่วยสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นภายในชุมชน โดยอาศัยความสัมพันธ์ ระหว่างเพื่อนบ้านในชุมชนที่เห็นการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนอยู่ทุกวัน แล้วเกิดความสนใจ การเรียนรู้ เกิดขึ้นจากการสังเกต จดจำ การเป็นลูกมือ และการฝึกปฏิบัติ รวมถึงการเรียนรู้จากผู้ถ่ายทอดที่มีประสบการณ์แล้วมีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร อันเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ภูมิปัญญาดนตรีขลุ่ยและแคนยังคงอยู่ในชุมชนคูบัวต่อไป

3. พิธีกรรมของชุมชน : พื้นที่ของการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญา

การเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาเป็นกระบวนการที่สามารถเกิดขึ้นได้ในทุกสถานการณ์ และทุกสถานที่ ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมของสมาชิกในครอบครัว และกิจกรรมทางสังคมของคนในชุมชน ซึ่งมีพิธีกรรมเป็นพื้นที่ทางสังคมที่มีการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่เกิดขึ้นจากกิจกรรมและความสัมพันธ์ของคนในสังคม และมีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนในเชิงการเรียนรู้ ที่เกี่ยวข้องกับคติ ความคิด ความเชื่อ และหลักการพื้นฐานของความรู้ที่เกิดจากการสั่งสมถ่ายทอดกันมา เพื่อให้คนในชุมชนสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีระเบียบแบบแผน โดยมีประเพณีและพิธีกรรมทำหน้าที่ในการยึดเหนี่ยวจิตใจของคนและสร้างความหมายของการอยู่ร่วมกันในสังคม ซึ่งมีรูปแบบของการเรียนรู้ผ่านพิธีกรรม ดังนี้

3.1 การต่อเพลง : การเรียนรู้ผ่านการรวมวง

พิธีกรรมได้ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้การเล่นดนตรีขลุ่ยและแคนให้แก่คนในชุมชนในลักษณะของการต่อเพลงระหว่างนักดนตรีที่ร่วมในพิธีกรรมด้วย ซึ่งหัวหน้าวงและลูกวงจะใช้เวลาในตอนเย็นหลังจากที่เลิกทำนามาต่อเพลงที่บ้านของหัวหน้าวงและมีการต่อเพลงในลักษณะการสอนที่ผู้สอนจะสอนลูกวงแบบตัวต่อตัว สอนทีละท่อน และในวันต่อไปหัวหน้าวงก็จะมาทบทวนเพลงในท่อนแรกใหม่ แล้วจึงสอนใหม่เพิ่มเติม จนกว่าจะจบเพลง ทำให้ลูกวงเข้าใจทำนองและเนื้อเพลงได้ง่าย ดังที่ลุงจวน แหวนเครือเล่าถึงการเรียนรู้ในพิธีกรรมว่า

> *"...เวลาต่อเพลงจะมีหัวหน้าวง 1 คนที่เป็นคนให้เนื้อเพลง ก็จะมีการสอนเนื้อเพลงแบบที่เป็นการออกเสียงโน้ต แล้วก็แบบที่เป็นโน้ตที่มีการบันทึกเอาไว้ ในสมัยนั้นสอนแบบตัวต่อตัว คำต่อคำ ทำให้เข้าใจง่ายและไม่ลืมด้วย เอาวันละนิด วันละท่อน ในสมัยก่อนลุงเรียกวันละท่อน พรุ่งนี้มาสอนใหม่ มาทบทวนใหม่ คือ ขึ้นต้นที่สอนไว้เป็นการทบทวน แล้วจึงต่อท่อนต่อไปจนกว่าจะจบในแต่เพลงก็จะต่อหรือสอนไม่เหมือนกัน แล้วแต่โหมดเสียงคละกันไป สมัยก่อนความจำแบบเด็กวัดเก่า คือ ได้ยินทุกวันก็จำได้ ลุงก็ใช้หลักในการจำแบบนี้ เป็นวิธีทางลัด อาก็สอนรุ่นแล้วรุ่นอีกซ้ำๆซากๆ จนผมจำได้..."*

3.2 การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้วยการต่อเพลงระหว่างหมู่บ้าน

การต่อเพลงระหว่างนักดนตรีในวงขลุ่ยและแคน นอกจากจะเป็นการเรียนรู้ระหว่างสมาชิกของชุมชนแล้ว ในบางประเพณีที่ให้มีผู้เข้าร่วมพิธีจำนวนมาก ทำให้มีนักดนตรีจากหลาย ๆ หมู่บ้านมาร่วมเล่นดนตรีด้วยกัน และมีการต่อเพลงร่วมกันระหว่างคนต่างหมู่บ้านเพื่อใช้ในการประกอบพิธีกรรม ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชน ดังเช่น การรวมวงเล่นดนตรีขลุ่ยและแคนในประเพณีทานสลากภัต ซึ่งเป็นประเพณีในพระพุทธศาสนาที่อยู่ในช่วงระยะเวลาก่อนออกพรรษา ถึงหลังออกพรรษาแล้ว คนในหมู่บ้านจะนำเครื่องไทยทานมารวมกันที่บ้านใดบ้านหนึ่ง แล้วจัดเป็นกองสลาก ในระหว่างการแห่กองสลากไปวัด ผู้ใหญ่บ้านจะเป็นผู้เชื้อเชิญให้คนในชุมชนนำดนตรีขลุ่ยและแคนมาบรรเลงตลอดเส้นทางจากบ้านไปวัด เพื่อความสนุกสนานและเป็นการเชิญชวนให้คนในหมู่บ้านต่าง ๆ ที่อยู่สองข้างทางให้เข้ามาทำบุญในประเพณีสลากภัตร่วมกัน ซึ่งลุงจวน แหวนเครือ เล่าให้ฟังถึงการต่อเพลงระหว่างหมู่บ้านว่า

> *"... การเล่นดนตรีในสมัยนั้นจะมีการรวมกันในแต่ละหมู่บ้าน หมู่อื่นที่เขาถนัดเขาเล่นเป็น ก็มารวมกันไม่ได้เล่นเฉพาะหมู่ใดหมู่หนึ่ง คือ ถ้ามีหมู่ไหนมารวมก็มาด้วยกัน ที่นี่พอคนมารวมกลุ่มกันมันก็สนุกสนาน และก็ทำให้คนในแต่ละหมู่บ้านรู้จัก สนิทสนมกัน ที่นี่พอบ้านไหน หมู่ไหนมีงานก็ไปช่วยเหลือกัน โดยไม่ต้องบอกกัน บางครั้งก็มาต่อเนื้อเพลงรวมกัน..."*

กล่าวได้ว่า กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านดนตรีประเภทขลุ่ยและแคน แบบดั้งเดิมของชุมชนคูบัว เป็นการเรียนรู้และถ่ายทอดที่สืบต่อกันมาจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง โดยมีครอบครัว ชุมชน และพิธีกรรมในชุมชน เป็นแหล่งการเรียนรู้และการถ่ายทอดที่สำคัญ ที่ทำให้เกิดการเรียนรู้และการถ่ายทอดจากบุคคลภายในครอบครัว เพื่อนบ้าน และคนในชุมชน โดยมีวิธีการเรียนรู้จากการดูการทำงาน การสังเกต การปฏิบัติจริง การฝึกหัด การฝึกฝนด้วยตนเอง และสัมผัสกับงานของพ่อแม่อยู่เป็นประจำ จนเกิดเป็นความเคยชินที่ได้พบเห็นทุกวันจนสามารถทำได้เอง โดยส่วนใหญ่เป็นการบอกเล่าด้วยวาจา ไม่ได้มีการบันทึกวิธีทำเป็นลายลักษณ์อักษร สอนจากความทรงจำออกมาเป็นคำพูดให้เข้าใจ พร้อมทั้งการปฏิบัติหรือสาธิตให้ดูเป็นตัวอย่าง และให้ปฏิบัติตาม รวมทั้งใช้วิธีการเรียนรู้จากผู้ถ่ายทอดในรูปแบบลายลักษณ์อักษร ทำให้เกิดการเรียนรู้ในทุกขั้นตอนอย่างละเอียด แล้วนำมาฝึกฝนพัฒนาตนเองเรื่อยๆ จนเกิดเป็นประสบการณ์ในชีวิตจริงที่มีเนื้อหาที่ครอบคลุมทุกกระบวนการทุกขั้นตอนของการทำเครื่องดนตรี

ขลุ่ยและแคน นับตั้งแต่การรู้จักเครื่องมือ วัสดุอุปกรณ์และขั้นตอนในการทำ กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดดังกล่าวยังก่อให้เกิดความรักและความผูกพันระหว่างชาวบ้านในชุมชนเข้าด้วยกัน ซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า การเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่มีเพียงเนื้อหาความรู้ในการทำเครื่องดนตรี ขลุ่ยและแคนเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการช่วยเหลือเกื้อกูลกันภายในชุมชน จากผลของการศึกษาการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนแบบดั้งเดิมของชุมชนคูบัวสามารถนำมาสรุปดังแผนภูมิที่ 4

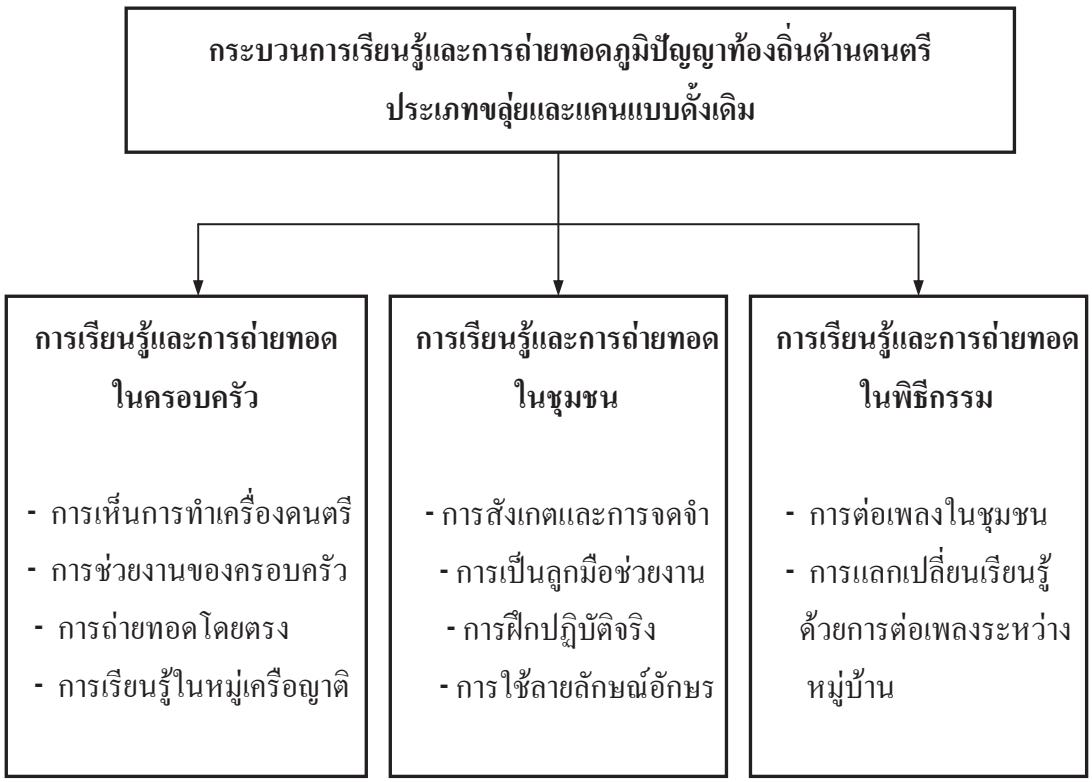

แผนภูมิที่ 4 แสดงกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีขลุ่ยและแคนแบบดั้งเดิม

ตอนที่ 3 การผสานการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีประเภทขลุ่ยและแคนแบบสมัยใหม่

ภูมิปัญญาท้องถิ่นย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพของสังคม ตราบใดที่ภูมิปัญญานั้นยังมีบทบาทหน้าที่ในสังคมก็จะดำรงอยู่ได้ ในขณะเดียวกันถ้าหากภูมิปัญญาใดไม่มีบทบาทหน้าที่เพื่อตอบสนองความต้องการของคนในสังคม ภูมิปัญญานั้นย่อมหมดความหมายและสูญหายไป เช่นเดียวกันกับเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนของชุมชนคูบัว ที่เป็นความรู้ที่เคยมีความสัมพันธ์อันแนบแน่นต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชนคูบัว

1. การเปลี่ยนแปลงในชุมชนคูบัว

คนในชุมชนคูบัวในอดีตจะใช้เครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนใช้เพื่อความสนุกสนานในยามว่างจากภารกิจการทำไร่ทำนา แต่เมื่อการเปลี่ยนแปลงตามกระแสวัฒนธรรมตะวันตก และอุดมการณ์ของระบบทุนนิยมที่หลั่งไหลเข้ามาในชุมชน ส่งผลให้สภาพสังคมมีการเปลี่ยนแปลงจากสังคมแบบดั้งเดิมเป็นสังคมสมัยใหม่ แต่ในขณะเดียวกัน ดนตรีขลุ่ยและแคนของชุมชนคูบัวกลับถูกลดความสำคัญลงเรื่อย ๆ เนื่องจากความไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและค่านิยมที่ถูกปรับเปลี่ยนไปตามสภาพสังคมสมัยใหม่ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงในชุมชนคูบัวที่มีผลต่อภูมิปัญญาดนตรีขลุ่ยและแคน ดังนี้

1.1 ถนน: การเข้ามาของความทันสมัยในชุมชน

การคมนาคมของชุมชนคูบัวในอดีต ชาวบ้านในชุมชนจะสามารถเดินทางติดต่อถึงกันได้ระหว่างชุมชนโดยใช้ทางเดินเท้ามีสภาพเป็นเส้นทางเกวียน ผิวทางขรุขระเป็นหลุมเป็นบ่อ ต่อมาในช่วงประมาณปี พ.ศ. 2513 - 2514 ภาครัฐได้เข้ามาดำเนินการจัดการระบบคมนาคมในชุมชน ทำให้ชุมชนคูบัวมีถนนที่สามารถเดินทางไปมาหาสู่กับชุมชนอื่น ๆ ได้มากและสะดวกยิ่งขึ้น ถนนที่เข้ามาสู่ชุมชนคูบัวเส้นแรก คือ ถนนสายราชบุรี – สี่แยกห้วย เชื่อมระหว่างชุมชนคูบัวกับถนนเพชรเกษม ทำให้ชาวบ้านในชุมชนคูบัวทางฝั่งวัดแคทรายได้มีโอกาสใช้ประโยชน์จากถนนเส้นนั้น ต่อมาชาวบ้านในชุมชนคูบัวทางฝั่งวัดคูบัวจึงเริ่มดำเนินการสร้างถนนและกลายเป็นเส้นทางหลักในการติดต่อกับเมืองราชบุรี

ในขณะเดียวกันเมื่อความก้าวหน้าทางการคมนาคมเข้ามาในชุมชน ส่งผลให้มีความทันสมัยเข้าไปในชุมชนได้รวดเร็วขึ้น จากเดิมคนในชุมชนต้องเดินทางด้วยเท้าและเกวียน ก็

พัฒนาขึ้นมาเป็นการเดินทางด้วยรถยนต์ รถโดยสารและรถไฟ ทำให้การเดินทางสะดวกและมีความรวดเร็วมากยิ่งขึ้น การติดต่อของคนในชุมชนกับโลกภายนอกกระทำได้โดยง่าย ดังจะเห็นได้จากการที่ทำให้พ่อค้าต่างถิ่นสามารถเข้ามารับซื้อผลผลิตจากชาวบ้านและนำสินค้า เช่น เครื่องมือทางการเกษตรสมัยใหม่ เครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ที่บรรทุกมาพร้อมกับรถยนต์มาขายให้กับชาวบ้านในชุมชนได้ง่าย นอกจากนี้ การคมนาคมที่รวดเร็วยังทำให้ชาวบ้านในชุมชนคูบัวบางรายได้มีโอกาสนำสินค้าหรือผลผลิตจากพื้นที่ทำกินของตน ออกไปขายแลกเปลี่ยนกับชุมชนภายนอกได้สะดวกขึ้น ส่งผลต่อระบบการผลิตของชุมชนจากเดิมที่เป็นระบบเศรษฐกิจเพื่อยังชีพมาเป็นระบบการผลิตเพื่อการค้า เพื่อนำเงินที่ได้จากการขายสินค้า มาซื้อสิ่งอำนวยความสะดวกในชีวิตประจำวัน

1.2 การอพยพย้ายถิ่น: การผสมผสานทางวัฒนธรรมของชุมชนคูบัว

การเข้ามาของถนนได้ส่งผลต่อการอพยพย้ายถิ่นของประชากร ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในชุมชนคูบัว เนื่องจากในระยะเริ่มแรกของการตั้งถิ่นฐานภายในชุมชนคูบัวมีเพียงไม่กี่ครัวเรือนเท่านั้น ความเคร่งครัดในอัตลักษณ์ของชาวไท-ยวนมีความสำคัญเป็นอย่างมาก ทำให้ยังไม่มีความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนคูบัวมากนัก แต่เมื่อกาลเวลาผ่านไปจำนวนครัวเรือนต่าง ๆ ได้เพิ่มปริมาณ และขยายตัวออกไปมากขึ้น และสมาชิกในแต่ละครัวเรือนมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ มีชาวไท-ยวนเข้าไปตั้งหลักแหล่งรวมอยู่กับชุมชนอื่น ได้แก่ ชาวจีน ชาวไทย ชาวมอญ รวมถึงคนในท้องถิ่นอื่น ที่อพยพเข้ามาแต่งงานกับชาวไท-ยวน เช่น ชายไทยอีสานแต่งงานกับชาวไท- ยวน ทำให้ความสัมพันธ์ของชาวไท-ยวนในชุมชนคูบัวกับมีความใกล้ชิด ผูกพันกับคนในท้องถิ่นอื่น ๆ มากกว่า จนเกิดการแทรกแซง การผสมผสานทางวัฒนธรรมของชุมชนคูบัว และการปรับเปลี่ยนอันเนื่องมาจากกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประกอบกับชาวบ้านในชุมชนบางส่วนที่ได้รับการศึกษาในขั้นสูงก็มุ่งแสวงหาอาชีพการงานที่มีรายได้ดี มีเกียรติยศ เช่น รับราชการ ทำงานบริษัทเอกชนเพื่อก้าวเข้าสู่ความทันสมัย ทำให้คนในวัยหนุ่มสาวเป็นจำนวนไม่น้อยที่ละทิ้งไร่นา และวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมเพื่อเข้าสู่การขายแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลลูกหลานย้ายไปทำงานนอกชุมชน ขาดคนสืบทอดภูมิปัญญา ประเพณี และพิธีกรรมในชุมชน

นอกจากนี้ การขยายตัวของชุมชนคูบัวที่เกิดจากการจัดตั้งหน่วยงานราชการต่าง ๆ ในชุมชน เช่น สถานีอนามัย สถานศึกษา มีผลให้เกิดการเคลื่อนย้ายคนภายนอกเข้ามาอยู่อาศัยและประกอบอาชีพอื่น เช่น รับราชการ ค้าขาย และนำเอาวิถีชีวิตแบบสังคมเมืองเข้ามา จึงมีผลทำให้

ชาวไท-ยวนได้รับอิทธิพลทางด้านสังคมภายนอก ส่งผลให้ชาวไท-ยวนมีการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของตนตามวิถีชีวิตของคนส่วนใหญ่ จนกลายเป็นค่านิยมของคนรุ่นใหม่ที่หันไปรับกระแสทางสังคมเมือง ที่มีความทันสมัยมากขึ้น ทำให้วิถีชีวิตของชาวไท-ยวนเปลี่ยนแปลงไป จนสภาพโดยทั่วไปของชุมชนคูบัวมีความเปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมแบบสมัยใหม่เพิ่มขึ้นเป็นลำดับ

1.3 วิทยุและโทรทัศน์: สื่อบันเทิงสมัยใหม่ของชุมชน

การอพยพย้ายถิ่นของ ประชากรไม่เพียงแต่จะทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางสังคมของชุมชนคูบัวเท่านั้น แต่ยังส่งผลถึงภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนในชุมชนคูบัวอีกด้วย ในอดีตเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนมีความสำคัญกับชุมชนเป็นอย่างมาก และเปรียบเสมือนเครื่องดนตรีในวิถีชีวิตของชาวบ้านของชุมชนคูบัว เนื่องจากสภาพทางสังคมที่มีการประกอบอาชีพทางด้านเกษตรกรรมเป็นหลัก และมีความยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณี จึงทำให้มีการรวมกลุ่มในชุมชนเพื่อทำกิจกรรมร่วมกัน และใช้เครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนในการให้ความบันเทิงและความสนุกสนานแก่ชาวบ้านในชุมชน ประกอบกับชาวบ้านในชุมชนคูบัวชอบดนตรี และหมอลำเป็นอย่างมาก ยามค่ำคืนหากมีงานประเพณีต่าง ๆ เช่น เทศกาลสงกรานต์ จะมีการจัดแสดงแคนวงของชาวบ้านในชุมชน และในบางครั้งอาจมีคณะหมอลำ ที่ชาวบ้านจ้างมาตามงานต่าง ๆ เช่น งานบวช งานแต่งงาน และงานมหรสพ ชาวบ้านจะพาออกมาดูกันทั้งหมู่บ้าน

แต่ในปัจจุบันความเจริญทางด้านเทคโนโลยี ระบบสาธารณูปโภค เช่น ไฟฟ้า และการคมนาคมที่สะดวกขึ้น ทำให้พ่อค้าที่เข้ามาในชุมชนได้ง่าย และได้นำสิ่งอำนวยความสะดวกเครื่องใช้ไฟฟ้าต่าง ๆ และนำเอาความบันเทิงสมัยใหม่เข้ามาในวิถีชีวิตของชาวบ้านภายในชุมชนคูบัว จากสื่อเทคโนโลยีต่าง ๆ นำมาซึ่งความแปลกใหม่ เร้าใจ ตื่นเต้นมากกว่า มีทั้งภาพ แสง สีเสียงที่ประกอบเข้ากันทำให้เกิดความถูกตาถูกใจแก่ผู้รับชมและรับฟัง ในทำนองเดียวกันเมื่อเวลาเปลี่ยนไป มีสื่อ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ คาราโอเกะ ส่งผลให้รูปแบบของดนตรีในสมัยใหม่เข้ามาในชุมชน ทำให้ทัศนคติและค่านิยมที่มีต่อภูมิปัญญาขลุ่ยและแคนเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ชาวบ้านในชุมชนกลับหันไปให้ความสำคัญในสิ่งใหม่ที่เข้ามา ทำให้ความสนใจดนตรีแบบดั้งเดิมลดน้อยลง ประกอบกับลูกหลานของชาวบ้านในชุมชนที่เกิดมาในช่วงที่มีสื่อเทคโนโลยีครบครัน ส่งผลให้ไม่มีใครสนใจที่จะฝึกฝน เล่นและทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคน เนื่องจากเป็นเครื่องดนตรีที่ล้าสมัย เสียงไม่ไพเราะ ไม่เหมือนกับเครื่องดนตรีสมัยใหม่ จึงทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีขลุ่ยและแคนสูญหายไปจากวิถีชีวิตของชาวบ้านในปัจจุบันซึ่งส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านค่านิยมอย่างชัดเจน

ด้วยเหตุนี้ ความเจริญทางเทคโนโลยีเพื่อความบันเทิง เป็นสิ่งที่สำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงค่านิยม ความคิด ของชาวบ้านในชุมชนที่มีต่อดนตรีขลุ่ยและแคนและเป็นผลที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชนคูบัวเป็นอย่างมาก

1.4 วงดนตรี: การเบียดขับขลุ่ยและแคนจากพื้นที่พิธีกรรม

แต่เดิมชาวบ้านในชุมชนคูบัวได้รับการสืบทอดการทำและการเล่นดนตรีขลุ่ยและแคนมาจากบรรพบุรุษ เนื่องจากเป็นเครื่องดนตรีที่แสดงถึงวิถีชีวิต ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี พิธีกรรม ความสนุกสนานรื่นเริงของชาวบ้านในชุมชน แต่เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเข้ามาในชุมชนคูบัวก็ได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน ทำให้ชาวบ้านในชุมชนคูบัวให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมสมัยใหม่มากกว่าวัฒนธรรมแบบดั้งเดิม คนรุ่นหลังไม่เห็นความสำคัญในภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีของตนเองเท่าที่ควร ถึงแม้ว่าการทำและการเล่นเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนจะเป็นอาชีพดั้งเดิมและสามารถสร้างรายได้ให้ครอบครัวก็ตาม

จากการที่ชาวบ้านในชุมชนย้ายถิ่นฐานออกไปอยู่ในเมือง ทำให้พบเห็นเครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบประเพณี พิธีกรรมในรูปแบบการผสมวงดนตรีที่มีขนาดใหญ่ มีเครื่องดนตรีที่สวยงาม เช่น วงดนตรีสากล วงดนตรีลูกทุ่ง และแคนวงประยุกต์ ที่ทำให้ชาวบ้านในชุมชนมีความเชื่อว่า เมื่อนำวงดนตรีเหล่านี้เข้ามาแสดงในงานประเพณี และพิธีกรรมของชุมชน จะสามารถแสดงถึงความสง่างาม ความมีฐานะและสถานะทางสังคมสูง ประกอบกับมีการอพยพของชาวไท-ยวนที่มีการศึกษาสูงออกนอกพื้นที่จึงขาดการสืบทอดวัฒนธรรมและประเพณีแบบดั้งเดิม การขาดการสืบทอดประเพณี การละเล่น ทำให้คนรุ่นใหม่ในชุมชนคูบัวมีรูปแบบการดำเนินชีวิตในลักษณะของสังคมแบบใหม่ตามวัฒนธรรมกระแสหลักมากกว่าวัฒนธรรมดั้งเดิม ซึ่งต่างกับดนตรีขลุ่ยและแคนในชุมชนที่มีลักษณะเรียบง่าย ไม่สวยงาม และเป็นเครื่องดนตรีที่สร้างขึ้นเองแบบง่าย ๆจากวัสดุในท้องถิ่น รวมทั้งรูปแบบของดนตรีที่ปรากฏออกมาไม่ส่งเสริมให้งานประเพณีและพิธีกรรมดูมีคุณค่า และสง่างาม ส่งผลให้ชาวบ้านในชุมชนหันไปให้ความสำคัญกับวงดนตรีในรูปแบบใหม่มากกว่าดนตรีขลุ่ยและแคนแบบดั้งเดิม

1.5 การศึกษาในระบบโรงเรียน: การเบียดขับพื้นที่การเรียนรู้แบบดั้งเดิม

ชาวบ้านในชุมชนคูบัวในอดีต ได้รับการศึกษาเพียงแค่ระดับประถมศึกษาตอนต้น คือ ป. 1- ป. 4 โรงเรียนในสังกัดของรัฐบาลในขณะนั้น แต่หากชาวบ้านคนใดที่มีฐานะดีอาจศึกษาต่อในระดับประถมศึกษาตอนปลาย และมัธยมศึกษาตอนต้น (ม.ศ.1-ม.ศ.3)แต่ก็มีจำนวนน้อย เมื่อ

เทียบกับชาวบ้านที่จบเพียงแค่ ป.1- ป.4 สาเหตุส่วนใหญ่มาจากอาชีพของชาวบ้านที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม พ่อแม่หรือญาติผู้ใหญ่จึงไม่ค่อยให้ความสำคัญกับการศึกษานัก เนื่องจากต้องมาช่วยกันทำงานซึ่งต้องใช้แรงงานเป็นจำนวนมาก จะเรียนในระดับสูงก็ไม่มีประโยชน์ ดังนั้นประชากรส่วนใหญ่ของหมู่บ้านจึงจบการศึกษาในระดับประถมศึกษา 4 ส่งผลให้ในอดีตการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาดนตรีขลุ่ยและแคนทำได้อย่างเต็มที่เพราะบุตรหลานมีเวลาที่จะเรียนรู้ได้ตลอดเวลา แต่ระยะเวลาต่อมา เมื่อมีการกำหนดให้การศึกษาเป็นการศึกษาภาคบังคับให้เด็กที่มีอายุ 6-8 ปีเข้าเรียนในชั้นประถมศึกษาโดยรัฐจัดให้เปล่า ให้เด็กที่มีอายุ 8 -15 ปี คือ ไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียน ส่งผลให้ทัศนคติชาวบ้านที่มีต่อการศึกษาเปลี่ยนแปลงไป พ่อแม่หรือผู้ปกครองเริ่มมองเห็นความสำคัญของการศึกษามากยิ่งขึ้น จากการที่ไม่สนับสนุนให้บุตรหลานได้เล่าเรียนก็เริ่มสนับสนุนให้เรียนมากขึ้น ด้วยเหตุนี้ บุตรหลานในชุมชนจึงใช้เวลาส่วนใหญ่อยู่ที่โรงเรียน เวลาที่จะต้องอยู่กับพ่อแม่หรือผู้ปกครองจึงน้อยลง ทำให้ไม่มีเวลาที่จะได้ยิน ได้ฟังและสนใจเรียนรู้ช่วยงานของครอบครัว จึงเป็นช่องว่างที่สำคัญที่ทำให้พ่อแม่ไม่มีโอกาสได้ถ่ายทอดวิธีการทำและการเล่นเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนให้กับลูกหลานดังเช่นแต่ก่อน ส่งผลให้ลูกหลานในชุมชนคูบัวมีความใกล้ชิดผูกพันกับเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนน้อยลง

เมื่อการศึกษาในระบบโรงเรียนเข้ามามีความสำคัญต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตมากขึ้น ทัศนคติของชาวบ้านในชุมชนคูบัวที่มีต่อการศึกษาเปลี่ยนแปลงไป ชาวบ้านในชุมชนคูบัวนิยมส่งบุตรหลานของตนให้เรียนหนังสือในระดับที่สูงขึ้น เพื่อต้องการเลื่อนฐานะทางสังคมของตน คนรุ่นใหม่ในชุมชนล้วนได้รับการศึกษาซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงในด้านค่านิยม ดังนั้นการศึกษาในระบบโรงเรียน จึงส่งผลให้อาชีพของชาวบ้านในชุมชนคูบัวส่วนหนึ่งเปลี่ยนแปลงไปด้วย เนื่องจากการเห็นความสำคัญของการศึกษาในฐานะที่เป็นสิ่งที่ช่วยยกระดับฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัว ประกอบกับการมีทัศนคติว่าอาชีพการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนของชุมชนเป็นสิ่งที่ล้าสมัย ไม่ใช่สิ่งจำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตอีกต่อไป ในขณะเดียวกันลูกหลานที่อยู่ภายในชุมชนคูบัวเองก็ไม่ได้ให้ความสำคัญกับการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนและมองว่าเป็นอาชีพที่ไม่สร้างความมั่นคงทางรายได้ให้กับตน ส่งผลให้ภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนของชุมชนคูบัวเริ่มสูญหายไปจากชุมชน ดังที่ คุณมาโนชญ์ คชสถิตย์ได้เล่าถึงการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนในสังคมสมัยใหม่ว่า

“...การทำเครื่องดนตรีประเภทขลุ่ยและแคน ลุงถ่ายทอดให้ลูกสาว แต่มันก็ไม่เอา พอลูกสาวแต่งงานลูกเขยก็เลยมาหัดทำกับเรา มันก็ไม่ได้ยากหนัก

หนาอยู่ที่คนสนใจไม่สนใจ แต่ว่าพวกนี้มันนั่งแล้วมันเมื่อย มันต้องทำทั้งวัน ลูกสาวมันก็เลยไม่เอา ไม่ได้สนใจ พอเขาเรียนจบ เขาก็ไปทำงานเลย...”

ปัญหาที่สำคัญอีกประการหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้และวิธีการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคน คือ เด็กรุ่นหลังมีความอดทนน้อย ขาดความมานะพยายามและไม่ค่อยสนใจที่จะเรียนรู้การทำแคนและขลุ่ยอย่างจริงจังประกอบกับเป็นงานที่ค่อนข้าง ยุ่งยากและสลับซับซ้อน จึงต้องใช้เวลาในการเรียนรู้และต้องมีความอดทนเป็นอย่างมาก ในขั้นตอนการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคน ดังที่คุณเรืองศักดิ์ สุขเฟื่องแสงเล่าว่า

“...เด็กสมัยนี้มันจะทำก็ทำได้ แต่มันไม่ทำกัน เคยมีคนมาเรียน มาฝึกทำกับอา แต่ไม่มีคนเอาจริงจังเพราะมันยาก หมดชุดนี้ก็คงหมดแล้วไม่มีใครทำต่อแล้ว แต่ก่อนเขาไม่โตเขาก็ช่วยทำ พอโตก็ไม่ทำ เขาว่าทำแล้วเจ็บมือ เขาไม่อดทนเหมือนเรา อย่างการทำลิ้น ทุบลิ้น สับลิ้นบางทีต้องทำ 2-3 วัน ต้องทุบจนกว่าจะได้ลิ้นที่บางพอดี ทำให้ต้องใช้ความละเอียดอ่อนใช้ความอดทนเป็นอย่างมากในการทำ เพราะในแต่ละขั้นตอนที่ทำค่อนข้างยุ่งยาก และใช้เวลานาน...”

ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ส่งผลต่อชุมชนคูบัวทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการศึกษาของคนในชุมชน ทำให้รูปแบบของการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาขลุ่ยและแคนในสังคมจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงไปให้เหมาะสมบริบททางสังคม

2. การเปิดพื้นที่การเรียนรู้แบบสมัยใหม่ด้วยหลักสูตรท้องถิ่น

ความเปลี่ยนแปลงที่มีต่อดนตรีขลุ่ยและแคน ที่ส่งผลให้การเรียนรู้ดนตรีขลุ่ยและแคนในครอบครัวและพิธีกรรมมีลดน้อยลง และส่งผลต่อการตระหนักถึงคุณค่าและการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคน เป็นเหตุให้สถานศึกษาและหน่วยงานภาครัฐตระหนักถึงปัญหาดังกล่าว จึงได้เข้ามามีบทบาทในการฟื้นฟู อนุรักษ์ และส่งเสริม โดยให้สถานศึกษามีบทบาทหน้าที่ในการส่งเสริมการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาขลุ่ยและแคน เพราะสถานศึกษาเป็นหน่วยงานสำคัญที่รับผิดชอบในการจัดการศึกษาแก่นักเรียนให้มีความรู้ อ่านออก เขียนได้ ปัจจุบันสถานศึกษา ผู้บริหารและครูผู้สอนส่วนใหญ่รู้จักดนตรีขลุ่ยและแคนอยู่บ้าง แต่ยังไม่มีการนำดนตรีขลุ่ยและแคนบรรจุไว้ในหลักสูตรการเรียนการสอนอย่างจริงจัง ทำให้นักเรียนบางส่วนไม่รู้จักและ

ไม่เห็นความสำคัญ ถึงแม้ว่าจะมีการดำเนินการจัดอบรมให้ความรู้เกี่ยวกับการเล่นขลุ่ยและแคนบ้าง แต่ก็ไม่ได้สอนวิธีในการทำเครื่องดนตรี ขลุ่ยและแคนอย่างจริงจัง รวมทั้งยังไม่มีการเรียบเรียงเป็นเอกสารทางวิชาการที่สามารถนำไปใช้ในการค้นคว้าเพิ่มเติม เนื่องจากมีข้อจำกัดในเรื่องของเวลาการถ่ายทอด และครูผู้สอนที่มีความรู้ในเรื่องขลุ่ยและแคนของท้องถิ่นในสถานศึกษา ดังที่ผู้อำนวยการโรงเรียนแคทรายวิทยากล่าวถึงผลที่มีต่อภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนว่า

> *"...การเปลี่ยนแปลงที่เข้ามาส่งผลกระทบต่อดนตรีขลุ่ยและแคนอยู่บ้าง เพราะนักเรียนให้ความสนใจดนตรีสากล มากกว่า เนื่องจากเป็นเครื่องดนตรีที่สามารถหาซื้อได้ง่ายตามท้องตลาด ส่วนเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนของท้องถิ่นต้องสั่งทำไม่ค่อยมีขายในท้องตลาดมากนัก และสิ่งที่สำคัญ คือ การหาวิทยากรหรือครูผู้สอนที่มีความรู้ในเรื่องขลุ่ยและแคนของท้องถิ่นจริง ๆ ค่อนข้างยาก..."*

การนำดนตรีขลุ่ยและแคนมาบรรจุไว้ในหลักสูตรท้องถิ่น เพื่อให้การเรียนการสอนดนตรีขลุ่ยและแคนในระบบโรงเรียน ซึ่งมีกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาขลุ่ยและแคนในโรงเรียน ดังนี้

2.1 การบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าสู่ระบบโรงเรียน

ในปี พ.ศ. 2552 ความรู้เกี่ยวกับดนตรีขลุ่ยและแคนได้ถูกนำไปใช้ในกิจกรรมการเรียนการสอนในโรงเรียนแคทรายวิทยา ซึ่งเป็นโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาประจำชุมชน และเป็นการบูรณาการร่วมกันระหว่างชุมชนกับสถานศึกษาเพื่อร่วมกันบรรจุภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีขลุ่ยและแคนให้เป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตรสถานศึกษา เพื่อที่จะรักษาภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีขลุ่ยและแคนเอาไว้ การเรียนการสอนเป็นลักษณะของการให้เด็กนักเรียนได้เข้าร่วมกิจกรรม เพื่อสืบสานวัฒนธรรมของท้องถิ่นและเพื่อเป็นการให้บริการเมื่อมีผู้ติดต่อให้ไปแสดงหรือเผยแพร่ทั่วไป ดังที่ ผู้อำนวยการโรงเรียนแคทรายวิทยา กล่าวถึงการนำภูมิปัญญาขลุ่ยและแคนเข้าสู่ระบบโรงเรียนว่า

> *"...โรงเรียนแคทรายวิทยามีการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านดนตรีโดยผ่านวิทยากรท้องถิ่นเป็นผู้ถ่ายทอดในชั่วโมงเรียนตามหลักสูตรท้องถิ่นใน*

กลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะดนตรี ในรูปแบบการเรียนการสอนวิชาเลือกเสรี และมีการจัดทำโครงการอบรมการทำแคนหรือเป็นการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อรักษาวัฒนธรรมให้คงอยู่คู่กับชุมชนต่อไป ทั้งนี้ได้ประสานงานกับสถาบันราชภัฏหมู่บ้านจอมบึง ในการอบรมวิธีการทำแคน เพื่อจุดประกายให้นักเรียนรู้จักอนุรักษ์และสืบทอดการทำแคนต่อไปในอนาคต...”

หลังจากนั้นโรงเรียนแคทรายวิทยามีการพัฒนาหลักสูตรเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนขึ้น โดยทางโรงเรียน คณะครู และปราชญ์ชาวบ้านของชุมชนคูบัว ร่วมกันจัดกิจกรรมการเรียนการสอนเป็นหลักสูตรเพื่อเรียนรู้และถ่ายทอดการเล่นเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนขึ้น โดยเป็นหลักสูตรท้องถิ่นที่มีความหลากหลาย มุ่งพัฒนาคุณภาพชีวิต ให้เหมาะสมกับวัยและจัดกิจกรรมการเรียนการสอนแบบบูรณาการโดยไม่แยกส่วน ซึ่งสอดคล้องกับการดำเนินชีวิตจริงของนักเรียน และส่งเสริมให้ท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตร การจัดการศึกษาที่เป็นประโยชน์ต่อผู้เรียนอย่างแท้จริงนั้น ต้องเป็นการศึกษาที่เกื้อกูลต่อชีวิตจริงสามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตเศรษฐกิจและสังคมของท้องถิ่นได้ เพราะในท้องถิ่นแต่ละแห่งจะมีทรัพยากรที่แตกต่างกัน มีภูมิปัญญาท้องถิ่นหลายสาขาที่จะสามารถนำมาใช้ในการจัดการเรียนการสอนได้

ภาพที่ 105 โครงการอบรมการทำแคนของโรงเรียนแคทรายวิทยาที่ร่วมกับมหาวิทยาลัยราชภัฏหมู่บ้านจอมบึง

ภาพที่ 106 การฝึกหัดทำแคนของนักเรียน

2.2 การผสานรูปแบบของการเรียนรู้

รูปแบบของการเรียนรู้เครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนที่โรงเรียนแคทรายวิทยานำมาใช้ในการจัดการเรียนการสอน เป็นการบรรยายและการสาธิตในแหล่งที่การทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนในชุมชน รวมทั้งอธิบาย ขั้นตอน และแนะนำในเรื่องราวต่างๆ ที่เกี่ยวกับการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนในชุมชนพร้อมทั้งสาธิตวิธีการทำไปพร้อมๆ กันโดยผู้เรียนจะสามารถจดจำ หรือการบันทึกขั้นตอนต่างๆ ที่ผู้สอนได้บรรยายหรือสาธิต โดยส่วนใหญ่จะใช้วิธีการนี้สำหรับนักเรียน นักศึกษาที่ต้องการมาศึกษาดูงาน จากคำบอกเล่าของป้าประยูร ตันติกำธนเล่าถึงการสาธิตการทำเครื่องดนตรีว่า

> *"...นักเรียนมาดูวิธีการทำที่บ้าน โรงเรียนในตลาดก็มีและก็มีนักเรียนโรงเรียนแถวบ้าน โรงเรียนวัดแคทรายกับโรงเรียนแคทรายวิทยา ก็มาดูจะมีอาจารย์พามาดู แล้วก็โรงเรียนทางวัดนาหนองก็มาตอนมาดู เขาก็จะดูการทำลายการเจาะรู การเข้าเสียง เคยไปสาธิตการทำที่โรงเรียนแคทรายวิทยา อาจารย์เขามาติดต่อ ผ่านผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ว่าให้เราไปทำเครื่องดนตรีที่โรงเรียน ไปสาธิตให้เด็กดู เด็ก ๆ นักเรียนเขาก็มาดูแล้วก็จดไป..."*

ภายในโรงเรียนยังมีการเรียน การสอน การเล่นขลุ่ยและแคนโดยใช้ลายลักษณ์อักษรและตำรา ซึ่งจะนิยมนำมาใช้ในเรื่องของการบรรเลงโดยใช้ระบบโน้ตเข้ามาช่วย เพราะทำให้เด็ก

บรรเลงเพลงได้เร็วขึ้นและต่อเพลงได้ครั้งละยาว ๆ และในบางส่วนเป็นการถ่ายทอดในแบบมุขปาฐะ โดยให้เด็กฝึกท่องโน้ตให้ได้ก่อนแล้วจึงให้ฝึกเป่าขลุ่ยและแคน จากคำบอกเล่าของครูสงคราม ขำแก้วได้เล่าถึงการเรียน การสอนของดนตรีขลุ่ยและแคนว่า

> *"...อาจารย์เขาไปเชิญลุงมาสอนที่โรงเรียนแคทราย เขาว่าเด็กจะได้รู้จักดนตรีของท้องถิ่น ลุงเลยเข้ามาสอนที่โรงเรียนแต่ว่าจะเป็นสอนเป็นชั่วโมง เวลาต่อเพลงก็จะใช้โน้ต เพลงก็จะเป็นเพลงง่าย ๆ อย่างเพลงเต้ยโขง เป็นเพลงที่มีทำนองที่ทำให้เด็กจำได้ง่าย ๆ ต่างกับตอนที่ลุงเรียนมา ตอนที่ลุงเรียนกับอาจารย์วง แกจะต่อร้องเอา เราก็ต้องจำแล้วมาจดเอาเองที่บ้าน สมัยนี้สบายพอลืมก็เอามาดูได้..."*

ภาพที่ 107 ปราชญ์ชาวบ้านมาร่วมจัดการเรียนการสอน

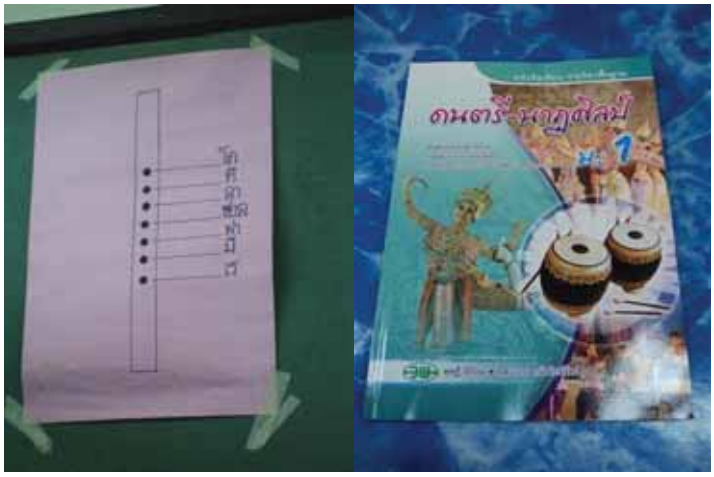

ภาพที่ 108 วัสดุอุปกรณ์ เครื่องดนตรี และสื่อต่างๆ ที่ใช้ในการเรียนการสอน

2.3 สื่อทางการศึกษา: สื่อสมัยใหม่เพื่อการเรียนรู้

นอกจากนี้ ทางโรงเรียนยังได้ตระหนักว่า การที่ความรู้ด้านดนตรีขลุ่ยและแคนขาดการสืบทอดนั้น เป็นเพราะว่าในอดีตช่างที่ทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนส่วนใหญ่ไม่ค่อยรู้หนังสือ จึงไม่สามารถที่จะจดบันทึกความรู้ เนื้อเพลงหรือวิธีการแสดงเอาไว้ได้อย่างครบถ้วน การฝึกหัดเรียนรู้จึงจำเป็นต้องเรียนกันตัวต่อตัว ปากต่อปาก ซึ่งยากต่อการถ่ายทอดให้แก่ผู้อื่น แต่เมื่อความเจริญเข้ามาในชุมชนโดยเฉพาะในด้านเทคโนโลยีและการสื่อสารต่างๆ ทำให้การเรียนรู้เครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนมีความสะดวกมากขึ้น โดยทางโรงเรียนได้มีการประยุกต์รูปแบบและเนื้อหาของกระบวนการเรียนรู้ การสอน การเล่นดนตรีขลุ่ยและแคนในรูปแบบของหนังสือและสื่อ ซีดี และ ดีวีดี เพื่อให้นักเรียนสามารถศึกษาเครื่องดนตรีในรูปแบบต่าง ๆ จากนั้นจะให้นักเรียนทำเป็นรายงานโดยแบ่งออกเป็นกลุ่มให้กระจายกลุ่มในการหาข้อมูลในเรื่องของขลุ่ยและแคนที่มีอยู่ในท้องถิ่น เพื่อให้นักเรียนได้ศึกษากระบวนการทำ และขั้นตอนต่าง ๆ และเป็นการถ่ายทอดภูมิปัญญาขลุ่ยและแคนในทางอ้อมให้แก่นักเรียน เพื่อให้นักเรียนเห็นคุณค่าและความสำคัญของดนตรีขลุ่ยและแคน

ผลที่ได้รับจากการนำกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนไปบรรจุไว้ในหลักสูตรท้องถิ่นในระบบโรงเรียน ทำให้นักเรียนมีความรู้ ความเข้าใจ และสามารถปฏิบัติได้ โดยนักเรียนบางส่วนสามารถเป่าแคนและขลุ่ยในขั้นพื้นฐานได้และมีความรู้ในการประกอบชิ้นส่วนของแคนได้ ตลอดจนวิธีการบรรเลง ทำให้เกิดความภาคภูมิใจที่ได้สืบทอดความรู้ด้านดนตรีพื้นบ้าน รวมทั้งรู้จักอนุรักษ์และรู้คุณค่าของด้านดนตรีขลุ่ยและแคนของท้องถิ่นได้ การสอนดนตรีขลุ่ยและแคนระบบในโรงเรียนจึงเป็นการสานต่อภูมิปัญญาขลุ่ยและแคนให้เข้า

กับสังคมสมัยใหม่ ทำให้การเรียนรู้ดนตรีขลุ่ยและแคนเป็นความรู้ที่เปิดกว้างมากขึ้น และเป็นปัจจัยที่สำคัญประการหนึ่งที่มีผลต่อการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนของชุมชนคูบัวให้สามารถสืบทอดต่อไปได้ในอนาคต จากผลของการศึกษาการผสานการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีประเภทขลุ่ยและแคนแบบสมัยใหม่สามารถนำมาสรุปดังแผนภูมิที่ 5

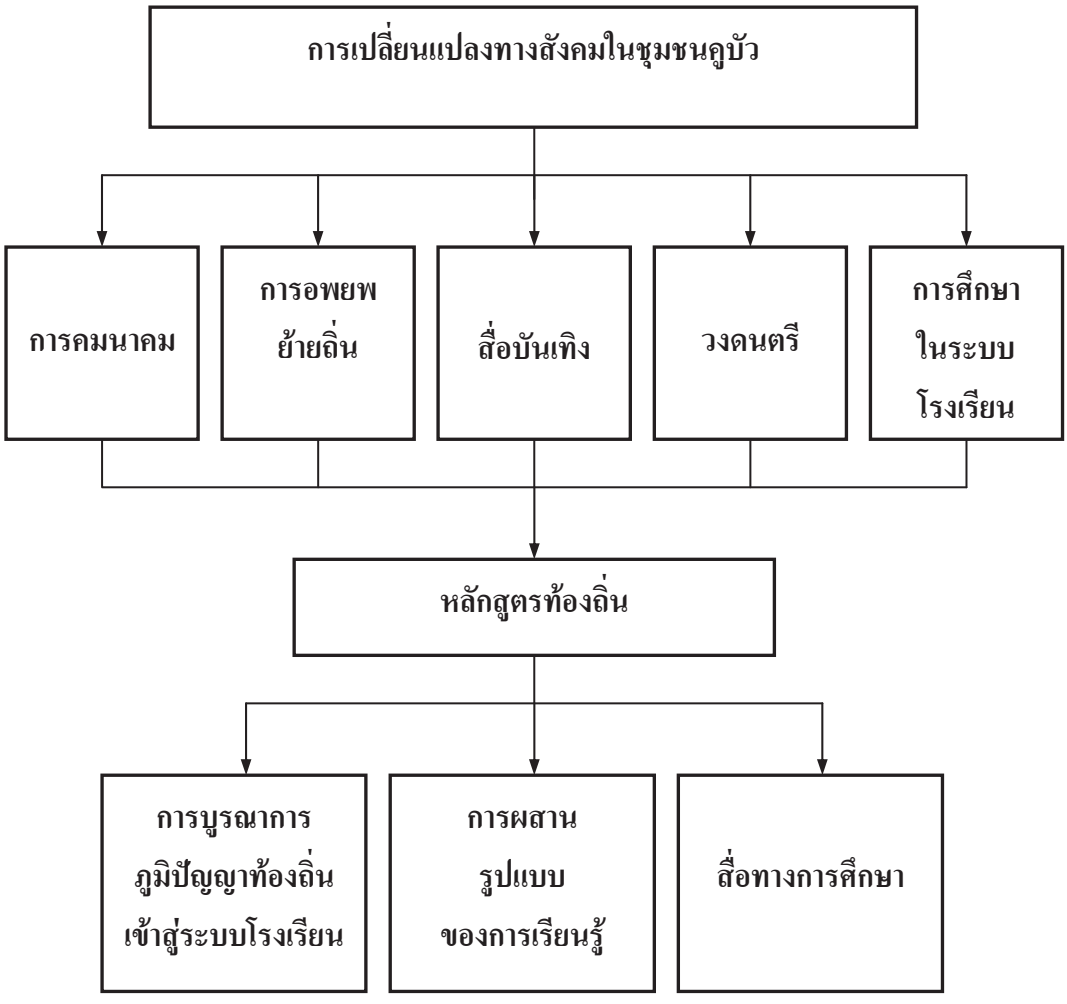

แผนภูมิที่ 5 แสดงการผสานการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีขลุ่ยและแคนแบบสมัยใหม่

ตอนที่ 4 เงื่อนไขในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนคูบัว

ชุมชนคูบัวเป็นสังคมเกษตรกรรม มาตั้งแต่อดีต วิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชนคูบัวมีความผูกพันอยู่กับธรรมชาติมาโดยตลอด ชาวบ้านในชุมชนคูบัวประกอบอาชีพทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนโดยใช้วัสดุจากธรรมชาติที่หาได้ในท้องถิ่นเพื่อใช้เป็นกิจกรรมในเวลาออกไปทำงานที่กลางไร่กลางนาหรือในงานเทศกาลต่าง ๆ เพื่อให้ความบันเทิง ความสนุกสนาน และเป็นการผ่อนคลายความเครียดของคนในชุมชน การบรรเลงดนตรีในแต่ละครั้งจะมีเครื่องดนตรีขลุ่ยหรือแคนเป็นองค์ประกอบในการแสดงทุกครั้ง แม้ว่าจะมีความเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ส่งผลต่อดนตรีขลุ่ยและแคนของชุมชนคูบัว แต่คนชุมชนก็มีความพยายามที่จะรักษาภูมิปัญญาขลุ่ยและแคนไว้ ส่งผลให้ภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนของชุมชนคูบัวสามารถดำรงอยู่ มีความผูกพันกับวิถีชีวิตของชาวบ้านชุมชนคูบัวที่สืบทอดต่อกันมา และเป็นเงื่อนไขที่จะนำไปสู่การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในด้านต่าง ๆ ดังนี้

1. เงื่อนไขการเสริมสร้างความเข้มแข็งด้านสังคม

ความเข้มแข็งด้านสังคมเป็นการสร้างคนและสร้างสังคมของชุมชนให้เอื้อต่อการที่สมาชิกของชุมชนจะอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ชาวบ้านมีความสัมพันธ์กันผ่านระบบเครือญาติ และปกครองกันเอง ตามลำดับอาวุโสมีความสามัคคี เอื้อเฟื้อช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และส่งเสริมให้คนที่อยู่ร่วมกันมีการพัฒนาไปในทางที่ดีขึ้น ทั้งในด้านวัตถุและจิตใจให้มีความมั่นคงเข้มแข็งตั้งอยู่บนพื้นฐานของความสามัคคีของคนทั้งชุมชน รวมทั้งเชื่อมโยง ความสัมพันธ์ของครอบครัว ชุมชน สถาบันทางศาสนา และสถานศึกษาไว้ด้วยกัน ทำให้คนในชุมชนสามารถแก้ปัญหาภายในชุมชนและดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข

1.1 ระบบเครือญาติ: พื้นฐานของการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในชุมชน

ชุมชนคูบัวในอดีตที่มีวิถีการผลิตแบบยังชีพ มีความผูกพันกันในระบบเครือญาติ ซึ่งเป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างคนในชุมชนที่เป็นญาติกันหรือเป็นเพื่อนบ้านกัน ด้วยความสัมพันธ์ฉันท์เครือญาติ ความช่วยเหลือซึ่งกันและกันของคนในชุมชน เป็นความสัมพันธ์ทางการผลิตที่ตรึงให้ปัจเจกอยู่ร่วมกันเป็นหนึ่งเดียวและเป็นสมาชิกของชุมชน จากการเป็นชาวไท-ยวนที่อพยพจากเชียงแสนมายังจังหวัดราชบุรี ซึ่งผู้ใหญ่สมนึก ยิ่งงามแก้วเล่าถึงการอพยพของชาวไท-ยวนว่า

"...ชาวไท-ยวนมาจากทางภาคเหนือ แถวจังหวัดเชียงราย เชียงแสน ทางลาวล้านนา สืบทอดกันมาจากที่โน้น แล้วก็มีการอพยพกันมา มาอยู่ทางจังหวัดราชบุรีหลายสถานที่ ที่แรกบ้านไร่นที ตำบลหน้าเมืองราชบุรี แล้วก็มาขยายไปอีกหลายที่ จะว่าไปแล้วชาวไท-ยวนมาอาศัยอยู่หลายที่ในจังหวัดราชบุรี..."

ทำให้คนในชุมชนคูบัวมีระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติสูงในชุมชน ด้วยจิตสำนึกของการมีถิ่นกำเนิดมาจากที่เดียวกัน แม้ในภายหลังจะมีคนจากที่อื่นย้ายมาอยู่ร่วมในชุมชนเดียวกัน แม้ไม่ใช่ชาวไท-ยวนเหมือนกัน แต่คนในชุมชนคูบัวก็จัดถือว่าเปรียบเสมือนญาติพี่น้องกัน เพราะต้องพึ่งพาอาศัยกัน ซึ่งสิ่งที่สะท้อนถึงระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติของชาวไท-ยวน จะเห็นได้จากความเชื่อของการเกิด ชาวไท-ยวนมีความเชื่อในการเกิดว่าเมื่อหญิงตั้งครรภ์แล้วทำงานอย่างสม่ำเสมอจะทำให้คลอดลูกง่าย เมื่อหญิงท้องแก่ใกล้คลอด พ่อของเด็กจะไปตามหมอตำแย ซึ่งมักเป็นคนในหมู่บ้านที่มีความชำนาญในการทำคลอด เมื่อหมอตำแยมาถึงบ้านจะสั่งให้เตรียมน้ำร้อน ผ้าอ้อม และเครื่องมือที่ใช้ในการตัดสายสะดือเด็ก ซึ่งประกอบไปด้วย ไม้ลวก ขมิ้น ด้าย สะอาด ฯลฯ เมื่อเด็กคลอดออกมา หมอตำแยจะล้วงปากเด็กนำเลือดและเสลดออกเพื่อให้เด็กร้อง จากนั้นก็ตัดสายสะดือของเด็ก โดยหมอตำแยจะจับสายสะดือไว้และรูดออกข้างนอกลำตัวเด็ก จากนั้นนำขมิ้นที่เตรียมเอาไว้มารองด้านล่าง แล้วผูกรกเข้าด้วยเชือกสะอาดที่นำมาม้วนฟั่นกันจนเหนียวและแข็งแรงพอเป็นปม แล้วใช้คมไม้ลวกตัดตรงกลางรกค่อนไปทางตัวเด็กให้สายรกสั้น เพราะจะทำให้รกแห้งเร็ว แล้วหมอตำแยก็จะทำความสะอาดร่างกายเด็ก จากนั้นจะนำเด็กใส่กระจาดหรือกระด้ง แล้วญาติผู้ใหญ่จะอุ้มเด็กโยนไปโยนมาแล้วร้องว่า "ลูกของใครให้มาฮับเอาไปเน้อ" แล้วโยนกระด้งให้กับญาติพี่น้องที่อยู่บริเวณนั้น เพื่อป้องกันไม่ให้แม่ซื้อมาเอาตัวเด็กไป ดังคำบอกเล่าของยายนพ วงศ์เต็มเล่าว่า

"...ในสมัยก่อนไม่มีหมอเหมือนในสมัยนี้ จะมีแต่หมอตำแย เขาจะดูว่าเด็กกลับหัวหรือยัง ถ้ายังเขาจะนวด จะคลึงท้องให้เด็กมันกลับหัว เด็กบางคนออกง่ายออกดี บางคนออกยากกว่าจะออกข้ามวันข้ามคืน พอออกมาหมอตำแยจะเป็นคนตัดสายรก แล้วก็เอาใส่ข้องที่หาปลาเอาไปแขวนไว้กับต้นไม้ พอมาระยะหลังนี้เขาให้เอาไปฝังไว้ที่ใต้บันไดของบ้าน คนโบราณเขาเชื่อว่าไม่ให้ไปไหน ไม่ให้ไปไกลให้อยู่ที่บ้าน เพราะสมัยก่อนเวลาที่เขาไปแขวนไว้บนต้นไม้เขาก็ว่ามันไปไกล กลับบ้านไม่ถูก โบราณเขาว่าอย่างนี้ พอเด็กเกิดมาได้ 3 วัน

แรก เขาก็จะเอาเด็กใส่กระจาดหรือกระด้ง บางบ้านก็จะใส่สมุดดินสอ เข็มกับด้ายไว้ในกระด้งนั้นด้วย เขาว่าเมื่อเด็กโตขึ้นจะได้เป็นคนดีมีความรู้ พอนั้นเขาก็ร่อน แล้วก็พูดว่า เออ เข้าฝันวันออกที่ไหน ก็ขอให้อยู่ดีกินดี ให้หลับดีนอนดี อย่าร้องงอแง แล้วก็จุดธูปเทียนบอกผีปู่ ผีย่าว่าลูกเราเกิดมาให้อยู่ดี อยู่สบาย แล้วก็บอกในหมู่ญาติพี่น้องให้เขามาใฝ่ปู่ใฝ่ย่าให้เด็กอยู่สบายดี เพราะเขากลัวว่าแม่เก่าแม่หลังเขาจะมาเอาไป แม่ซื้อแม่อะไรเราก็ไม่รู้ จะมาเอาเด็กไป..."

เมื่อเด็กอายุได้ 15 วัน จะมีการทำพิธีผูกข้อมือรับขวัญเด็ก โดยผู้เป็นแม่จะเลือกญาติพี่น้องที่เป็นผู้หญิงที่รู้จักและเคารพนับถือ และเป็นผู้ที่คลอดลูกง่าย เลี้ยงลูกได้ดี ไม่เจ็บไข้ มาเป็นผู้ทำพิธีผูกข้อมือรับขวัญเด็ก จากนั้นแม่เด็กจะเอ่ยยกลูกของตนให้ผู้ที่ผูกข้อมือเพื่อเป็นเคล็ดให้ลูกเป็นเด็กที่เลี้ยงง่ายไม่เจ็บไข้ และเมื่อเด็กเติบโตขึ้นจะให้เรียกและเคารพคนทั้งสองเสมือนว่าเป็นแม่ของตน

เมื่อเด็กมีอายุประมาณ 1 เดือนจะมีการทำพิธีโกนผมไฟ โดยจะให้คนที่นับถือในชุมชนเป็นผู้โกนผมไฟให้เด็ก ผมที่โกนได้จะถูกนำมาวางไว้ในใบบัว แล้วนำไปไว้บริเวณใต้ต้นโพธิ์ที่วัด จากนั้นจึงตั้งชื่อเด็ก เมื่อตั้งชื่อแล้วพบว่า เด็กเจ็บป่วยออด ๆ แอด ๆ หรือร้องไห้มาก ก็สันนิษฐานว่าชื่อที่ตั้งไม่เหมาะสมกับเด็กคนนั้นจึงต้องไปทำพิธีห่วงข้าวเพื่อตั้งชื่อใหม่ จากคำบอกเล่าของป้าหนอม สมพรได้เล่าถึงการทำพิธีห่วงข้าวว่า

"...เมื่อเด็กมีอายุได้ 1 เดือน เขาก็จะโกนผมไฟให้พ่อให้แม่หรือปู่ย่าตายายคนไหนก็ได้ที่โกนเก่งๆ โกนให้ ส่วนการตั้งชื่อ ถ้า เด็กเขาไม่ชอบชื่อนี้ก็จะกินก็ไม่ค่อยกิน นมก็ไม่กิน ข้าวก็ไม่กิน เขาก็จะว่ามันไม่ถูกกัน สมัยก่อนเขาจะมีหมอห่วงข้าว คือ หมอห่วงข้าวเขาจะเอาเชือกผูกข้าวปั้นแล้วมาแกว่งบนชาม แล้วหมอเขาก็จะจับเชือกนี้ แล้วก็จะถามเด็กว่าชื่อนี้ชอบมั้ย ถ้าไม่ชอบมันก็จะอยู่เฉย ถ้าชอบมันก็จะแกว่งน่ะ ข้าวปั้นนี้มันจะแกว่งแต่มือของหมอห่วงข้าวก็ถือไว้อยู่เฉยๆ มันก็จะแกว่ง ถ้าหมอห่วงข้าวถามเด็กว่าชอบจริงมั้ย ถ้าชอบจริงก็ขอให้แกว่งพ้นปากชามเลย ถ้ามันแกว่งพ้นปากชาม หมอห่วงข้าวก็จะตั้งชื่อนี้ เขียนชื่อใหม่ แต่ว่าเขาจะแกว่งยังไงป้าก็ไม่เข้าใจหรอกนะ ป้าก็เห็นเขาก็ถือกันอยู่เฉยๆ แต่ว่าสมัยนี้มันไม่มีแล้ว แล้วก็หมอตำแยก็ไม่มีแล้ว มีตอนสมัยน้องสาวป้า มันมีลูกแต่ลูกมันผอม แล้วท้องก็ป่อง เหลือง แม่ป้าก็บอกว่ามันเป็นโรค

อะไร ตอนนั้นเราก็ไปหาหมอดู หมอดูก็ว่าไปตั้งชื่อให้มันไม่ถูก ก็เลยให้หมอห่วงข้าวมาตั้งชื่อให้ใหม่ แต่ก็ดีขึ้นนะ เพราะว่าตั้งแต่ที่เปลี่ยนมาก็ไม่ได้มีโรคมีภัยอะไร ทำงานเก่งด้วย...”

นอกจากการช่วยเหลือเกื้อกูลในระบบเครือญาติกัน จะอยู่ในความเชื่อเรื่องของการเกิดแล้ว การช่วยเหลือเกื้อกูลกันในระบบเครือญาติยังอยู่ในความเชื่อในเรื่องอื่น ๆ ดังจะเห็นได้จากความเชื่อในการตายของชาวไท-ยวน ที่ในอดีต เมื่อมีผู้เสียชีวิตในหมู่บ้านชาวไท-ยวน ก็จะมีการบอกต่อกันเพื่อให้ญาติมิตรพี่น้องของผู้ตายมาช่วยงาน ซึ่งเป็นการช่วยเหลือในลักษณะของการลงแรงช่วยกันทำงาน เป็นการแสดงความมีน้ำใจซึ่งกันและกันภายในชุมชนคูบัว ดังที่ผู้ใหญ่สมนึก ยิ่งงามแก้วเล่าว่า

“...เมื่อมีคนตาย ในสมัยโบราณก็คล้ายกับในสมัยนี้ พอตายก็บอกญาติพี่น้องให้ไปช่วยกัน ไปทำโน้นทำนี่ สมัยก่อนประมาณ 40 ปี มาแล้ว ต้องนำไม้มาทำโลง รุ่นผมเป็นหนุ่มๆ รุ่นพ่อรุ่นแม่ผม ญาติพี่น้องต้องไปช่วยกันเอาไม้มาทำโลง มาตอกโลงกันเอง...”

นอกจากนี้ ผู้มาร่วมงานศพยังมาช่วยงานโดยการนำไม้ฟืนมาช่วยในการเผาศพ ซึ่งแตกต่างจากในปัจจุบันที่คนในชุมชนคูบัวนิยมช่วยงานศพด้วยเงิน แม้ในภายหลังจากมีการเปลี่ยนจากการเผาศพกลางแจ้งมาเป็นการเผาศพในเมรุ จึงได้มีการเปลี่ยนจากการถือไม้ฟืนมาเป็นธูปคนละดอก และเปลี่ยนมาเป็นดอกไม้จันท์ เพื่อทำความเคารพแก่ผู้เสียชีวิต ซึ่งเป็นความเชื่อสะท้อนถึงระบบเครือญาติในอดีตที่เป็นรากฐานความผูกพันและการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน อันเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญของชุมชนคูบัว

1.2 พิธีกรรม: การจัดระเบียบทางสังคมในชุมชน

ในอดีต ชาวไท-ยวนยังมีการนับถือผีควบคู่กับการนับถือศาสนาพุทธ ผีที่ชาวไท-ยวนนับถือ นั้นมี ทั้งผีดีและผีร้าย ผีดีนับว่ามีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตและมีบทบาทหน้าที่ในการกำหนดพฤติกรรมในสังคม ทำหน้าที่ในการจัดระเบียบและควบคุมทางสังคมเพื่อให้สังคมดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งผีบรรพบุรุษที่ชาวไท-ยวนเชิญมาอยู่ประจำเรือนของตน เรียกว่า ผีปู่ย่า หรือ ผีเรือน หมายถึง ปู่ย่า ตา ยาย ทวด ฯลฯ หรือผีประจำตระกูลที่ชาวไท-ยวนทุกคนให้ความ

เคารพนับถือเป็นวิญญาณของบรรพบุรุษในตระกูลที่ได้ล่วงลับไปแล้ว อยู่ในหมู่วงศ์ญาติเดียวกัน ชาวไท-ยวนเชื่อว่าเมื่อบรรพบุรุษตายไปแล้วจะตายไปเฉพาะร่างกายเท่านั้น ส่วนดวงวิญญาณยังมิได้หายสาบสูญไปไหน วิญญาณเหล่านี้ยังคงมีความผูกพันและคอยปกป้องคุ้มครองลูกหลานให้อยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข การกำหนดวันประกอบพิธี หรือวันเซ่นไหว้ผี ชาวไท-ยวนจะเซ่นไหว้ผีปู่ย่าทุกปี

บ้านของคนไท-ยวนจะมีหิ้งผีปู่ย่าติดฝาผนัง และสร้างหิ้งไว้ในห้องนอนบริเวณหัวนอนหรือตรงเสาเอกของเรือนทางด้านทิศเหนือหรือทิศตะวันออก เพื่อเป็นที่อยู่ของผีปู่ย่า แต่เมื่อลูกหลานแยกเรือนออกไปมักมีผีปู่ย่าไว้ที่บ้านใดบ้านหนึ่งในตระกูล ผีปู่ย่า มีหน้าที่และบทบาทสำคัญในการเชื่อมความสัมพันธ์ในกลุ่มเครือญาติ คนที่อยู่ในกลุ่มเครือญาติเดียวกันต้องเป็นผู้ที่นับถือผีสายตระกูลร่วมกัน เรียกว่า ผีเดียวกัน และต้องเป็นการถ่ายทอดผ่านทางผู้หญิงเท่านั้น เนื่องจากตามความเชื่อของชาวไท-ยวนผีปู่ย่าจะอยู่กับลูกสาว หากครอบครัวใดที่ไม่มีลูกสาวที่เป็นผู้หญิงจะทำให้ขาดการสืบทอดและการยอมรับผีประจำตระกูลของตน ส่วนลูกชายนั้นจะสิ้นสุดการนับถือผีปู่ย่าเมื่อแต่งงานแยกครอบครัวออกไปแล้ว ขณะที่หญิงชาวไท-ยวนเมื่อแต่งงานออกเรือนไปแล้วพ่อแม่ จะต้องประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่ย่าให้ ดังนั้นเมื่อลูกคนใดคนหนึ่งมีครอบครัว มักจะกำหนดให้ลูกสาวคนหนึ่งคนใดทำหน้าที่ในการเลี้ยงผีปู่ย่า ต่อไป ซึ่งจะเรียกผู้ที่ทำหน้าที่รับเลี้ยงผีปู่ย่า ว่า กำลังผี หากบ้านนั้นไม่มีลูกสาวก็จะมีการเสี่ยงทายของคนที่เป็นญาติที่นับถือผีเดียวกันว่าครอบครัวใดจะต้องได้รับการคัดเลือกเพื่อทำหน้าที่เป็นกำลังผี ซึ่งจะมีทำหน้าที่ในการเลี้ยงผี การเลี้ยงผีปู่ย่าจะกระทำในวันสำคัญต่าง ๆ เช่น วันตรุษ วันสารท วันสงกรานต์ ฯลฯ ของทุกปี หรือเนื่องในงานมงคลต่าง ๆ เช่นงานแต่งงาน หรือการบวชพระฯ จากคำบอกเล่าของป้าหนอม สมพร ได้เล่าถึงการเลี้ยงผีปู่ย่าว่า

> *"...การเลี้ยงผีของป้านี่เดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำ จะเลี้ยงปาง แต่ละบ้านแต่ละเดือนก็จะไม่เหมือนกัน พอถึงเดือน 3 ก็จะเลี้ยงใหญ่เอาข้าวสาร แล้วก็ไข่ เอาไปรวมกันที่บ้านเจ้าของผี เอาไปเลี้ยงเจ้าหอ เจ้าหอ คือ บ้านผี ญาติคนไหนที่ไปก็จะเอาข้าวมาแบ่งกันกิน ทำทุกปีเลย เวลาถึงเดือน 3 ก็จะทำทุกปี..."*

การประกอบพิธีกรรมการเลี้ยงผี ยังรวมถึงการผิดผี ซึ่งเป็นการประพฤติตนที่ผิดกฎเกณฑ์ที่บรรพบุรุษได้กำหนดไว้ เช่น การนำภรรยาเข้ามาอาศัยอยู่ในบ้าน หรือการที่หญิงชายมีการจับมือถือแขน และมีความสัมพันธ์ฉันชู้สาว โดยที่ยังไม่ได้แต่งงานกัน ซึ่งจะต้องมีการประกอบ

พิธีกรรมเพื่อเป็นการขอขมาและติดต่อกับดวงวิญญาณของผีปู่ย่าเพื่อให้รับรู้และยกโทษให้ ด้วยการเซ่นสังเวยบูชา การจัดเครื่องเซ่นไหว้ผีปู่ย่านับว่ามีความสำคัญมาก ต้องปฏิบัติเหมือนเช่นที่เคยปฏิบัติมาทุกปี กล่าวคือ ถ้าเคยนำเครื่องเซ่นไหว้ชนิดใดบ้าง และมีจำนวนเท่าใดก็จะต้องเซ่นไหว้ท่านด้วยเครื่องชนิดนั้น จำนวนเท่านั้นให้ครบถ้วนเหมือนที่เคยปฏิบัติ ของการเลี้ยงผีเครื่องเซ่นไหว้เหล่านี้ในเรื่องเครื่องเซ่นไหว้ผีปู่ย่า จากคำบอกเล่าของยายผัน เสนธิเล่าว่า

> *"...สมัยก่อนนั้น การเลี้ยงผีปู่ย่า จะแตกต่างกันออกไปตามผีแต่ละสายตระกูล บางบ้านเขาเอาหมูตัวเล็กๆ มามัดกับเสาไว้เลยนะ มีตะปูตอกไว้กับเสา ตอนที่ป้าเด็กๆ คราวนี้เขาก็ขอกันมาว่ามันบาป เขาก็ขอกันมาว่าขอหมูที่ตายแล้ว เอาไก่ที่ตายแล้ว ผีเขาให้ก็เลยมาถึงทุกวันนี้..."*

การเลี้ยงผีปู่ย่าจะให้ญาติพี่น้องที่นับถือผีเดียวกันทั้งหมดจะช่วยกันทำหมู ไก่ และข้าวปลาอาหารที่จะใช้เป็นเครื่องเซ่นในการเลี้ยงผี โดยห้ามคนภายนอกที่ไม่ได้นับถือผีเดียวกันจับต้องหรือช่วยเหลือในการทำพิธีกรรมต่าง ๆ ทั้งสิ้น ถ้าผีของสายตระกูลไหนเคร่งครัดก็จะเลี้ยงทุกวัน โดยนำเครื่องเซ่นไหว้ที่มีอาหารคาวหวาน และน้ำ ไปวางบนหิ้งผีปู่ย่าในเรือนของตนและทำการจุดธูปบอกกล่าวทำการอัญเชิญผี หรือถ้าเป็นวันธรรมดาก็ใช้น้ำหนึ่งแก้วเป็นเครื่องเซ่นไหว้ก็เพียงพอ ส่วนการประกอบอาหาร ห้ามไม่ให้ชิมอาหารก่อนเด็ดขาดเพราะถือว่าเป็นการรับประทานก่อนผีจะทำให้ผีไม่พอใจและลงโทษได้ การประกอบพิธีเลี้ยงผีปู่ย่าจะให้กำลังผีนำอาหารที่ทำร่วมกันแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ใส่ถาด และจะต้องนำทุกส่วนอย่างละเล็กอย่างละน้อยใส่ถ้วยเล็ก ๆ รวมทั้งจัดแกงคอหมู ไส้อั่ว ไส้อ่อน พร้อมทั้งเหล้านำใส่ถาดไปเซ่นไหว้บอกกล่าวแก่ผีปู่ย่า โดยผู้หญิงจะนำเครื่องเซ่นไหว้ ไหว้ผีย่าที่อยู่บนเรือน ในขณะเดียวกันผู้ชายก็จะนำเครื่องเซ่นไหว้ อีกส่วนหนึ่งไปเซ่นไหว้ผีปู่ที่อยู่ข้างล่างนอกบ้าน โดยการจุดธูปบอกกล่าวผีปู่ผีย่าจะใช้ธูป 1 ดอก กรวยทำด้วยใบตอง 1 ซอง พลู 4 เรียง หมาก 4 เรียง จีบหมาก 1 จีบ จีบพลู 1 จีบ เทียน 4 คู่ และธูป 4 คู่ จากนั้นกำลังผีจะรินเหล้าใส่แก้วพร้อมทั้งปะพรมเหล้าลงในเครื่องเซ่นไหว้ที่กองอยู่บนใบตอง และเชิญผีให้มากินเครื่องเซ่นไหว้ บอกกล่าวให้คุ้มครองลูกหลานให้มีความสุข สมหวังในสิ่งที่ปรารถนา

ดังนั้น การเลี้ยงผีปู่ย่า เป็นพิธีกรรมที่แสดงให้เห็นถึงการเคารพและกตัญญูต่อบรรพบุรุษว่าสามารถขจัดทุกข์ สิ่งชั่วร้ายต่าง ๆ จากบ้านเรือน และนำโชคลาภความเป็นสิริมงคลเข้ามา เพื่อให้ชีวิตของลูกหลานอยู่กันอย่างมีความสุข พิธีกรรมเหล่านี้ถูกกำหนดขึ้นเพื่อให้ลูกหลานชาวไท-ยวนทุกคนได้ตระหนักถึงความกตัญญูต่อบรรพบุรุษและการประพฤติตนให้เหมาะสม นอกจากนี้ การ

พึ่งพาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งถือเป็นแนวทางหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านเกิดความสบายใจ และถือเป็นพิธีกรรมความเชื่อที่เก่าแก่และได้มีการสืบทอดมาแต่ครั้งบรรพบุรุษที่ชาวบ้านกระทำกัน ชาวบ้านเชื่อว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เหล่านี้จะช่วยคุ้มครองและอภิบาลให้ชาวบ้านทุกคนอยู่อย่างร่มเย็นและเป็นสุข เมื่อมีเหตุการณ์ที่ถือว่าเป็นลางร้ายหรือเกิดอุบัติเหตุขึ้น ชาวบ้านจะมีการทำบุญบ้านและมีการเซ่นไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อความสบายใจโดยการทำบุญเลี้ยงพระ และเชิญญาติพี่น้องรวมทั้งคนเฒ่าคนแก่ในชุมชนมาร่วมงาน ดังนั้นเมื่อกระทำพิธีเสร็จสิ้น ชาวบ้านจะเกิดความสบายใจ การเลี้ยงผีปู่ย่า จึงถือเป็นพิธีกรรมที่ได้รับการสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

พิธีกรรมที่สำคัญอีกพิธีหนึ่งของชาวไท-ยวนในอดีต ที่ใช้ในการจัดระเบียบทางสังคมในคือ พิธีกรรมการทำบุญกลางบ้านหรือการทำบุญหมู่บ้าน โดยมากจะนิยมทำกันในช่วงหลังสงกรานต์ราวเดือนพฤษภาคม เป็นความเชื่อของชาวไท-ยวนที่ว่า ในรอบปีหนึ่ง ๆ ของชุมชนซึ่งประกอบไปด้วยหลายครัวเรือนและในแต่ละครัวเรือนอาจจะมีบางคนไปทำให้ผิดผี ทำให้เกิดความเจ็บไข้ไม่สบาย สัตว์เลี้ยงล้มตาย พิธีกรรมการทำบุญกลางบ้านจึงจัดขึ้นเพื่อปัดรังควานให้คนในชุมชนรอดพ้นจากภัยอันตรายต่าง ๆ และทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ ฝนตกต้องตามฤดูกาลประกอบอาชีพเกษตรกรรมได้ผลผลิตดีตามที่คาดหวัง จึงต้องมีการเซ่นไหว้บูชา โดยทุกครัวเรือนในหมู่บ้านจะทำกระทงเสียกบาลหรือกระบะที่มีลักษณะเป็นรูปสามเหลี่ยมหรือสี่เหลี่ยมที่ทำจากกาบต้นกล้วย ภายในกระบะจะบรรจุของกิน เช่น ข้าวสาร หัวหอม เกลือ พริกแห้งและข้าวสุกซึ่งปั้นเป็น 3 ก้อน ในแต่ละก้อนจะมีสีแตกต่างกัน สีดำจะทำมาจากการนำข้าวไปคลุกที่เขม่าก้นหม้อที่เกิดจากการหุงต้มด้วยไฟฟืน สีแดงจะทำมาจากการนำข้าวไปคลุกกันปูน สีเหลือง จะทำมาจากการนำข้าวไปคลุกกับขมิ้น และสิ่งสำคัญที่ขาดไม่ได้ คือ หุ่นปั้นรูปของคนและของสัตว์เลี้ยงที่ปั้นมาจากดินเหนียว จะปั้นตามจำนวนคนในครัวเรือน ส่วนสัตว์เลี้ยงที่สำคัญ คือ วัว ควายและม้า ทำเพียง 2-3 ตัวก็ได้ ดังนั้น ความเชื่อในพิธีนี้ คือ อาหารและของกินที่ใส่ไว้ในกระบะจะเป็นเสบียงให้แก่ผี ส่วนหุ่นปั้นรูปของคนและของสัตว์เลี้ยงที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของชาวไท-ยวนเป็นการมอบให้แก่ผีเพื่อที่ผีจะได้ไม่มารังควานหรือก่อให้เกิดความเจ็บป่วย ดังที่ลุงวน คงนิลได้เล่าถึงเรื่องของการทำบุญกลางบ้านว่า

> *"... การทำบุญกลางบ้านก็ทำมาตั้งแต่โบร่ำโบราณแล้วนะ เมื่อถึงปีต้องทำครั้งนึง เป็นการขับไล่ผีตายโหง ตายห่าออกไปจากหมู่บ้าน สวดไล่ออกไป แล้วก็มีการปั้นรูปหมา รูปไก่ รูปเป็ด รูปคนส่งกบาล (ส่งกลับไป) ปั้นเพื่อเป็นตัวแทนคนในแต่ละบ้าน แล้วว่า ให้เอาคนสวย คนงามไป คนไม่ดีไม่สวยให้*

เอาไว้ มันเป็นเคล็ดว่าให้เอาพวกนั้นไปแทน ในกระทงก็มีเกลือ พริกแห้ง หอม กระเทียม เนื้อ ปลาเค็ม มีอะไรก็ใส่ไป ให้เขาไปให้เอาไปกิน เอาของไม่ดีไว้ข้างหลัง เป็นการปั้นเพื่อแลกเปลี่ยน มันเป็นความเชื่อของโบราณ...”

พิธีกรรมการทำบุญกลางบ้านจะจัดขึ้นที่ศาลากลางบ้าน หรือปะรำชั่วคราวที่ชาวบ้านร่วมกันจัดทำขึ้น บางแห่งอาจอยู่ใกล้กับศาลปู่ตา หรือ เทพารักษ์ประจำหมู่บ้านในตอนเย็นของวันจะนิมนต์พระ 9 รูปมาเจริญพระพุทธมนต์ ในตอนเช้าชาวบ้านจะร่วมกันทำบุญตักบาตรและเลี้ยงพระ หลังจากนั้นจะนำกระบะที่เตรียมไว้ไปวางไว้ที่ศาลปู่ตา พร้อมกับกล่าวบนบานให้ปู่ตาเทพารักษ์คุ้มครอง ขจัดภัยอันตรายต่าง ๆ

พิธีกรรมการทำบุญกลางบ้านจึงเป็นการผสมผสานในเรื่องการนับถือผีหมู่บ้านผสมกับพุทธศาสนา ซึ่งเป็นความเชื่อของคนไท-ยวนที่ได้ประพฤติปฏิบัติสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษสู่รุ่นลูกหลานเพื่อทำบุญ สะเดาะเคราะห์และสืบชะตาหมู่บ้าน ก่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลแก่ชุมชน นอกจากนี้ พิธีกรรมการทำบุญกลางบ้าน เป็นพิธีที่มีอิทธิพลทางจิตใจของคนในชุมชนเพราะเป็นพิธีที่ขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองให้คนในชุมชนอยู่เย็นเป็นสุข เกิดความสุขกายสบายใจ เพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลในการดำเนินชีวิต และเกิดความอุดมสมบูรณ์ในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ทำให้คนในชุมชนปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ รวมทั้งเป็นการสร้างความรัก ความสามัคคีของคนในชุมชนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและเป็นการส่งเสริมให้ผู้คนร่วมแรงร่วมใจกันทำงาน และมีความภาคภูมิใจในความสำเร็จร่วมกัน

1.3 การสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมในครอบครัวและชุมชน

ความเข้มแข็งทางด้านสังคมของชุมชนคูบัวในอดีต นอกเหนือจากระบบเครือญาติ ความเชื่อ และพิธีกรรมของชาวไท-ยวนแล้ว ภูมิปัญญาด้านขลุ่ยและแคนของชุมชนคูบัวยังเป็นสิ่งที่เสริมสร้างความเข้มแข็งทางสังคมให้แก่ชุมชนคูบัว จากการที่ดนตรีขลุ่ยและแคนของชาวบ้านในชุมชนคูบัว ส่วนใหญ่เป็นการเรียนรู้การทำเครื่องดนตรีและการเล่นดนตรีภายในครอบครัว เพื่อเป็นอาชีพเสริมในระหว่างที่รอการเก็บเกี่ยวผลผลิต โดยส่วนใหญ่ผู้ทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนจะเป็นบุคคลในครอบครัวหรือเครือญาติ ที่ได้รับการถ่ายทอดความรู้ด้านดนตรีขลุ่ยและแคนมาจากพ่อแม่ญาติพี่น้อง แล้วนำมาถ่ายทอดให้กับลูกหลาน ลักษณะของการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ด้านดนตรีขลุ่ยและแคนเป็นการถ่ายทอดวิธีการหรือขั้นตอนการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนให้กับลูกหลานด้วยวิธีการบอกเล่าด้วยปากเปล่า การสาธิตให้ดูเป็นตัวอย่าง การสอนแบบตัวต่อตัว และ

ใช้การปฏิบัติจริงในเนื้องาน ทำให้ลูกหลานที่ได้รับการถ่ายทอดเกิดการพัฒนาการเรียนรู้ และทำความเข้าใจในกระบวนการแต่ละขั้นตอน ตลอดจนเทคนิคต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี จนสามารถเข้าใจในงานที่ทำ และเกิดการพอกพูนทักษะประสบการณ์อย่างต่อเนื่อง ซึ่งในระหว่างการสอนทำเครื่องดนตรี พ่อและแม่ก็จะมีการสอดแทรกคุณธรรม จริยธรรมในการดำรงชีวิตให้แก่บุตรหลาน อันเป็นการอบรมบ่มนิสัยที่ดีให้แก่บุตร และเป็นการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมในครอบครัว

นอกจากนี้ การแบ่งปันความรู้และประสบการณ์ในการทำเครื่องดนตรีให้กับเพื่อนบ้านในชุมชนคูบัว ทำให้คนในชุมชนเกิดความสามัคคีกัน มีความรักใคร่ปรองดอง เห็นอกเห็นใจ และรู้จักที่จะช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ลักษณะของการเรียนรู้ดนตรีขลุ่ยและแคนจึงก่อให้เกิดความสัมพันธ์ กันในระบบเครือญาติ เพราะคนในชุมชนมีจำนวนไม่มากและเป็นญาติพี่น้องกัน เมื่อถึงเวลาในการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนของสมาชิกในครอบครัว หรือเครือญาติ เพื่อนบ้านที่อยู่ใกล้เคียงที่ได้ยินเสียงขลุ่ยและเสียงแคนอยู่เป็นประจำ ทำให้เกิดความสนใจในการเรียนรู้ดนตรีขลุ่ยและแคนไปโดยไม่รู้ตัว เมื่อมีการเรียนรู้ก่อให้เกิดสัมพันธภาพร่วมกัน ครอบครัวจึงมีความสำคัญเป็นอย่างมาก ต่อกระบวนการเรียนรู้ด้านดนตรีขลุ่ยและแคนภายในชุมชนคูบัว

จะเห็นได้ว่า ในอดีตการเรียนรู้และการถ่ายทอดดนตรีขลุ่ยและแคนส่งผลให้ความสัมพันธ์ทางสังคมของครอบครัวและเครือญาติมีมากขึ้น เพราะการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนทำให้สมาชิกในครอบครัวต้องช่วยกันทำงาน ขณะที่การรวมกลุ่มในการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนทำให้ความสัมพันธ์ของกลุ่มมีความใกล้ชิดและอบอุ่น เมื่อมีเวลาว่างจากการทำเครื่องดนตรี ก็จะมีการจับกลุ่มคุยกันถึงเรื่องราวต่าง ๆ ในชุมชนทำให้คนในกลุ่มพร้อมที่จะช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน กระบวนการเรียนรู้ในครอบครัวและเครือญาติจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญของการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนด้านสังคม

1.4 การสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมในพิธีกรรม

การเสริมสร้างความเข้มแข็งทางสังคมที่เกิดขึ้นในพิธีกรรม เป็นการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมจากการต่อเพลงและบรรเลงดนตรีขลุ่ยและแคน นักดนตรีขลุ่ยและแคนจะใช้เวลาหลังจากที่เลิกจากการทำงานในตอนเย็นมาต่อเพลงและฝึกซ้อมกันที่บ้านของหัวหน้าวง การต่อเพลงเป็นลักษณะพิเศษของการถ่ายทอดวิธีการเล่นดนตรีแบบดั้งเดิม เนื่องจากเป็นประโยชน์ที่จะช่วยให้มีความสามารถในการจดจำทำนองเพลงได้ดีและจำได้นาน เป็นการฝึกทักษะเฉพาะตัว และเทคนิคต่าง ๆ ที่มีอยู่ ซึ่งในขณะที่ต่อเพลง ผู้สอนก็จะสอดแทรกความรู้และคุณธรรมในด้านอื่นๆ แก่ผู้เรียนและตัวผู้เรียนก็จะแสดงความเคารพนับถือ และเชื่อฟังในคำสั่งสอนพร้อมทั้งช่วยทำ

กิจการงานต่างๆ บางครั้งการฝึกเพลงให้เกิดชำนาญต้องอาศัยระยะเวลา ผู้เรียนจึงจำเป็นต้องมาอาศัยอยู่กับผู้สอนที่บ้าน ทำให้ผู้สอนและผู้เรียนต้องมีปฏิสัมพันธ์กันอยู่ตลอดเวลา ช่วยให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างกันและกัน ทำให้ผู้สอนและผู้เรียนเกิดความรัก ความผูกพัน ดูแลเอาใจใส่กันในฐานะครูกับศิษย์ นอกจากนี้แล้ว การรวมกันเป็นกลุ่ม เป็นคณะในการบรรเลงดนตรีเพื่อเล่นในงานบุญต่าง ๆ ทำให้ต้องมีเครื่องดนตรีหลายชิ้น มีผู้เล่นดนตรีจำนวนมากและต้องอาศัยนักดนตรีที่รู้ใจกันในการบรรเลง ทุกคนในกลุ่มที่บรรเลงดนตรีต้องมีความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ทั้งการฝึกซ้อมและในการแสดง รวมทั้งมีการดูแล ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ความสัมพันธ์ของคนในกลุ่มกันจึงมีลักษณะของความเป็นพี่น้องที่รักใคร่กลมเกลียว เสมือนคนในครอบครัวเดียวกัน มีความเคารพนับถือกันตามระบบอาวุโส รุ่นพี่จะช่วยสอนและแนะนำรุ่นน้องเสมอในขณะที่บรรเลงและรุ่นพี่จะคอยช่วยประคับประคองให้การบรรเลงของรุ่นน้องผ่านพ้นไปด้วยดี จากคำบอกเล่าของลุงจวน แหวนเครือเล่าว่า

> *"...ในสมัยก่อนตอนที่ลุงเรียนกับอาจารย์เปลี่ยนครั้งแรกไม่ได้มีการไหว้ครูหรือขึ้นครูอะไรนะ แต่ลุงก็นับถือช่างเปลี่ยนเป็นอาจารย์ของลุง อาจารย์เปลี่ยนเขาก็สอนอะไรหลาย ๆ อย่างให้กับลุง ในสมัยก่อนเวลามีงานอย่าง งานบุญ งานบวชพระ บวชนาค งานศพ ก่อนเล่นก็จะมาซ้อมกันที่บ้านอาจารย์เปลี่ยน เพราะบ้านอาจารย์เปลี่ยนมีแคนวง ในแคนวงมีเครื่องดนตรีหลายชิ้น อย่างแคน ขลุ่ย ฉิ่ง กลอง สมัยก่อนในวง ๆ หนึ่งมี คนเล่นประมาณ 10 กว่าคน ต้องเป็นคนที่คุ้นเคยกันและเคยเล่นด้วยกันประจำ ถ้าไม่อย่างนั้นมันไม่รู้ทางกัน เล่นด้วยกันลำบาก สมัยที่อาจารย์เปลี่ยนเขายังอยู่ จะมีคนในหมู่บ้านมาตามไปเล่นอยู่เรื่อยๆ เพราะคนในชุมชนเขารู้ว่ามีแคนวงที่บ้านอาจารย์เปลี่ยน คนที่ไปเล่นด้วยกันก็จะมีรุ่นพี่ รุ่นน้อง ก็เคารพนับถือกัน มีอะไรก็ช่วยเหลือกันเหมือนพี่เหมือนน้องก็เหมือนกับเขาเป็นญาติเรา..."*

นอกจากนี้ การเล่นดนตรียังช่วยสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมให้กับคนในชุมชนคูบัวด้วยการที่นักดนตรีไปช่วยงานของญาติพี่น้องในงานบุญต่างๆ อยู่เสมอ โดยไม่ได้คิดค่าแรง และไปร่วมกิจกรรมในลักษณะการช่วยงานเช่นเดียวกับชาวบ้านคนอื่นๆ เช่น ช่วยจัดสถานที่ ทำครัว การร่วมพิธีกรรมต่างๆ ครั้นพอถึงเวลามีงานรื่นเริงของชุมชน เช่น งานอุปสมบท งานประเพณีประจำปี

ก็จะมีการรวมกลุ่มกันบรรเลงดนตรี ซึ่งผู้บรรเลงจะได้รับค่าตอบแทนเป็นสินน้ำใจในลักษณะของการเลี้ยงดูข้าวปลาอาหารต่าง ๆ ดังที่ผู้ใหญ่สมนึก ยิ่งงามแก้วเล่าว่า

> *"...การเล่นดนตรี เล่นกันด้วยน้ำใจ ไม่มีการจ้าง เอาไว้บรรเลงและช่วยเหลือกัน พอเวลามีงานไม่ต้องไปจ้างเขา ไม่มีการเรียกร้องเงินทอง จะให้หรือไม่ให้ไม่เป็นไร ถือว่ามาทำบุญร่วมกัน ช่วยกันได้ก็ช่วยกันไป สมัยนั้นมีแต่น้ำใจไม่มีน้ำจ้าง จะยากจะจนยังไงก็ไปช่วยกัน มันเป็นประเพณีของพวกเราไปแล้ว ..."*

จากคำกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่า ในอดีตภูมิปัญญาดนตรีขลุ่ยและแคนมีส่วนสร้างทุนทางสังคม โดยช่วยให้ชาวบ้านในชุมชนคูบัวมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน รวมทั้งมีความไว้วางใจกันระหว่างคนในชุมชน ก่อให้เกิดความรักใคร่สามัคคี ซึ่งเป็นลักษณะที่สำคัญที่สร้างความผูกพันให้เกิดขึ้นภายในชุมชนและสามารถนำความรู้ทางภูมิปัญญาด้านดนตรีไปพัฒนาเพื่อให้เกิดประโยชน์กับชุมชนและสามารถสร้างทุนทางสังคมที่เสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนคูบัว

1.5 การสร้างทุนทางสังคมผ่านการศึกษาในระบบโรงเรียน

จากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการศึกษาของชุมชนคูบัว ได้ส่งผลกระทบต่อระบบเครือญาติ ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชน รวมทั้งภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนถูกลดความสำคัญลง โรงเรียน หน่วยงานภาครัฐ และคนในชุมชนคูบัวจึงได้ร่วมมือกันพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น เพื่อให้มีการถ่ายทอดและเรียนรู้ดนตรีขลุ่ยและแคน การศึกษาในระบบโรงเรียนในสังคมสมัยใหม่จึงเป็นเงื่อนไขสำคัญที่มีส่วนเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน โดยได้มีส่วนส่งเสริมการศึกษา สร้างกระบวนการเรียนรู้ขึ้นในชุมชน โดยการเรียนรู้ดังกล่าวมีลักษณะที่ช่างผู้ทำขลุ่ยและแคนถ่ายทอดความรู้ให้กับคนรุ่นใหม่ทั้งที่เป็นกลุ่มเครือญาติและชาวบ้านทั่วไปที่สนใจ ทั้งที่ตั้งใจเรียนรู้อย่างจริงจังเพื่อใช้ในการประกอบอาชีพและผู้ที่สนใจเรียนรู้ ศึกษาค้นคว้าเพื่อที่จะนำไปพัฒนาให้เกิดประโยชน์กับชุมชน เนื่องจากในชุมชนนั้นมีความพร้อมที่จะเอื้อต่อการเรียนรู้ในทุกๆ ด้าน รวมถึงบุคลากรที่มีความสามารถในการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านดนตรี จึงมีการดำเนินการจัดโครงการเกี่ยวกับขลุ่ยและแคน ภายในโรงเรียนแคทรายวิทยา เพื่อฟื้นฟูและพัฒนาดนตรีขลุ่ยและแคนของชุมชนคูบัว นอกจากนี้ ยังเป็นการขยายโอกาส

ในการเรียนรู้ด้วยการฝึกอบรมโดยให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมเพื่อที่จะได้ช่วยกันอนุรักษ์ดนตรีขลุ่ยและแคนให้คงอยู่ในท้องถิ่น ดังที่อาจารย์ประไพศรี งามยิ่งยวดกล่าวว่า

> *"...ภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนเป็นการเรียนรู้ที่มีประโยชน์ต่อนักเรียนและคนในชุมชนเป็นอย่างมาก เพราะเป็นการเชื่อมโยงคนในชุมชนไว้ด้วยกัน และสามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้..."*

นักเรียนหลายคนที่ไม่ได้มีพ่อแม่ พี่น้องหรือเครือญาติที่มีความสามารถในการทำเครื่องดนตรีและบรรเลงเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคน แต่สามารถทำเครื่องดนตรีและบรรเลงเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนได้เป็นอย่างดี เนื่องจากได้เรียนรู้และได้รับการถ่ายทอดความรู้จากที่โรงเรียน ในขณะที่ผู้ปกครองที่เป็นชาวบ้านในชุมชนและประกอบอาชีพในการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนนั้นเห็นด้วย และเห็นว่าการเรียนการสอนดนตรีขลุ่ยและแคนในโรงเรียนว่าเป็นสิ่งที่ดี เนื่องจากการทำและการเล่นดนตรีขลุ่ยและแคนเป็นการเชื่อมโยงความรู้ในการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนของตนเองกับความรู้ที่บุตรหลานได้รับการถ่ายทอดจากที่โรงเรียน ทำให้ลูกหลานในชุมชนคูบัวได้ตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของขลุ่ยและแคน ส่งผลให้ลูกหลานในชุมชนคูบัวในปัจจุบัน มีความรู้ความสามารถในการทำและการเล่นดนตรีขลุ่ยและแคนมากขึ้น

ผลที่เกิดขึ้นจากการสอนดนตรีขลุ่ยและแคนในโรงเรียน ทำให้นักเรียนได้เรียนรู้วิธีการเล่นดนตรีขลุ่ยและแคน ทำให้นักเรียนได้เห็นคุณค่าและความสำคัญของดนตรีท้องถิ่น รวมทั้งมีความตั้งใจในการเรียนและฝึกการเล่นดนตรี หลังจากที่นักเรียนวิธีการเล่นดนตรีขลุ่ยและแคนจากโรงเรียนแล้ว เมื่อกลับไปบ้านนักเรียนบางคนก็ยังได้รับคำแนะนำเพิ่มเติมเกี่ยวกับวิธีการเล่นดนตรีและวิธีการทำเครื่องดนตรีจากเครือญาติทำให้มีความรู้ ความเข้าใจ ในเรื่องดนตรีขลุ่ยและแคนมากยิ่งขึ้น

จะเห็นได้ว่า การเรียนรู้ดนตรีขลุ่ยและแคนผ่านระบบโรงเรียนของชุมชนคูบัว ทำให้ลูกหลานภายในชุมชนคูบัวได้เห็นคุณค่าและความสำคัญของภูมิปัญญา ซึ่งภูมิปัญญาเหล่านี้อยู่บนฐานวัฒนธรรม ซึ่งอาศัยความเชื่อ คุณค่า การทดลอง ปฏิบัติ ถ่ายทอดสิ่งที่ค้นพบในระยะเวลาอันยาวนาน และกลายเป็นความรู้ทางวัฒนธรรมจำนวนมากที่อยู่ในตัวบุคคล เช่น คนเฒ่าคนแก่ หรืออยู่ในการปฏิบัติของกลุ่มชน ลูกหลานในชุมชนต้องเป็นส่วนหนึ่งในการสร้าง สืบสาน หรือพัฒนาภูมิปัญญานั้นให้สามารถเชื่อมโยงต่อกับสมัยใหม่ หรือมีการประยุกต์ใช้ นอกจากนี้การเรียนรู้ภูมิปัญญาขลุ่ยและแคนในระบบโรงเรียนยังเป็นการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างโรงเรียน

ครอบครัว ชุมชน อันเป็นการสร้างทุนทางสังคมที่ก่อให้เกิดความรักใคร่สามัคคีภายในครอบครัว และเป็นการส่งเสริมให้ชาวบ้านและลูกหลานในชุมชนได้ประพฤติปฏิบัติตามในสิ่งที่บรรพบุรุษเคยทำกันมา ทำให้ลูกหลานของชุมชนคูบัวมีการดำเนินชีวิตที่เหมาะสมและมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน อันเป็นการสร้างเสริมความเข้มแข็งด้านสังคมให้แก่ชุมชน

2. เงื่อนไขการเสริมสร้างความเข้มแข็งด้านวัฒนธรรม

วัฒนธรรมเป็นการเรียนรู้และการถ่ายทอดที่ได้รับมาจากการสั่งสมความรู้ ประสบการณ์จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ด้วยการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างกันมาเป็นระยะเวลานาน และเป็นสิ่งที่คนสร้างขึ้นโดยผ่านสัญลักษณ์ ซึ่งมีทั้งวัฒนธรรมที่สามารถมองเห็นหรือสัมผัสได้ และวัฒนธรรมที่มองไม่เห็นแต่ได้รับการสร้างขึ้นเพื่อใช้ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ ประโยชน์และคุณค่าของวัฒนธรรมอยู่บนพื้นฐานของจิตใจและความร่วมมือ ร่วมใจกันของคนในชุมชน โดยคนในชุมชนต้องทำความเข้าใจและจัดแนวทางในการปฏิบัติและแนวคิดให้เป็นไปในแนวทางเดียวกัน ซึ่งจะทำให้วัฒนธรรมท้องถิ่นอยู่คู่ชุมชนต่อไปและเป็นการสานความสัมพันธ์ของคนในชุมชน อันจะก่อให้เกิดความผูกพัน สามารถพึ่งพาอาศัยกันและกัน มีจิตสำนึกรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน และสามารถรักษาอัตลักษณ์ของแต่ละท้องถิ่น ตลอดจนสร้างทุนทางวัฒนธรรมที่สืบสานวัฒนธรรมของตนให้อยู่รอดและพัฒนาต่อไป เพื่อนำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชนในด้านวัฒนธรรม

2.1 ประเพณี: สิ่งยึดโยงคนในชุมชน

ประเพณีเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่มีการเรียนรู้และถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง ซึ่งเกิดขึ้นจากการจัดระบบความสัมพันธ์ และจัดระเบียบการอยู่ร่วมกันของคนในชุมชนคูบัว และเป็นความเชื่อ อุดมการณ์ คุณค่าที่คนในชุมชนมีร่วมกัน ส่งผลให้คนชุมชนมีสิ่งที่ยึดโยง เกาะเกี่ยวให้คนในชุมชนมีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน และสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างราบรื่น

การบวชพระเป็นประเพณีของชาวไท-ยวน ที่เกิดขึ้นจากความเชื่อมั่นและศรัทธาในพุทธศาสนาและยึดโยงชาวไท-ยวนให้เข้ามามีส่วนร่วมในประเพณี โดยในวันแรกของพิธีบวช ที่เรียกกว่า วันเข้างานหรือวันสุกดิบ ญาติ ๆ ของผู้บวช เพื่อนบ้านที่รักใคร่ชอบพอกัน จะมาช่วยงานแล้วนำข้าวของที่เป็นวัตถุดิบในการทำอาหารและสิ่งของมาร่วมทำบุญ จะมีการเตรียมของ ห่อข้าวต้มและห่อขนมเทียน โดยส่วนมากจะมีการสวดมนต์ในตอนเพลวันสุกดิบเพื่อฉลองไตร ในอดีตชาวบ้านจะนำข้าวสารใส่ขันมาช่วยเจ้าภาพ เมื่อเจ้าภาพรับขันเทข้าวสาร แล้วก็จะเอาข้าวต้มมัดใส่

ขันเป็นสิ่งตอบแทนให้ลูกหลานที่คอยอยู่ที่บ้านก็จะได้กินขนมงานบุญด้วย ซึ่งในปัจจุบันขนมข้าวต้มมัดยังคงเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งของชาวไท-ยวนที่แสดงให้เห็นถึงความมีน้ำใจและความสามัคคีของคนในชุมชน จากคำบอกเล่าของประเพณีการบวชผู้ใหญ่สมนึก ยิ่งงามแก้วเล่าว่า

> *"...ในสมัยนั้นวันสุกดิบ ที่บ้านก็จะมีการเลี้ยงข้าว เลี้ยงปลา ต้องเตรียมกันเอง เตรียมกล้วย เตรียมใบตอง เตรียมคนมาห่อ จะมีการทำขนม ก็แล้วแต่เจ้าภาพจะทำอะไร อย่างกวนขนมเปียก คล้ายกับขนมเปียกปูนแต่ไม่ใช่ขนมเปียกปูน เพราะขนมเปียกปูนเขาจะใส่สีดำๆ แต่ที่นี่เขาไม่ใส่สีดำๆ ห่อข้าวต้มอีก แม่ครัวเขาก็จะทำของคาว ของหวานไปเพื่อที่จะเลี้ยงคนเลี้ยงพระ หม้อข้าวหม้อแกงเต็มไปหมดแบบบ้านนาเราวันนั้นจะสนุก พอขนมข้าวต้มสุกก็แบ่งกันกิน..."*

นอกจากประเพณีงานบวชแล้ว ยังมีประเพณีสงกรานต์ของชาวไท-ยวนที่สะท้อนถึงอัตลักษณ์ของชาวไท-ยวน และแสดงถึงความเชื่อในวิถีการดำเนินชีวิตของชาวไท-ยวน โดยในประเพณีสงกรานต์ของชาวไท-ยวน จะมีการไหว้ผี โดยผู้ที่มีผีเรือนเดียวกันจะมาทำพิธีไหว้ผีประจำตระกูลของตน เพื่อช่วยปกปักษ์รักษาสมาชิกในครอบครัวให้อยู่เย็นเป็นสุขและรอดพ้นจากสิ่งชั่วร้ายและภัยอันตรายทั้งปวง จากนั้นจะมีพิธีการกินปางใหญ่ ซึ่งเป็นการกินเลี้ยงสังสรรค์ร่วมกันในกลุ่มเครือญาติที่นับถือผีสายตระกูลเดียวกันสำหรับตระกูลที่ไม่มีการแบ่งผี การเลี้ยงปางจะให้ความสำคัญกับลูกหลานเพราะเป็นกำลังสำคัญในการจัดเตรียมเครื่องเซ่นไหว้ ทุกบ้านจะต้องนำอาหารที่ทำการปรุงเสร็จเรียบร้อยแล้วมาจากบ้านของตน นำมารวมกันที่บ้านกำลังผีเพื่อเลี้ยงผีปู่ย่า ดังนั้นอาหารที่ใช้เลี้ยงปางจะมากกว่าเลี้ยงผีปู่ย่าธรรมดา โดยทั่วไปการเลี้ยงปางจะกระทำกันทุก ๆ 3 ปี ต้องทำในช่วงเดือนเมษายนเท่านั้น จะเลื่อนไปจากเดือนนี้ไม่ได้เพราะถือว่าเป็นการไม่เคารพนับถือผีปู่ย่า และอาจทำให้ผีปู่ย่าโกรธเป็นเหตุให้เกิดเภทภัยต่าง ๆ แก่ลูกหลานในตระกูล และในวันเลี้ยงปางนั้น ญาติพี่น้องที่อยู่ใกล้ไกลจะต้องเดินทางมาร่วมพิธีหรือหากมาไม่ได้ก็ส่งตัวแทนหรือสิ่งของเครื่องเซ่นไหว้มาไหว้ผีประจำตระกูลของตน ด้วยเหตุนี้ ประเพณีในวันสงกรานต์ของชาวไท-ยวน จึงเป็นประเพณีที่แสดงถึงความรัก ความเคารพและความสัมพันธ์ในระหว่างเครือญาติ โดยมีพิธีไหว้ผีและการกินปางใหญ่ที่จะทำให้ญาติพี่น้องที่อยู่ไกลกันได้มาพบมาเจอกัน เป็นการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างญาติพี่น้องที่นับถือผีเดียวกันให้คงความรักและความสามัคคีไว้ในหมู่เครือญาติ

กล่าวได้ว่า การบวชพระและประเพณีสงกรานต์ของชาวไท-ยวนจึงเป็นการสร้างทุนทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นจากความศรัทธาในพระพุทธศาสนาและความเชื่อของชาวไท-ยวน ทำให้ชาวไท-ยวนในชุมชนคูบัวตระหนักถึงความเป็นพวกเดียวกัน ยึดโยงให้ชาวไท-ยวนมีความรักใคร่สามัคคี ร่วมแรงร่วมใจกัน และเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน รวมถึงการสะท้อนถึงอัตลักษณ์ของชาวไท-ยวนในชุมชนคูบัว

2.2 การสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนผ่านพิธีกรรม

พิธีกรรมเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงให้เห็นถึงคุณค่าทางภูมิปัญญา ที่แสดงออกโดยการกระทำในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของขนบธรรมเนียมประเพณีของกลุ่มชน ทำให้เห็นถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่รวมถึงความคิดเห็นและความรู้สึกของคนในสังคมนั้น การประกอบพิธีกรรมจะสะท้อนถึงความรู้สึกของมนุษย์ในความปลอดภัยในการดำรงอยู่ โดยมีระบบความเชื่อในนิยายหรือตำนานที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน ซึ่งความเชื่อที่เกิดขึ้นนั้นมิได้มาจากศาสนาเพียงอย่างเดียว แต่ยังมีความเชื่อในเรื่องของผี เทวดา แถนเข้าไปผสมผสานอยู่ โดยมีดนตรีขลุ่ยและแคนเป็นสัญลักษณ์ที่ชาวบ้านให้ความสำคัญ และใช้เป็นเครื่องมือที่สื่อสารติดต่อกับผีและเทวดา ภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนในพิธีกรรมจึงมีคุณค่าในการกล่อมเกลาจิตใจ ให้อยู่กับความเชื่อทางศาสนาและศีลธรรม เป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ยึดโยงคนไท-ยวนให้มีความตระหนักในความเป็นชุมชนและเสริมสร้างความเข้มแข็งด้านวัฒนธรรมให้แก่ชุมชนคูบัว

ในอดีตวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชนคูบัวมีความผูกพันกับดนตรีมาตลอด เพราะดนตรีมีหน้าที่รับใช้สังคมในด้านของความบันเทิงเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ และการประกอบพิธีกรรม ดังจะเห็นได้จาก การบวชพระของชาวไท-ยวน ที่จะนำดนตรีแคนวงประยุกต์ แตรวง และวงเครื่องสาย มาบรรเลงสร้างความสนุกสนานตลอดเส้นทางในพิธีแห่นาคกลับบ้าน และพิธีแห่นาคจากบ้านไปประกอบพิธีอุปสมบทที่วัด และใช้เครื่องดนตรีในงานทำบุญทอดกฐินและงานอวมงคล เช่น งานศพ

นอกจากนี้ ชาวไท-ยวน ยังนิยมการร้องรำทำเพลงในงานบุญประเพณี และงานเทศกาลต่าง ๆ โดยเทศกาลที่คนในชุมชนคูบัวรอคอยกัน คือ เทศกาลสงกรานต์ ในช่วงนั้นหนุ่มสาวชาวไท-ยวนจะเตรียมตัวกันก่อนงานหลายวัน ซึ่งในช่วงเช้าจะเป็นการทำบุญ ขนทรายเข้าวัด และในตอนบ่ายจะเป็นการละเล่น การแสดงต่างๆ และจะใช้แคนวงมาบรรเลงประกอบการละเล่นและการแสดงต่าง ๆ ในบริเวณลานวัด เช่น สาดน้ำ ไม้เดาะ ไม้อึม ลูกช่วง ร้องเพลงพวงมาลัย เพื่อความรื่นเริงสนุกสนานของชาวบ้านในชุมชน ซึ่งการแสดงที่มีความโดดเด่นและถือเป็นสัญลักษณ์

ที่สำคัญของคนในชุมชนนี้คือ การแสดงหมอลำ ซึ่งเป็นเป็นศิลปะของการเป่าแคนที่มีการร้องรำประกอบ เป็นการร้องเพลงหมอลำแก้กันระหว่างชายหญิงในสถานการณ์ต่าง ๆ ตลอดจนมีเนื้อหาที่ให้ความรู้ ให้แง่คิดในด้านศีลธรรมและการดำรงชีวิตแก่ชาวบ้านในชุมชน ส่งผลให้ดนตรีขลุ่ยและแคนสามารถรับใช้วิถีชีวิตในการให้ความบันเทิง เพื่อเป็นการสร้างความเพลิดเพลินให้แก่ชาวบ้านในชุมชน จากคำบอกเล่าของผู้ใหญ่สมนึก ยิ่งงามแก้วเล่าถึงการเล่นดนตรีในพิธีกรรมว่า

> *"...ในสมัยก่อน ชาวไท-ยวนมีนิสัยสนุกสนาน เมื่อถึงเทศกาลหรือวันสำคัญที่รอคอย ชาวบ้านจะพากันออกมาร้องรำทำเพลงและร้องเพลงหมอรำแก้ ตอนรุ่นผมเป็นเด็ก เมื่อมีงานเทศกาลหรืองานบวช ก็จะมีหมอลำมาให้ชาวบ้านดูกัน เพราะพ่อแม่ในรุ่นนั้นเค้าชอบอย่างนั้น การเล่นดนตรีจะเล่นประกอบในงานประเพณี พิธีกรรม อย่างงานกฐิน ผ้าป่า ใครอยากให้มีการเฮฮา ก็เอาวงดนตรีเข้าไป ถ้ามีก็จะดูดี น่าสนุกสนาน บางทีมีงานตอนเย็นที่วัดก็เล่นกันจนค่ำมืด ดึกดื่น..."*

ในสังคมแบบดั้งเดิม ดนตรีขลุ่ยและแคนจึงมีความสัมพันธ์และสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชน และมีการเรียนรู้ผ่านพิธีกรรมที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิต จากการปฏิบัติตนตามหลักศาสนาเพื่อเป็นแนวทางในการยึดเหนี่ยวจิตใจ สร้างความมั่นใจให้ตัวเอง เปรียบเสมือนการเชื่อมโยงระหว่างคนในครอบครัว บ้านสู่บ้าน บ้านสู่ชุมชน และชุมชนสู่อีกชุมชนหนึ่ง ส่งผลให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างกัน นำไปสู่การทำกิจกรรมร่วมกัน เกิดเป็นความสัมพันธ์ของคนในชุมชน มีความสามัคคีรักใคร่ ปรองดอง ร่วมมือร่วมใจกัน ปฏิบัติตามขนบธรรมเนียม ประเพณีของชุมชน เนื่องจาก ชาวบ้านในชุมชนคูบัวมีความสัมพันธ์และการนับถือกันแบบระบบเครือญาติ มีจิตใจที่รักใคร่กันฉันท์พี่น้องซึ่งจะก่อให้เกิดการเคารพนบน้อมต่อผู้ที่ควรเคารพ ทั้งยังเป็นวิธีนำไปสู่การส่งเสริมทางด้านวัฒนธรรมประเพณีไทย และจรรยามารยาทที่ดี ที่แฝงอยู่ในคติความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรม ดนตรีขลุ่ยและแคนจึงถือเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่ช่วยในการสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนคูบัว และเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะทำให้คนรุ่นหลังได้เห็นคุณค่าภูมิปัญญาและช่วยกันรักษาประเพณี วัฒนธรรมของท้องถิ่น ดนตรีขลุ่ยและแคนนับเป็นการสร้างทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนซึ่งจะผลักดันให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและเจริญก้าวหน้า

2.3 การสร้างทุนทางวัฒนธรรมผ่านการศึกษาในระบบโรงเรียน

การเสื่อมคลายความสำคัญและการตระหนักถึงคุณค่าของภูมิปัญญาขลุ่ยและแคน อันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นในชุมชนคูบัว ทำให้ชาวไท-ยวนขาดสิ่งยึดเหนี่ยวร่วมกัน ขาดความรู้สึกเป็นเจ้าของ ความหวงแหนชุมชนและอัตลักษณ์ของชุมชน และได้ส่งผลกระทบต่อทุนทางวัฒนธรรม และความเข้มแข็งของชุมชน

การร่วมมือกันระหว่างคนในชุมชนคูบัวกับโรงเรียนแคทราย และหน่วยงานภาครัฐ ในการนำหลักสูตรท้องถิ่นด้านดนตรีขลุ่ยและแคน จึงมีเป้าหมายเพื่อพัฒนาการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคน ในลักษณะของการแลกเปลี่ยนความรู้ประสบการณ์กันระหว่างผู้ทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคน และคณะครูอาจารย์ นักเรียน นักศึกษา ที่ต้องการเรียนรู้เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในด้านการศึกษา และช่วยในการพัฒนากระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคน เพื่อให้ลูกหลานในชุมชนได้เรียนรู้ภูมิปัญญาของตนเอง รูปแบบการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านดนตรี เป็นการจัดทำโครงการอบรมการทำเครื่องดนตรีในท้องถิ่นหรือเป็นการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อรักษาทุนทางวัฒนธรรมให้คงอยู่คู่กับชุมชนต่อไป ทั้งนี้ทางโรงเรียนแคทรายได้ประสานงานกับสถาบันราชภัฏหมู่บ้านจอมบึง ในการอบรมวิธีการทำเครื่องดนตรี เพื่อจุดประกายให้นักเรียนรู้จักอนุรักษ์และสืบทอดการทำเครื่องดนตรีในท้องถิ่นต่อไปในอนาคต

โรงเรียนเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดการปลูกฝัง บ่มเพาะความรู้ด้านดนตรีขลุ่ยและแคน และนำไปสู่การจัดตั้งเป็นกลุ่มหรือคณะเพื่อเป็นส่วนหนึ่งในการเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาดนตรีขลุ่ยและแคนให้ลูกหลานภายในชุมชน โดยการนำวิทยากรท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการถ่ายทอดความรู้ และดำเนินการถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับการบรรเลงดนตรีท้องถิ่นตามระบบการศึกษา ร่วมกับครูประจำ วิชาตามหลักสูตรท้องถิ่น สาระการเรียนรู้ศิลปะ ทำให้เยาวชนได้เรียนรู้และเห็นคุณค่าของภูมิปัญญาดนตรีขลุ่ยและแคน ทำให้เกิดความรักและความผูกพัน ก่อให้เกิดการสืบสานและพัฒนาต่อไป

ผลที่เกิดขึ้นจากการนำหลักสูตรท้องถิ่นมาสอนในโรงเรียนได้ทำให้ผู้เรียนเห็นถึงคุณค่าและประโยชน์ของดนตรีไทยทั้งในด้านความสำคัญในวิถีชีวิต การประกอบอาชีพ และการสร้างอัตลักษณ์ของชุมชน ดังที่นักเรียนของโรงเรียนแคทรายวิทยากล่าวว่า

“...ดนตรีขลุ่ยและแคน มีประโยชน์มากกับวัยรุ่นในสมัยนี้ เพราะเป็นดนตรีพื้นบ้านของเรา ส่วนมากจะไม่ค่อยมีใครสนใจ แต่เมื่อทางโรงเรียนนำครู

ภูมิปัญญาเข้ามาสอนดนตรีท้องถิ่นครูสอนสนุกมาก ทำให้ได้รับความรู้มากมาย เกี่ยวกับเครื่องดนตรีท้องถิ่น เมื่อเราเรียนจนสามารถเล่นเป็นเพลงได้ เราก็จะสามารถออกงานได้เป็นการสร้างชื่อเสียงให้กับโรงเรียนและชุมชนคูบัว...”

ทั้งนี้ วิทยากรท้องถิ่นยังเปิดโอกาสให้นักเรียนที่สนใจดนตรีขลุ่ยและแคนไปฝึกฝนการเล่นดนตรีเพิ่มเติมได้ที่สถานีอนามัยชุมชนคูบัวในวันอาทิตย์ ซึ่งเป็นที่รวมกลุ่มของเด็ก ๆ ในชุมชนที่มีความสนใจในดนตรีขลุ่ยและแคนมาเรียนรู้การบรรเลงและต่อเพลงร่วมกัน โดยมีวิทยากรท้องถิ่นที่มีความรู้ ความสามารถในด้านของการบรรเลงดนตรีขลุ่ยและแคนเป็นผู้สอน และมีรุ่นพี่ที่เคยฝึกฝนและเรียนรู้ดนตรีขลุ่ยและแคนมาก่อนเป็นผู้ช่วยในการสอน จึงถือได้ว่าเป็นแหล่งเรียนรู้ดนตรีขลุ่ยและแคนของนักเรียนที่อยู่ในชุมชน การนำดนตรีไปเล่นในงานประเพณีของชุมชน เช่น งานอุปสมบท ทำให้นักเรียนได้ซึมซับประเพณีและอัตลักษณ์ของชุมชน และได้เรียนรู้ภูมิปัญญาของตนเอง ก่อให้เกิดความรัก และความผูกพันระหว่างพี่น้องและคนในชุมชนไว้ด้วยกันเพื่อนำไปสู่การสืบสานและพัฒนาต่อไป ดังที่ผู้อำนวยการโรงเรียนแคทรายวิทยากล่าวว่า

“...ชุมชนจะมีสถานที่ในการเรียนรู้และ ฝึกซ้อมภูมิปัญญาด้านดนตรีให้กับเด็กๆ ในชุมชนหรือผู้ที่สนใจ ในวันอาทิตย์ ที่สถานีอนามัยตำบลคูบัว โดยจะมีครูอ้วนเป็นผู้สอนและฝึกซ้อมให้กับเด็ก ๆ เมื่อเด็กสามารถบรรเลงเป็นเพลงได้ก็จะให้เด็กออกแสดงเวลาที่มีงานประเพณีหรือพิธีกรรมต่าง ๆ ในชุมชน เช่น การเป่าแคนวงในการแห่นาค ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีทานสลากภัต เพื่อเป็นการอนุรักษ์ภูมิปัญญาด้านดนตรีให้คงอยู่ในท้องถิ่นและอยู่คู่กับชุมชนตลอดไป รวมทั้งเป็นการส่งเสริมวัฒนธรรมที่เก่าแก่ให้คงไว้สำหรับเยาวชนรุ่นหลังได้ศึกษาทางด้านวัฒนธรรม...”

ด้วยเหตุนี้ การเรียนรู้ดนตรีขลุ่ยและแคนในระบบโรงเรียน เป็นการส่งเสริมและสนับสนุนให้สถานศึกษานำดนตรีขลุ่ยและแคนไปใช้ในหลักสูตรท้องถิ่น ก่อให้เกิดเครือข่ายการสืบสานและพัฒนาภูมิปัญญาของชุมชน ทำให้ลูกหลานของคนในชุมชนเห็นความสำคัญของภูมิปัญญา รู้สึกรักและหวงแหนวัฒนธรรมของท้องถิ่น และกล้าที่จะแสดงออกในการเล่นดนตรีขลุ่ยและแคนเพื่อประกอบกิจกรรมตามประเพณีและวัฒนธรรม รวมทั้งสร้างจิตสำนึกของความเป็นชาว

ไท-ยวน ให้ช่วยกันอนุรักษ์ดนตรีขลุ่ยและแคนที่เป็นอัตลักษณ์ของท้องถิ่นให้ดำรงอยู่ได้ อันเป็นเงื่อนไขในการเสริมสร้างความเข้มแข็งด้านวัฒนธรรมของชุมชนคูบัว

3. เงื่อนไขการเสริมสร้างความเข้มแข็งด้านเศรษฐกิจ

ในอดีตคนในชุมชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเพื่อการยังชีพ แต่ในปัจจุบันรูปแบบการผลิตในภาคเกษตรกรรมเป็นการผลิตเพื่อการค้า หรือทำการแปรรูปเพื่อส่งต่อไปยังภาคอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องโดยดนตรีขลุ่ยและแคนได้ถูกปรับเปลี่ยนหน้าที่จากการใช้ในการบรรเลงเพื่อจรรโลงใจ กลายเป็นการทำเครื่องดนตรีเพื่อสร้างรายได้ และเสริมสร้างทุนทางเศรษฐกิจของชุมชน เพื่อให้สมาชิกในชุมชนสามารถพึ่งพาตนเอง พึ่งพาแรงงานในครอบครัวและพึ่งพาชาวบ้านในชุมชนได้ รวมทั้งเป็นการเสริมสร้างรายได้และการทำงานของคนในชุมชน

3.1 พิธีกรรมการผลิต: การสร้างความมั่นใจในระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ

ในอดีต ชาวไท-ยวนในชุมชนคูบัวส่วนใหญ่จะประกอบการทำนา โดยแต่ละครัวเรือนจะมีที่นาเป็นของตนเอง ชาวไท-ยวนจะเริ่มเตรียมตัวสำหรับการเพาะปลูกข้าวเมื่อฤดูฝนมาเยือน ข้าวเป็นอาหารหลักที่ทุกคนในครอบครัวให้ความสำคัญ และต้องมีข้าวใส่ยุ้งฉางไว้ให้กินได้ตลอดทั้งปี ชาวบ้านในชุมชนเชื่อว่าการทำนาเป็นกิจกรรมหลักที่ต้องใส่ใจเป็นพิเศษ ต้องกระทำด้วยความเคารพ เพราะเชื่อว่าทุกสิ่งทุกอย่างมีเจ้าของและมีผู้คุ้มครองดูแล ดังนั้น ในทุกขั้นตอนของการทำนาจึงต้องมีการบอกกล่าวแก่ผู้ดูแล เพื่อให้ปกป้องคุ้มครองและรักษาผลผลิตให้ปราศจากศัตรูพืชมารบกวนและให้มีผลผลิตที่ดี จึงมีพิธีกรรมในการบอกกล่าวซึ่งเรียกว่า การแฮกนา

การแฮกนาเป็นพิธีกรรมการผลิตในขั้นตอนการทำนาช่วงเริ่มทำ โดยใช้ความเชื่อและพิธีกรรมเข้ามาสร้างความมั่นใจให้แก่ผู้เป็นเจ้าของนา โดยมีความเชื่อว่าถ้าเริ่มต้นทำสิ่งที่เป็นสิริมงคล ถูกต้องตามประเพณีจะทำให้กิจกรรมที่ดำเนินต่อไปประสบความสำเร็จ สมดังความปรารถนา ดังที่ป้าหนอม สมพรได้เล่าถึงการแฮกนาว่า

> *"...การแฮกนามีในทุกขั้นตอนของการทำนา นับแต่การหว่านกล้าจนเก็บข้าวใส่ยุ้งฉาง พอฝนตก ก่อนที่จะไปไถนา ก็ต้องไปแฮกนาก่อน คือ การเอาวัวไปไถ่นา แต่ภาษาลาวจะพูดว่าแฮกนา แล้วก็จะทำเทือก (ภาษาลาว) ทำให้หน้าดินมันเรียบ แล้วจึงดำนา เวลาเราจะดำเราก็ต้องไปแฮกนาดำก่อน เป็นการแฮกดำโดย*

ใช้ข้าว 9 ต้น เพื่อว่าจะทำอะไรก็จะได้เก้าเก้าไป อย่างว่าวันนี้เราได้แฮกนาแล้วนะ จะทำนาก็ขอให้มันงอกๆ เงยๆ ขึ้นไป ได้ลาภได้ผล ...”

หลังจากนั้นในเดือน 9-10 เหนือ ประมาณเดือนมิถุนายน-กรกฎาคม เป็นช่วงเวลาที่ชาวนาเตรียมพันธุ์ข้าว สำหรับหว่านกล้า จะมีการเตรียมดินโดยใช้วัวควายไถและคราดเฝือจนดินร่วนละเอียด แล้วยกร่องทำเป็นแปลง เพื่อเตรียมสำหรับนำพันธุ์ข้าวมาหว่าน เวลาเดินหว่านกล้าจะเดินในร่องโดยไม่เหยียบแปลงกล้า ซึ่งเรียกว่า การแฮกหว่าน หรือการหว่านกล้า และจะใช้พื้นที่มุมใดมุมหนึ่งของนาในการทำพิธีโดยเฉพาะนาแปลงแรกที่รับน้ำเข้านา

การหว่านกล้า เริ่มจากนำเอาข้าวเปลือกที่ใช้ทำพันธุ์ลงไปแช่น้ำไว้ 1 คืน จากนั้นจึงนำขึ้นมาใส่กระสอบหรือห่อด้วยผ้าทิ้งไว้ 2 วัน เมล็ดข้าวจะเริ่มงอกและมีรากสีขาวออกมา หลังจากนั้นนำเมล็ดข้าวที่เตรียมไว้ไปหว่านให้ทั่วแปลง ไม่หนาหรือบางเกินไปประมาณ 1 สัปดาห์ ข้าวกล้าจะงอกเต็มแปลง มีใบข้าวสีเขียวอ่อนเหมือนปูพรม ในช่วงนี้ชาวนาจะต้องดูแลเอาใจใส่ ใส่ปุ๋ย ใส่น้ำ จนอายุต้นกล้าครบ 1 เดือน ก็จะถอนเพื่อนำไปดำในนาต่อไป ชาวบ้านบอกว่าถ้าต้นกล้าอายุน้อยกว่า 1 เดือน จะทำให้ต้นข้าวที่ปลูกตายพราย หรือไม่ให้หน่อ แต่หากนำต้นกล้าที่อายุเกินกว่า 1 เดือน ไปปลูกจะทำให้ข้าวไม่งอกงาม ไม่ให้หน่อเท่าที่ควร ดังนั้น ชาวนาจะต้องจำวันที่หว่านไว้ให้ดี

การถอนกล้าชาวบ้านจะถอนให้ได้เป็นกำพอเหมาะ แล้วใช้ตอกมัดเป็นกำ จากนั้นนำต้นกล้าที่มัดเป็นกำมาตัดปลายต้นกล้าออก แล้วกองรวมกันหาใบไม้มาปิดไว้เพื่อไม่ให้ต้นกล้าเหี่ยวก่อนนำไปดำในนา เมื่อถอนกล้าเสร็จแล้ว ชาวบ้านก็จะมีการเลี้ยงผีข้าวแฮก เลี้ยงเหล้าไหไก่คู่ คือ มีไก่ต้ม 2 ตัว เหล้า 1 ไห มีไข่ต้ม ข้าว ขนม และผลไม้มาเลี้ยงผีนา หลังจากได้ต้นกล้าเรียบร้อยแล้วก็จะเป็นการแฮกปลูก เริ่มต้นที่การหาวันดี สำหรับการปลูก โดยทั่วไปถือเอาวันอังคาร วันพฤหัสบดี วันศุกร์ ซึ่งถือว่าเป็นวันปากพืช หมายถึงวันที่ปลูกพืชแล้ว จะทำให้ได้ผลผลิตดี จากคำบอกเล่าของยายผัน เสนธิ ได้เล่าถึงการทำนาว่า

“..สมัยก่อนทำนา มันก็มีความเชื่อในเรื่องฤกษ์ยามงามดี เชื่อว่าวันเสาร์ห้ามปลูก เพราะเป็นวันไม่ดี จะมีสัตว์มาทำลายข้าวในนา จากนั้นก็จะมีการคราด คือ เราเอาวัวไปเทียมกัน 2 ตัว นามีแอกไป เราก็ไล่มัน มันก็จะไถ พอไถเสร็จแล้ว วิดน้ำให้มีน้ำในนา พอหญ้าขึ้นก็ไถกลับไปกลับมาเราก็เอาคราดตีขยับทางโน้น ทางนี้ให้ดินมันแตกจะได้ดำได้ ก่อนเอาข้าวลงปักก็ต้องบอกผี

เสี้ยวนาที่เป็นศาลอยู่ในนาของเรา เอาหมากพลูไปวางที่ศาล ที่เป็นเจ้าไร่ เจ้านา บอกเขาว่าทำนาให้ข้าวดี ให้ข้าวงาม...”

นอกจากนี้ เมื่อข้าวออกรวง หรือช่วงข้าวในนากำลังตั้งท้อง ชาวไท-ยวนจะมีพิธีการทำขวัญ ซึ่งมีความเชื่อว่าต้องไปรับท้องข้าว โดยชาวนาจะนำตาแหลวหรือชะลอมสานด้วยไม้ไผ่ที่สานไปปักไว้ที่หัวนา และกล่าวบูชาพระแม่โพสพด้วยเครื่องสังเวย อันประกอบด้วย กล้วย อ้อย ถั่ว งา ส้ม มัดแขวนไว้กับตาแหลว (ตะกร้าที่สานด้วยไม้ไผ่) และเมื่อถึงช่วยเกี่ยวข้าวและนำขึ้นยุ้งข้าวจะต้องมีการบูชาแม่โพสพอีกครั้ง โดยใช้เครื่องสังเวย อันประกอบด้วยหมาก พลูจีบ 1 คำ บุหรี่ 1 มวน ไปเชิญแม่โพสพ พร้อมทั้งเกี่ยวข้าว 1 กำ นำไปบูชาเป็นข้าวแม่โพสพในยุ้ง พร้อมผ้าแดง ผ้าขาว ขนาด 1 คืบ อย่างละ 1 ผืนใส่กระบุง ดังที่ป้าหนอม สมพรได้เล่าถึงการรับท้องข้าวว่า

“...เมื่อข้าวออกรวงต้องไปรับท้องข้าว เตรียมส้มเปลือกบาง มะขามส้ม เกลือ มีหมากมีพลู ใส่ไปในกรวยแล้วก็ไปปักไว้ที่นา ไว้ที่มุมใดมุมหนึ่งของที่นา สมัยก่อนนาในแต่ละที่ เจ้าของจะปลูกศาลไว้ในนา ให้เป็นที่อยู่ของปู่เจ้านาซึ่งเป็นเจ้าที่นาของเรา กรวยที่เตรียมไปนี้ก็จะเอาไปไว้ที่ใกล้ๆ ปู่เจ้านา แล้วก็จุดธูปจุดเทียนบอกเขาว่ามารับท้องข้าวแล้ว ก็ขอให้ออกให้ดีออกให้งาม...”

หลังจากรับท้องข้าวแล้ว ประมาณเดือนกว่า ๆ ข้าวจะมีสีเหลือง แสดงว่าถึงระยะเวลาในการเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว จากคำบอกเล่าของป้าหนอม สมพรเล่าถึงพิธีกรรมในการเก็บเกี่ยวข้าวว่า

“...ก่อนที่จะเก็บเกี่ยว เราต้องดูว่าวันไหนวันดี แล้วก็หมากเอาพลูไปวางที่เจ้าที่ จุดธูป 3 ดอก ก็บอกเขาว่าจะตัดข้าวแล้วนะ ให้อยู่ดีกินดี บอกเขาว่า จะเอาเข้าบ้านเข้าเมือง แล้วจึงแลกเกี่ยวก่อนตัดออกมา เมื่อกลับมาถึงบ้าน ก็ เอามาไว้ที่ตะล่อมข้าว (ฉางข้าว) เพื่อว่าบอกแม่โพสพว่า แฮกข้าวแล้ว ให้อยู่เย็นเป็นสุขมาอยู่ที่ยุ้งที่ฉางในบ้าน พ่อกับแม่เขาทำกันมาแบบนี้นะ...”

จากนั้น ชาวนาก็เริ่มเก็บเกี่ยวข้าวในแปลงนา เมื่อเกี่ยวข้าวจนเสร็จบรรทุกรถหรือเกวียนเข้ามาในลานบ้าน แล้วกองหรือล้อมไว้ให้เป็นระเบียบ ถ้าเป็นข้าวกองใหญ่จะเอาข้าวออกนวดก็ต้องทำน้ำมนต์ปะพรมกองข้าวก่อน จึงจะรื้อกองข้าวลงมาย่ำหรือนวดได้ จากนั้นนำข้าวมานวด

แล้วเก็บขึ้นยุ้งฉางให้เป็นที่เรียบร้อย ในบางบ้านเมื่อเกี่ยวข้าวเสร็จแล้วจะนำข้าวเข้าลานเพื่อทำบุญดังที่ยายผัน เสนธิเล่าว่า

> *"...สมัยก่อนเมื่อเอาข้าวมาไว้ที่ลานบ้าน เขาก็จะเอาพระมาสวด รับแม่นางโพสพ เขาเรียก การทำบุญลาน เพราะบางบ้านเขาได้ข้าวเยอะต้องทำก่อนที่เขาจะนวด บางคนเขาไม่ทำก็ไม่เป็นไรแล้วแต่บ้าน การข้าวในสมัยก่อน จะเอาข้าวไปแขวนไว้ที่เสา บนเสามีกล้วย มะพร้าวเพื่อรับแม่โพสพ จากนั้น เอาวัวผูกนวด สมัยก่อนใช้วัวแบบวัวลาน เอาวัวมาผูกให้เป็นแถวแล้วให้คนเดินไล่ไปรอบ ๆ แบบเด็กนักเรียนเข้าแถวนะ พอนวดเสร็จก็เอาข้าวมาโปรย มาทำความสะอาดให้เอาข้าวหลีบออก ปลายข้าวออกเหลือแต่ข้าวดี สมัยนั้นใช้ฝัด ใช้โบกโบยแล้วแต่คนจะทำให้ข้าวดีอยู่ ข้าวไม่ดีให้หลุดออกมา หลังจากนั้นเอาข้าวมาใส่ยุ้งไว้..."*

การแฮกนาและการทำขวัญจึงเป็นพิธีกรรมการผลิตที่มีความเชื่อที่สืบต่อกันมาแต่โบราณ เป็นการแสดงถึงกตัญญูกตเวทีของคนในชุมชนที่มีต่อเทวดาฟ้าดิน และเป็นการขอบคุณแม่โพสพที่ได้ช่วยเหลือในการผลิตเมล็ดข้าว ตลอดถึงการดูแลรักษาข้าวกล้าให้งอกงามออกรวงทำให้ชาวนามีความเชื่อมั่นในความสำเร็จของการทำนา ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านจึงให้ความเคารพและทำการสักการะบูชาพระแม่โพสพเพื่อให้ได้ผลผลิตที่อุดมสมบูรณ์ในปีต่อไป

3.2 การเอาแรง: การช่วยเหลือเกื้อกูลในเศรษฐกิจแบบยังชีพ

ในอดีต ชาวไท-ยวนในชุมชนคูบัวส่วนใหญ่จะประกอบการทำนา โดยแต่ละครัวเรือนจะมีที่นาเป็นของตนเองและทำนาเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนและเก็บผลผลิตส่วนหนึ่งสำหรับเพาะพันธุ์ในปีต่อไป ข้าวที่เหลือจากการบริโภคจะถูกนำไปขายหรือแลกเปลี่ยนสิ่งของบริโภคและอุปโภค ซึ่งในอดีตวิถีการผลิตของสังคมชาวนาชุมชนคูบัวเป็นงานหนักและในรอบปีหนึ่งต้องใช้แรงงานมาก จำเป็นต้องอาศัยการลงแขกจากแรงงานจากญาติพี่น้องเพื่อนบ้านมาช่วยกันเป็นปัจจัยการผลิตหลักสำหรับการทำนา มีวัฒนธรรมของการแลกเปลี่ยนแรงงานในวิถีการผลิตและวิถีชีวิตด้วยเบื้องหลังของการจัดสรรภายในชุมชนอย่างแยบยล เมื่อลงแขกในนาของตนเสร็จก็เปลี่ยนไปลงแขกนาของคนอื่นๆ ต่อไปเป็นการตอบแทน ซึ่งเป็นการแสดงน้ำใจของคนในชุมชนที่มีให้กันและกัน ดังนั้นชาวไท-ยวนจึงมักจะไม่ปลูกกล้าข้าวหรือดำนาพร้อม ๆ กันทุกครัวเรือน หากแต่จะ

ใช้วิธีการสังเกตกันเองภายในชุมชนให้แต่ละครัวเรือนมีช่วงเวลาของการทำนาเว้นระยะห่างกันไปเป็นช่วง ๆ หรือห่างกันราววันหรือสองวัน เพื่อให้คนในชุมชนมีช่วงเวลาว่างที่จะสามารถมาช่วยกันดำนา หว่านเมล็ด หรือเก็บเกี่ยวข้าว โดยลงแรงร่วมกันได้ เพราะหากทุกคนปลูกข้าวพร้อมกันทุกครอบครัว จะทำให้กิจกรรมที่ต้องทำในการทำนาเกิดขึ้นพร้อมกันทั้งชุมชน และทำให้ไม่สามารถมาช่วยเหลือแรงงานกันได้ การเอาแรงจึงเป็นกิจกรรมทางสังคมที่สะท้อนการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในชุมชน ที่เจ้าของนาจะทำข้าวปลาอาหารมาเลี้ยงเพื่อนบ้านที่มาช่วยแรง มีการทำเหล้ากะแช่ น้ำข้าวหมัก มาเลี้ยงกัน จนกลายเป็นกิจกรรมที่ทำให้คนในหมู่บ้านได้มาพบปะพูดจาหารือกัน นอกจากเลี้ยงข้าวปลาอาหาร แล้วชาวนาที่เอาแรงบ้านอื่นไว้ก็จะต้องมีการไปตอบแรงให้แก่เพื่อนบ้าน ที่บอกกล่าววันเวลาที่จะทำนาหรือลงแขกไว้เป็นการตอบแทนกลับคืนให้แก่กัน ดังที่ผู้ใหญ่สมนึก ยิ่งงามแก้วได้เล่าถึงการทำนาของชาวไท-ยวนว่า

> *“...สมัยก่อนคนในชุมชนเขาก็จะทำไร่ทำนากันอย่างนี้แหละ เพราะสภาพพื้นที่มันอำนวย เป็นที่ลุ่มพอฝนตกลงมาน้ำมันก็ขัง และพาตะกอนมาทับถมทำให้พื้นที่บริเวณนั้นอุดมสมบูรณ์ การทำนาก็เลยเป็นอาชีพหลัก คนในชุมชนที่ว่าอยู่ไกลอยู่ใกล้ก็มาช่วยกันลงแขก มันเป็นการขอแรงบรรดาญาติสนิทมิตรสหายให้มาช่วยทำงานตั้งแต่ลงแขกไถนา แขกเกี่ยวข้าว ลงแขกกันทั้งนั้น ไม่ต้องใช้เงินหรอก มาช่วยกันทำงานโดยไม่มีค่าจ้าง ใช้แต่น้ำใจกัน คนในชุมชนในแต่ละบ้านก็จะหมุนเวียนช่วยกันไปเรื่อยๆ จากบ้านหนึ่งไปอีกบ้านหนึ่ง พอตอนเย็นก็เลี้ยงดูกันหมักน้ำข้าว หมักเหล้า น้ำกะแช่ บางทีก็มีเหล้าต้ม เป็นการตอบแทน ในสมัยก่อนเป็นอย่างนี้...”*

วัฒนธรรมการเอาแรงหรือแลกเปลี่ยนแรงงานกันนั้น นอกจากจะปรากฏอยู่ในการทำนาแล้ว ยังปรากฏให้เห็นในวิถีการดำเนินชีวิตในด้านอื่นๆ ของชุมชนด้วย เช่น การเอาแรงในงานบวช งานแต่งงาน และงานศพ ก็จะมีการขอแรงกันไปช่วยงาน เนื่องจากการเอาแรงเปรียบเสมือนการมาทำบุญร่วมกันกับเจ้าภาพจึงมักไม่มีการจ่ายค่าตอบแทนการทำงาน การเอาแรงจึงเป็นความช่วยเหลือเกื้อกูลที่สำคัญในเศรษฐกิจแบบยังชีพ

3.3 การปรับตัวของชุมชนในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า

การดำเนินชีวิตของชาวไท-ยวนในปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตเป็นอย่างมาก เนื่องจากความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่เข้ามาในชุมชน ส่งผลให้กิจกรรมในแต่ละวันที่เคยตอบสนองความต้องการพื้นฐานของชีวิต ถูกปรับเปลี่ยนให้เข้าไปอยู่ในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม การผลิตเพื่อยังชีพในสังคมแบบดั้งเดิมได้ถูกปรับเปลี่ยนให้เป็นสังคมเกษตรยุคใหม่ที่ไม่ต้องพึ่งพาธรรมชาติ ระบบชลประทานและเทคโนโลยีทางการเกษตรที่ก้าวหน้า ส่งผลให้สามารถทำนาได้ปีละ 2 ครั้ง คือ นาปีและนาปรัง ทำให้ไม่มีช่วงเวลาที่แบ่งแยกฤดูทำนาเหมือนแต่ก่อน ส่งผลให้การเอาแรงหรือการลงแขกสูญหายไป เนื่องจากความทันสมัยของเทคโนโลยีทางการเกษตรที่เข้ามาในชุมชน เช่น รถไถ ในขณะเดียวกันหนุ่มสาวชาวไท-ยวนที่เคยประกอบอาชีพเกษตรกรรมก็เปลี่ยนอาชีพทิ้งการทำนาเข้ามาทำงานในระบบอุตสาหกรรมหรือประกอบอาชีพในเมือง เช่น รับจ้าง ค้าขาย รับราชการ ทำงานในธุรกิจเอกชน เนื่องจากได้ค่าตอบแทนสูงเป็นที่เชิดหน้าชูตามากกว่าการทำนา ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนนี้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชน และการดำเนินชีวิตของชาวไท-ยวน

นอกจากนี้ ในเศรษฐกิจแบบยังชีพ การทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนเป็นเพียงกิจกรรมเสริมเพื่อความสนุกสนานและใช้ประกอบพิธีกรรมในชุมชนโดยอาศัยช่วงเวลาหลังจากรอการเก็บเกี่ยวผลผลิตมาทำขลุ่ยและแคน ที่จะมีการเรียนรู้การทำและการเล่นเครื่องดนตรีในครอบครัวและในพิธีกรรมเท่านั้น แต่เมื่ออุดมการณ์ทุนนิยมได้เข้ามาแทรกแซงในชุมชนคูบัว ทำให้ระบบเศรษฐกิจในชุมชนคูบัวเปลี่ยนแปลงจากรูปแบบการผลิตเพื่อการยังชีพ มาเป็นรูปแบบการผลิตเพื่อการค้า ชาวชุมชนคูบัวบางส่วนได้เปลี่ยนจากการประกอบอาชีพการทำนา ซึ่งเป็นอาชีพหลักที่มีรายได้ไม่แน่นอนมาประกอบอาชีพการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนเพื่อขายให้แก่พ่อค้าในกรุงเทพฯ และจังหวัดอื่น ๆ จากคำบอกเล่าของลุงจวน แหวนเครือเล่าว่า

> *"...ก่อนที่จะมาทำขลุ่ยประกอบอาชีพทำนา แล้วพอมารอช่วงเก็บเกี่ยวผลผลิตก็ไม่รู้ทำอะไรก็เลยทำขลุ่ยขาย หน้าแล้งก็ทำขลุ่ยไปขายกับป้าหนอมที่กรุงเทพฯ สมัยก่อนทำเยอะ ขลุ่ยไม่แพง ลูกละ 2-3 บาท ไปส่งที่สนามหลวง อาทิตย์หนึ่ง 500-600 ลูก พอถึงเวลาปีใหม่เวลามีงานที่ไหน ๆ ก็ไปขาย บางทีไปทางอีสานไปอุดร ทางใต้ก็เคยไป ตั้งแต่ลูกยังเล็ก ๆ ตามงานที่มีประจำตามจังหวัดต่าง ๆ ที่ราชบุรีก็ไปขาย ช่วงนั้นขายดี..."*

ต่อมาเมื่อชาวบ้านในชุมชนคูบัวมีการทำขลุ่ยและแคนกันมากขึ้น ชาวบ้านในชุมชนคูบัวจึงได้มีการพัฒนาและดัดแปลงผลิตภัณฑ์ให้มีรูปแบบที่หลากหลายและมีความแตกต่างไปจากของเดิมที่ทำกันอยู่ส่งผลให้ดนตรีขลุ่ยและแคนในชุมชนคูบัว จากที่เคยมีหน้าที่ในการรับใช้ชุมชนในด้านความบันเทิงและการใช้ประกอบวัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ เพียงอย่างเดียว ได้ถูกปรับเปลี่ยน มาเป็นการทำขลุ่ยและแคนของชำร่วยและของที่ระลึกแก่นักท่องเที่ยว เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจ สร้างรายได้และอาชีพให้กับคนในครอบครัว ซึ่งยายสวน คงนิลเล่าว่า

> *"...ยายอยู่บ้านก็ทำขลุ่ย มาตอนหลังคนทำกันเยอะ ยายก็เห็นว่าไม้ทาเอามาทำขลุ่ย บางทีจะมีไม้เล็กเหลือที่ไม่ได้ขนาดเหลืออยู่มาก ก็เลยลองเอามาทำเป็นขลุ่ยนกและก็ขลุ่ยนกหวีดอันเล็ก พอทำมันก็ขายได้ บางครั้งเขาก็มาสั่งลูกเล็กทำพวงกุญแจ สั่งทำเป็นพันอัน ตั้งแต่นั้นก็เลยทำมาเรื่อย แต่ส่วนใหญ่แถวนี้เขาไม่ทำเพราะมันเล็กมันทำลำบาก..."*

ในปัจจุบันการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนเป็นอาชีพที่สามารถสร้างรายได้ให้กับชาวบ้านในชุมชนคูบัวเป็นอย่างมั่นคง การเรียนรู้ภูมิปัญญาด้านดนตรีในครอบครัวจึงเกิดขึ้นในครอบครัวของช่างทำเครื่องดนตรีที่ถ่ายทอดให้แก่ลูกหลานหรือสมาชิกในแต่ละครอบครัว โดยมีเป้าหมายเพื่อทำขลุ่ยและแคนขายให้แก่ผู้อื่นทั้งในและนอกชุมชนมากกว่าที่จะทำไว้ใช้งานเอง จึงส่งผลให้การทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนมิได้เป็นเพียงอาชีพเสริมของคนในชุมชนอีกต่อไป แต่ได้กลายเป็นอาชีพหลักของคนในชุมชน เนื่องจากการทำเครื่องดนตรี ขลุ่ยและแคนไม่มีข้อกำหนดในเรื่องอายุ วุฒิการศึกษาของผู้ทำ สามารถใช้เวลาว่างจากงานอื่น หรือทำควบคู่ไปกับงานอื่น ๆ เช่น การเป็นแม่บ้าน เลี้ยงลูก เลี้ยงหลานไปด้วยกัน เมื่อผู้ทำเหนื่อยล้าก็สามารถหยุดพักผ่อนได้โดยไม่มีกฎระเบียบควบคุม เช่น งานในโรงงานหรืองานบริษัททั่วไป การทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนยังสามารถสร้างรายได้แก่ครอบครัวของผู้ประกอบอาชีพนี้ ให้มีรายได้เพียงพอต่อการยังชีพสามารถเลี้ยงตัวเองและครอบครัวได้ จึงทำให้มีสภาพความเป็นอยู่และคุณภาพชีวิตที่ดี สะดวกสบาย และสามารถสร้างฐานะที่ดีขึ้นกว่าเดิม มีทรัพย์สินเงินทองสะสมเพียงพอไว้ใช้ในการดำรงชีวิตและให้การศึกษาแก่บุตรหลานทุกคน ดังที่ป้าเยาว์ สุขเฟื่องแสงเล่าว่า

> *"...เป็นอาชีพที่อยู่กับบ้าน เป็นงานอิสระของเรา ถ้าเราเมื่อยเราก็หยุดพักได้ แต่ก่อนพ่อป้าเขาก็ทำขลุ่ยแคนขาย จนส่งน้องคนเล็กจบปริญญาตรีเลยนะ ใน*

สมัยนั้น พอมาถึงรุ่นป้าก็ส่งลูกเรียนด้วยการทำขลุ่ยแคนขายจนจบปริญญาตรี ทั้ง 2 คนเหมือนกัน..."

นอกจากนี้ การเรียนรู้ภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนในระบบโรงเรียน ที่มีการสอนเล่นดนตรีขลุ่ยและแคนให้กับเด็กนักเรียนในชุมชนยังเป็นการเพิ่มรายได้ให้กับครอบครัว เนื่องจากนักเรียนที่มีพื้นฐานด้านดนตรีจากมารวมตัวที่สถานีอนามัยชุมชนทุกวันอาทิตย์ เพื่อฝึกซ้อมและต่อเพลง และสามารถรวมวงเมื่อมีงานเทศกาลและงานบุญของชุมชน เช่น งานแต่งงาน งานบวช ทั้งในและนอกสถานที่ ซึ่งนอกจากจะทำให้เด็กเหล่านี้มีรายได้จากการแสดงให้แก่ครอบครัวแล้ว ยังทำให้เด็กเหล่านี้มีความสนใจดนตรีขลุ่ยและแคนมากขึ้น

การปรับตัวของชุมชนในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญในการสร้างทุนทางเศรษฐกิจของชุมชน และนำไปสู่การเสริมสร้างความเข้มแข็งด้านเศรษฐกิจ ก่อให้เกิดมีการสร้างงานในชุมชน ทุกครอบครัวมีงานทำและมีรายได้ ทำให้คนในชุมชนดำรงชีวิตได้อย่างมีคุณค่า มีศักดิ์ศรี และยังส่งผลให้ชุมชนคูบัวเป็นสถานที่ในการทำขลุ่ยและแคนที่มีชื่อเสียงและมีคุณภาพ

3.4 ความร่วมมือกับภาครัฐ: เงื่อนไขภายนอกในการสร้างทุนทางเศรษฐกิจ

ความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจของชุมชนคูบัวไม่ได้เกิดขึ้นจากเงื่อนไขภายในชุมชนเท่านั้น หากแต่จำเป็นต้องมีเงื่อนไขภายนอกด้วย ซึ่งเงื่อนไขภายนอกที่สำคัญคือความร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐ แม้ว่าคนในชุมชนคูบัวจะสามารถพึ่งพาตนเอง และสามารถปรับตัวเพื่อแก้ปัญหาของชุมชนได้เอง แต่ก็ได้มีหน่วยงานของรัฐมาให้การสนับสนุนเมื่อได้รับการร้องขอจากคนในชุมชน ซึ่งองค์การบริหารส่วนตำบลคูบัวได้ให้การสนับสนุนด้านช่องทางการจัดจำหน่ายผลิตภัณฑ์ โดยให้ผู้ทำเครื่องดนตรีนำขลุ่ยและแคนไปวางจำหน่ายที่บริเวณองค์การบริหารส่วนตำบลคูบัว และมีการประชาสัมพันธ์ผลิตภัณฑ์จากขลุ่ยและแคนผ่านทางเว็บไซท์ของชุมชนคูบัว เพื่อเป็นการนำเสนอและเผยแพร่สินค้าของชาวบ้านในชุมชนคูบัว รวมทั้งยังได้ประสานงานของความร่วมมือจากเครือข่ายภายนอกชุมชนทั้งภาครัฐและภาคเอกชน ทั้งในจังหวัดและต่างจังหวัด เพื่อที่จะช่วยเผยแพร่ผลิตภัณฑ์ด้านดนตรีขลุ่ยและแคนให้เป็นที่ยอมรับและนำไปสู่การเพิ่มยอดขายและรายได้ที่มั่นคงให้แก่ผู้ทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคน ดังที่คุณจันทร เรืองศรีเล่าว่า

"...การขายของที่นี่จะมีคนมาสั่ง แล้วเขาก็มารับ ส่วนใหญ่เป็นขาประจำของใครของมัน อย่างบ้านพี่ก็มีขาประจำ แล้วแต่บ้านว่าเขาจะรับของคนไหน

คนไหน คนซื้อเขาก็มาดู บางที่เขาจะมารับไปส่งตามสถานที่ท่องเที่ยวทั่วประเทศ คือ มีคนรับของเราเขาก็ส่งทั่วไปหมด...”

ในส่วนของการเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญา หน่วยงานภาครัฐเข้ามาสนับสนุนชุมชนโดยร่วมกับหน่วยงานภาคเอกชนในการเข้ามาให้คำปรึกษาในเรื่องทางธุรกิจ ไม่ว่าจะเป็นการฝึกอบรม การพัฒนาการผลิต การตลาด รวมทั้งนำชาวบ้านในชุมชนที่มีความสนใจในการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนไปศึกษาดูงานในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการผลิต การจัดกระบวนการจำหน่ายให้มีคุณภาพ เพื่อยกระดับคุณภาพของผลิตภัณฑ์ขลุ่ยและแคน

นอกจากนี้ องค์การบริหารส่วนตำบลคูบัวยังได้มีการส่งเสริมอนุรักษ์ ฟื้นฟู สนับสนุนโดยการขยายโอกาสในการเรียนรู้ภูมิปัญญาขลุ่ยและแคน และให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการในการเล่นและการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคน และสนับสนุนให้คนในชุมชนได้ช่วยกันในการรวมกลุ่มเพื่อพัฒนาอาชีพ และมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ดนตรีขลุ่ยและแคนให้อยู่ในท้องถิ่น

3.5 การพัฒนาทุนชุมชนจากภูมิปัญญาด้านดนตรี

พื้นฐานของชุมชนคูบัวในอดีตมีทุนชุมชน ที่ประกอบด้วยทุนทางเศรษฐกิจ คือ ทรัพยากรที่ดินอันอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การทำการเกษตรกรรมเพื่อการยังชีพ ซึ่งมีส่วนสำคัญในการกำหนดภูมิปัญญาที่อยู่ในแต่ละชุมชน และมีการนำคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ปรับใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ครัวเรือน ด้วยเหตุที่ชุมชนคูบัวในอดีตมีความเชื่อมโยงกับธรรมชาติและเป็นเศรษฐกิจแบบยังชีพ ภูมิปัญญาขลุ่ยและแคนจึงมีจุดมุ่งหมายเพื่อการตอบสนองการดำรงอยู่อย่างแท้จริง คือใช้เป็นเครื่องดนตรีสำหรับการบรรเลงเพื่อความบันเทิงในครอบครัวและพิธีกรรม และเป็นเครื่องดนตรีที่เกิดขึ้นจากความรู้ของบรรพบุรุษ และเป็นความรู้ที่มีการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง อันเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวไท-ยวนเข้าด้วยกัน นอกจากนี้ การเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาขลุ่ยและแคนจากคนรุ่นสู่รุ่นในระดับครอบครัว และจากการเรียนรู้ในพิธีกรรมชุมชน ยังมีส่วนเสริมสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสมาชิกในครอบครัว คนในชุมชน และคนระหว่างชุมชน อันนำไปสู่การช่วยเหลือเกื้อกูลกันในเรื่องอื่น ซึ่งถือว่าเป็นทุนทางสังคมของชุมชน ในอดีตภูมิปัญญาขลุ่ยและแคนจึงเป็นทุนชุมชนที่สำคัญของชุมชนคูบัว

การพัฒนาทุนชุมชนจากภูมิปัญญาขลุ่ยและแคน ภายใต้การเปลี่ยนแปลงทางสังคม จำเป็นต้องนำความเข้มแข็งของชุมชนในอดีตมาประยุกต์ให้เข้ากับจุดเด่นของระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ ให้สอดคล้องกับสถานการณ์และคำนึงถึงบริบททางสังคมในปัจจุบัน ในการพัฒนาทุนทางเศรษฐกิจจากฐานของภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคน ด้วยเหตุที่ชุมชนคูบัวมีภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคน อันเป็นอัตลักษณ์ที่สำคัญของชุมชนคูบัวที่สามารถปรับเปลี่ยนกลยุทธ์การผลิตให้เหมาะสมกับยุคสมัยได้เป็นอย่างดี โดยสร้างความหลากหลายให้แก่ผลิตภัณฑ์ของชุมชนเพื่อสร้างรายได้แก่ผู้ทำเครื่องดนตรี ขณะเดียวกันจะต้องมีการพัฒนาผลิตภัณฑ์เพื่อเพิ่มมูลค่าให้แก่ผลิตภัณฑ์จากขลุ่ยและแคน ซึ่งนอกจากการสร้างความมั่นคงทางรายได้ให้แก่ผู้ทำเครื่องดนตรีแล้ว สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งที่อยู่ในกระบวนการพัฒนาทุนทางเศรษฐกิจของชุมชน คือความยั่งยืนของทุนทางเศรษฐกิจ โดยการส่งเสริมให้ความมั่นคงของรายได้ที่เกิดขึ้นนี้ได้กระจายสู่คนในชุมชนอย่างทั่วถึง และต้องให้ความสำคัญต่อโอกาสในการสร้างรายได้และการมีงานทำของคนในชุมชน โดยพิจารณาถึงผลอันเกิดจากกระบวนการผลิตอย่างเชื่อมโยง ทั้งในด้านการใช้วัตถุดิบจากทรัพยากรที่อยู่ในชุมชน ขั้นตอนการทำขลุ่ยและแคนที่เกิดขึ้นจากคนในชุมชน และกระบวนการทางการตลาดที่ดำเนินการโดยคนในชุมชน ซึ่งจะเป็นการพัฒนาที่ต่อยอดทุนทางเศรษฐกิจที่อยู่บนฐานคิดของภูมิปัญญาดนตรีขลุ่ยและแคน

การปรับตัวของทุนทางเศรษฐกิจเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางรายได้ให้แก่คนในชุมชนแล้ว จำเป็นต้องอาศัยทุนทางวัฒนธรรมในลักษณะที่ต่อยอดและรู้เท่าทันต่อระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ด้วย ด้วยการสร้างอัตลักษณ์ของขลุ่ยและแคนของชาวไท-ยวน ขึ้น เพื่อสร้างความแตกต่างทางผลิตภัณฑ์ ที่แตกต่างจากผลิตภัณฑ์ขลุ่ยและแคนของที่อื่น โดยอาศัยภูมิปัญญาความคิดสร้างสรรค์ ประสบการณ์ และวิถีชีวิตของชาวบ้าน ที่ได้รับการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง มาพัฒนาผลิตภัณฑ์ทั้งด้านรูปแบบของผลิตภัณฑ์ ลวดลายของผลิตภัณฑ์ ซึ่งมิได้เป็นเพียงการยกระดับของผลิตภัณฑ์เท่านั้น หากแต่ยังทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน เนื่องจากภูมิปัญญาได้ก่อให้เกิดการยกระดับความสามารถการคิดวิเคราะห์ปัญหา และหาแนวทางการแก้ไขปัญหา และปลูกฝังจิตสำนึกของคนในชุมชนในการมุ่งแก้ปัญหา และสามารถพึ่งพาตนเอง เพื่อพัฒนาความรู้และทักษะในการจัดการปัญหาใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นได้อย่างเท่าทันการเปลี่ยนแปลง

นอกจากนี้ เมื่อภูมิปัญญาขลุ่ยและแคนดำรงอยู่ในชุมชน จะสามารถสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม อันเป็นทุนทางสังคมที่มีส่วนเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน โดยทุนทางสังคมนี้จะเป็นพลังทางสังคมที่มีรากฐานมาจากทุนทางสังคมแบบดั้งเดิมของชุมชนคูบัว ที่มีระบบเครือญาติ

เป็นฐาน โดยการปรับเปลี่ยนรูปแบบของความสัมพันธ์จากระบบเครือญาติในสังคมแบบดั้งเดิม มาเป็นการรวมกลุ่มอาชีพ ซึ่งนอกจากจะทำให้เกิดการพัฒนาอาชีพ และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันระหว่างสมาชิกของกลุ่มแล้ว การรวมกลุ่มอาชีพยังเป็นการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมรูปแบบใหม่ตามบริบทของชุมชนและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป และต้องเน้นที่การมีส่วนร่วมในการดำเนินการอันจะสามารถสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคมได้ ซึ่งรูปแบบของการรวมกลุ่มอาชีพอาจเป็นการรวมกลุ่มอย่างไม่เป็นทางการ ที่มีบรรทัดฐานของการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ การสร้างความสัมพันธ์ตามแนวราบ และการส่งเสริมภาวะผู้นำ เพื่อการช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนในชุมชนคูบัว บนฐานของการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคม และการร่วมกันแก้ไขปัญหาและอุปสรรคที่อาจจะเกิดขึ้น

การพัฒนาทุนชุมชนจากฐานของภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนของชุมชนคูบัว จากการบูรณาการร่วมกันระหว่างทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม และทุนทางเศรษฐกิจ ที่สร้างสำนึกของความเป็นชาวไท-ยวนในชุมชนคูบัว ซึ่งส่งผลต่อพลังสร้างสรรค์ผลผลิตและพัฒนาคนในชุมชนในด้านต่าง ๆ เพื่อให้สมาชิกในชุมชนมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น และสามารถพึ่งพาตนเองทั้งทางด้านสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ รวมทั้งเป็นการเชื่อมโยงคนในชุมชนเข้าด้วยกัน ก่อให้เกิดความรัก ความสามัคคี และส่งผลสืบเนื่องไปยังความเข้มแข็งของชุมชนคูบัวต่อไป

ภาพที่ 109 สถานที่จำหน่ายผลิตภัณฑ์จิปาถะของชุมชนคูบัว

ภาพที่ 110 สถานที่จำหน่ายผลิตภัณฑ์ของชุมชนคูบัว

ภาพที่ 111 ผลิตภัณฑ์ของชุมชนคูบัว

จากผลของการศึกษากระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนในฐานะที่เป็นเงื่อนไขในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนคูบัว สามารถนำมาสรุปดังแผนภูมิที่ 6

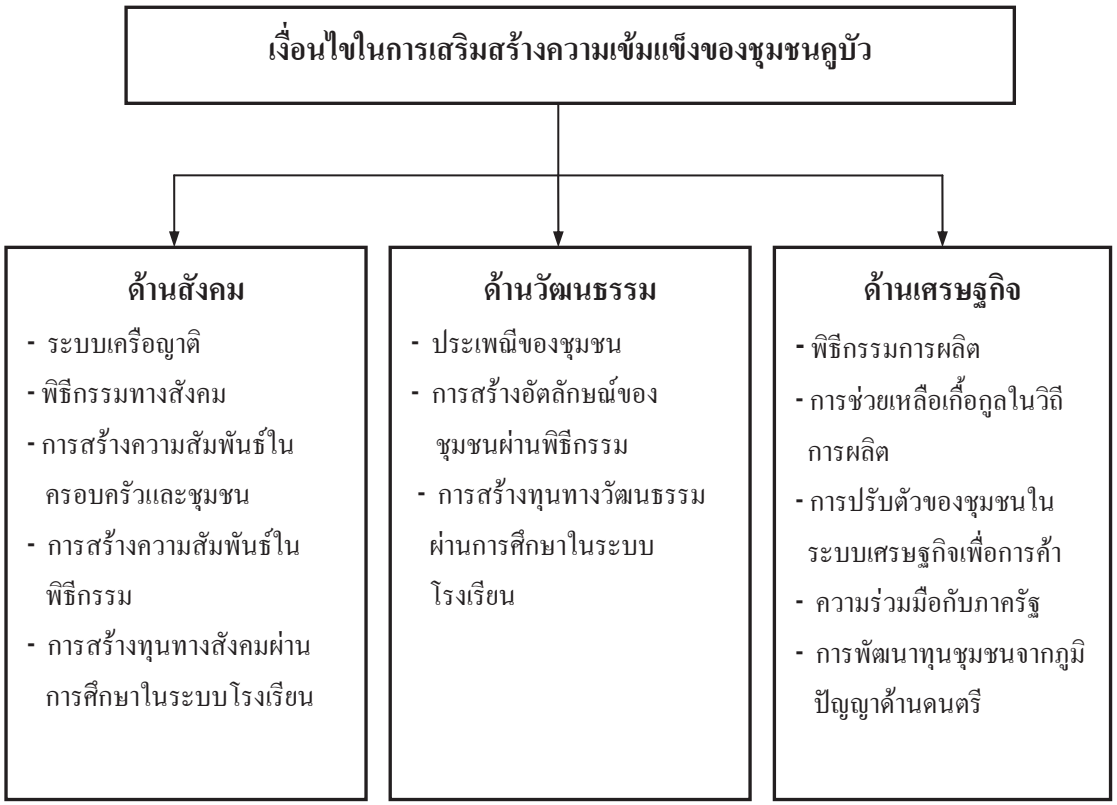

แผนภูมิที่ 6 แสดงกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนในฐานะที่เป็นเงื่อนไขในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนคูบัว

บทที่ 6
สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านดนตรีประเภทขลุ่ยและแคนเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี ซึ่งมีวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้ 1) เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาในการทำเครื่องดนตรี ขลุ่ยและแคนของชุมชนคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี และ 2) เพื่อศึกษาเงื่อนไขของกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาในการทำเครื่องดนตรี ขลุ่ยและแคนที่นำไปสู่การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

ผู้ให้ข้อมูลหลักที่ผู้วิจัยทำการศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลในครั้งนี้ แบ่งออกเป็น 5 กลุ่ม ได้แก่ 1) ปราชญ์ชาวบ้าน จำนวน 1 คน 2) ผู้นำท้องถิ่น ประกอบด้วย กำนัน ผู้ใหญ่บ้านจำนวน 2 คน 3) ผู้ทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนจำนวน 10 คน 4)บุคลากรของภาครัฐที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ประกอบด้วย ผู้อำนวยการสถานศึกษา ครูอาจารย์และนักเรียน จำนวน 5 คน 5) ผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ของชาวไท-ยวน จำนวน 5 คน รวมผู้ให้ข้อมูลหลักทั้งหมด 26 คน

ในการวิจัยครั้งนี้เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามเป็นหลักและรวบรวมข้อมูลเอกสารเป็นส่วนประกอบ การเก็บรวบรวมข้อมูลใช้วิธีการสัมภาษณ์ระดับลึก (In Depth Interview) การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non Participant Observation) และการศึกษาจากเอกสารต่างๆ แล้วนำข้อมูลมาวิเคราะห์โดยใช้ทฤษฎีฐานราก (Grounded Theory) ซึ่งผลการวิเคราะห์ข้อมูลสามารถสรุปได้ตามประเด็นที่ศึกษาดังนี้

สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาในครั้งนี้ สามารถสรุปผลการวิจัยจำแนกออกเป็น 4 ตอน ดังต่อไปนี้

ตอนที่ 1 การศึกษาสภาพทั่วไป และประวัติความเป็นมาของชาวไท-ยวน ในชุมชนคูบัว

ในตอนนี้ เป็นการศึกษาสภาพทั่วไป ประวัติความเป็นมาของชุมชนคูบัว และประวัติความเป็นมาของชาวไท-ยวน จากการที่ผู้วิจัยเข้าสู่ชุมชนปรากฏผลดังต่อไปนี้

คูบัวเป็นเมืองโบราณในยุคทวาราวดีหลัง พ.ศ. 1200 เป็นเมืองขนาดใหญ่และสำคัญในเขตลุ่มน้ำแม่กลอง เป็นทั้งเมืองท่าชายฝั่งและเมืองลุ่มน้ำ มีลำห้วยชินสีห์ แม่น้ำอ้อม และแม่น้ำแม่กลองไหลผ่านทางด้านตะวันออก เชื่อมต่อกับปากอ่าวสู่ทะเลที่อำเภอแม่กลอง จังหวัดสมุทรสงคราม อีกทั้งยังเป็นจุดเชื่อมต่อไปทวาย ตะนาวศรี และทะเลอันดามันในพม่าตอนใต้ ซึ่งล้วนเป็นเมืองท่าโบราณสำคัญ จึงทำให้คูบัวมีความเจริญรุ่งเรืองมากในด้านของการค้าทั้งทางบกและทางทะเล

ในปัจจุบัน ชุมชนคูบัวตั้งอยู่ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี เป็นชุมชนที่มีพื้นที่เป็นที่ราบ มีความลาดชันน้อย และมีลำห้วยชินสีห์และลำห้วยคูบัวที่สามารถกักเก็บน้ำไว้ใช้ได้ตลอดปี รวมทั้งเป็นแหล่งทับถมของแร่ธาตุผิวดิน ทำให้ดินในบริเวณนี้มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะกับการเกษตรกรรม เพาะปลูกข้าวและพืชสวน รวมทั้งมีการประกอบอาชีพการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนที่ได้เรียนรู้สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ จนเป็นผลิตภัณฑ์ที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันทั่วไป

ประชากรส่วนใหญ่เป็นชาวไท-ยวน ซึ่งแต่เดิมชาวไท-ยวนมีศูนย์กลางอยู่ในพื้นที่ที่เป็นภาคเหนือของประเทศไทยปัจจุบัน ได้แก่ จังหวัดเชียงราย เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูนในปัจจุบัน แต่เมื่อเกิดสงคราม มีผลให้ชาวไท-ยวนต้องอพยพย้ายถิ่นฐานไปอยู่ในพื้นที่อื่นๆ ชาวไท-ยวนที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานในชุมชนคูบัว เป็นกลุ่มแรกในชุมชนคูบัวนั้น มีผู้นำสองพี่น้องชื่อหนานฟ้าและหนานขัน หนานฟ้าผู้พี่เห็นว่าที่ลุ่ม ริมห้วย ทำเลดี จึงตั้งบ้านเรือนอยู่ฝั่งเหนือของลำห้วยหมู่บ้านนี้เรียกว่าบ้านปู่ฟ้า ส่วนหนานขันผู้น้องได้พาครอบครัวข้ามไปยังทิศใต้ของห้วยและตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ ที่นั้นเรียกว่า บ้านปู่ขัน หรือบ้านใต้ ต่อมาเมื่อชุมชนคูบัวมีการขยายตัวมากขึ้น ชาวไท-ยวนขยายบ้านเรือนออกไปตั้งถิ่นฐานตามสถานที่ต่างๆ

ชาวไท-ยวนในชุมชนคูบัวมีวิถีความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย และผูกพันอยู่กับธรรมชาติ ชาวไท-ยวนมีความถนัดในการทำไร่ไถนาเป็นหลักจึงประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ พื้นที่ใดเหมาะสมที่จะเป็นแหล่งเพาะปลูกข้าวก็จะพากันไปตั้งบ้านเรือนรวมเป็นหมู่บ้าน การตั้งบ้านเรือนในอดีตจะมีการปลูกสร้างบ้านเรือนในที่ดินของตนเองที่เป็นบ้านดั้งเดิมตั้งแต่ปู่ย่าตายายเป็นบ้านไม้แบบยกใต้ถุนสูง หลังคาทรงสูง เพื่อให้อากาศถ่ายเทได้สะดวก และปลูกอยู่รวมกันเป็นหมู่ในกลุ่มของญาติพี่น้อง การสร้างบ้านแบบดั้งเดิมของชาวไท-ยวนจะยึดหลักเกณฑ์ที่เรียกว่า ยุ้ง

ข้าวอยู่เหนือ โรงเกลืออยู่ใต้ ส่วนในปัจจุบันรูปแบบของการสร้างบ้านเรือนจึงเปลี่ยนไปเป็นลักษณะของครึ่งตึกครึ่งไม้ สองชั้น หลังคามุงด้วยกระเบื้องหรือสังกะสีชั้นล่างของบ้านเป็นห้องครัวและห้องอเนกประสงค์ตามประโยชน์ของการใช้งาน

ชาวไท-ยวนมีความเชื่อประเพณี และพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตตั้งแต่เกิดจนถึงตาย โดยได้รับอิทธิพลมาจากความเชื่อทางพุทธศาสนา ความเชื่อเรื่องผี และความเชื่อสางเทพเทวดา ที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษโดยมีพิธีกรรมเป็นส่วนประกอบพื้นฐานที่มาจากอำนาจของภูตผี วิญญาณ ไสยศาสตร์ อำนาจเหนือธรรมชาติและและมีประเพณีเป็นแนวทางปฏิบัติและเป็นการกำหนดความประพฤติรวมทั้งกฎเกณฑ์ของคนในชุมชน ดังนั้น ความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมของชาวไท-ยวน จึงเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต เพื่อเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจและเป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน

ตอนที่ 2 กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีประเภทขลุ่ยและแคนแบบดั้งเดิม

1. ภูมิปัญญาการทำขลุ่ยและแคนของชุมชนคูบัว

1.1 ขั้นตอนการทำขลุ่ยของชุมชนคูบัว

ขลุ่ยจัดเป็นเครื่องดนตรีประเภทเครื่องเป่านิยมใช้เป่าเพื่อความบันเทิงและนิยมบรรเลงในงานมงคล งานเทศกาลต่างๆ ขั้นตอนในการทำขลุ่ย เริ่มจากการเลือกไม้ผากและคัดไม้ผากให้ได้ขนาดที่จะนำมาทำขลุ่ย การเลือกไม้ผากและคัดไม้ผากเป็นขั้นตอนที่สำคัญที่จะทำให้ได้ขลุ่ยที่มีเสียงที่ดีและไพเราะ จากนั้นนำไม้ผากมาตัดตามขนาดของไม้แบบ แล้วจึงนำมาถากเอาข้อของไม้ออกเพื่อให้ผิวของไม้เรียบเป็นเนื้อเดียวกัน แล้วจึงนำมาทำลวดลายขลุ่ย

การทำลวดลายขลุ่ย ส่วนใหญ่เป็นลวดลายที่จดจำ หรือได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษสืบต่อกันมา ทำให้การทำลวดลายขลุ่ยมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละบ้าน เมื่อทำลายเสร็จแล้วจะเป็นการเจาะรูบังคับเสียง (รูนับ)ช่างที่ทำจะใช้ไม้แบบในการเจาะรูบังคับเสียง (รูนับ)ซึ่งจะต้องเจาะให้ครบตามกระสวนหรือรูปแบบของการเทียบเสียง หลังจากนั้นเจาะรูร้อยเชือกซึ่งจะอยู่เหนือข้อไม้ขึ้นมาเล็กน้อย โดยเจาะทะลุบน-ล่าง และทะลุด้านข้างซ้าย- ขวาให้เยื้องคู่กันกับข้อของไม้ จากนั้นทำรูเยื่อหรือปากนกแก้วซึ่งเป็นส่วนที่ทำให้เกิดเสียงของขลุ่ย เมื่อทำปากนกแก้วเสร็จแล้วขั้นตอนต่อไปเป็นการทำลิ้น (ดาก) ใช้ไม้สักหรือไม้ตะแบกเหลาให้เป็นไม้ท่อนที่มีขนาดที่

พอดีกับปากขลุ่ย จากนั้นลองนำมาสวมกับปากของขลุ่ย แล้วทดลองเสียง แล้วจึงนำมาทาน้ำมันเพื่อให้เกิดความเงางาม และเป็นการป้องกันไม่ให้มอดมารบกวน หลังจากนั้นทิ้งไว้ให้แห้งสนิท แล้วจึงเก็บให้เรียบร้อย

1.2 การทำแคนของชุมชนคูบัว

แคนเป็นเครื่องดนตรีที่มีเป็นเครื่องดนตรีที่มีองค์ประกอบหลายส่วน ขั้นตอนในการทำแคน เริ่มจากการคัดเลือกไม้ซางที่จะนำมาทำลูกแคน เมื่อได้ไม้ซางตามขนาดที่ต้องการ นำไม้ซางไปขัดด้วยทรายละเอียดเพื่อให้คราบสกปรกที่ติดอยู่กับผิวไม้หลุดออก จากนั้นรอให้ไม้ซางแห้งสนิท แล้วจึงนำไม้ซางไปทำลวดลาย การทำลวดลายแคนของชุมชนคูบัวเป็นลายที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ ซึ่งมีชื่อเรียกว่า “ลายน่องสิงห์” จากนั้นจึงคัดเลือกไม้ซางที่จะนำมาทำลูกแคน ซึ่งจะมีขนาดที่แตกต่างกันตามระบบของเสียง ไม้ซางที่ยาวจะให้ระดับเสียงที่ต่ำ และไม้ซางที่สั้นจะให้ระดับเสียงสูง เมื่อได้ไม้ซางที่จะใช้ทำเป็นไม้ลูกแคนได้ครบทั้ง 8 คู่ แล้ว นำไม้ซางที่มีลักษณะโค้ง งอ มาดัดด้วยไม้มือลิง จากนั้นช่างจะใช้ไม้แบบทาบบนไม้ลูกแคนเพื่อทำตำหนิในการแกะแบบ เพื่อเจาะช่องลมและช่องลิ้น

การทำเต้าแคน เต้าแคนเป็นบริเวณที่ใช้ปากเป่าให้ลมผ่านเข้าไป ลักษณะของเต้าแคนจะคล้ายตะโพน ส่วนปลายทำเป็นทรงรี ใช้ไม้ไผ่กั้น ระหว่างไม้กู่แคนทั้งสองด้าน ไม้ที่นำมาทำเต้าแคน ต้องมีความกว้างที่จะสอดกู่แคนได้ 1 คู่ และมีความยาวที่สามารถเรียงลำดับกู่แคนได้ 8 กู่ เมื่อได้ไม้ตามขนาดที่ต้องการแล้วจึงเจาะเต้าแคนให้ทะลุบนและล่างเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ใช้สิ่วและค้อนไม้เจาะให้ลึกลงไปจนทะลุอีกด้านหนึ่ง แล้วจึงตกแต่งให้เรียบร้อย

การทำขี้สูด เป็นขี้ผึ้งเหนียวสีดำที่ได้จากรังของแมลงชนิดหนึ่ง ตัวเล็กกว่าผึ้ง เรียกว่าแมลงขี้สูด เมื่อได้ขี้สูดมาใหม่ ๆ จะต้องนำขี้สูดไปผึ่งแดดให้อ่อนตัวลงเล็กน้อย แล้วจึงนำมาตี โดยใช้ค้อนทุบให้ยางไม้หรือวัสดุแปลกปลอมอื่น ๆ ที่ปนอยู่หลุดออกมา จากนั้นนำขี้สูดเก่าลงไปเคี่ยวลงกระทะ แล้วซื้อชันยาเรือมาใส่ ถ้าอากาศร้อน ต้องใส่ชันเยอะเพื่อให้ขี้สูดแข็ง ถ้าอากาศหนาวก็ต้องใส่น้ำมันพืชและใส่เทียนไขเพื่อให้นิ่ม เมื่อขี้สูดที่ได้มีความพอดีแล้ว จึงนำขึ้นจากเตาไฟแล้วเทลงไปในน้ำที่มีอุณหภูมิปกติ เพื่อให้คลายความร้อนและจับตัวกันเป็นก้อน

การทุบลิ้นแคน เป็นส่วนที่มีความสำคัญต่อการกำเนิดเสียง ดังนั้นโลหะที่นิยมนำมาทำลิ้นแคน ใช้เข็มขัดเงินรุ่นเก่าที่มีเนื้อเงินผสมอยู่มาก เนื่องจากเงินเป็นโลหะที่ให้เสียงดังกังวานมาก

ที่สุด การเตรียมลิ้นนำโลหะมาตีให้เป็นแผ่นบางๆ แล้วตัดเป็นลิ้น โดยใช้กรรไกรตัดเหล็กตัดออกเป็นเส้น จากนั้นจะทำการสับลิ้นโดยใช้สิ่วในขนาดต่าง ๆ ซึ่งขึ้นอยู่กับประเภทของแคนที่จะทำ

การเจาะช่องเสียง และการใส่ลิ้นการเจาะช่องเสียงหรือช่องลิ้นเพื่อเป็นการเทียบเสียงให้สูงต่ำตามต้องการ จากนั้นเป็นการเจาะช่องลมที่อยู่ตอนบนของเต้า 1 รู และอยู่ตอนล่างของเต้า 1 รู เมื่อเจาะช่องลมเสร็จเรียบร้อยแล้ว ในขั้นตอนต่อไปเป็นการเจาะรูลิ้นเป็นการเจาะตอนกลางของไม้ลูกแคนเพื่อใส่ลิ้นแคน จากนั้นจะนำน้ำปูนขาวที่ได้จากการฝนเปลือกหอยกาบกับหินมาทาบริเวณขอบนอกของกรอบลิ้นกับไม้กู่แคน เพื่อป้องกันไม่ให้มีการรั่วไหลของลมในขณะเป่า

การเทียบเสียงเป็นขั้นตอนสำคัญในการทำแคน เนื่องจากลูกแคนแต่ละลูกมีระดับเสียงต่างกัน เพราะมีระยะห่างระหว่างลิ้นกับช่องเสียงไม่เท่ากัน การเทียบเสียงแคนจะเทียบเพียงเสียงเดียว พอได้เสียงที่ตรงคู่ก็จะสามารถจับคู่ในตัวแคนได้หมด นอกจากนี้สามารถปรับแต่ง และขูดลิ้นให้ได้ตามเสียงที่ต้องการ

การประกอบแคนนำไม้ลูกแคนที่ใส่ลิ้นที่ผ่านการขูดเสียงและวัดขนาดเสียงมาตรฐานแล้วมาสอดเข้าไปในเต้าแคนตามลำดับเป็นคู่ๆ ใช้ขี้สูดปิดช่องว่าง จากนั้นนำขี้สูดพันรอบลูกแคนทั้งด้านบนและด้านล่างของเต้าแคน แล้วเอาเหล็กอุดขี้สูดกดขี้สูดลงตามช่องระหว่างลูกแคนต่อลูกแคนจนครบ 8 คู่ เพื่อไม่ให้ลมรั่วออกมา และเป็นการเชื่อมไม้ลูกแคนและเต้าแคนไว้ด้วยกัน

การเจาะรูนับเมื่อประกอบแคนเป็นเต้า ใช้ไม้แบบทาบบริเวณตำแหน่งกำหนดเจาะรูนับทั้งสองด้าน แล้วเจาะรูด้วยเหล็กปลายแหลม(เหล็กซี)ที่เผาไฟให้ร้อน

การใส่ไม้หมอนหรือไม้กั้นจะใส่เพื่อคั่นระหว่างลูกแคนแพซ้ายกับแพขวาเพื่อดันลูกแคนให้ชิดเต้าและช่วยกันไม่ให้ขี้สูดตกลงไปในเต้าซึ่งอาจจะติดลิ้น จากนั้นมัดกู่แคนด้วยตอกไม้ไผ่หรือเส้นตอกหวายที่เตรียมไว้แล้ว มัดที่ ด้านบนของเต้าแคน และบริเวณด้านล่างของเต้าแคน

2. การเรียนรู้และการถ่ายทอดในครอบครัว

2.1 การเรียนรู้จากการเห็นการทำเครื่องดนตรี

ในสังคมแบบดั้งเดิมการเรียนรู้และการถ่ายทอดดนตรีขลุ่ยและแคน เป็นการเรียนรู้ และการถ่ายทอดวิธีการทำจากบุคคลภายในครอบครัว ผู้ถ่ายทอดจะประกอบด้วย พ่อแม่ หรือคนในครอบครัว ได้แก่ ปู่ย่า ตายาย พี่ป้าน้าอา ส่วนผู้รับการถ่ายทอด ได้แก่ บุตรหลานที่อยู่ในครอบครัวที่ประกอบอาชีพการทำเครื่องดนตรี แล้วได้ยิน ได้เห็น จนกลายเป็นกระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเอง

2.2 การเรียนรู้จากการช่วยงาน

การเรียนรู้และการถ่ายทอดที่เกิดจากการช่วยงานภายในครอบครัว เป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากความสนใจการทำเครื่องดนตรีของของลูกหลาน ซึ่งสามารถปฏิบัติได้ด้วยการช่วยเหลือผู้ใหญ่ทำเครื่องดนตรีอยู่ในชีวิตประจำวัน เมื่อมีโอกาสได้ลองฝึกทำเครื่องดนตรี ความมานะพยายามขวนขวายและฝึกฝนจนเกิดเป็นความชำนาญในการทำเครื่องดนตรีให้ได้เหมือนกับพ่อแม่พี่น้องของตนเอง

2.3 การเรียนรู้จากการถ่ายทอดโดยตรง

การเรียนรู้และการถ่ายทอดดนตรีขลุ่ยและแคนเกิดจากการสนับสนุนจากผู้ใหญ่ในครอบครัวที่ประกอบอาชีพทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคน โดยมีพ่อแม่ พี่น้อง และเครือญาติที่ประกอบอาชีพทำเครื่องดนตรีเป็นผู้กระตุ้น ส่งเสริม และสนับสนุนให้ลูกหลานเกิดความสนใจในการทำเครื่องดนตรีมาตั้งแต่เด็ก เมื่อลูกหลานมีความรู้เบื้องต้นในการทำเครื่องดนตรี ครอบครัวจะสอนการทำเครื่องดนตรีโดยตรง เพื่อที่จะนำความรู้ทั้งการทำเครื่องดนตรี และการเล่นเครื่องดนตรีไปใช้ประกอบอาชีพ

2.4 การเรียนรู้ในหมู่เครือญาติ

การเรียนรู้การทำและการเล่นเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนที่เกิดการปฏิบัติของสมาชิกในครอบครัว แล้วขยายเครือข่ายของการถ่ายทอดและเรียนรู้การทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนไปยังเครือญาติ เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนความรู้ในการทำดนตรีขลุ่ยและแคน

3. การเรียนรู้และการถ่ายทอดในชุมชน

3.1 การเรียนรู้จากการสังเกตและการจดจำ

การเรียนรู้จากการสังเกตและจดจำเป็นวิธีการเรียนรู้การทำและการเล่นเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนที่เกิดการปฏิบัติของสมาชิกในครอบครัวซึ่งมีวิธีการเรียนรู้และถ่ายทอดจากการเห็น ผู้รู้ที่มีความสามารถในการทำและการเล่นเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคน แล้วเกิดความสนใจ ผู้เรียนจึงสังเกตการทำงานของผู้รู้ แล้วจดจำ วิธีการนี้ผู้เรียนจะได้เรียนรู้ด้วยตนเองจากการฝึกปฏิบัติ ทำให้เข้าใจในขั้นตอนต่าง ๆ จนเกิดเป็นทักษะ และสามารถนำมาปฏิบัติได้ด้วยตนเอง

3.2 การเรียนรู้จากการเป็นลูกมือช่วยงาน

การเรียนรู้โดยการเป็นลูกมือช่วยงานการทำเครื่องดนตรี ทำให้ผู้เรียนได้เรียนรู้การทำเครื่องดนตรีในทุกขั้นตอน และผู้ถ่ายทอดจะคอยสอนวิธีการทำเครื่องดนตรีไปด้วย ทำให้ผู้เรียนเกิดความชำนาญในการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคน และสามารถทำได้ด้วยตนเอง

3.3 การเรียนรู้จากการฝึกปฏิบัติจริง

การปฏิบัติจริงเพื่อพัฒนาไปสู่การประกอบอาชีพ เริ่มต้นจากการที่ผู้เรียนมีความสนใจและมองเห็นแบบอย่างที่ดีของการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคน จึงไปเรียนเพิ่มเติมกับผู้รู้ที่มีความสามารถในการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคน การเรียนรู้จะเริ่มต้นจากผู้รู้ที่จะคอยบอกคอยสอนวิธีการทำเครื่องดนตรีอย่างละเอียด โดยจะเริ่มสอนตั้งแต่การหาวัตถุดิบ วัสดุ อุปกรณ์ เครื่องมือที่ใช้ในการทำ ขั้นตอนในการทำไปจนถึงการประกอบเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคน โดยมีผู้สอนคอยแนะนำ ตรวจสอบ แก้ไข วิธีการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคน เมื่อผู้เรียนมีความสามารถในการทำเบื้องต้นแล้ว ผู้สอนจะแนะนำเคล็ดลับในการทำเครื่องดนตรีและให้ผู้เรียนนำไปฝึกปฏิบัติด้วยตนเอง จนเกิดความชำนาญและสามารถนำมาประกอบอาชีพของตนเอง

3.4 การเรียนรู้จากการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร

การอธิบายวิธีการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนจากผู้ถ่ายทอดที่มีประสบการณ์ โดยผู้สอนเป็นผู้จดบันทึกหรือบอกให้ผู้เรียนจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรในขั้นตอน ของการทำและการเล่นเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคน เพื่อให้ผู้เรียนสามารถทบทวน และมีความเข้าใจในขั้นตอนต่าง ๆ อย่างชัดเจน นอกจากนี้ผู้สอนยังจัดทำเอกสารเกี่ยวกับดนตรีขลุ่ยและแคนเพื่อป้องกันการหลงลืมและสูญหาย ส่งผลให้ความรู้ในการทำเครื่องดนตรีของชุมชนมีการสืบทอดต่อไป

4. การเรียนรู้และการถ่ายทอดในพิธีกรรม

4.1 การต่อเพลงในชุมชน

นักดนตรีในชุมชนจะนำดนตรีขลุ่ยและแคนมาบรรเลงในงานพิธีกรรม เพื่อความสนุกสนานและเป็นการเชิญชวนให้คนในชุมชนเข้ามาร่วมงานบุญ โดยในช่วงก่อนพิธีกรรมนักดนตรีจะใช้เวลาว่างจากการทำงานมาต่อเพลง โดยหัวหน้าวงจะมีการสอนลูกวงในลักษณะแบบตัวต่อตัว สอนทีละท่อน และจะมาทบทวนเนื้อหาในวันต่อไป จนกว่าจะจบเพลง

4.2 การต่อเพลงระหว่างหมู่บ้าน

การเรียนรู้และถ่ายทอดการบรรเลงดนตรีเกิดขึ้นจากการทำกิจกรรมร่วมกันระหว่างคนต่างหมู่บ้าน โดยมีนักดนตรีจากหลายหมู่บ้านมาร่วมกันบรรเลงดนตรีเพื่อใช้ในการประกอบพิธีกรรม ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชน

ตอนที่ 3 การผสานการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีประเภทขลุ่ยและแคนแบบสมัยใหม่

1. การเปลี่ยนแปลงในชุมชนคูบัว

การเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจที่เข้ามาในชุมชน ส่งผลให้ชาวไท-ยวนมีการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของตนตามวิถีชีวิตของคนส่วนใหญ่ จนกลายเป็นค่านิยมของคนรุ่นใหม่ที่หันไปรับกระแสทางสังคมเมือง ที่มีภาพลักษณ์ของความทันสมัยขึ้น ทำให้มีการใช้ดนตรีขลุ่ยและแคนในวิถีชีวิตของคนในชุมชนคูบัวลดน้อยลง สิ่งเหล่านี้ล้วนแล้วแต่มีผลต่อภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีขลุ่ยและแคนภายในชุมชน

1.1 การคมนาคม

การคมนาคมของชาวบ้านในชุมชนคูบัวในสมัยก่อนจะใช้เกวียนเป็นพาหนะในการเดินทาง ติดต่อ ค้าขายกับชุมชนภายนอก ทำให้มีถนนลูกรังหรือถนนดินที่ใช้สำหรับเกวียนเท่านั้น ต่อมาเมื่อความก้าวหน้าทางการคมนาคมเข้ามาในชุมชนทำให้ถนนที่เคยเป็นทางเกวียนกลายเป็นเส้นทางที่สะดวกสบายมากขึ้น ทำให้พ่อค้าที่เข้ามาในชุมชนได้นำสิ่งอำนวยความสะดวก เครื่องใช้ไฟฟ้า เครื่องมือทางการเกษตร เข้ามาภายในชุมชน ส่งผลต่อระบบการผลิตของชุมชนจากเดิมที่เป็นระบบเศรษฐกิจเพื่อยังชีพมาเป็นระบบการผลิตเพื่อการค้า

1.2 การอพยพย้ายถิ่น

การอพยพย้ายถิ่นของประชากรส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในชุมชนคูบัว เนื่องมาจาก ในระยะเริ่มแรกของการตั้งถิ่นฐานภายในชุมชนคูบัวมีเพียงไม่กี่ครัวเรือน แต่เมื่อกาลเวลาผ่านไปจำนวนครัวเรือนต่าง ๆ ได้เพิ่มปริมาณ และขยายตัวออกไป ทำให้ชาวไท-ยวนเข้าไปตั้งหลักแหล่งรวมอยู่กับชุมชนอื่น ทำให้ความสัมพันธ์ของชาวไท-ยวนในชุมชนคูบัวกับมีความ

ใกล้ชิด ผูกพันกับคนในชุมชนอื่นๆ มากขึ้น ประกอบกับชาวบ้านในชุมชนที่ได้รับการศึกษาในขั้นสูงก็มุ่งแสวงหาอาชีพการงานที่มีรายได้ดี นอกจากนี้ยังเกิดจากการจัดตั้งหน่วยงานราชการต่าง ๆ ในชุมชน เช่น สถานีอนามัย สถานศึกษา มีผลให้เกิดการเคลื่อนย้ายคนภายนอกเข้ามาอยู่อาศัยและประกอบอาชีพอื่น เช่น รับราชการ ค้าขาย และนำเอาวิถีชีวิตแบบสังคมเมืองเข้ามาจนกลายเป็นค่านิยมของคนรุ่นใหม่ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลให้ลูกหลานของชาวบ้านในชุมชนมีการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของตนตามวิถีชีวิตของคนส่วนใหญ่ ส่งผลให้ขาดคนสืบทอดภูมิปัญญาประเพณี และพิธีกรรมในชุมชน

1.3 สื่อบันเทิง

ในอดีตเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนมีความสำคัญกับชุมชนโดยมีหน้าที่ให้ความบันเทิงและความสนุกสนานแก่คนในชุมชน แต่ในปัจจุบันความเจริญทางด้านเทคโนโลยีและการคมนาคมที่สะดวกขึ้น ได้นำความบันเทิงสมัยใหม่เข้ามาโดยผ่านสื่อบันเทิงในชุมชน เช่น วิทยุ และโทรทัศน์ ทำให้ทัศนคติและค่านิยมที่มีต่อภูมิปัญญาขลุ่ยและแคนของชาวบ้านในชุมชนเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ทำให้ภูมิปัญญาดนตรีขลุ่ยและแคนสูญหายไปจากวิถีชีวิตของชาวบ้านในปัจจุบัน

1.4 วงดนตรี

ในอดีตดนตรีขลุ่ยและแคนมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชนคูบัว ในด้านความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี และพิธีกรรม เพื่อสร้างความสนุกสนานรื่นเริงของชาวบ้านในชุมชน แต่เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเข้ามาในชุมชนคูบัว ชาวบ้านในชุมชนย้ายถิ่นฐานออกไปอยู่ในเมืองและมีการอพยพของชาวบ้านในชุมชนที่มีการศึกษาสูงออกนอกพื้นที่ ส่งผลให้เครื่องดนตรีสมัยใหม่ที่มีลักษณะสวยงามมากกว่า และสะท้อนถึงฐานะทางสังคมของผู้จัดงาน เข้ามาแทนที่ดนตรีขลุ่ยและแคน ทำให้ดนตรีขลุ่ยและแคนของชุมชนถูกลดความสำคัญลง

1.5 การศึกษาในระบบโรงเรียน

การศึกษาในระบบโรงเรียนส่งผลให้ทัศนคติชาวบ้านที่มีต่อการศึกษาเปลี่ยนแปลงไป พ่อแม่หรือผู้ปกครองเริ่มมองเห็นความสำคัญของการศึกษามากยิ่งขึ้น บุตรหลานในชุมชนไม่มีโอกาสได้รับถ่ายทอดภูมิปัญญาการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนจากครอบครัวดังเช่นแต่ก่อน

ประกอบกับเด็กในรุ่นหลังไม่สนใจที่จะเรียนรู้การทำและการเล่นดนตรีขลุ่ยและแคน ทำให้รูปแบบของการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาขลุ่ยและแคนในชุมชนคูบัวมีการเปลี่ยนแปลงไป

2. การเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาโดยใช้หลักสูตรท้องถิ่น

ชาวบ้านในชุมชนและสถานศึกษาได้ตระหนักถึงปัญหาดังกล่าวและพยายามฟื้นฟูดนตรีขลุ่ยและแคน อันเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนคูบัว ด้วยการนำภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนไปบรรจุไว้ในหลักสูตรท้องถิ่น การสอนดนตรีขลุ่ยและแคนระบบในโรงเรียนจึงเป็นการสานต่อภูมิปัญญาขลุ่ยและแคนให้เข้ากับสังคมสมัยใหม่

2.1 การบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าสู่ระบบโรงเรียน

ภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนเป็นการบูรณาการร่วมกันระหว่างชุมชนกับสถานศึกษาเพื่อร่วมกันบรรจุภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรี และถูกนำไปใช้ในกิจกรรมการเรียนการสอน โดยการให้เด็กนักเรียนได้เข้าร่วมกิจกรรม และให้บริการเมื่อมีผู้ติดต่อให้ไปแสดงหรือเผยแพร่ทั่วไป เพื่อเป็นการสืบสานวัฒนธรรมของท้องถิ่น

2.2 การผสานรูปแบบของการเรียนรู้

รูปแบบของการเรียนรู้การทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนเป็นการบรรยายและการสาธิตในแหล่งที่การทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนในชุมชน ที่ผู้ทำเครื่องดนตรีเป็นผู้อธิบาย ขั้นตอนในการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนพร้อมทั้งสาธิตวิธีการทำไปพร้อมๆ กันโดยผู้เรียนจะสามารถจดจำหรือบันทึกขั้นตอนต่างๆ ที่ผู้ทำเครื่องดนตรีได้บรรยายหรือสาธิตการเรียน นอกจากนี้ การสอนการบรรเลงดนตรีขลุ่ยและแคนภายในระบบโรงเรียนจะมีวิทยากรท้องถิ่นมาเป็นผู้ถ่ายทอด ซึ่งจะใช้การถ่ายทอดในแบบมุขปาฐะ และระบบโน้ตเข้ามาช่วยเพื่อทำให้เด็กสามารถที่จะต่อเพลงและบรรเลงเพลงได้เร็วขึ้น

2.3 การใช้สื่อทางการศึกษา

ในปัจจุบันได้มีการประยุกต์รูปแบบและเนื้อหาของกระบวนการเรียนรู้ การสอน การเล่นดนตรี ในรูปแบบของ หนังสือ สื่อ ซีดี และ ดีวีดี เพื่อให้นักเรียนสามารถศึกษากระบวนการทำ และขั้นตอนต่าง ๆ และการเล่นเครื่องดนตรี ทำให้การเรียนรู้เครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนของนักเรียนมี

ความสะดวกมากขึ้น และทำให้นักเรียนเห็นคุณค่าและความสำคัญของภูมิปัญญาดนตรีขลุ่ยและแคนที่มีอยู่ในท้องถิ่น

ตอนที่ 4 กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนในฐานะที่เป็นเงื่อนไขในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนคูบัว

1. ความเข้มแข็งด้านสังคม

1.1 ระบบเครือญาติ

ชุมชนคูบัวในอดีตที่มีวิถีการผลิตแบบยังชีพ มีความผูกพันกันในระบบเครือญาติ ซึ่งเป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างคนในชุมชนที่เป็นญาติกันหรือเป็นเพื่อนบ้านกัน ด้วยความสัมพันธ์ฉันท์เครือญาติ ความช่วยเหลือซึ่งกันและกันของคนในชุมชน เป็นความสัมพันธ์ทางการผลิตที่ตรึงให้ปัจเจกอยู่ร่วมกันเป็นหนึ่งเดียวและเป็นสมาชิกของชุมชน

1.2 พิธีกรรมทางสังคม

พิธีกรรมและการพึ่งพาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ถือเป็นพิธีกรรมความเชื่อที่ก่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลในการดำเนินชีวิต และเกิดความอุดมสมบูรณ์ในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ซึ่งพิธีกรรมดังกล่าว ได้ถูกกำหนดขึ้นเพื่อให้ชาวบ้านในชุมชนได้ตระหนักถึงความกตัญญูต่อบรรพบุรุษและการประพฤติตนให้เหมาะสม ถือเป็นแนวทางหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านเกิดความร่วมมือ ร่วมใจ รวมทั้งเป็นการสร้างความรัก ความสามัคคีของคนในชุมชนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

1.3 การสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมภายในครอบครัวและชุมชน

กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนส่งผลให้ความสัมพันธ์ทางครอบครัว เครือญาติและเพื่อนบ้านมีมากขึ้น เพราะส่วนใหญ่การเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านดนตรีภายในครอบครัว ที่ได้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนมาจากพ่อแม่ ญาติพี่น้อง แล้วนำมาถ่ายทอดให้กับลูกหลาน เมื่อลูกหลานสามารถปฏิบัติได้ก็จะแบ่งปันความรู้ในการทำเครื่องดนตรีให้กับเพื่อนบ้านในชุมชนคูบัว จึงก่อให้เกิดความสัมพันธ์ กันในระบบเครือญาติ ทำให้คนในชุมชนเกิดความสามัคคีกัน มีความรักใคร่ปรองดอง เห็นอกเห็นใจและรู้จักที่จะช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

1.4 การสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมจากการต่อเพลงในพิธีกรรม

การต่อเพลงและบรรเลงดนตรีขลุ่ยและแคนในงานรื่นเริงต่าง ๆ ทำให้ผู้สอนและผู้เรียนเกิดความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันและมีลักษณะของความเป็นพี่น้องรักใคร่กลมเกลียว เหมือนคนในครอบครัวเดียวกัน นอกจากนี้ยังช่วยสร้างความสัมพันธ์ที่ดีให้กับคนในชุมชนไว้ด้วยกันทำให้ชาวบ้านในชุมชนมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันก่อให้เกิดเป็นความรักความผูกพันขึ้นภายในชุมชน ส่งผลให้ชาวบ้านในชุมชนสามารถนำภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนไปพัฒนาให้เกิดประโยชน์กับชุมชน

1.5 การสร้างทุนทางสังคมผ่านการศึกษาในระบบโรงเรียน

โรงเรียนแคทรายวิทยา ซึ่งเป็นสถาบันการศึกษาภายในชุมชน ได้เห็นถึงความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีขลุ่ยและแคน จึงได้ร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐ และคนในชุมชน ให้มีการส่งเสริม สนับสนุนการเรียนรู้ภูมิปัญญาขลุ่ยและแคน โดยการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น เพื่อให้มีการถ่ายทอดและเรียนรู้ดนตรีขลุ่ยและแคน ส่งเสริมการศึกษา สร้างกระบวนการเรียนรู้ขึ้นในชุมชน เพื่อให้นักเรียนได้เห็นถึงคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีขลุ่ยและแคน รวมทั้งสามารถนำความรู้เหล่านี้ไปใช้ในการประกอบอาชีพได้ การเรียนรู้ภูมิปัญญาขลุ่ยและแคนในระบบโรงเรียนจึงเป็นการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างโรงเรียน ครอบครัว ชุมชน ให้ได้ร่วมกันพัฒนาความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีขลุ่ยและแคนได้มากขึ้น และเป็นส่วนหนึ่งที่ส่งผลต่อการดำรงอยู่ และการประกอบอาชีพการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนในอนาคตของชุมชนคูบัว

2. ความเข้มแข็งด้านวัฒนธรรม

2.1 ประเพณีของชุมชน

ประเพณีเป็นทุนทางวัฒนธรรมจากการเรียนรู้และถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง ซึ่งเกิดขึ้นจากการจัดระบบความสัมพันธ์ และจัดระเบียบการอยู่ร่วมกันของคนในชุมชนคูบัว การบวชพระและประเพณีสงกรานต์เป็นประเพณี ที่เกิดขึ้นจากความเชื่อมั่นและศรัทธาในพุทธศาสนาที่เป็นการสะท้อนถึงอัตลักษณ์ของชาวไท-ยวน และแสดงถึงความเชื่อ อุดมการณ์ คุณค่าที่คนในชุมชนมีร่วมกัน ทำให้คนในชุมชนเกิดความสามัคคีและอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสันติสุข เป็นการสร้างความเข้มแข็งในชุมชนและสังคม

2.2 การสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนผ่านพิธีกรรม

วัฒนธรรมเป็นรากฐานในการดำเนินชีวิตของชาวบ้านในชุมชน ที่สะท้อนออกมาในรูปของขนบธรรมเนียมประเพณี ศาสนา พิธีกรรม และความเชื่อที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ สิ่งศักดิ์สิทธิ์และสิ่งเหนือธรรมชาติ ที่ได้รับการถ่ายทอดอย่างต่อเนื่องโดยสมาชิกของชุมชน ภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนเป็นการสร้างเอกลักษณ์ของชุมชนผ่านการเรียนรู้และการถ่ายทอดในพิธีกรรม ด้วยกระบวนการเรียนรู้หลายรูปแบบ หลายลักษณะผ่านทางประเพณี พิธีกรรม และตัวบุคคล ด้วยวิธีการเลือกสรรและผสมผสานกับความรู้ที่เข้ามาจากภายนอกชุมชน ส่งผลให้ภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนมีผลต่อการปลูกฝัง บ่มเพาะความเชื่อ คุณค่าและประพฤติของคนในชุมชน รวมทั้งมีส่วนช่วยรักษาไว้ซึ่งขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม ตลอดจนควบคุมพฤติกรรมของคนในชุมชนให้อยู่ในจารีตประเพณี และมีส่วนช่วยให้ชาวบ้านเข้าใจแนวทางในการดำเนินชีวิต สามารถดำเนินชีวิตในสังคมได้อย่างมีความสุข ก่อให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อยและความสงบสุขในชุมชน

2.3 การสร้างทุนทางวัฒนธรรมผ่านการศึกษาในระบบโรงเรียน

การที่สถานศึกษานำการบรรเลงดนตรีขลุ่ยและแคน ไปใช้ในหลักสูตรท้องถิ่น เป็นเครื่องมือที่สำคัญที่จะทำให้คนรุ่นหลังได้เห็นคุณค่าของดนตรีขลุ่ยและแคน รวมทั้งช่วยกันรักษาประเพณี วัฒนธรรม และอัตลักษณ์ของชุมชนคูบัวให้คงอยู่ ซึ่งเป็นการสร้างทุนทางวัฒนธรรมที่จะผลักดันให้ชุมชนคูบัว มีความเข้มแข็งและมีเจริญก้าวหน้าในด้านวัฒนธรรมของชุมชน

จากการนำหลักสูตรท้องถิ่นมาสอนในโรงเรียนทำให้ผู้เรียนเห็นถึงคุณค่าและประโยชน์ของดนตรีไทยทั้งในด้านความสำคัญในวิถีชีวิต การประกอบอาชีพ และทำให้ลูกหลานของคนในชุมชนกล้าที่จะแสดงออกในการเล่นดนตรีขลุ่ยและแคนเพื่อประกอบกิจกรรมตามประเพณีและวัฒนธรรมต่าง ๆ รวมทั้งสร้างจิตสำนึกของความเป็นคนในท้องถิ่นให้ช่วยกันอนุรักษ์ดนตรีขลุ่ยและแคนของท้องถิ่นให้ดำรงอยู่ได้

3. ความเข้มแข็งด้านเศรษฐกิจ

3.1 พิธีกรรมการผลิต

การแฮกนาเป็นพิธีกรรมการผลิต ในขั้นตอนการทำนาในระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ โดยใช้ความเชื่อและพิธีกรรมเข้ามาสร้างความมั่นใจให้แก่ผู้เป็นเจ้าของนา โดยมีความเชื่อว่าการเริ่มต้น

ทำสิ่งที่เป็นสิริมงคลถูกต้องตามประเพณีจะทำให้การทำนาประสบความสำเร็จ ส่วนการทำขวัญเป็นพิธีกรรมการผลิตที่แสดงความขอบคุณแม่โพสพที่ให้ความช่วยเหลือในการดูแลข้าวกล้าและเมล็ดข้าวให้เจริญงอกงาม

3.2 การช่วยเหลือเกื้อกูลในวิถีการผลิต

ในอดีตชาวไท-ยวนในชุมชนคูบัวส่วนใหญ่จะประกอบการทำนา ซึ่งวิถีการผลิตในอดีตของสังคมชาวนาชุมชนคูบัว จำเป็นต้องอาศัยการลงแขกจากแรงงานจากญาติพี่น้องเพื่อนบ้านมาช่วยกันเป็นปัจจัยการผลิตหลักสำหรับการทำนา การแลกเปลี่ยนแรงงานและการเอาแรงในวิถีการผลิตและวิถีชีวิต เป็นการแสดงน้ำใจของคนในชุมชนที่มีให้กันและกัน รวมทั้งเป็นกิจกรรมทางสังคมที่สะท้อนการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในชุมชน

3.3 การปรับตัวของชุมชนในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า

ในเศรษฐกิจแบบยังชีพ การทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนเป็นเพียงกิจกรรมเสริมเพื่อความสนุกสนานและใช้ประกอบพิธีกรรมในชุมชนโดยอาศัยช่วงเวลาหลังจากรอการเก็บเกี่ยวผลผลิตมาทำขลุ่ยและแคน แต่เมื่ออุดมการณ์ทุนนิยมได้เข้ามาแทรกแซงในชุมชนคูบัว ทำให้ระบบเศรษฐกิจในชุมชนคูบัวเปลี่ยนแปลงจากรูปแบบการผลิตเพื่อการยังชีพมาเป็นรูปแบบการผลิตเพื่อการค้า ชาวชุมชนคูบัวบางส่วนได้เปลี่ยนจากการประกอบอาชีพการทำนา ซึ่งเป็นอาชีพหลักที่มีรายได้ไม่แน่นอนมาประกอบอาชีพการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคน เพื่อขายให้แก่พ่อค้าในกรุงเทพฯและจังหวัดอื่น ๆ

ในปัจจุบันการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนเป็นอาชีพที่สามารถสร้างรายได้ให้กับชาวบ้านในชุมชนคูบัวเป็นอย่างมาก ลูกหลานหรือสมาชิกในแต่ละครอบครัวจะทำขลุ่ยและแคนเพื่อขายให้แก่คนอื่นทั้งในและนอกชุมชนมากกว่าที่จะทำไว้ใช้งานเอง จึงส่งผลให้การทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนมิได้เป็นเพียงอาชีพเสริมของคนในชุมชนอีกต่อไป แต่ได้กลายเป็นอาชีพหลักของคนในชุมชน เนื่องจากการทำเครื่องดนตรี ขลุ่ยและแคนสามารถสร้างรายได้ที่แน่นอนให้แก่ครอบครัวของผู้ประกอบอาชีพนี้ ให้มีรายได้เพียงพอต่อการดำรงชีวิตและให้การศึกษาแก่บุตรหลาน

3.4 ความร่วมมือกับภาครัฐ

หน่วยงานภาครัฐหลายหน่วยได้เข้ามาส่งเสริมสนับสนุนการประกอบอาชีพการทำขลุ่ยและแคน โดยการส่งเสริมการผลิต การจัดกระบวนการจำหน่ายโดยให้ผู้ทำเครื่องดนตรีนำขลุ่ยและแคนนำผลิตภัณฑ์ไปวางจำหน่ายที่องค์การบริหารส่วนตำบล รวมทั้งได้มีการส่งเสริมอนุรักษ์ ฟื้นฟู สนับสนุน โดยการขยายโอกาสในการเรียนรู้เพื่อให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการเล่นและการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคน รวมทั้งเป็นการรวมกลุ่มคนในชุมชนเพื่อพัฒนาอาชีพในการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคน โดยสนับสนุนการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการสร้างสรรค์คุณค่าของสินค้า เพื่อที่จะช่วยยกระดับผลิตภัณฑ์ด้านดนตรีขลุ่ยและแคนให้เป็นที่ยอมรับ และนำไปสู่การเพิ่มยอดขายให้แก่ผู้ทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคน เพื่อสร้างรายได้ให้แก่ชุมชน ให้เศรษฐกิจในชุมชนมีความมั่นคงและชุมชนสามารถพึ่งพาตนเอง และทำให้คนในชุมชนได้มีส่วนร่วมในอนุรักษ์ดนตรีขลุ่ยและแคนให้อยู่ในท้องถิ่นต่อไป

3.5 การพัฒนาทุนชุมชนจากภูมิปัญญาด้านดนตรี

การพัฒนาทุนชุมชนจากฐานของภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนของชุมชนคูบัว จากการบูรณาการร่วมกันระหว่างทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม และทุนทางเศรษฐกิจ มาปรับใช้ให้สอดคล้องกับสถานการณ์และคำนึงถึงบริบททางสังคมในปัจจุบัน ซึ่งส่งผลต่อพลังสร้างสรรค์ผลผลิตในการสร้างทุนทางเศรษฐกิจ และใช้ทุนทางวัฒนธรรมต่อยอดผลิตภัณฑ์ที่สะท้อนอัตลักษณ์ของขลุ่ยและแคน และส่งเสริมการรวมกลุ่มอาชีพ เพื่อทำให้เกิดการพัฒนาอาชีพ และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน การพึ่งพาอาศัยกัน การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ การสร้างความสัมพันธ์ตามแนวราบ และการส่งเสริมภาวะผู้นำ เพื่อการช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนในชุมชนคูบัว และส่งผลสืบเนื่องไปยังความเข้มแข็งของชุมชนคูบัว

อภิปรายผล

จากผลการวิจัยเรื่องกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนของชุมชนคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี สามารถอภิปรายผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยได้ดังนี้

กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาในการทำเครื่องดนตรี ขลุ่ยและแคนของชุมชนคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

การทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนของชุมชนคูบัวเป็นมรดกทางภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สืบทอดมาตั้งแต่บรรพบุรุษ อันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของชุมชนคูบัวที่แสดงให้เห็นถึงคุณค่าของดนตรีขลุ่ยและแคนในวิถีชีวิตประเพณีและพิธีกรรมของชาวบ้านในชุมชนคูบัว ดนตรีขลุ่ยและแคนเป็นเครื่องดนตรีที่อยู่ในสังคมวัฒนธรรมทางดนตรีมาเป็นระยะเวลาหลายร้อยปี จากประวัติความเป็นมาของขลุ่ยและแคนของชุมชนคูบัว ไม่ปรากฏหลักฐานที่แน่ชัดว่า ขลุ่ยและแคนเข้ามาในชุมชนตั้งแต่สมัยใด ในอดีตชุมชนคูบัวประกอบอาชีพเกษตรกรรม มีการเพาะปลูก ทำนาข้าว เป็นอาชีพหลัก การทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนของชุมชนคูบัวเกิดขึ้นทำในระหว่างที่รอผลผลิตจากการทำนา หรือหลังจากฤดูการเก็บเกี่ยว การทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคน เป็นการสร้างเครื่องดนตรีที่มีลักษณะเฉพาะและเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นที่มีการถ่ายทอดสืบต่อกันมา โดยมีวิธีการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนที่ใช้เครื่องมือ เครื่องใช้ และวัสดุที่มีภายในท้องถิ่น ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ ภารดี มหาขันธ์ (2544) เครื่องดนตรีเกิดจากความคิดและสติปัญญาของคน เครื่องดนตรีหรือเครื่องมือที่มนุษย์ใช้ทำให้เกิดเสียงดนตรี เกิดขึ้นมาจากธรรมชาติ มนุษย์รู้จักนำวัสดุจากธรรมชาติมาประดิษฐ์ขึ้นเป็นเครื่องดนตรีชนิดต่าง ๆ จากการนำไม้ไผ่มาประดิษฐ์เป็นโหวด แคน ขลุ่ย ปี่ ให้เกิดเสียง เครื่องดนตรีจึงมีรูปแบบที่เรียบง่ายและประดิษฐ์ขึ้นจากวัสดุธรรมชาติใกล้ตัว ซึ่งความหมายของภูมิปัญญาในสารานุกรมฉบับเยาวชน เล่ม 19 (2542) ภูมิปัญญาเป็นความรู้ที่ได้มาจากประสบการณ์ของคนในท้องถิ่น และเป็นความรู้ที่สั่งสมมาจากบรรพบุรุษแล้วสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง และสอดคล้องกับแนวคิด ของธาพา (Thapa, 1996) กล่าวว่า ภูมิปัญญามีลักษณะเฉพาะของตัวเอง เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมและภูมิปัญญาโดยมีพื้นฐานมาจากความรู้ของชนแต่ละเผ่าพันธุ์ ที่ประกอบไปด้วยความคิด ความเชื่อ และการรับรู้ ของคนในชนบท จึงส่งผลให้เกิดเป็นกระบวนการที่มีการสะสม และถ่ายทอดความรู้ สืบทอดกันต่อมา

กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาดนตรีขลุ่ยและแคนในครอบครัว

ครอบครัวเป็นพื้นที่ที่สำคัญของการเรียนรู้และการถ่ายทอดดนตรีขลุ่ยและแคน ที่มีการถ่ายทอดต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่นอย่างไม่เป็นทางการจากพ่อแม่ และสมาชิกในบ้าน การเรียนรู้การทำเครื่องดนตรีที่เกิดขึ้นเป็นการเรียนรู้ จากการเห็นการทำเครื่องดนตรีของครอบครัว การช่วยงานของครอบครัว การถ่ายทอดโดยตรง และการเรียนรู้ในหมู่เครือญาติ ซึ่งเป็นการถ่ายทอดความรู้ตาม

ธรรมชาติ ไม่มีฝึกฝนอย่างเป็นทางการ และเป็นการเรียนรู้ในบรรยากาศของการดำรงชีวิตประจำวัน ผลการศึกษาดังกล่าว สอดคล้องกับผลการวิจัยของ ปฐม นิคมานนท์ (2535)ในการค้นหาความรู้และระบบถ่ายทอดความรู้ในชุมชนชนบทไทย ซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งที่ค้นพบคือ รูปแบบการสืบทอดความรู้ ความชำนาญเฉพาะสมาชิกในครอบครัว และเริ่มอาชีพนี้มาจากบรรพบุรุษย้ายถิ่นมาจากที่อื่น มีความรู้ความชำนาญติดตัวมาแล้ว เมื่อมาอยู่ที่ใหม่มีทรัพยากร และสภาพแวดล้อมอำนวย จึงประกอบอาชีพที่ตนถนัดอยู่ก่อนแล้ว รูปแบบดังกล่าวนี้ ทำให้เด็กในหมู่บ้านคุ้นเคยกับอาชีพ ส่วนใหญ่ไม่มีการสอน หรือฝึกฝนอย่างเป็นทางการ แต่เป็นการเรียนรู้และถ่ายทอดความรู้ตามธรรมชาติในบรรยากาศแห่งการดำรงชีวิตประจำวันในชุมชน เด็กจะค่อยฝึกหัดไป เป็นการซึมซับทีละน้อยๆ โดยไม่รู้สึกว่าเป็นการเรียนและการสอนเช่นเดียวกันกับแนวคิดของสุมน อมรวิวัฒน์ (2542) เกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ว่า ลักษณะการเรียนรู้ตามสภาพชีวิตจริง ใกล้ชิดกับสิ่งแวดล้อม เป็นการเรียนที่เกิดขึ้นตลอดเวลาในครอบครัว เรียกว่า กระบวนการเรียนรู้แบบซึมซับ อีกทั้ง การดำเนินชีวิตตามปกติธรรมดา ท่ามกลางสิ่งแวดล้อมเป็นธรรมชาติ การทำงานบ้าน การทำมาหากิน วิถีชีวิตบุคคลในครอบครัวสายสัมพันธ์ในเครือญาติ และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยมีการเรียนรู้ที่เริ่มต้นจากการสังเกต การทดลอง การบอกเล่าด้วยปากเปล่า และการฝึกหัดหรือการฝึกฝนด้วยตนเอง การเรียนรู้เกิดจากความเคยชินที่พบเห็นทุกวัน จนสามารถทำได้เอง ลักษณะของภูมิปัญญาในการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนเกิดจากผลผลิตทางสติปัญญา และความสามารถของชาวบ้านที่ได้รับการยอมรับแล้วเป็นการถ่ายทอดประสบการณ์จากพ่อแม่สู่ลูกหลานด้วยการสอนแนะนำวิธีการ ฝึกหัดจากการทำงานจริง ผลการวิจัยนี้สอดคล้องกับแนวคิดของสามารถ จันทรสูรย์ (2536) และประเวศ วะสี (2533) ที่ได้กล่าวถึง การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนให้ลูกหลานที่เริ่มต้นจากการให้บุตรหลานมาช่วยในการทำเครื่องดนตรี ทำในขั้นตอนการผลิตที่ไม่ยุ่งยากและสลับซับซ้อน ทำให้ลูกหลานเกิดการคลุกคลี สัมผัสการทำเครื่องดนตรีของบุคคลในครอบครัว เมื่อนานเข้าลูกหลานก็เกิดการซึมซับภูมิปัญญาการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคน ส่งผลให้ลูกหลานเกิดการเรียนรู้ด้วยตัวเองจากการฝึกหัดหรือการฝึกฝนด้วยตนเอง เช่นเดียวกันกับผลการวิจัยของ พยุงพร ไตรรัตน์สิงหกุล (2538) ที่ได้ศึกษาการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นวิธีทำเครื่องจักสาน และ เกสร ปาระมีแจ้ (2539) ที่ได้ศึกษาบทบาทของสถาบันครอบครัวในการถ่ายทอดความรู้ และ ศกุนตลา เหลืองสกุล (2543) ที่ได้ศึกษา กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นของผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่น พบว่า สถาบันครอบครัวเป็นสถาบันแรกที่มีบทบาทการถ่ายทอดความรู้ให้แก่สมาชิกของครอบครัว ผู้มีบทบาทในการถ่ายทอดความรู้ ได้แก่ พ่อแม่ ผู้รับ

การถ่ายทอดความรู้คือ ลูก โดยมีวิธีเรียนรู้ด้วยตนเอง โดยมีวิธีการถ่ายทอดความรู้โดยผู้ได้รับการถ่ายทอดดูแบบอย่าง การปฏิบัติของผู้ถ่ายทอด ผู้รับการถ่ายทอดฝึกปฏิบัติด้วยตนเอง ผู้ถ่ายทอดทำให้ดูแล้วให้ผู้รับการถ่ายทอดทำตาม ผู้ถ่ายทอดบอกเล่าในลักษณะอธิบายและแนะนำ และผู้รับการถ่ายทอดปฏิบัติไปพร้อมๆ กับผู้ถ่ายทอด เช่นเดียวกันกับ ผลการวิจัยของ ปิยพันธ์ แสนทวีสุข (2546) ที่ได้ศึกษาแหล่งวัฒนธรรมภูมิปัญญาดนตรีพื้นบ้าน พบว่า การทำเครื่องดนตรีได้รับการถ่ายทอดจากบุคคลในครอบครัว โดยมีวิธีการเรียนรู้จากการเห็นการทำเครื่องดนตรีของบุคคลในครอบครัว แล้วนำความรู้การทำเครื่องดนตรีไปพัฒนาให้มีรูปแบบและมีลักษณะเฉพาะของตนเอง

กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาดนตรีขลุ่ยและแคนภายในชุมชน

การเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนภายในชุมชน เป็นการถ่ายทอดการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนให้กับเพื่อนบ้านที่อยู่ใกล้เคียงกัน ซึ่งได้เห็นการทำเครื่องดนตรีอยู่เป็นประจำ การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในชุมชน เป็นการเรียนรู้จากการสังเกตและจดจำ การเป็นลูกมือช่วยงาน การฝึกปฏิบัติจริง และการบันทึกเป็นลายลักษณ์ และผลการวิจัยด้านกระบวนการถ่ายทอดและเรียนรู้ภายในชุมชนยังสอดคล้องกับแนวคิดของ อุ่นตา นพคุณ (2523) วิกร ตันฑวุฒโฒ (2536) และสุพจน์ แสงเงินและคณะ (2546) ที่ได้จำแนกการเรียนรู้เป็น 2 ประเภท คือ 1) กระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาแบบดั้งเดิม เป็นการเรียนรู้ที่ไม่มีรูปแบบ เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน บุคคลสามารถพัฒนาทักษะพื้นฐานในการดำรงชีวิต ค่านิยม เจตคติ ประเพณี ให้เหมาะสมโดยอาศัยกระบวนการทางสังคม และ 2) กระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาแบบใหม่ เป็นกระบวนการที่นอกเหนือจากกระบวนการเรียนรู้แบบดั้งเดิม ซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ภายนอกชุมชนนำเข้าไปกระตุ้น ส่งเสริมสนับสนุนให้เกิดการเรียนรู้ที่มีความสัมพันธ์กับองค์ความรู้ดั้งเดิม และกระบวนการเรียนรู้แบบใหม่จะช่วยให้เกิดการเรียนรู้ที่มุ่งเน้นการพัฒนาความคิดให้ได้รับประสบการณ์มากยิ่งขึ้นเพื่อนำมาพัฒนาตนเองและชุมชน และผลการวิจัยนี้ยังสอดคล้องกับแนวคิดของ เอกวิทย์ ณ ถลาง (2540 : 45-49) ที่ว่าการเรียนรู้ตามธรรมชาติเกิดจากการลองผิดลองถูก การลงมือทำจริง การสาธิต การสั่งสอน การบอกเล่า การแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ ตลอดจนวิธีการที่เรียกว่าครูพักลักจำ จากผลการวิจัยจะเห็นได้ว่า กระบวนการเรียนรู้ดนตรีขลุ่ยและแคนทำให้ผู้เรียนสามารถสร้างความรู้ของตัวเองได้ด้วยวิธีการเรียนรู้ผนวกกับการได้รับประสบการณ์ จากการแก้ปัญหาในชีวิตประจำวัน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ คณะกรรมการสตรี โครงการพัฒนาการศึกษาชุมชน (2531) กล่าวว่า

กระบวนการเรียนรู้เป็นการเรียนรู้จากการลงมือฝึกปฏิบัติจริงและเป็นการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชีวิตจริงที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน สภาพความเป็นอยู่ กิจกรรมที่ดำเนินอยู่นี้เป็นไปเพื่อตอบสนองต่อการแก้ปัญหาและสอดคล้องกับแบบแผนการผลิตของชุมชนจึงเป็นพลังขับเคลื่อนให้เกิดการเรียนรู้ ซึ่งแนวคิดนี้สอดคล้องกับแนวคิดของ เช่นเดียวกันกับ ผลการวิจัยของ พยุงพร ไตรรัตน์สิงหกุล (2538) ที่ได้ศึกษาการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นวิธีทำเครื่องจักสาน และ เอกรัฐ อินต๊ะวงศา (2545) ที่ได้ศึกษาเรื่อง การถ่ายทอดความรู้อาชีพช่างปั้นสิงห์ และ จามร พงษ์ไพบูลย์ (2550) ที่ได้ศึกษากระบวนการเรียนรู้และสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นเพลงโหงฟาง และ อรรฆรัตน์ ตาเมืองมูล (2551) ที่ได้ศึกษา การถ่ายทอดความรู้ช่างประกอบอาชีพรถม้า พบว่า การเรียนรู้ และการถ่ายทอดภูมิปัญญามีความสนใจมาจากสภาพแวดล้อม เป็นการถ่ายทอดจากบุคคลในชุมชน ด้วยการทำงานเป็นลูกมือคลุกคลีอยู่ทุกวัน โดยมีวิธีการเรียนรู้และถ่ายทอดด้วยการพูดคุย แนะนำ ทำให้ดูเป็นตัวอย่าง และให้ฝึกปฏิบัติตาม ทำให้เกิดการเรียนรู้และถ่ายทอดที่นำไปสู่การปฏิบัติ เพื่อพัฒนาไปสู่อาชีพ การถ่ายทอดจากเพื่อนบ้าน เป็นการบอกเล่าด้วยปาก ผู้เรียนนำอุปกรณ์ไปเองและเรียนรู้โดยการปฏิบัติจริง ผู้สอนจะอธิบายวิธีการทำแล้วให้ผู้เรียนทำไปพร้อมกัน เช่นเดียวกันกับผลการวิจัยของ ทรงศิริ สาประเสริฐ (2542) ที่ได้ศึกษา ลักษณะการถ่ายทอดความรู้ของภูมิปัญญาชาวบ้าน พบว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านถ่ายทอดความรู้ให้กับผู้เรียนโดยวิธีการบอก ทำให้ดูและปฏิบัติด้วยตนเอง แต่วิธีการถ่ายทอดความรู้ที่ใช้เป็นประจำ คือ การบอก ทำให้ดูและปฏิบัติด้วยตนเอง แต่วิธีการถ่ายทอดความรู้ที่ใช้เป็นประจำ คือ การบอก เน้นให้ผู้เรียนเป็นผู้ถามและมีความคิดเห็นว่าวิธีการที่ดีที่สุดในการถ่ายทอดความรู้ คือ เริ่มต้นด้วยการให้ผู้เรียนลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง เช่นเดียวกันกับ ผลการวิจัยของ นคร อุ่นเรือน (2547) ที่ได้ศึกษาเรื่อง กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านในการประดิษฐ์ของเล่น พบว่า การสอนหรือการถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับการประดิษฐ์ของเล่นนี้กระทำกันในครอบครัวและชุมชนวิธีการถ่ายทอดแยกย่อยออกเป็น 2 วิธี คือ การทำให้ดูก่อนทุกขั้นตอนแล้วให้ลงมือทำตามกับการทำให้ดูแล้วทำตามทีละขั้นตอนจนเสร็จ สำหรับวิธีที่สองนั้นผู้ถ่ายทอดจะตรวจสอบความถูกต้องของการปฏิบัติในแต่ละขั้นตอน เช่นเดียวกันกับผลการวิจัยของของ ทรงเดช สุทธสา (2545) ที่ได้ศึกษา ความคงอยู่ในอาชีพแกะสลักไม้ พบว่ารูปแบบการฝึกฝนและพัฒนาความรู้ด้วยตนเอง เป็นการแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง จากการฝึกปฏิบัติ และลองผิดลองถูก การเรียนรู้ในรูปแบบนี้ ส่วนใหญ่มาจากแรงบันดาลใจ จากการเห็นคนในชุมชนทำ เห็นตัวอย่าง จึงเกิดความสนใจในเรื่องนี้ เมื่อมีผู้ชี้แนะในขั้นต้น ต่อมามีการคิดค้นดัดแปลงรูปแบบให้มีความหลากหลาย ผลงานมีความประณีตและละเอียดอ่อนมากขึ้น โดยการ

เชื่อมโยงการถ่ายทอดภูมิปัญญาแบบดั้งเดิมผสมผสานกับความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ เกิดเป็นชิ้นงานที่มีเอกลักษณ์และมีความโดดเด่น จนสามารถที่จะเป็นอาชีพที่สร้างรายได้ให้กับตนเอง เช่นเดียวกันกับ ผลการวิจัยของ กาญจนา เกียรติมณีรัตน์ (2546) ที่ได้ศึกษา รูปแบบการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ของครูภูมิปัญญาไทยในการทอผ้าพื้นเมือง พบว่า การเรียนรู้ของครูภูมิปัญญาไทย เป็นรูปแบบการเรียนรู้เพื่อเตรียมความพร้อมการมีครอบครัวและพื้นฐานอาชีพ ต่อมาจึงเป็นรูปแบบการเรียนรู้เพื่อพัฒนาความรู้ด้วยตนเอง เมื่อมีความชำนาญแล้วจึงถ่ายทอดความรู้เพื่อสานต่ออาชีพในชุมชนซึ่งรูปแบบการเรียนรู้เพื่อพัฒนาความรู้สู่อาชีพ รวมทั้งผลการวิจัยของหม่อมหลวงสันติสุข กฤดากร (2541) ที่ได้ศึกษา การถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน และ นิภาภรณ์ ใจคำ (2549) ที่ได้ศึกษา กระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดความรู้ของกลุ่มอาชีพช่างแกะสลักช้างไม้ พบว่า การเรียนรู้มีแรงจูงใจจากสภาพแวดล้อมจากบุคคลในชุมชน จากการมองเห็นแบบอย่าง และความสนใจส่วนตัว ทำให้ผู้รับการถ่ายทอดมีความสนใจและนำไปสู่การปฏิบัติ และผู้เรียนยังสามารถนำความรู้ไปประกอบอาชีพเพื่อหารายได้ให้กับตนเองและครอบครัว

กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาดนตรีขลุ่ยและแคนโดยผ่านพิธีกรรม

พิธีกรรมเป็นพื้นที่ทางสังคมที่มีการเรียนรู้และการถ่ายทอด ที่เกิดขึ้นจากกิจกรรมและความสัมพันธ์ของคนในสังคม และมีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนในเชิงการเรียนรู้ ภูมิปัญญาด้านดนตรี สัญลักษณ์ที่ชาวบ้านให้ความสำคัญและยึดถือว่าเป็นเครื่องมือที่สามารถสื่อสาร ติดต่อกับผีเทวดาได้ จึงทำให้เกิดความศรัทธาและความเชื่อมั่นในการประกอบพิธีกรรมโดยมีกระบวนการเรียนรู้ในรูปของการต่อเพลงในชุมชนและการต่อเพลงระหว่างชุมชน เช่นเดียวกับผลการวิจัยของ รัมภา ศิริวงศ์ (2544) ที่ได้ศึกษา การดำรงอยู่วัฒนธรรมอาหารล้านนา พบว่า ประเพณีและพิธีกรรมมีความสัมพันธ์กับระบบความเชื่อดั้งเดิมและความเชื่อใหม่ โดยมีครอบครัวและชุมชนทำหน้าที่ในการถ่ายทอดและให้สืบทอดด้านพิธีกรรมโดยมี พ่อ แม่ ผู้อาวุโสเป็นผู้ทำหน้าที่กล่อมเกลาให้แก่สมาชิกในครอบครัวและชุมชน ยึดถือปฏิบัติตามวัฒนธรรมประเพณีและพิธีกรรมของชุมชน เช่นเดียวกับ ผลการวิจัยของ ศรันย์ นักรบ (2541) ที่ได้ศึกษา ดนตรีชาวเขาเผ่าเย้า พบว่า วัฒนธรรมดนตรีชาวเขาเผ่าเย้า มีการสืบทอดจากบรรพบุรุษกันมาอย่างยาวนาน โดยมีวิธีการถ่ายทอดดนตรีด้วยวาจา ชาวบ้านให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมดนตรี เนื่องจากเกี่ยวข้องกับคติ ความเชื่อในการประกอบพิธีกรรม เช่นเดียวกับ ผลการวิจัยของ สุธานี โนมูล (2544) ที่ได้ศึกษา กระบวนการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ด้านการเกษตรบนที่สูงอย่างยั่งยืน และ สุทัศน์ กันทะมา (2545) ที่

ได้ศึกษา การคงอยู่ของวัฒนธรรมพื้นบ้านของชาวไทยใหญ่ พบว่า การถ่ายทอดผ่านพิธีกรรมเป็นถ่ายทอดความรู้แบบดั้งเดิมที่เป็นการตอบสนองความต้องการพื้นฐานทางด้านจิตใจ เกี่ยวข้องกับคติความคิด ความเชื่อ และหลักการพื้นฐานของความรู้ที่เกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ โดยมีครอบครัวและผู้อาวุโสในชุมชน เป็นผู้ทำหน้าที่ในการถ่ายทอดภาษาพูด แบบแผน ความประพฤติ และวิถีชีวิตให้แก่ลูกหลาน ในรูปแบบของพิธีกรรม ความเชื่อของชุมชน ถ่ายทอดในวิถีวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีของชุมชน เพื่อให้สมาชิกในครอบครัวและชุมชน ยึดถือปฏิบัติตามวัฒนธรรมประเพณีและพิธีกรรมของชุมชน ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ที่แสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการสังคมวัฒนธรรม คติความเชื่อและวิถีชีวิตที่ดำรงอยู่ในชุมชน ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาดนตรีขลุ่ยและแคนในระบบโรงเรียน

การนำดนตรีขลุ่ยและแคนมาบรรจุไว้ในหลักสูตรท้องถิ่นเป็นการสานต่อภูมิปัญญาขลุ่ยและแคน เพื่อให้นักเรียนสามารถศึกษาการทำและการเล่นเครื่องดนตรีโดยนำภูมิปัญญาขลุ่ยและแคนมาใช้ในกิจกรรมการเรียนการสอน โดยมีรูปแบบการสอนทั้งการสาธิต การบรรยาย การใช้ลายลักษณ์อักษร และการใช้สื่อเทคโนโลยีทางการศึกษา อันเป็นการถ่ายทอดภูมิปัญญาขลุ่ยและแคนให้แก่นักเรียน และทำให้นักเรียนเห็นคุณค่าและความสำคัญของภูมิปัญญาดนตรีขลุ่ยและแคน รวมทั้งสร้างจิตสำนึกของความเป็นคนในท้องถิ่นให้ช่วยกันอนุรักษ์ดนตรีขลุ่ยและแคนที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นให้ดำรงอยู่ได้ เช่นเดียวกับ ผลการวิจัยของนิตยา บุตรศรี (2542) ที่ได้ศึกษาการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น และกฤษฎา ยศชรัฐ (2546) ที่ได้ศึกษา การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าสู่โรงเรียน พบว่า การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าสู่โรงเรียนได้รับการส่งเสริมสนับสนุนจากภาครัฐ เอกชนและองค์กรท้องถิ่น ส่วนใหญ่ครูผู้สอนมีการนำภูมิปัญญาด้านศิลปะ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี และการประกอบอาชีพมาใช้ในด้านการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น การจัดกิจกรรม และการเรียนการสอน โดยครูผู้สอนจะมีการเชิญวิทยากรท้องถิ่นที่มีความรู้ ความสามารถในเรื่องนั้น ๆ มากำหนดเนื้อหาวิชาและดำเนินการสอนโดยการปรับกิจกรรมการเรียนการสอน ให้นักเรียนนำข้อมูลที่ได้มาอภิปรายและสรุปร่วมกันในชั้นเรียน สำหรับการจัดกิจกรรมเสริมครูผู้สอนได้นำนักเรียนไปเข้าร่วมกิจกรรมที่เกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้านในท้องถิ่นส่งผลให้นักเรียนเรียนอย่างมีความสุข เห็นคุณค่าและมีเจตคติที่ดีต่อศิลปะ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีและภูมิปัญญาท้องถิ่น ความรู้ที่ได้รับสามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของชุมชน และโรงเรียนที่มีมากขึ้น เพื่อเป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิต

ของคนในชุมชนเช่นเดียวกับ ผลการวิจัย กรมวิชาการ (2542) ที่ได้ศึกษา ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนาหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอน พบว่า นักเรียนทุกคนเกิดความภูมิใจในความรู้ที่ได้รับ และเห็นว่าความรู้ที่ได้รับสามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน เป็นการเรียนที่สามารถฝึกประสบการณ์ได้ที่บ้านของผู้รู้ในท้องถิ่น

เงื่อนไขในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนคูบัว

จากการศึกษาเงื่อนไขของกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนที่นำไปสู่การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี พบว่า ภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนมีส่วนสนับสนุนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนาไปสู่ความเข้มแข็งในด้านต่างๆ ดังผลการวิจัยที่สามารถนำมาอภิปรายผลได้ดังนี้

ด้านสังคม จากผลการศึกษาพบว่า ภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนมีส่วนในการสร้างความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนและผู้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคน ความสัมพันธ์ระหว่างผู้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนด้วยกัน ความสัมพันธ์ระหว่างผู้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนกับชาวบ้านทั่วไปในชุมชน ซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ช่วยสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในชุมชน ก่อให้เกิดการสร้างความสามัคคี ความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันแก่คนในสังคม ก่อให้เกิดการรวมกลุ่มเพื่อประโยชน์ในการอยู่ร่วมกัน ซึ่งการศึกษาเงื่อนไขของภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนในด้านการสร้างความสัมพันธ์ในชุมชนยังสอดรับกับแนวคิดของ อุทัย ดุลยเกษม และ อรศรี งามพิทยาพงศ์ (2540) ที่ได้กล่าวว่า การที่สมาชิกในชุมชนมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดผ่านระบบครอบครัวเครือญาติ เพื่อนฝูง มีกฎเกณฑ์ แบบแผนการดำเนินชีวิตร่วมกัน ชุมชนมีความสัมพันธ์แนบแน่น ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และสามารถจัดการแก้ไขปัญหาได้อย่างดีส่งผลให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชน

จากการศึกษาพบว่า ภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนมีส่วนช่วยในการเสริมสร้างให้เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ เนื่องจากภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนเป็นประสบการณ์ของบรรพบุรุษที่ได้สืบทอดต่อมาให้แก่ลูกหลาน ภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนจึงเป็นความรู้ ความเข้าใจและประสบการณ์ต่าง ๆ ที่เชื่อมโยงอยู่บนรากฐานทางสังคม วัฒนธรรมและภูมิปัญญาของท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี รวมทั้งมีส่วนในการสนับสนุนการศึกษาและนำไปสู่การเรียนรู้ร่วมกันของคนใน

ชุมชน เช่นเดียวกันกับแนวคิดของเฉลียว บุรีภักดี (2545) ที่ได้กล่าวว่า ลักษณะของชุมชนเข้มแข็ง การเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ชุมชนนั้นต้องรู้ทันข่าว ทั้งเศรษฐกิจ สังคม การเมือง รวมทั้งการเพิ่มพูนความรู้อยู่เสมอ เช่นเดียวกันกับแนวคิดของ อุทัย ดุลยเกษม และ อรศรี งามพิทยาพงศ์ (2540) ที่ได้กล่าวว่ากระบวนการเรียนเพื่อชีวิต กระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับท้องถิ่น การสืบสานภูมิปัญญาดั้งเดิมจากครอบครัว วัด โรงเรียน สถานประกอบการ โดยการสังเกต ฟัง ถาม แลกเปลี่ยนความคิดเห็นเป็นการเรียนรู้ที่จะนำมาปฏิบัติจริง ซึ่งเป็นเงื่อนไขที่ส่งผลให้ชุมชนเข้มแข็งได้

ด้านวัฒนธรรม จากผลการศึกษา พบว่า ภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนมีส่วนในการส่งเสริมให้ผู้คนในท้องถิ่นมีความตระหนักถึงคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่น อันนำมาซึ่งความภาคภูมิใจและเห็นความสำคัญของท้องถิ่นและมีผลให้ชาวบ้านในชุมชนเกิดความสำนึกในความเป็นชุมชนที่มีขนบธรรมเนียม ประเพณี และเป็นการสร้างเอกลักษณ์ของชุมชน เช่นเดียวกันกับแนวคิดของเฉลียว บุรีภักดี (2545) ที่ได้กล่าวว่า ชุมชนมีจิตสำนึกการพึ่งพาตนเอง เอื้ออาทร รักและห่วงใยซึ่งกันและกัน รวมทั้งพร้อมที่จะร่วมกันจัดการกับปัญหาของคนและชุมชนจะต้องดำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรมของไทยที่ดีงามและผู้นำท้องถิ่นจะต้องเป็นต้นแบบของการอนุรักษ์วัฒนธรรมไทยให้ดำรงอยู่สืบไป เป็นการแก้ปัญหาท้องถิ่นล่มสลายทำให้เข้มแข็งและยั่งยืน และผลการวิจัยนี้ยังสอดรับกับแนวคิดของสีลาภรณ์ นาครทรรพ (2541) ; ชลทิตย์ เอี่ยมสำอางและวิศนี ศิลตระกูล (2533) ที่ได้กล่าวว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านช่วยเสริมสร้างและดำรงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ของชุมชนนั้นจารีตประเพณี ขนบธรรมเนียม ถ้าหากปฏิบัติอย่างต่อเนื่องเป็นเวลาช้านานจะส่งผลดีในการสร้างเอกลักษณ์ของชุมชน ดังนั้น ภูมิปัญญาจึงเป็นสิ่งที่ต้องภาคภูมิใจเพราะเป็นคุณลักษณะเฉพาะท้องถิ่น

ด้านเศรษฐกิจ จากผลการศึกษาพบว่า ภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนมีส่วนช่วยในการส่งเสริมด้านเศรษฐกิจของชุมชนคูบัว รายได้จากการประกอบอาชีพการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนเป็นรายได้ที่สามารถนำไปใช้จุนเจือครอบครัวให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้โดยไม่ต้องพึ่งพาใคร รวมทั้งรายได้จากการแสดงดนตรีขลุ่ยและแคนช่วยสร้างงานและกระจายรายได้ให้เพียงพอต่อการยังชีพของสมาชิกในครอบครัว และยังสามารถแก้ปัญหาด้านเศรษฐกิจภายในครอบครัวได้ในสภาพเศรษฐกิจและสังคมปัจจุบัน ผลของการวิจัยนี้ สอดคล้องกับการศึกษาของ นภาภรณ์ หะวานนท์ (2542) ที่ได้กล่าวว่า ภูมิปัญญามีประโยชน์ต่อการประกอบอาชีพ ภูมิปัญญาท้องถิ่นในปัจจุบันเป็นภูมิปัญญาที่ประยุกต์แล้ว นำมาใช้ประโยชน์ต่อการประกอบอาชีพช่วยแก้ไขปัญหาด้าน

เศรษฐกิจและแนวคิดนี้ยังสอดรับกับแนวคิดของ ประเวศ วะสี (2536); Olsen (1986) ที่กล่าวว่า ภูมิปัญญา เป็นสิ่งสำคัญและมีบทบาทในการกระจายรายได้ให้กับคนในชุมชน รวมทั้งสามารถสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจให้กับชุมชน

ข้อสรุปเชิงทฤษฎี

จากการศึกษากระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านดนตรีประเภทขลุ่ยและแคนเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี สามารถนำเสนอเป็นข้อสรุปเชิงทฤษฎีได้ดังนี้

กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาในการทำเครื่องดนตรี ขลุ่ยและแคนของชุมชนคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

ครอบครัว

ครอบครัวเป็นเงื่อนไขในการเรียนรู้และถ่ายทอดดนตรีขลุ่ยและแคนลูกหลาน โดยมีการเรียนรู้จากพ่อแม่ ที่มีความรู้ความชำนาญในการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคน เมื่อลูกหลานเห็น มีความสนใจในการทำเครื่องดนตรี จึงได้รับการถ่ายทอด โดยการให้ช่วยงาน ประกอบกับการได้รับสนับสนุนจากผู้ใหญ่ในครอบครัว ส่งผลให้การถ่ายทอดความรู้การทำเครื่องดนตรีในการทำงานและการดำเนินชีวิตประจำวัน เมื่อบุตรหลานสามารถทำเครื่องดนตรีได้ด้วยตนเอง จนมีความชำนาญก็สามารถนำความรู้นั้นมาใช้ในการประกอบอาชีพ อีกทั้งเครือญาติยังมีบทบาทในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในการทำเครื่องดนตรี ซึ่งทำให้การทำเครื่องดนตรียังคงมีการสืบทอดต่อไป

ชุมชน

ชุมชนเป็นเงื่อนไขในการเรียนรู้การทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคน ที่เริ่มต้นจากการสังเกตและจดจำ การทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนของเพื่อนบ้านในชุมชน โดยเริ่มจากการเป็นลูกมือทำให้ผู้เรียนได้เรียนรู้งานในทุกขั้นตอนจากผู้ถ่ายทอด เป็นการเรียนรู้ จากการฝึกปฏิบัติการทำเครื่องดนตรีในขั้นตอนต่าง ๆ แล้วมีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ในรายละเอียดของการทำเครื่องดนตรี เพื่อให้ผู้เรียนสามารถนำความรู้การทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนที่ได้นำมาปฏิบัติได้ด้วยตนเอง จนสามารถพัฒนาไปสู่การประกอบอาชีพได้

พิธีกรรม

พิธีกรรมเป็นเงื่อนไขการเรียนรู้การเล่นดนตรีขลุ่ยและแคนในรูปแบบของการต่อเพลง โดยมีหัวหน้าวงเป็นผู้ถ่ายทอดเนื้อเพลงให้แก่ลูกวงทีละท่อน และจะทบทวนเนื้อเพลงท่อนเดิมก่อนที่จะเริ่มสอนเนื้อเพลงในท่อนใหม่ นอกจากการต่อเพลงจะเป็นการเรียนรู้ระหว่างสมาชิกภายในชุมชนแล้ว ยังเป็นการต่อเพลงร่วมกันระหว่างคนต่างหมู่บ้านเพื่อใช้ในการประกอบพิธีกรรม ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชน

การผสานการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีประเภทขลุ่ยและแคนในสังคมสมัยใหม่

การศึกษาในระบบโรงเรียน การบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าสู่ระบบโรงเรียนเป็นการนำภูมิปัญญาขลุ่ยและแคนมาจัดทำเป็นหลักสูตรท้องถิ่นเพื่อใช้ในการเรียนการสอน และนำครูภูมิปัญญามาร่วมสอนการทำและการเล่นเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคนในโรงเรียน โดยการใช้สื่อและเทคโนโลยีทางการศึกษา ทำให้นักเรียนตระหนักถึงคุณค่าของดนตรีขลุ่ยและแคน และสนใจที่จะเรียนรู้และสืบทอดภูมิปัญญาขลุ่ยและแคนต่อไป

เงื่อนไขการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

การเสริมสร้างความเข้มแข็งด้านสังคม

การเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาดนตรีขลุ่ยและแคนช่วยเสริมสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมจากระบบเครือญาติ และพิธีกรรมชุมชน ทั้งในระดับครอบครัว ผ่านการอบรมคุณธรรมจริยธรรมในการดำเนินชีวิตในระหว่างสอนการทำเครื่องดนตรี และเป็นการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมในระดับชุมชน ผ่านการช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างเพื่อนบ้านในการสอนและการทำเครื่องดนตรี และเป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างคนในชุมชนในการนำดนตรีไปบรรเลงในงานบุญ ผ่านความมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาดนตรีขลุ่ยและแคนในโรงเรียน ที่นำไปสู่การสร้างทุนทางสังคมของชุมชนคูบัว

การเสริมสร้างความเข้มแข็งด้านวัฒนธรรม

การเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาดนตรีขลุ่ยและแคนช่วยเสริมสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนคูบัวและทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนคูบัว ผ่านพิธีกรรม ผ่านการต่อเพลง การบรรเลงดนตรี

ในพิธีกรรม และการศึกษาในระบบโรงเรียนโดยมีการสอนการเล่นดนตรีให้แก่นักเรียนเพื่อให้นักเรียนเล็งเห็นคุณค่าของดนตรีขลุ่ยและแคน และสามารถนำดนตรีขลุ่ยและแคนไปบรรเลงในงานบุญและงานเทศกาลของชุมชนคูบัว

การเสริมสร้างความเข้มแข็งด้านเศรษฐกิจ

การเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาดนตรีขลุ่ยและแคนช่วยเสริมสร้างทุนทางเศรษฐกิจจากวิถีการผลิตในภาคเกษตรกรรมแบบดั้งเดิม ที่เป็นพิธีกรรมการผลิต และการช่วยเหลือเกื้อกูลกันมาเป็นการปรับตัวของชุมชน โดยการทำขลุ่ยและแคนเพื่อจำหน่ายเป็นอาชีพหลักในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า รวมทั้งการร่วมมือกับภาครัฐ และใช้ภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนเป็นฐานของการพัฒนาทุนชุมชน เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนคูบัว ซึ่งสามารถนำมาสร้างเป็นข้อสรุปเชิงทฤษฎีดังรูปที่ 7

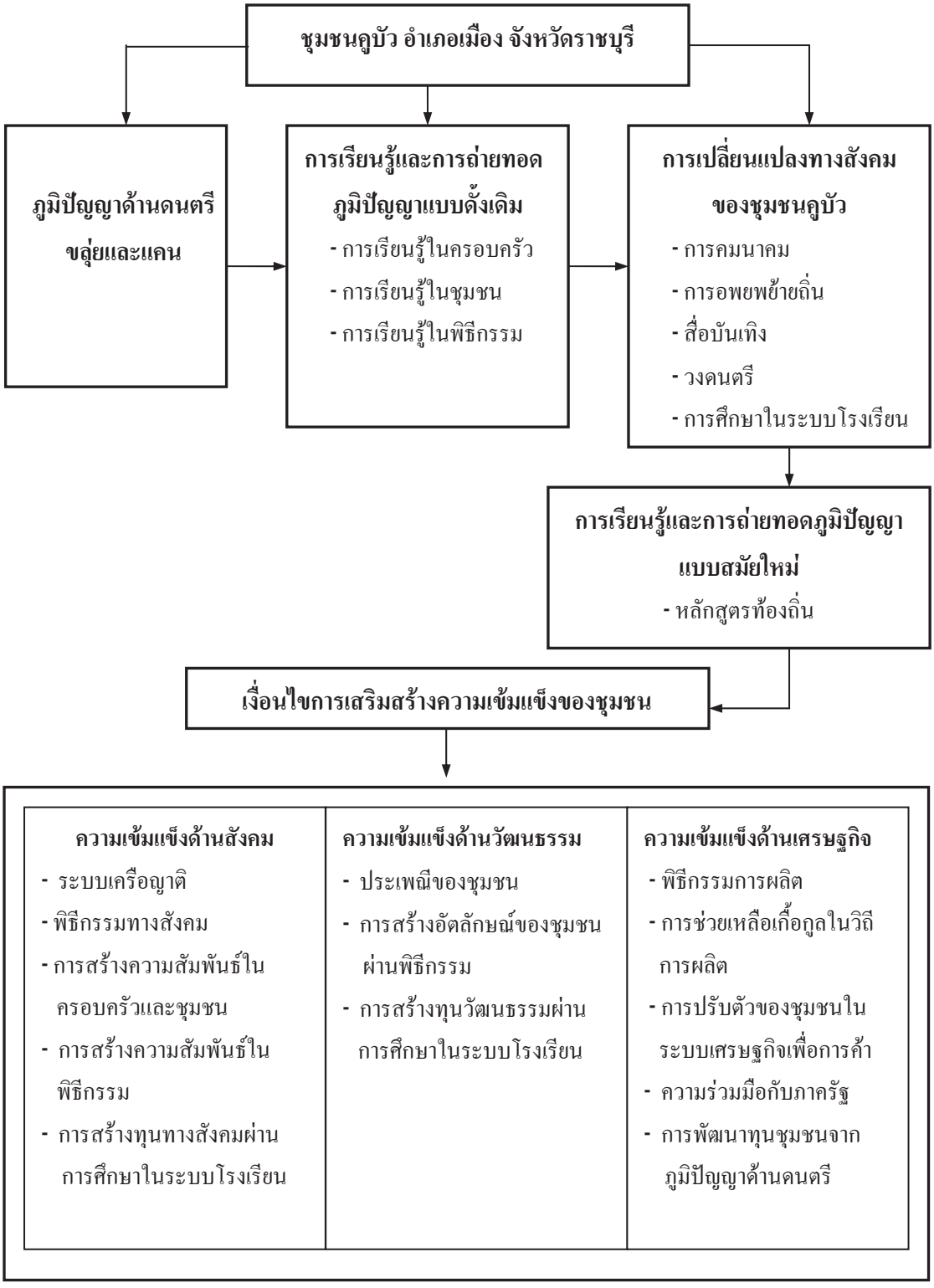

แผนภูมิที่ 7 แสดงข้อสรุปเชิงทฤษฎี

ข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัย

จากผลการศึกษากระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านดนตรีประเภทขลุ่ยและแคนเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัยในประเด็นดังนี้

1. ครอบครัวมีบทบาทสำคัญในการเรียนรู้ภูมิปัญญาดนตรีขลุ่ยและแคน แต่การถ่ายทอดในปัจจุบันลูกหลานภายในชุมชนใช้เวลาในการศึกษาในระบบโรงเรียน ทำให้ห่างเหินจากบุคคลภายในครอบครัวที่เล่นและทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคน ทำให้เด็กขาดการซึมซับดนตรีขลุ่ยและแคน จากครอบครัว ดังนั้น ควรนำการเรียนรู้และถ่ายทอดตามแนวทางของครอบครัวมาประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการจัดการศึกษา โดยให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรวางแผน หาแนวทางในการจัดและพัฒนารูปแบบการเรียนรู้และการถ่ายทอดดนตรีขลุ่ยและแคนที่เป็นอัตลักษณ์ของชุมชนคูบัวให้คงอยู่ต่อไป

2. โรงเรียนในพื้นที่ที่ศึกษาในครั้งนี้มีความผูกพันกับดนตรีขลุ่ยและแคนมายาวนาน และส่งเสริมการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาดนตรีขลุ่ยและแคน โดยการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นร่วมกับชุมชนและใช้หลักสูตรท้องถิ่นเพื่อพัฒนาการเรียนรู้ภูมิปัญญาของนักเรียน ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและโรงเรียนเข้าด้วยกัน แต่การถ่ายทอดความรู้ดังกล่าว ยังมีข้อจำกัดเพราะการศึกษาในระบบจะสิ้นสุด เมื่อจบการศึกษาในแต่ละภาคเรียนเท่านั้น ทำให้ขาดการเรียนรู้ภูมิปัญญาอย่างต่อเนื่อง ดังนั้น การกระจายอำนาจให้โรงเรียนเป็นผู้จัดทำหลักสูตรสถานศึกษาเองโดยร่วมมือกับชุมชน จึงเป็นแนวทางและวิธีการที่ถูกต้องเหมาะสม ที่ทำให้การเรียนการสอนเกิดความต่อเนื่อง และเอื้อประโยชน์ให้กับลูกหลานในชุมชนอย่างแท้จริง ซึ่งเป็นแนวทางหนึ่งที่มีส่วนในการนำภูมิปัญญาที่มีคุณค่ากลับมาสู่ชุมชน

3. ชุมชนควรส่งเสริมให้ดนตรีขลุ่ยและแคนมีส่วนร่วมในงานประเพณี เทศกาลต่างๆ หรือในงานประจำปีของชุมชนและจังหวัด เพื่อเป็นการฟื้นฟู การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ดนตรีขลุ่ยและแคนในชุมชนและระหว่างชุมชน และเป็นการอนุรักษ์และเผยแพร่ดนตรีขลุ่ยและแคนสู่สาธารณชน รวมทั้งการจัดตั้งชมรมทางด้านดนตรี ท้องถิ่นเพื่อเป็นศูนย์กลางในการให้ข้อมูลเกี่ยวกับดนตรีท้องถิ่นทุกประเภทภายในชุมชน เพื่อให้บุคคลที่สนใจสามารถสืบค้นข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาทางด้านดนตรีได้โดยตรง อีกทั้งยังเป็นแหล่งประชาสัมพันธ์การจัดงานแสดงด้านดนตรีภายในชุมชนได้อีกด้วย

4. การสร้างค่านิยม (Value) โดยการให้คุณค่าภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยเฉพาะดนตรีไทยให้กับคนในชุมชนเพื่อเป็นแนวทางในการอนุรักษ์และฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีให้ดำรงอยู่ภายในชุมชนต่อไป

5. หน่วยงานภาครัฐและเอกชนควรเข้ามาส่งเสริมและพัฒนาอาชีพการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคน เพื่อเป็นการสานต่ออาชีพในชุมชนเข้าด้วยกัน ทำให้คนในชุมชนเกิดความภาคภูมิใจในอาชีพของตน เป็นการวางรากฐานการสืบทอดทางภูมิปัญญาที่สัมพันธ์กับอาชีพการทำเครื่องดนตรีในอนาคต นอกจากนี้ หน่วยงานภาครัฐและเอกชนควรส่งเสริมศักยภาพของกลุ่มอาชีพการทำเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคน ให้มีประสิทธิผลในการดำเนินงานทั้งในด้านการผลิตและด้านการจำหน่าย รวมทั้งมีการจัดกิจกรรมบูรณาการเกี่ยวกับภูมิปัญญาของชุมชนคูบัวเพื่อเป็นสืบทอดและอนุรักษ์ให้อยู่ในท้องถิ่นสืบไป

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยต่อไป

1. ควรมีการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในรูปแบบวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) โดยให้คนในชุมชนร่วมในขั้นตอนของการดำเนินการวิจัย เพื่อทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และสะท้อนถึงความมีส่วนร่วมของชุมชนในการดำรงรักษาภูมิปัญญาด้านต่างๆ ของชุมชน

2. ควรมีการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในรูปแบบการวิจัยและพัฒนา (Research and Development) เพื่อพัฒนารูปแบบของการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่เหมาะสมกับบริบททางสังคมสมัยใหม่

3. ควรมีการศึกษาในรูปแบบของการบูรณาการระหว่างภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคน กับภูมิปัญญาด้านอื่นๆ ของชุมชนคูบัว เพื่อจัดทำเป็นยุทธศาสตร์ของเศรษฐกิจสร้างสรรค์ (Creative Economy) ที่นำไปสู่การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนคูบัว

4. ควรมีการวิจัยแบบผสานวิธี (Mixed Methodology) ในการศึกษากระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญา เพื่อขยายขอบเขตของงานวิจัย และเป็นการตรวจสอบและสร้างความเชื่อมั่นให้แก่ผลการศึกษาที่ได้

5. ควรมีการศึกษาการปฏิบัติที่ดี (Best Practice) ในพื้นที่ต่าง ๆ เพื่อเทียบเคียง (Benchmarking) การใช้ภูมิปัญญาด้านดนตรีประเภทต่าง ๆ

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กรมวิชาการ. ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนาหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอน. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2542.

กรมการฝึกหัดครู คณะกรรมการสตรี. โครงการพัฒนาการศึกษาชุมชน. กรุงเทพฯ : เม็ดทรายพริ้นติ้ง , 2531.

กฤษฎา ยคชรัฐ. "การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าสู่โรงเรียนกรณีศึกษาจังหวัดราชบุรี." ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาการบริหารการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2546.

กาญจนา เกียรติมณีรัตน์. "ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการทอผ้าพื้นเมืองภาคเหนือ: รูปแบบการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ของครูภูมิปัญญาไทย." วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2546.

กาสัก เต๊ะขันหมาก. กระบวนการพัฒนาประชาสังคมสำหรับสภาวัฒนธรรมจังหวัด. กรุงเทพฯ: กรมศาสนา, 2543.

กุลวิตรา ภังคานนท์. "นานาทัศนะเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น." วารสารการศึกษาแห่งชาติ 22, 6 (สิงหาคม-กันยายน : 2531) : 2-9.

เกสร ปาระมีแจ้. "บทบาทของสถาบันครอบครัวในการถ่ายทอดความรู้อันเนื่องมาจากอิทธิพลของนิคมอุตสาหกรรม." วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษานอกระบบ ภาควิชาส่งเสริมการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2539.

คณะกรรมการประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดราชบุรี. จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542.

งามพิศ สัตย์สงวน. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในยุคโลกาภิวัฒน์. รวมบทความสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.

จารุวรรณ ธรรมวัตร. ภูมิปัญญาแห่งอีสานรวมบทความอีสาน. เนื่องในสัปดาห์มนุษยศาสตร์และสหวิทยาการพื้นบ้าน 20 ปี. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2538.

จามร พงษ์ไพบูลย์. “กระบวนการเรียนรู้และสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นเพลงโหงฟาง จังหวัดตราด.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพัฒนศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยบูรพา, 2550.

จิรวัฒน์ นาคพนม. “การพัฒนารูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในด้านอาชีพจักสานของชุมชนในจังหวัดอ่างทอง.” ปริญญาการศึกษาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษาผู้ใหญ่ บัณฑิต วิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2549.

เจริญชัย ชนไพโรจน์. หมอลำ-หมอแคน. กรุงเทพฯ : อักษรสมัย, 2526.

จำนง อดิวัฒนสิทธิ์และคณะ. สังคมวิทยา. พิมพ์ครั้งที่ 8 กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2540.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.

ฉลาดชาย รมิตานนท์. ผีเจ้านาย. กรุงเทพฯ : พายัพออฟเซทปรินท์, 2527.

เฉลียว บุรีภักดี. การวิจัยชุมชน. กรุงเทพฯ : เอส.อาร์.พริ๊นติ้ง แมสโปรดักส์ จำกัด, 2545.

ชลทิตย์ เอี่ยมสำอางและวิศนี ศิลาตระกูล. ภูมิปัญญาชาวบ้าน เทคโนโลยีพื้นบ้านและแหล่งวิทยากรในชุมชน. เอกสารการสอนชุดวิชาการพัฒนาและการใช้แหล่งวิทยากรในชุมชน. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2544.

ดารณี ถวิลพิพัฒน์กุล. กระบวนการเป็นเมืองกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในประเทศกำลังพัฒนา. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.

ทรงศิริ สาประเสริฐ. “ลักษณะการถ่ายทอดความรู้ของภูมิปัญญาชาวบ้าน.” วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษาผู้ใหญ่และการศึกษาต่อเนื่อง บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, 2542.

ทรงเดช สุทธสา. “ความคงอยู่ในอาชีพแกะสลักไม้ของชุมชนบ้านกิ่วแลน้อยและกิ่วแลหลวง อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่.” วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาอาชีวศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2545.

ทิศนา แขมมณี. ศาสตร์การสอน : องค์ความรู้เพื่อจัดกระบวนการเรียนรู้. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545.

ธีรภาพ โลหิตกุล. “ไท-ยวน ล้านนา” คนไทยในอุษาคเนย์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ผู้จัดการ, 2538.

นคร อุ่นเรือน. “กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านในการประดิษฐ์ของเล่นหมู่บ้านกิ่วแลป่าเปา ตำบลบ้านกาด อำเภอแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่.” วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาอาชีวศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2547.

นภาภรณ์ หะวานนท์. องค์ความคิดทางด้านพัฒนศึกษาศาสตร์. พัฒนศึกษาศาสตร์ : ศาสตร์แห่งการเรียนรู้และถ่ายทอดการพัฒนา. กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2539.

_____. ทฤษฎีฐานรากในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2542.

นิตยา บุตรศรี. “การนำภูมิปัญญามาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นของโรงเรียนต้นแบบการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น ของสำนักงานประถมศึกษาจังหวัดอุบลราชธานี.” วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต คณะครุศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. การศึกษาของชาติกับภูมิปัญญาท้องถิ่น. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2536.

นิภาภรณ์ ใจคำ. “กระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดความรู้ของกลุ่มอาชีพช่างแกะสลักช้างไม้บ้านจ้างนัก อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่.” วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาอาชีวศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2549.

บังอร พงษ์ประพันธ์. “อาชีพทอผ้าจกของชาวไท-ยวน.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยคดีศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม, 2547.

บังอร ฝ่ายสัจจา. “การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการจัดการเรียนการสอนการศึกษานอกโรงเรียนในจังหวัดฉะเชิงเทรา.” วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาหลักสูตรและการสอน บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยบูรพา, 2546.

บุญเลิศ จันทร. ดนตรีพื้นเมืองภาคอีสาน. กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮาส์, 2531.

ปทุมมาศ สุทธิสวัสดิ์. “การพัฒนากระบวนการเรียนรู้และการสืบทอดภูมิปัญญาศิลปะการแสดงหนังใหญ่ วัดสว่างอารมณ์ จังหวัดสิงห์บุรี.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขายุทธศาสตร์การพัฒนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี, 2549.

ปฐม นิคมานนท์. “การค้นหาความรู้และระบบถ่ายทอดความรู้ในชุมชนชนบทไทย.” ภาควิชาการศึกษาผู้ใหญ่ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2535.

ปิยพันธ์ แสนทวีสุข. “การศึกษาแหล่งวัฒนธรรมภูมิปัญญาดนตรีพื้นบ้านอีสานในเขตลุ่มน้ำชี.” ปริญญานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (มานุษยดุริยางควิทยา) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2546.

ปรีชา อุยตระกูล. “มองการศึกษา.” วารสารการศึกษาแห่งชาติ. 24,1 (2533) : 9.

ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์. จิตวิทยาการศึกษา. กรุงเทพฯ : ศูนย์ส่งเสริมกรุงเทพฯ, 2534.

ประคอง นิมมานเหมินท์. ภูมิปัญญาไทยในวิถีชีวิตไทย. รายงานการสัมมนาเรื่องภูมิปัญญาในภาษา และวรรณคดี. กรุงเทพฯ : สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติและมหาวิทยาลัยสยาม, 2538.

ประเวศ วะสี. การสร้างสรรภูมิปัญญาไทยเพื่อการพัฒนา. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2530.

_____. การศึกษาของชาติกับภูมิปัญญาท้องถิ่น. ในภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม 1. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2530.

_____. “การศึกษาของชาติกับภูมิปัญญาท้องถิ่น.” เอกสารการสัมมนาทางวิชาการเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านกับการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมและการพัฒนาชนบท. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2534.

_____. ปฏิรูปการศึกษา ยกเครื่องทางปัญญาทางรอดจากความหายนะ. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, 2541.

_____. ยุทธศาสตร์ชาติเพื่อความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจสังคมและศีลธรรม. กรุงเทพฯ : หมอชาวบ้าน, 2541.

ผ่องพันธ์ มณีรัตน์. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2521.

พรวิไล เลิศวิชา. ชาวนาลุ่มน้ำชี. กรุงเทพฯ : มูลนิธิหมู่บ้าน, 2532.

พัชรินทร์ ม่วงงาม. “การธำรงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชาวมอญ กรณีศึกษาหมู่บ้านศาลาแดงเหนือ จังหวัดปทุมธานี.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยคดีศึกษา บัณฑิต วิทยาลัย มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2547.

พัชรินทร์ สิรสุนทร. ภูมิปัญญาท้องถิ่นจังหวัดพิษณุโลก. พิษณุโลก : มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2546.

พิทยา ว่องกุล. วิถีไท : ภูมิปัญญาสู่ชุมชนบูรณาการ. กรุงเทพฯ : ศรีเมืองการพิมพ์, 2544.

พิเนตร น้อยพุทธา. “วรรณกรรมยวน.” วารสารวัฒนธรรมไทย. 25, 1 (มกราคม 2529) : 47-56.

พีระพงษ์ สุดประเสริฐ. การเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็งในเขตปฏิรูปที่ดินจังหวัดชลบุรี. ชลบุรี : มหาวิทยาลัยบูรพา, 2544.

พยุงพร ไตรรัตน์สิงหกุล. “ภูมิปัญญาชาวบ้านในการถ่ายทอดหัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักสานบ้านหนองตอง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา: การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาสารัตถะศึกษา บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537.

พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตโต). สืบสานวัฒนธรรมไทยบนฐานแห่งการศึกษาที่แท้จริง. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, 2537.

เพ็ญนิภา อินทรตระกูล. "การนับถือผีของชาวไทยดำ บ้านนาป่าหนาด ตำบลเขาแก้ว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย." ปริญญานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนค รินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2535.

พงษ์ศิลป์ อรุณรัตน์. ปฐมบทดนตรีไทย. มหาวิทยาลัยศิลปากร พระราชวังสนามจันทร์. โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2550.

ภารดี มหาขันธ์. พื้นฐานอารยธรรมไทย. กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮาส์, 2544.

ภิชาต เลณะสวัสดิ์. ปฏิบัติการพื้นฐานเครื่องสายไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : ศิลปบรรณาคาร, 2543.

มงคล ด่านธานินทร์. สมมติฐานอันนำไปสู่ความเข้าใจเบื้องต้นเรื่องภูมิปัญญาชนบท. ม.ป.ท., 2540.

ยิ่งยง เทาประเสริฐและคณะ. ภูมิปัญญาล้านนาในมิติวัฒนธรรม. คณะอนุกรรมการวิจัยวัฒนธรรมภาคเหนือ, 2542.

ยูร กมลเสรีรัตน์. แคนเครื่องดนตรีอันเป็นเอกลักษณ์ของภาคอีสาน. กรุงเทพฯ : ด่านสุทธาการพิมพ์, 2546.

รัมภา ศิริวงศ์. การดำรงอยู่ของวัฒนธรรมอาหารล้านนา. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษานอกระบบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2544.

ราชบัณฑิตสถาน. พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์, 2525.

รุ่ง แก้วแดง. รีเอ็นจิเนียริ่งระบบราชการไทย ภาค 2 . พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพฯ : มติชน, 2540.

รุ่งนภา เถียรถาวร. "การศึกษาเปรียบเทียบระบบเสียงภาษาไทยวน 4 จังหวัดในภาคกลาง." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, 2541.

วิกร ตันฑวุฒโฒ. หลักการเรียนรู้ของผู้ใหญ่. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2536.

วิเศษ เพชรประดับ. ไทยวนราชบุรี. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2534.

ศรันย์ นักรบ. "ดนตรีชาวเขาเผ่าเย้า : กรณีศึกษาหมู่บ้านผาเดื่อ อำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย." ปริญญานิพนธ์ ศิลปกรรมศาสตรมหาบัณฑิต (มานุษยดุริยางควิทยา). บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2541.

ศกุนตลา เหลืองสกุล. “กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นของผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่น กรณีศึกษา : จังหวัดขอนแก่น.” ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการศึกษาผู้ใหญ่ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2543.

ศันสนีย์ จะสุวรรณ. “ภูมิปัญญาดนตรีไทย : รูปแบบการเรียนรู้ และการถ่ายทอดความรู้ของครอบครัวนักดนตรี.” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการอุดมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา, 2549.

ศิริศักดิ์ คุ้มรักษา. หัตถกรรมพื้นบ้านราชบุรี. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สารคดี, 2541.

ศรีศักร วัลลิโภดม. การอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมและการสร้างสรรค์ใหม่ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงใน รายงานสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง การพัฒนาทางวัฒนธรรมกรณีทักษิณ. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2535.

_____. แม่น้ำแม่กลอง ลุ่มน้ำแม่กลอง : พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ : พิมเณศ พริ้นติ้งเซ็นเตอร์ , 2536.

สงบศึก ธรรมวิหาร. ดุริยางค์ไทย. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.

สมคิด อิสระวัฒน์. การสอนผู้ใหญ่. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.

สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนเล่ม 19. เรื่องวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ : ด่านสุทธาการพิมพ์, 2542.

สามารถ จันทร์สูรย์. “ภูมิปัญญาชาวบ้านคืออะไร อย่างไร.” เอกสารสัมมนาวิชาการเรื่อง ภูมิปัญญาชาวบ้าน. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2533.

_____. ภูมิปัญญากับการพัฒนาชนบท. เล่ม1. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2536.

สันติสุข กฤดากร. “การศึกษาการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน อำเภอหลังสวน จังหวัดชุมพร.” วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศิลปากร, 2541.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. “ภูมิปัญญาไทย.” วารสารพัฒนาชุมชน. 31, 5 (พฤษภาคม 2535) :74-88.

_____. การพัฒนาชุมชนแบบจัดการ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.

สีลาภรณ์ นาครทรรพ. แนวคิดเกี่ยวกับเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคม : ระดับกลุ่มและชุมชนในการพัฒนาเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคมไทย. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2541.

สุรางค์ โค้วตระกูล. ทฤษฎีการเรียนรู้และแนวคิดการเรียนรู้. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2533.

สุรเชษฐ์ เวชพิทักษ์. รากฐานแห่งชีวิตวัฒนธรรมชนกับการพัฒนา. กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2533.

สุทัศน์ กันทะมา. “การคงอยู่ของวัฒนธรรมพื้นบ้านของชาวไทยใหญ่.” วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษานอกระบบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2545.

สุธาลี โนมูล. “กระบวนการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ด้านการเกษตรบนที่สูงอย่างยั่งยืน : กรณีศึกษาชุมชนม้งบ้านสันเกี๊ย ตำบลแม่นะ อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2544.

สุพจน์ แสงเงินและคณะ. “กระบวนการเรียนรู้ในการพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชน : ศึกษากรณีชุมชนแผ่นดินทองคอยรุตตั๊กวา.” รายงานการวิจัย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2546.

สุพัตรา สุภาพ. สังคมวิทยา. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2536.

เสาวนีย์ สิกขาบัณฑิต. การสื่อความหมายเพื่อการเรียนรู้. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2532.

เสน่ห์ ชาวขมิ้น. ภาษาไทยวน ตำบลท่าช้าง อำเภอเสาไห้ จังหวัดสระบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาจารึกภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2531.

เสรี พงศ์พิศ. ภูมิปัญญาชาวบ้าน. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2533.

_____. ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท. เล่ม 1. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2536.

สำเร็จ คำโมง. ดนตรีอีสาน: แคนและเครื่องดนตรีอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง. มหาสารคาม : สถาบันราชภัฏมหาสารคาม, 2538

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. การปฏิรูปการเรียนรู้ตามแนวคิด 5 ทฤษฎี. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โอเดียสแควร์, 2541.

_____. แนวทางส่งเสริมภูมิปัญญาไทยในการจัดการศึกษา. กรุงเทพฯ : บริษัทพิมพ์ดีจำกัด, 2541.

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. ภูมิปัญญาชาวบ้าน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2534.

_____. ขลุ่ยไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2544.

โสภา ชูพิกุลชัย. จิตวิทยาทั่วไป. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2521.

หทัยรัตน์ สามิสมบัติ. “การถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับการให้โภชนาการเด็กเล็กของมารดาในชุมชน.” วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษานอกระบบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2540.

องค์การบริหารส่วนตำบลคูบัว “รายงานการสำรวจข้อมูลประชากร,” 2553.

อรสุดา เจริญรัถ. “การเกิดขึ้น การดำรงอยู่และการปรับตัวของเศรษฐกิจพอเพียงภายใต้การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย.” ปริญญานิพนธ์การศึกษาดุษฎีบัณฑิต สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2543.

อรรฆรัตน์ ตาเมืองมูล. “การถ่ายทอดความรู้ช่างประกอบอาชีพรถม้าในจังหวัดลำปาง.” วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาอาชีวศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2551.

อรวรรณ บรรจงศิลป์และคณะ. ดุริยางคศิลป์ไทย. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยศึกษาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.

อังคณา ใจเหิม. “การวิเคราะห์ดนตรีพื้นเมืองเหนือ.” ปริญญานิพนธ์ศิลปกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขามานุษยดุริยางควิทยา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2538.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. มิติชุมชน: วิธีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจ และการจัดการทรัพยากร. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2544.

อุดม สมพร. การอนุรักษ์ศิลปะผ้าจกราชบุรีตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ในราชบุรีรุ่งอรุณแห่งปีสืบสานวัฒนธรรมไทย. ไม่ปรากฏสำนักพิมพ์, 2538.

_____. ผ้าจกไทยวนราชบุรี. กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, 2540.

อุทัย ดุลยเกษม และอรศรี งามวิทยาพงศ์. ภูมิปัญญาพื้นบ้าน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2540.

_____. ระบบการศึกษากับชุมชนกรอบความคิดและข้อเสนอเพื่อการวิจัย. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2540.

อุทิศ นาคสวัสดิ์. ทฤษฎีและการปฏิบัติดนตรีไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2514.

อุทิศ นาคสวัสดิ์. หนังสืออนุสรณ์ในงานพระราชทางเพลิงศพ. วัดเทพศิรินทราวาส. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2526.

อุ่นตา นพคุณ. การศึกษานอกระบบโรงเรียน. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523.

อำพร ขุนเนียม. “พิธีกรรมและประเพณีของชาวไทยวนบ้านท่าเสา อำเภอ กำแพงแสน จังหวัดนครปฐม.” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยคดีศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม, 2546.

เอกรัฐ อินต๊ะวงศา. “การถ่ายทอดความรู้อาชีพช่างปั้นสิงห์ในจังหวัดเชียงใหม่.” วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาอาชีวศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2545.

เอกวิทย์ ณ ถลาง. ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท. กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิปัญญา, 2536.

_____. ภูมิปัญญาชาวบ้านสี่ภูมิภาค : วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไ ท ย . นนทบุรี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2540.

เอี่ยม ทองดี. "มานุษยวิทยาสังคมและวัฒนธรรม." เอกสารประกอบการบรรยาย วภพช 503. สาขาวิชา พัฒนาชนบทศึกษา. สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาชนบท. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหิดล, 2542.

_____. "ภาษาและวัฒนธรรมท้องถิ่น." เอกสารประกอบการบรรยาย วภพช 511 สาขาวิชาพัฒนาชนบทศึกษา. สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาชนบท. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหิดล, 2542.

_____. รวมบทความทางวิชาการภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท. กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, 2548.

ภาษาต่างประเทศ

Abercrombie, Nicholas. , Stephen. Hill, and Bryan S. Turner. The Penguin Dictionary of Sociology. 4th Edition. London : Penguin Books, 2000.

Bechstedt, H. D. Training Manual on Participatory Research and Technology Development for Sustainable Land Management. Bangkok : IBSRAM, 1997.

Bell-Gredler, M. E. Learning and Instruction. New York : Macmillan, 1986.

Case, Ryan J., Guido F. Pauli, and D. Doel. Soejarto. "Factors in Maintaining Indigenous Knowledge Among Ethnic Communities of Manus Island," Economic Botany. 59, 4 (December 2005) : 356-365.

Catania, C. A. Learning. New Jersey: Prentice - Hall, 1979.

Classen, Constance. "Other Ways to Wisdom: Learning Through the Senses Across Cultures." International Review of Education. 45(3/4), (1999): 269–280.

Davis, Kingsley. Human Society. New York : The Macmillan Company, 1964 : 622.

Fairchild, Henry Pratt. Dictionary of Sociology. Ames la : Little filed, Adam & Co, 1955 : 277.

Goodkind, H. M. "Transferring Learning: Building Organizational Capacity form Within." International Dissertation Abstract. University of Oregon AAC, 1998.

Grenier, L. Working with Indigenous Knowledge. Canada : The International Development Research Center, 1998.

Knowles, S. M. The Modern Practice of Adult Education. New York : Association Press, 1977.

Longworth, N., and W. K. Davies. Lifelong Learning. Wiltshire : Antony Rowe Ltd, 1999.

Plontnik, R., and S. Mollenauer. Introduction to Psychology. New York : Newbery Award Records Inc, 1986.

Rhea, Zean Ma. "Changing manifestations of wisdom and knowledge in Thailand" Prospects (Paris, France) Volume 25 (December 1995) : 669-682.

Schaefer, R. T., and R. P. Lamm. Sociology. Boston : West Church, 1995.

Sternberg, Robert J. "Why schools should teach for wisdom: the balance theory of wisdom in educational settings" Educational Psychologist. Volume 36, Number 4 (Fall 2001) : 227-245.

Strauss, A. L., and J. Corbin. Basic of Qualitative Research Grounded Theory and Procedures and Techique. Newbery Park : Sage Publication, 1990.

Thapa, B. S. "Indigenous Knowledge in Agroforestry and Soil Conservation in Mid Hills Region of Nepal" Chiang Mai : A Thesis Submitted to the Graduate School, Chiang Mai University, 1996.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
หนังสือขอความอนุเคราะห์ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

ที่ ศธ 0520.107 (นฐ) / 3810

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
พระราชวังสนามจันทร์ นครปฐม 73000

10 พฤษภาคม 2553

เรื่อง ขอข้อมูล

เรียน นักพัฒนาการชุมชนคูบัว

ด้วย นางสาวธันยากรณ์ ไพธิการิน นักศึกษาระดับปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชาพื้นฐานทางการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร กำลังทำวิทยานิพนธ์เรื่อง "กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีประเภทกลุ่มและแกน เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี" มีความประสงค์จะขอข้อมูลจากท่านเพื่อประกอบการทำวิทยานิพนธ์ ในการนี้บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร จึงขอความอนุเคราะห์จากท่าน ในการให้ข้อมูลแก่ นักศึกษาดังกล่าวด้วย

จึงเรียนมาเพื่อโปรดอนุเคราะห์ จักขอบพระคุณยิ่ง

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชรุงแสง ลักษณบุญส่ง)
คณบดีคณะวิทยาศาสตร์ รักษาราชการแทน
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานบัณฑิตวิทยาลัย
นครปฐม โทร.0-3421-8788 , 0-3424-3435

ที่ ศธ 0520.107 (นฐ) / 3811

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
พระราชวังสนามจันทร์ นครปฐม 73000

10 พฤษภาคม 2553

เรื่อง ขอข้อมูล

เรียน อาจารย์ ดร.อุดม สมพร

ด้วย นางสาวธันยาภรณ์ โพธิการิน นักศึกษาระดับปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชาพื้นฐานทางการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร กำลังทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง "กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านคนครีประเภทจุ่ยและแคน เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนภูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี" มีความประสงค์จะขอข้อมูลจากท่าน เพื่อประกอบการทำวิทยานิพนธ์ ในการนี้บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร จึงขอความอนุเคราะห์จากท่าน ในการให้ข้อมูลแก่ นักศึกษาดังกล่าวด้วย

จึงเรียนมาเพื่อโปรดอนุเคราะห์ จักขอบพระคุณยิ่ง

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จรุงแสง ลักษณบุญส่ง)
คณบดีคณะวิทยาศาสตร์ รักษาราชการแทน
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานบัณฑิตวิทยาลัย
นครปฐม โทร.0-3421-8788 , 0-3424-3435

ที่ ศธ 0520.107 (นฐ) / 3812

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
พระราชวังสนามจันทร์ นครปฐม 73000

10 พฤษภาคม 2553

เรื่อง ขอข้อมูล

เรียน ผู้ใหญ่บ้านชุมชนคูบัว

ด้วย นางสาวชันยาภรณ์ โพธิกาวิน นักศึกษาระดับปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชาพื้นฐานทางการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร กำลังทำวิทยานิพนธ์เรื่อง "กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีประเภทขลุ่ยและแคน เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี" มีความประสงค์จะขอข้อมูลจากท่านเพื่อประกอบการทำวิทยานิพนธ์ ในการนี้บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร จึงขอความอนุเคราะห์จากท่าน ในการให้ข้อมูลแก่ นักศึกษาดังกล่าวด้วย

จึงเรียนมาเพื่อโปรดอนุเคราะห์ จักขอบพระคุณยิ่ง

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จรุงแสง ลักษณบุญส่ง)
คณบดีศึกษาศาสตร์ รักษาราชการแทน
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานบัณฑิตวิทยาลัย
นครปฐม โทร.0-3421-8788 , 0-3424-3435

ที่ ศธ 0520.107 (นฐ) / 3813

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
พระราชวังสนามจันทร์ นครปฐม 73000

10 พฤษภาคม 2553

เรื่อง ขอข้อมูล

เรียน ท้านันชุมชนคูบัว

ด้วย นางสาวชันยาภรณ์ ไพธิกาวิน นักศึกษาระดับปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชาพื้นฐานทางการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร กำลังทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง "กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีประเภทขลุ่ยและแคน เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี" มีความประสงค์จะขอข้อมูลจากท่านเพื่อประกอบการทำวิทยานิพนธ์ ในการนี้บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร จึงขอความอนุเคราะห์จากท่าน ในการให้ข้อมูลแก่ นักศึกษาดังกล่าวด้วย

จึงเรียนมาเพื่อโปรดอนุเคราะห์ จักขอบพระคุณยิ่ง

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จรุงแสง ลักษณบุญส่ง)
คณบดีคณะวิทยาศาสตร์ รักษาราชการแทน
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานบัณฑิตวิทยาลัย
นครปฐม โทร.0-3421-8788 , 0-3424-3435

ที่ ศธ 0520.107 (นฐ) / 3814

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
พระราชวังสนามจันทร์ นครปฐม 73000

10 พฤษภาคม 2553

เรื่อง ขอข้อมูล

เรียน ผู้อำนวยการโรงเรียนวัดคูบัว

ด้วย นางสาวชันยาภรณ์ โพธิกาวิน นักศึกษาระดับปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชาพื้นฐานทางการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร กำลังทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง "กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านพนมทรีประเภทขลุ่ยและแคน เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี" มีความประสงค์จะขอข้อมูลจากท่าน เพื่อประกอบการทำวิทยานิพนธ์ ในการนี้บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร จึงขอความอนุเคราะห์จากท่าน ในการให้ข้อมูลแก่ นักศึกษาดังกล่าวด้วย

จึงเรียนมาเพื่อโปรดอนุเคราะห์ จักขอบพระคุณยิ่ง

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จรุงแสง ลักษณบุญส่ง)
คณบดีคณะวิทยาศาสตร์ รักษาราชการแทน
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานบัณฑิตวิทยาลัย
นครปฐม โทร.0-3421-8788 , 0-3424-3435

ที่ ศธ 0520.107 (นฐ) / 3815

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
พระราชวังสนามจันทร์ นครปฐม 73000

10 พฤษภาคม 2553

เรื่อง ขอข้อมูล

เรียน ผู้อำนวยการโรงเรียนแคทรายวิทยา

ด้วย นางสาวธันยาภรณ์ ไพธิกาวิน นักศึกษาระดับปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชาพื้นฐานทางการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร กำลังทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง "กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีประเภทขลุ่ยและแคน เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี" มีความประสงค์จะขอข้อมูลจากท่าน เพื่อประกอบการทำวิทยานิพนธ์ ในการนี้บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร จึงขอความอนุเคราะห์จากท่าน ในการให้ข้อมูลแก่ นักศึกษาดังกล่าวด้วย

จึงเรียนมาเพื่อโปรดอนุเคราะห์ จักขอบพระคุณยิ่ง

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จรุงแสง สักษณบุญส่ง)
คณบดีคณะวิทยาศาสตร์ รักษาราชการแทน
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

สำนักงานบัณฑิตวิทยาลัย
นครปฐม โทร.0-3421-8788 , 0-3424-3435

ภาคผนวก ข
ประวัติผู้ให้ข้อมูล

ลำดับที่	ชื่อ-นามสกุล	อายุ	ที่อยู่	อาชีพ
1.	นายอุดม สมพร	68 ปี	บ้านเลขที่ 46 หมู่ที่ 13 บ้านต้นแหน ต.คูบัว อ.เมือง จ.ราชบุรี	ข้าราชการบำนาญ
2.	นางบัวผัน เสนธิ	94 ปี	บ้านเลขที่ 34 หมู่ที่ 5 บ้านตะโก ต.คูบัว อ.เมือง จ.ราชบุรี	ทำนา
3.	นางนพ วงศ์เต็ม	76 ปี	บ้านเลขที่ 60 หมู่ที่ 5 บ้านตะโก ต.คูบัว อ.เมือง จ.ราชบุรี	ทำนา
4.	นางหนอม สมพร	50 ปี	บ้านเลขที่ 119 หมู่ 13 บ้านต้นแหน ต.คูบัว อ.เมือง จ.ราชบุรี	ทำขลุ่ย
5.	นายจวน แหวนเครือ	73 ปี	บ้านเลขที่ 119 หมู่ 13 บ้านต้นแหน ต.คูบัว อ.เมือง จ.ราชบุรี	ทำขลุ่ย
6.	นายไสว บุญเทียม	67 ปี	บ้านเลขที่ 52 หมู่ 12 บ้านหัวนา ต.คูบัว อ.เมือง จ.ราชบุรี	ทำนา / ทำขลุ่ย
7.	นางประยูร ตันติกำธน	48 ปี	บ้านเลขที่ 71 หมู่ที่ 13 บ้านต้นแหน ต.คูบัว อ.เมือง จ.ราชบุรี	ทำขลุ่ย
8.	นายวิรัตน์ ตันติกำธน	50 ปี	บ้านเลขที่ 71 หมู่ที่ 13 บ้านต้นแหน ต.คูบัว อ.เมือง จ.ราชบุรี	ทำขลุ่ย
9.	นายวน คงนิล	78 ปี	บ้านเลขที่ 1 หมู่ที่ 3 บ้านปู่ฟ้า ต.คูบัว อ.เมือง จ.ราชบุรี	ทำนา / ทำขลุ่ย
10.	นางสวน คงนิล	78 ปี	บ้านเลขที่ 41 หมู่ที่ 12 บ้านหัวนา ต.คูบัว อ.เมือง จ.ราชบุรี	ทำขลุ่ย
11.	นางสายพิณ วิจิตร	49 ปี	บ้านเลขที่ 45 หมู่ที่ 12 บ้านหัวนา ต.คูบัว อ.เมือง จ.ราชบุรี	ทำขลุ่ย
12.	นายสัญญา วิจิตร	53 ปี	บ้านเลขที่ 45 หมู่ที่ 12 บ้านหัวนา ต.คูบัว อ.เมือง จ.ราชบุรี	ทำขลุ่ย
13.	นางจันทร เรืองศรี	43 ปี	บ้านเลขที่ 56/3 หมู่ที่ 12 บ้านหัวนา ต.คูบัว อ.เมือง จ.ราชบุรี	ทำขลุ่ย
14.	นายเสถียร เรืองศรี	47 ปี	บ้านเลขที่ 56/3 หมู่ที่ 12 บ้านหัวนา ต.คูบัว อ.เมือง จ.ราชบุรี	ทำขลุ่ย

ลำดับที่	ชื่อ-นามสกุล	อายุ	ที่อยู่	อาชีพ
15.	นายมาโนชญ์ คชสถิต	53 ปี	บ้านเลขที่ 41/2 หมู่ที่ 12 บ้านหัวนา ต.คูบัว อ.เมือง จ.ราชบุรี	ทำนา / ทำขลุ่ย
16.	นายสมนึก ยิ่งงามแก้ว	72 ปี	หมู่ที่ 13 บ้านต้นแหน ต.คูบัว อ.เมือง จ.ราชบุรี	ทำแคน
17.	นายสงคราม ขำแก้ว	68 ปี	บ้านเลขที่ 6 หมู่ที่ 4 บ้านใต้ ต.คูบัว อ.เมือง จ.ราชบุรี	วิทยากรท้องถิ่น
18.	นายเรืองศักดิ์ สุขเฟื่องแสง	50 ปี	บ้านเลขที่ 29 หมู่ที่ 12 บ้านแคทราย ต.คูบัว อ.เมือง จ.ราชบุรี	ทำนา / ทำแคน
19.	นางวัฒนา สุขเฟื่องแสง	49 ปี	บ้านเลขที่ 29 หมู่ที่ 12 บ้านแคทราย ต.คูบัว อ.เมือง จ.ราชบุรี	ทำนา / ทำแคน
20.	นายมงคล ชื่นชม	50 ปี	บ้านเลขที่ 92/13 หมู่ที่ 2 ต.จอมบึง อ.จอมบึง จ.ราชบุรี	ข้าราชการครู
21.	นางเบญจมาศ ทองอินทร	48 ปี	บ้านเลขที่ 289 ถ.ไกรเพชร ต.หน้าเมือง อ.เมือง จ.ราชบุรี	ข้าราชการครู
22.	นางประไพศรี งามยิ่งยวด	38ปี	บ้านเลขที่ 106/2 หมู่ 4 บ้านใต้ ต.ดอนตะโก อ.เมือง จ.ราชบุรี	ข้าราชการครู
23.	นางสาววัชราภรณ์ ท้าวพรม	17 ปี	บ้านเลขที่ 126 หมู่ 6 บ้านโพธิ์งาม ต.คูบัว อ.เมือง จ.ราชบุรี	นักเรียน
24.	นางสาวสาวิตรี พุ่มร่ม	17 ปี	บ้านเลขที่ 21/3 หมู่ 14 บ้านหนามพุงดอ ต.คูบัว อ.เมือง จ.ราชบุรี	นักเรียน
25.	นางสาวรัชนี อิฐเพียง	17 ปี	บ้านเลขที่ 46 หมู่ 8 ต.คูบัว บ้านหนองยายแก้ว อ.เมือง จ.ราชบุรี	นักเรียน
26.	นายชาติชาย นิ่มนวล	17 ปี	บ้านเลขที่ 18/1 หมู่ 8 บ้านหนองยายแก้ว ต.คูบัว อ.เมือง จ.ราชบุรี	นักเรียน

ภาคผนวก ค
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

แนวคำถาม (Interview Guide)

1. บริบททั่วไปของชุมชน

1.1 ประวัติความเป็นมาของชุมชน, การก่อตั้งหมู่บ้าน, การย้ายถิ่น, เชื้อสาย, ระบบเครือญาติในชุมชน)

- ชุมชนมีประวัติความเป็นมาอย่างไร
- การตั้งถิ่นฐานในช่วงแรกของชุมชนอพยพมาจากที่ใด ตั้งแต่เมื่อใด
- คนที่อพยพเข้ามาในชุมชนเป็นคนเชื้อสายอะไร
- ใครเป็นผู้ก่อตั้งชุมชนแห่งนี้
- เหตุใดจึงเรียกชุมชนแห่งนี้ว่า ชุมชนคูบัว

1.2 สภาพทั่วไปของชุมชนตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน (การดำรงชีวิต, การช่วยเหลือ, ความสัมพันธ์ในชุมชน)

- สภาพพื้นที่ของหมู่บ้านเป็นอย่างไร (สภาพแวดล้อม, ที่ตั้ง, อาณาเขต, แหล่งน้ำ, ความอุดมสมบูรณ์)
- ลักษณะการตั้งบ้านเรือน สภาพบ้านเรือนเป็นอย่างไร ต่อมามีการเปลี่ยนแปลงจำนวนครัวเรือนอย่างไร มีการอพยพย้ายถิ่นอย่างไร
- ภาษา การพูด เป็นอย่างไร
- ลักษณะทางการเมืองการปกครองของชุมชน เป็นอย่างไร
- จำนวนประชากรในชุมชนมีจำนวนเท่าไร และมีสภาพความเป็นอยู่อย่างไร
- ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพอะไร ฐานะของคนในชุมชนเป็นอย่างไร
- ในอดีตชุมชนมีการช่วยเหลือกันหรือไม่ อย่างไรในเวลาที่มีงาน ทั้งงานส่วนตัวและงานส่วนรวม เช่น การช่วยงานบุญต่าง ๆ และในปัจจุบันยังคงมีอยู่หรือไม่ เพราะเหตุใด
- มีความสัมพันธ์กับหมู่บ้านอื่นหรือความช่วยเหลือกับชุมชนอื่นหรือไม่ อย่างไร
- ชาวบ้านมีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนใกล้เคียงอย่างไร

1.3 ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม

- ในอดีตชุมชนมีสิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจอะไรบ้าง อย่างไร (เช่น วัด,โบสถ์, วิหารหรือสถานที่เก่าแก่ของชุมชน, โบราณวัตถุของชุมชน) - งานบุญประเพณีของท้องถิ่นที่ทำกันเป็นประจำทุกปีมีอะไรบ้าง มีการประกอบกิจกรรมหรือทำกันอย่างไร ช่วงเวลาไหน เกิดจากความคิดหรือความเชื่ออย่างไร

- ในอดีตชุมชนมีความเชื่ออะไรบ้าง เป็นอย่างไรและในปัจจุบันยังมีความเชื่อนั้นอยู่หรือไม่ เพราะเหตุใด และความเชื่อนี้ให้คุณค่าแก่ชาวบ้านอย่างไร

- ในอดีตชุมชนมีประเพณี อะไรบ้าง เป็นอย่างไรและในปัจจุบันยังมีประเพณีนั้นอยู่หรือไม่ เพราะเหตุใด และประเพณีนี้ให้คุณค่าแก่ชาวบ้านอย่างไร

- ในอดีตชุมชนมีพิธีกรรมอะไรบ้าง เป็นอย่างไรและในปัจจุบันยังมีพิธีกรรมนั้นอยู่หรือไม่ เพราะเหตุใด และพิธีกรรมนี้ให้คุณค่าแก่ชาวบ้านอย่างไร

1.4 การเปลี่ยนแปลงที่เกิดในชุมชน

- เมื่อมีถนนหนทาง ไฟฟ้า น้ำประปา โทรศัพท์ ทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรและชาวบ้านมีความรู้สึกต่อการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้อย่างไร

- ในอดีตศิลปะ ความบันเทิงของชุมชนมีอะไรบ้าง และมีการศิลปะ ความบันเทิงแบบใหม่เข้ามาเมื่อใด เข้ามาได้อย่างไร และเมื่อศิลปะ ความบันเทิงแบบใหม่เข้ามาส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างไรในชุมชน

- การเปลี่ยนแปลงด้านสภาพความเป็นอยู่และสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบันส่งผลกระทบต่อภูมิปัญญาด้านดนตรีหรือไม่ อย่างไร

2. ประวัติความเป็นมาในการเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีในชุมชน

- ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีมีประวัติความเป็นมาอย่างไร, ใครเป็นผู้เริ่มต้น

- ในอดีตความรู้ด้านดนตรีของชุมชนเป็นแบบไหน อย่างไร (จากบรรพบุรุษ ปู่ ย่า ตายายถึงลูกหลาน) ได้รับการถ่ายทอดหรือเรียนรู้มาจากใคร ได้รับอิทธิพลหรือนำแบบอย่างวิธีการมาจากใครหรือไม่ อย่างไร

- ในอดีตชาวบ้านมีความเชื่อเกี่ยวกับดนตรีหรือไม่ อย่างไร

- ในอดีตมีการนำเครื่องดนตรีไปใช้ในประเพณีหรือไม่ ใช้อย่างไรและในปัจจุบันยังคงมีอยู่หรือไม่ เพราะเหตุใด

- ในอดีตมีการนำเครื่องดนตรีไปใช้ในพิธีกรรมหรือไม่ ใช้อย่างไรและในปัจจุบันยังคงมีอยู่หรือไม่ เพราะเหตุใด

- มีการนำเครื่องดนตรีไปใช้ในกิจกรรมอื่น ๆ อีกไม่ อย่างไร

3. การเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

3.1 การเรียนรู้การทำเครื่องดนตรี

- ได้เรียนรู้การทำเครื่องดนตรีมาตั้งแต่เมื่อไร จากใคร ใช้เวลาในการเรียนรู้นานเท่าใด

- สาเหตุใดจึงสนใจที่จะเรียนรู้และฝึกฝนการทำเครื่องดนตรี
- วิธีการเรียนรู้อย่างไร มีแหล่งเรียนรู้จากที่ใด
- มีปัจจัยภายในและภายนอกครอบครัวใดบ้างที่เอื้อต่อการเรียนรู้การทำเครื่องดนตรี
- ในปัจจุบันภูมิปัญญาด้านดนตรีของชุมชนเป็นอย่างไร มีคนเรียนรู้มากน้อยเพียงใดมีใครบ้างที่ได้รับการเรียนรู้และมีวิธีการเรียนรู้ในรูปแบบใด
- มีการเรียนรู้ภูมิปัญญาด้านดนตรีผ่านระบบโรงเรียนหรือไม่ อย่างไร

3.2 การถ่ายทอดความรู้การทำเครื่องดนตรี

- ได้ถ่ายทอดความรู้การทำเครื่องดนตรีให้กับใครบ้าง เหตุใดที่ทำให้ท่านถ่ายทอดความรู้ให้กับบุคคลนั้น
- มีวิธีการถ่ายทอดความรู้การทำเครื่องดนตรีมีลักษณะอย่างไรและมีสถานที่ถ่ายทอดความรู้อยู่ที่ใด
- มีปัจจัยภายในและภายนอกครอบครัวใดบ้างที่เอื้อต่อการถ่ายทอดความรู้การทำเครื่องดนตรี
- มีปัญหาอุปสรรคในการถ่ายทอดความรู้การทำเครื่องดนตรีหรือไม่ อย่างไร
- มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านดนตรีผ่านระบบโรงเรียนหรือไม่ มีวิธีการถ่ายทอดอย่างไร
- ภูมิปัญญาด้านดนตรียังคงดำรงอยู่มาจนถึงในปัจจุบันได้อย่างไร

4. การผลิตเครื่องดนตรี (วัสดุ, ขั้นตอนการทำ, การจำหน่าย)

4.1 วัสดุอุปกรณ์

- วัสดุที่ใช้ในการทำเครื่องดนตรีมีอะไรบ้างและมีวิธีการในการคัดเลือกให้เหมาะสมกับเครื่องดนตรีอย่างไร
- อุปกรณ์ที่ใช้ในการทำเครื่องดนตรีมีอะไรบ้างและมีวิธีการใช้อย่างไร

4.2 ขั้นตอนในการทำเครื่องดนตรี

- ไม้ที่นำมาทำเครื่องดนตรีเป็นไม้ชนิดใดและมีวิธีการในการคัดเลือกอย่างไร
- การกลึงเต้าใช้ไม้ชนิดใด มีขั้นตอนและวิธีการกลึงอย่างไร
- การทำขี้สูดมีการส่วนผสมอะไรบ้าง จำนวนเท่าไหร่และมีวิธีการทำอย่างไร
- การออกแบบลวดลายของเครื่องดนตรีมีกี่แบบ เรียกว่าลายอะไรบ้าง และในแต่ละลวดลายมีความแตกต่างกันอย่างไร
- การทำลวดลายมีวิธีการทำอย่างไร และในแต่ละลายใช้เครื่องมือเหมือนกันหรือไม่

- การทำลิ้นของเครื่องดนตรีมีวิธีการอย่างไร (การหลอมลิ้นแคน, การตีลิ้นแคน, การเจาะลิ้น, การขูดลิ้นแคน)

- การประกอบเครื่องดนตรีมีขั้นตอนอย่างไร

- มีวิธีการในการเคลือบสีอย่างไร

4.3 ลักษณะทางกายภาพของเครื่องดนตรี

- โครงสร้างและส่วนประกอบของเครื่องดนตรีเป็นอย่างไร

- มีวิธีการในบรรเลงและการเก็บรักษาเครื่องดนตรีอย่างไร

5. ภูมิปัญญาและการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน

5.1 ด้านสังคม

- ภูมิปัญญาด้านดนตรีมีส่วนช่วยในการสร้างความมีส่วนร่วมและความสัมพันธ์ของคนในครอบครัวและระหว่างเครือญาติรวมทั้งคนในชุมชนอย่างไร

- ภูมิปัญญาดนตรีช่วยให้เกิดความเอื้ออาทร การช่วยเหลือเกื้อกูลกับบุคคลภายนอกชุมชนอย่างไร

5.2 ด้านวัฒนธรรม

- ภูมิปัญญาด้านดนตรีมีบทบาทต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชนอย่างไร

- ภูมิปัญญาด้านดนตรีมีส่วนช่วยยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชนหรือไม่ อย่างไร

- การทำเครื่องดนตรีดนตรีบ่งบอกถึงความเป็นเอกลักษณ์และสามารถใช้เป็นสื่อที่แสดงความรักความผูกพันของคนในชุมชนได้อย่างไร

5.3 ด้านเศรษฐกิจ

- ภูมิปัญญาด้านดนตรีนำไปสู่การพัฒนาเป็นอาชีพได้อย่างไรและมีการรวมกลุ่มอาชีพในการทำเครื่องดนตรีหรือไม่ ใครเป็นผู้ก่อตั้ง

- ภูมิปัญญาด้านดนตรีมีความสำคัญและมีประโยชน์ต่อการประกอบอาชีพของคนในชุมชนอย่างไร

แนวคำถาม (Interview Guide)

ชุดที่ 1 แนวคำถามการสัมภาษณ์ ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน และผู้อาวุโส

1. ข้อมูลส่วนตัว

ชื่อ.....นามสกุล.....อายุ.....ปี

เกิดวันที่ (วัน/ เดือน/ปี).....

บ้านเลขที่.....

ประวัติการศึกษา.....

ผลงานดีเด่นที่ได้รับ.....

2. บริบททั่วไปของชุมชน

2.1 ประวัติความเป็นมาของชุมชน, การก่อตั้งหมู่บ้าน, การย้ายถิ่น, เชื้อสาย, ระบบเครือญาติในชุมชน)

- ชุมชนมีประวัติความเป็นมาอย่างไร
- การตั้งถิ่นฐานในช่วงแรกของชุมชนอพยพมาจากที่ใด ตั้งแต่เมื่อใด
- คนที่อพยพเข้ามาในชุมชนเป็นคนเชื้อสายอะไร
- ใครเป็นผู้ก่อตั้งชุมชนแห่งนี้
- เหตุใดจึงเรียกชุมชนแห่งนี้ว่า ชุมชนคูบัว

2.2 สภาพทั่วไปของชุมชนตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน (การดำรงชีวิต, การช่วยเหลือ, ความสัมพันธ์ในชุมชน)

- สภาพพื้นที่ของหมู่บ้านเป็นอย่างไร (สภาพแวดล้อม, ที่ตั้ง, อาณาเขต, แหล่งน้ำ, ความอุดมสมบูรณ์)
- ลักษณะการตั้งบ้านเรือน สภาพบ้านเรือนเป็นอย่างไร ต่อมามีการเปลี่ยนแปลงจำนวนครัวเรือนอย่างไร มีการอพยพย้ายถิ่นอย่างไร
- ภาษา การพูด เป็นอย่างไร
- ลักษณะทางการเมืองการปกครองของชุมชน เป็นอย่างไร
- จำนวนประชากรในชุมชนมีจำนวนเท่าไร และมีสภาพความเป็นอยู่อย่างไร
- ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพอะไร ฐานะของคนในชุมชนเป็นอย่างไร
- ในอดีตชุมชนมีการช่วยเหลือกันหรือไม่ อย่างไรในเวลาที่มีงาน ทั้งงานส่วนตัวและงานส่วนรวม เช่น การช่วยงานบุญต่าง ๆ และในปัจจุบันยังคงมีอยู่หรือไม่ เพราะเหตุใด

- มีความสัมพันธ์กับหมู่บ้านอื่นหรือความช่วยเหลือกับชุมชนอื่นหรือไม่ อย่างไร
- ชาวบ้านมีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนใกล้เคียงอย่างไร

2.3 ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม

- ในอดีตชุมชนมีสิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจอะไรบ้าง อย่างไร (เช่น วัด,โบสถ์, วิหารหรือสถานที่เก่าแก่ของชุมชน, โบราณวัตถุของชุมชน)
- งานบุญประเพณีของท้องถิ่นที่ทำกันเป็นประจำทุกปีมีอะไรบ้าง มีการประกอบกิจกรรมหรือทำกันอย่างไร ช่วงเวลาไหน เกิดจากความคิด หรือความเชื่ออย่างไร
- ในอดีตชุมชนมีความเชื่ออะไรบ้าง เป็นอย่างไรและในปัจจุบันยังมีความเชื่อนั้นอยู่หรือไม่ เพราะเหตุใด และความเชื่อนี้ให้คุณค่าแก่ชาวบ้านอย่างไร
- ในอดีตชุมชนมีประเพณี อะไรบ้าง เป็นอย่างไรและในปัจจุบันยังมีประเพณีนั้นอยู่หรือไม่ เพราะเหตุใด และประเพณีนี้ให้คุณค่าแก่ชาวบ้านอย่างไร
- ในอดีตชุมชนมีพิธีกรรมอะไรบ้าง เป็นอย่างไรและในปัจจุบันยังมีพิธีกรรมนั้นอยู่หรือไม่ เพราะเหตุใด และพิธีกรรมนี้ให้คุณค่าแก่ชาวบ้านอย่างไร

2.4 การเปลี่ยนแปลงที่เกิดในชุมชน

- เมื่อมีถนนหนทาง ไฟฟ้า น้ำประปา โทรศัพท์ ทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรและชาวบ้านมีความรู้สึกต่อการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้อย่างไร
- ในอดีตศิลปะ ความบันเทิงของชุมชนมีอะไรบ้าง และมีการศิลปะ ความบันเทิงแบบใหม่เข้ามาเมื่อใด เข้ามาได้อย่างไร และเมื่อศิลปะ ความบันเทิงแบบใหม่เข้ามาส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างไรในชุมชน
- การเปลี่ยนแปลงด้านสภาพความเป็นอยู่และสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบันส่งผลกระทบต่อภูมิปัญญาด้านดนตรีหรือไม่ อย่างไร

3. ประวัติความเป็นมาในการเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีในชุมชน

- ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีมีประวัติความเป็นมาอย่างไร, ใครเป็นผู้เริ่มต้น
- ในอดีตความรู้ด้านดนตรีของชุมชนเป็นแบบไหน อย่างไร (จากบรรพบุรุษ ปู่ ย่า ตา ยายถึงลูกหลาน) ได้รับการถ่ายทอดหรือเรียนรู้มาจากใคร ได้รับอิทธิพลหรือนำแบบอย่างวิธีการมาจากใครหรือไม่ อย่างไร
- ในอดีตชาวบ้านมีความเชื่อเกี่ยวกับดนตรีหรือไม่ อย่างไร

- ในอดีตมีการนำเครื่องดนตรีไปใช้ในประเพณีหรือไม่ ใช้อย่างไรและในปัจจุบันยังคงมีอยู่หรือไม่ เพราะเหตุใด

- ในอดีตมีการนำเครื่องดนตรีไปใช้ในพิธีกรรมหรือไม่ ใช้อย่างไรและในปัจจุบันยังคงมีอยู่หรือไม่ เพราะเหตุใด

- มีการนำเครื่องดนตรีไปใช้ในกิจกรรมอื่น ๆ อีกไม่ อย่างไร

4. ภูมิปัญญาและการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน

4.1 ด้านสังคม

- ภูมิปัญญาด้านดนตรีมีส่วนช่วยในการสร้างความมีส่วนร่วมและความสัมพันธ์ของคนในครอบครัวและระหว่างเครือญาติรวมทั้งคนในชุมชนอย่างไร

- ภูมิปัญญาดนตรีช่วยให้เกิดความเอื้ออาทร การช่วยเหลือเกื้อกูลกับบุคคลภายนอกชุมชนอย่างไร

4.2 ด้านวัฒนธรรม

- ภูมิปัญญาด้านดนตรีมีบทบาทต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชนอย่างไร

- ภูมิปัญญาด้านดนตรีมีส่วนช่วยยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชนหรือไม่ อย่างไร

- การทำเครื่องดนตรีดนตรีบ่งบอกถึงความเป็นเอกลักษณ์และสามารถใช้เป็นสื่อที่แสดงความรักความผูกพันของคนในชุมชนได้อย่างไร

4.3 ด้านเศรษฐกิจ

- ภูมิปัญญาด้านดนตรีนำไปสู่การพัฒนาเป็นอาชีพได้อย่างไรและมีการรวมกลุ่มอาชีพในการทำเครื่องดนตรีหรือไม่ ใครเป็นผู้ก่อตั้ง

- ภูมิปัญญาด้านดนตรีมีความสำคัญและมีประโยชน์ต่อการประกอบอาชีพของคนในชุมชนอย่างไร

แนวคำถาม (Interview Guide)
ชุดที่ 2 แนวคำถามการสัมภาษณ์ผู้ทำเครื่องดนตรี

1. ข้อมูลส่วนตัว

ชื่อ.....นามสกุล.....อายุ.....ปี

เกิดวันที่ (วัน/ เดือน/ปี).....

บ้านเลขที่.....

ประวัติการศึกษา.....

ผลงานดีเด่นที่ได้รับ.....

2. ประวัติความเป็นมาในการเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีในชุมชน

- ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีมีประวัติความเป็นมาอย่างไร, ใครเป็นผู้เริ่มต้น
- ในอดีตความรู้ด้านดนตรีของชุมชนเป็นแบบไหน อย่างไร (จากบรรพบุรุษ ปู่ ย่า ตา ยายถึงลูกหลาน) ได้รับการถ่ายทอดหรือเรียนรู้มาจากใคร ได้รับอิทธิพลหรือนำแบบอย่างวิธีการมาจากใครหรือไม่ อย่างไร
- ในอดีตชาวบ้านมีความเชื่อเกี่ยวกับดนตรีหรือไม่ อย่างไร
- ในอดีตมีการนำเครื่องดนตรีไปใช้ในประเพณีหรือไม่ ใช้อย่างไรและในปัจจุบันยังคงมีอยู่หรือไม่ เพราะเหตุใด
- ในอดีตมีการนำเครื่องดนตรีไปใช้ในพิธีกรรมหรือไม่ ใช้อย่างไรและในปัจจุบันยังคงมีอยู่หรือไม่ เพราะเหตุใด
- มีการนำเครื่องดนตรีไปใช้ในกิจกรรมอื่น ๆ อีกไม่ อย่างไร

3. การเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

3.1 การเรียนรู้การทำเครื่องดนตรี

- ได้เรียนรู้การทำเครื่องดนตรีมาตั้งแต่เมื่อไร จากใคร ใช้เวลาในการเรียนรู้นานเท่าใด
- สาเหตุใดจึงสนใจที่จะเรียนรู้และฝึกฝนการทำเครื่องดนตรี
- วิธีการเรียนรู้อย่างไร มีแหล่งเรียนรู้จากที่ใด
- มีปัจจัยภายในและภายนอกครอบครัวใดบ้างที่เอื้อต่อการเรียนรู้การทำเครื่องดนตรี
- ในปัจจุบันภูมิปัญญาด้านดนตรีของชุมชนเป็นอย่างไร มีคนเรียนรู้มากน้อยเพียงใดมีใครบ้างที่ได้รับการเรียนรู้และมีวิธีการเรียนรู้ในรูปแบบใด

- มีการเรียนรู้ภูมิปัญญาด้านดนตรีผ่านระบบโรงเรียนหรือไม่ อย่างไร

3.2 การถ่ายทอดความรู้การทำเครื่องดนตรี

- ได้ถ่ายทอดความรู้การทำเครื่องดนตรีให้กับใครบ้าง เหตุใดที่ทำให้ท่านถ่ายทอดความรู้ให้กับบุคคลนั้น

- มีวิธีการถ่ายทอดความรู้การทำเครื่องดนตรีมีลักษณะอย่างไรและมีสถานที่ถ่ายทอดความรู้อยู่ที่ใด

- มีปัจจัยภายในและภายนอกครอบครัวใดบ้างที่เอื้อต่อการถ่ายทอดความรู้การทำเครื่องดนตรี

- มีปัญหาอุปสรรคในการถ่ายทอดความรู้การทำเครื่องดนตรีหรือไม่ อย่างไร

- มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านดนตรีผ่านระบบโรงเรียนหรือไม่ มีวิธีการถ่ายทอดอย่างไร

- ภูมิปัญญาด้านดนตรียังคงดำรงอยู่มาจนถึงในปัจจุบันได้อย่างไร

4. การผลิตเครื่องดนตรี (วัสดุ, ขั้นตอนการทำ, การจำหน่าย)

4.1 วัสดุอุปกรณ์

- วัสดุที่ใช้ในการทำเครื่องดนตรีมีอะไรบ้างและมีวิธีการในการคัดเลือกให้เหมาะสมกับเครื่องดนตรีอย่างไร

- อุปกรณ์ที่ใช้ในการทำเครื่องดนตรีมีอะไรบ้างและมีวิธีการใช้อย่างไร

4.2 ขั้นตอนในการทำเครื่องดนตรี

- ไม้ที่นำมาทำเครื่องดนตรีเป็นไม้ชนิดใดและมีวิธีการในการคัดเลือกอย่างไร

- การกลึงเต้าใช้ไม้ชนิดใด มีขั้นตอนและวิธีการกลึงอย่างไร

- การทำขี้สูดมีการส่วนผสมอะไรบ้าง จำนวนเท่าไหร่และมีวิธีการทำอย่างไร

- การออกแบบลวดลายของเครื่องดนตรีมีกี่แบบ เรียกว่าลายอะไรบ้าง และในแต่ละลวดลายมีความแตกต่างกันอย่างไร

- การทำลวดลายมีวิธีการทำอย่างไร และในแต่ละลายใช้เครื่องมือเหมือนกันหรือไม่

- การทำลิ้นของเครื่องดนตรีมีวิธีการอย่างไร (การหลอมลิ้นแคน, การตีลิ้นแคน, การเจาะลิ้น, การขูดลิ้นแคน)

- การประกอบเครื่องดนตรีมีขั้นตอนอย่างไร

- มีวิธีการในการเคลือบสีอย่างไร

4.3 ลักษณะทางกายภาพของเครื่องดนตรี

- โครงสร้างและส่วนประกอบของเครื่องดนตรีเป็นอย่างไร

- มีวิธีการในบรรเลงและการเก็บรักษาเครื่องดนตรีอย่างไร

5. ภูมิปัญญาและการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน

5.1 ด้านสังคม

- ภูมิปัญญาด้านดนตรีมีส่วนช่วยในการสร้างความมีส่วนร่วมและความสัมพันธ์ของคนในครอบครัวและระหว่างเครือญาติรวมทั้งคนในชุมชนอย่างไร

- ภูมิปัญญาดนตรีช่วยให้เกิดความเอื้ออาทร การช่วยเหลือเกื้อกูลกับบุคคลภายนอกชุมชนอย่างไร

5.2 ด้านวัฒนธรรม

- ภูมิปัญญาด้านดนตรีมีบทบาทต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชนอย่างไร

- ภูมิปัญญาด้านดนตรีมีส่วนช่วยยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชนหรือไม่ อย่างไร

- การทำเครื่องดนตรีดนตรีบ่งบอกถึงความเป็นเอกลักษณ์และสามารถใช้เป็นสื่อที่แสดงความรักความผูกพันของคนในชุมชนได้อย่างไร

5.3 ด้านเศรษฐกิจ

- ภูมิปัญญาด้านดนตรีนำไปสู่การพัฒนาเป็นอาชีพได้อย่างไรและมีการรวมกลุ่มอาชีพในการทำเครื่องดนตรีหรือไม่ ใครเป็นผู้ก่อตั้ง

- ภูมิปัญญาด้านดนตรีมีความสำคัญและมีประโยชน์ต่อการประกอบอาชีพของคนในชุมชนอย่างไร

แนวคำถาม (Interview Guide)

ชุดที่ 3 แนวคำถามการสัมภาษณ์บุคลากรของภาครัฐ

1. ข้อมูลส่วนตัว

ชื่อ.....นามสกุล.....อายุ.....ปี

เกิดวันที่ (วัน/ เดือน/ปี).....

บ้านเลขที่.....

ประวัติการศึกษา.....

ผลงานดีเด่นที่ได้รับ.....

2. การเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

2.1 การเรียนรู้การทำเครื่องดนตรี

- มีการเรียนรู้ภูมิปัญญาด้านดนตรีผ่านระบบโรงเรียนหรือไม่ อย่างไร

2.2 การถ่ายทอดความรู้การทำเครื่องดนตรี

- มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านดนตรีผ่านระบบโรงเรียนหรือไม่ มีวิธีการถ่ายทอดอย่างไร
- การเปลี่ยนแปลงด้านสภาพความเป็นอยู่และสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบันส่งผลกระทบต่อภูมิปัญญาด้านดนตรีหรือไม่ อย่างไร

3. ประวัติความเป็นมาในการเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีในชุมชน

- ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีมีประวัติความเป็นมาอย่างไร, ใครเป็นผู้เริ่มต้น
- ในอดีตความรู้ด้านดนตรีของชุมชนเป็นแบบไหน อย่างไร (จากบรรพบุรุษ ปู่ ย่า ตา ยายถึงลูกหลาน) ได้รับการถ่ายทอดหรือเรียนรู้มาจากใคร ได้รับอิทธิพลหรือนำแบบอย่างวิธีการมาจากใครหรือไม่ อย่างไร
- ในอดีตชาวบ้านมีความเชื่อเกี่ยวกับดนตรีหรือไม่ อย่างไร
- ในอดีตมีการนำเครื่องดนตรีไปใช้ในประเพณีหรือไม่ ใช้อย่างไรและในปัจจุบันยังคงมีอยู่หรือไม่ เพราะเหตุใด
- ในอดีตมีการนำเครื่องดนตรีไปใช้ในพิธีกรรมหรือไม่ ใช้อย่างไรและในปัจจุบันยังคงมีอยู่หรือไม่ เพราะเหตุใด
- มีการนำเครื่องดนตรีไปใช้ในกิจกรรมอื่น ๆ อีกไม่ อย่างไร

4. ภูมิปัญญาและการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน

4.1 ด้านสังคม

- ภูมิปัญญาด้านดนตรีมีส่วนช่วยในการสร้างความมีส่วนร่วมและความสัมพันธ์ของคนในครอบครัวและระหว่างเครือญาติรวมทั้งคนในชุมชนอย่างไร

- ภูมิปัญญาดนตรีช่วยให้เกิดความเอื้ออาทร การช่วยเหลือเกื้อกูลกับบุคคลภายนอกชุมชนอย่างไร

4.2 ด้านวัฒนธรรม

- ภูมิปัญญาด้านดนตรีมีบทบาทต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชนอย่างไร

- ภูมิปัญญาด้านดนตรีมีส่วนช่วยยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชนหรือไม่ อย่างไร

- การทำเครื่องดนตรีดนตรีบ่งบอกถึงความเป็นเอกลักษณ์และสามารถใช้เป็นสื่อที่แสดงความรักความผูกพันของคนในชุมชนได้อย่างไร

4.3 ด้านเศรษฐกิจ

- ภูมิปัญญาด้านดนตรีนำไปสู่การพัฒนาเป็นอาชีพได้อย่างไรและมีการรวมกลุ่มอาชีพในการทำเครื่องดนตรีหรือไม่ ใครเป็นผู้ก่อตั้ง

- ภูมิปัญญาด้านดนตรีมีความสำคัญและมีประโยชน์ต่อการประกอบอาชีพของคนในชุมชนอย่างไร

แนวคำถาม (Interview Guide)

ชุดที่ 4 แนวคำถามการสัมภาษณ์นักเรียน

1. ข้อมูลส่วนตัว

ชื่อ.....นามสกุล.....อายุ.....ปี

เกิดวันที่ (วัน/ เดือน/ปี).....

บ้านเลขที่.....

ประวัติการศึกษา.....

2. การเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

2.1 การเรียนรู้การทำเครื่องดนตรี

- มีการเรียนรู้ภูมิปัญญาด้านดนตรีผ่านระบบโรงเรียนหรือไม่ อย่างไร

2.2 การถ่ายทอดความรู้การทำเครื่องดนตรี

- มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านดนตรีผ่านระบบโรงเรียนหรือไม่ มีวิธีการถ่ายทอดอย่างไร
- การเปลี่ยนแปลงด้านสภาพความเป็นอยู่และสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบันส่งผลกระทบต่อภูมิปัญญาด้านดนตรีหรือไม่ อย่างไร

3. ภูมิปัญญาและการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน

3.1 ด้านสังคม

- ภูมิปัญญาด้านดนตรีมีส่วนช่วยในการสร้างความมีส่วนร่วมและความสัมพันธ์ของคนในครอบครัวและระหว่างเครือญาติรวมทั้งคนในชุมชนอย่างไร
- ภูมิปัญญาดนตรีช่วยให้เกิดความเอื้ออาทร การช่วยเหลือเกื้อกูลกับบุคคลภายนอกชุมชนอย่างไร

3.2 ด้านวัฒนธรรม

- ภูมิปัญญาด้านดนตรีมีบทบาทต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชนอย่างไร
- ภูมิปัญญาด้านดนตรีมีส่วนช่วยยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชนหรือไม่ อย่างไร
- การทำเครื่องดนตรีดนตรีบ่งบอกถึงความเป็นเอกลักษณ์และสามารถใช้เป็นสื่อที่แสดงความรักความผูกพันของคนในชุมชนได้อย่างไร

3.3 ด้านเศรษฐกิจ

- ภูมิปัญญาด้านดนตรีมีความสำคัญและมีประโยชน์ต่อการประกอบอาชีพของคนในชุมชนอย่างไร

ภาคผนวก ง
หลักสูตรเพื่อถ่ายทอดดนตรีขลุ่ยและแคนโรงเรียนแคทรายวิทยา

กลุ่มสาระประสบการณ์ศิลปะ (ดนตรี)
ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1/1, 1/2

1. เครื่องดนตรีพื้นบ้าน

จำนวนคาบทั้งหมด	14	คาบ
จำนวนคาบที่ครูประจำวิชาสอน	4	คาบ
จำนวนคาบสำหรับวิทยากร	10	คาบ

2. ความคิดเห็นรวบยอด

หลักสูตรเพื่อการเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคน มีจุดประสงค์เพื่อให้นักเรียนมีความรู้ ความเข้าใจ เพื่อให้นักเรียนเห็นคุณค่าของเครื่องดนตรีในท้องถิ่นและอนุรักษ์ดนตรีพื้นบ้านของตนเองโดยสามารถปฏิบัติและมีทักษะทางด้านดนตรีพื้นบ้านมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

3. วัตถุประสงค์

3.1 เพื่อให้นักเรียนมีทักษะทางด้านของการทำและการบรรเลงดนตรี
3.2 เพื่อเป็นการอนุรักษ์และส่งเสริมดนตรีพื้นบ้านของท้องถิ่น
3.3 เพื่อให้นักเรียนเห็นคุณค่าและมีความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมของท้องถิ่น
3.4 เพื่อให้นักเรียนมีค่านิยมในการอนุรักษ์และสืบทอดศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่น

4. คำอธิบายรายวิชา

สังเกตการเล่นเครื่องดนตรี การอภิปรายซักถามความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความหมายของเครื่องดนตรีพื้นบ้าน ประวัติ ความเป็นมาของดนตรีขลุ่ยและแคนของชุมชนคูบัว และบอกวิธีการอนุรักษ์ภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนของท้องถิ่น

เพื่อให้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเครื่องดนตรีพื้นบ้าน มีทักษะในการแสดง เห็นความสำคัญและคุณค่าของศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่น เกิดความชื่นชมในภูมิปัญญาท้องถิ่น นำความรู้ความสามารถของภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน

5. โครงสร้างรายวิชา

โครงสร้างรายวิชาที่มีการจัดการเรียนการสอน มีรายละเอียดดังนี้

5.1 ความหมาย ลักษณะ และประเภทของเครื่องดนตรีพื้นบ้าน

5.2 ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับเครื่องดนตรีพื้นบ้าน

5.3 การเล่นเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคน

5.4 การเข้าวงแสดงในโอกาสต่างๆ

5.5 ความสำคัญของการอนุรักษ์ภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคน

6. เนื้อหา

ขอบข่ายของเนื้อหาหลักสูตรเพื่อการเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคน มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

6.1 นักเรียนได้ศึกษาเครื่องดนตรีในท้องถิ่น และสามารถทำเครื่องดนตรีภายในท้องถิ่นได้

6.2 นักเรียนสามารถเป่าขลุ่ยและแคนซึ่งเป็นเครื่องดนตรีภายในท้องถิ่นได้

6.3 นักเรียนสามารถร่วมวงและแสดงในงานต่าง ๆ ได้

7. กิจกรรม

เพื่อให้การจัดการศึกษาตามหลักสูตรเพื่อการเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนเป็นไปตามวัตถุประสงค์ข้างต้น จึงกำหนดกิจกรรมในการจัดการเรียนการสอนดังต่อไปนี้

7.1 นักเรียนสามารถเป่าขลุ่ยได้ในระดับพื้นฐาน

7.2 นักเรียนสามารถเป่าแคนได้ในระดับพื้นฐาน

7.3 นักเรียนสามารถ ศึกษา ค้นคว้าและทำรายงานเกี่ยวกับการทำเครื่องดนตรีภายในท้องถิ่นได้

8. แนวทางการจัดการเรียนการสอน

เพื่อให้การจัดการศึกษาตามหลักสูตรเพื่อการเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคนเป็นไปตามวัตถุประสงค์ข้างต้น จึงกำหนดแนวทางการจัดการเรียนการสอน ดังต่อไปนี้

8.1 จัดการเรียนการสอนยืดหยุ่นตามสภาพและความต้องการของท้องถิ่น

8.2 จัดการเรียนการสอนให้บุคคลในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการถ่ายทอดภูมิปัญญาร่วมกับคณะในหลักสูตร

8.3 จัดการเรียนการสอนภูมิปัญญาด้านดนตรีขลุ่ยและแคน ที่มีการบูรณาการทั้งภายในกลุ่มประสบการณ์ สร้างเสริมลักษณะนิสัย และระหว่างกลุ่มประสบการณ์

8.4 จัดการเรียนการสอนโดยเน้นนักเรียนเป็นสำคัญ โดยการคำนึงถึงความต้องการและความสนใจของนักเรียน

8.5 จัดการเรียนการสอนให้นักเรียนได้ปฏิบัติจริงมากที่สุดและมุ่งเน้นกระบวนการกลุ่ม

8.6 จัดสภาพแวดล้อม และสร้างบรรยากาศให้เอื้อต่อการเรียนรู้และการปฏิบัติจริงของนักเรียน โดยการนำนักเรียนไปเรียนนอกสถานที่บ้านของช่างทำเครื่องดนตรีและมีการนำนักเรียนไปแสดงในโอกาสต่างๆ

8.7 จัดการเรียนการสอนโดยสอดแทรกเรื่องค่านิยมในการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น

9. สื่อการเรียนการสอน

9.1 เอกสารและตำราเกี่ยวกับประวัติเครื่องดนตรีพื้นบ้าน

9.2 โน้ตเพลงสำหรับเครื่องดนตรีขลุ่ยและแคน

9.3 ขลุ่ยเพียงออ

9.4 แคน

9.5 ซีดี ดีวีดี และรูปภาพเกี่ยวกับการบรรเลงและการทำเครื่องดนตรีพื้นบ้าน

9.6 เครื่องบันทึกเสียง

9.7 แถบบันทึกเสียง

9.8 วีดีทัศน์

9.9 เครื่องฉายวีดีทัศน์

9.10 ใบความรู้

9.11ใบงาน

10. การประเมินผล

การประเมินผลระหว่างเรียนและหลังเรียนตามจุดประสงค์ของการเรียนรู้โดยให้ครอบคลุมทั้งด้านพุทธพิสัย ทักษะพิสัย และจิตพิสัย มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

10.1 สังเกตจากการตอบคำถาม และการซักถามของนักเรียน

10.2 สังเกตความสนใจในการปฏิบัติงานของนักเรียน

10.3 สังเกตจากการบรรเลงของนักเรียน

10.4 การตรวจผลงานของนักเรียนจากใบงาน

10.5 การตรวจผลงานของนักเรียนจากรายงาน

10.6 การตรวจจากแบบทดสอบ

11. **ชื่อครูประจำวิชา** นางประไพศรี งามยิ่งยอด

12. **ชื่อวิทยากร** นายสงคราม ขำแก้ว

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ – สกุล	นางสาว ธันยาภรณ์ โพธิกาวิน
เกิด	6 มีนาคม พ.ศ. 2528
ที่อยู่	256/74 หมู่ 3 ตำบลดอนตะโก อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี 70000

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. 2546	วิทยาลัยดุริยางคศิลป์ มหาวิทยาลัยมหิดล
พ.ศ. 2550	สำเร็จการศึกษาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาดนตรี จากวิทยาลัยดุริยางคศิลป์ มหาวิทยาลัยมหิดล
พ.ศ. 2551	ศึกษาต่อระดับปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร